COLLECTIO

LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI
MDCCCXXXV
PER IOSEPHVM POMBA ET SOC.

TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS TERTIVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER NONVS

BREVIARIVM.

Cap. I; T. Vetnrio Calvino et Sp. Postumio coss. Samnites, frustra pace petita, bellum reparant, duce et instigante C. Pontio, Pontii Herennii, viri longe prudentissimi, filio, qui Romanorum superbiam increpat. — II; Eius fraude illecti consules Furculas Caudinas, saltuum duorum prope Caudium angustias, intrant, easque mox hostium armis, et deiectu arborum saxorumque septas inveniunt. — III; Nec Romanis in tam trepidis, nec Samnitibus in tam laetis rebus consilium suppetit. Herennius Romanos vel quam primum inviolatos dimittendos, vel ad unum omnes interficiendos censet. — IV; Durae pacis conditiones, a Pontio dictae, et L. Lentulo suadente acceptae. — V; Caudina pax per sponsionem fit, obsidibusque DC equitibus traditis Romani sub iugum mittuntur. — VI; Traducti Capuam, ubi benigne hospitiis excipiuntur, et inde Romam, prope muti prae pudore et moestitia, proficiscuntur. — VII; Roma paene moestior ipso exercitu, huiusque adventus etiam iratis miserabilis. Dictatores primum vitio, deinde interreges et postremo consules creantur, Q. Publilius Philo et L. Papirius Cursor. — VIII; Postumius in senatu verba faciens dicit, populum rom. non teneri sponsione infami, iniussu eius facta, utque religione exsolvatur, et iustum piumque de integro bellum iniri possit, consules, legatos, quaestores et tribunos, hac sponsione obstrictos, Samnitibus nudos vinctosque dedendos censet. Intercedunt L. Livius et Q. Maelius tribuni pl., qui et ipsi sub iugum missi erant. — IX; In eos acerrime invehitur Postumius. — X; Sponsores pacis Samnitibus deduntur, et Postumius feciali rom. genu femur violenter percellit dicens, se samnitem civem esse, et Romanos, feciali legatoque contra ius gentium violato, eo iustius bellum gesturos. — XI; Pontius non accipit deditionem, et incusat fidem populi romani, qui semper ali-

quam fraudi speciem iuris imponat. — XII; Samnites Fregellas fraude capiunt, et concremant victos: Papirius in Apuliam pergit ad Luceriam, ubi equites romani, obsides ad Caudium dati, custodiebantur; Publilius in Samnio subsistit prope Caudium. — XIII; Samnites, a Publilio fusi castrisque exuti, Apuliam petunt et Luceriam: Papirius Arpos proficiscitur et inde Luceriam, quo et mox venit collega. — XIV; Legati tarentini denuntiant Samnitibus Romanisque, ut bellum omittant: sed consules hostium castra expugnant, et vix imperio ac minis coërcent milites caedis avidos. — XV; Publilius Apuliam peragrat: Papirius Luceriam capit, et 7000; Samnites, interque eos Pontium, sub iugum mittit. — XVI; Debellantur Forentani, et Satricum, quod ad Samnites defecerat; duplici proditione capitur: laus L. Papirii Cursoris. XVII; Alexander magnus comparatur ducibus rom. — XVIII; eius fortuna fortunae populi romani. — XIX; Macedonum Romanorumque milites, numero, armis et genere, seu indole. — XX; Samnites miserrimis precibus inducias biennii, non foedus, impetrant: Apuli Teanenses, Canusini, Teates et Forentani in deditionem veniunt: Nerulum in Lucania vi capitur: novae tribus, Vfentina ac Falerina: Antiatibus dantur a senatu rom. ad iura statuenda ipsius coloniae patroni. — XXI; L. Aemilius dictator obsidet Saticulam, et Samnites, sociorum causa rebellantes, iisque auxilio venientes fundit. — XXII; Q. Fabius dictator ab eo accipit exercitum, et Q. Aulius Cerretanus magister equitum, non consulto dictatore, Samnites a castris rom. submovet, sed perit; Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur. — XXIII; Inde Fabius ad Soram proficiscitur, quae ad Samnites defecerat: cum bis ad Lautulas ancipiti proelio dimicat; sed mox ingentem iis cladem infert. — XXIV; Sora capitur, occulta in arcem via a transfuga monstrata. — XXV; Ausona, Minturna et Vescia, Ausonum urbes, suspectae de societate clam cum Samnitibus inita, proditione in potestatem rom. veniunt; et, quia absentibus ducibus nullus modus caedibus est, deletur Ausonum gens, vix certo defectionis crimine. — XXVI; Luceria iterum et ad Samnites deficit, et a Romanis capitur, eoque mittuntur coloni: C. Maenius dictator dicitur quaestionibus exercendis tum de occultis principum coniurationibus Capuae, tum de nobilium coitionibus, honorum adipiscendorum causa, Romae factis. — XXVII; Samnites a M. Poetelio et C. Sulpicio inter Caudium Capuamque

vincuntur. — XXVIII; C. Poetelius dictator, vel C. Iunius Bubulcus cos. Fregellas et Nolam capit: Suessam Auruncorum, Pontias, Interamna et Casinum coloniae deducuntur. — XXIX; Ob etrusci belli famam dictator dicitur C. Iunius Bubulcus. Ap. Claudius censor viam munit: aquam ducit in Vrbem: libertinorum filios in senatum legit: solus censuram retinet: et sacrorum ad aram maximam Herculis curam, quod familiare Potitiorum fuerat sacerdotium, servis publicis tradit; unde XII familiae Potitiorum intra annum cum stirpe exstinguuntur, et Appius post aliquot annos fit caecus. — XXX; Senatus citatur eo ordine, qui ante censorem Ap. Claudium et C. Plautium fuerat: L. Atilius et C. Marcius tribuni plebis rogationem perferunt, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crecntur; et M. Decius trib. pl., ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus iubeat: tibicines, prohibiti a proximis censoribus in aede Iovis vesci, Tibur abeunt, et vino sopiti plaostris Romam reportantur. — XXXI; Cluvia et Bovianum expugnantur, et Romani, quamvis oblata pecorum praeda in saltum ingentem illecti, vincunt Samnites. — XXXII; Omnes Etruriae populi praeter Arretinos bellum parant, et ordiuntur ab oppugnando Sutrio: ibi Q. Aemilius Barbula cum iis confligit ancipiti proelio, quod nocte dirimitur. — XXXIII; Ap. Claudius censor nulla vi compelli potest, ut, circumactis duodeviginti mensibus, exemplo C. Plautii collegae, magistratu se abdicet; negatque, se Aemilia lege teneri, quia optimo iure censor creatus sit. — XXXIV; Eum gravi oratione increpat P. Sempronius trib. pl. et prendi iubet: sed tribuni tres appellanti Appio auxilio sunt; isque summa invidia omnium ordinum solus censuram gerit. — XXXV; Etrusci iterum ad Sutrium vincuntur a Romanis duce Q. Fabio cos. et in silvam Ciminiam confugiunt, quae invia est et horrenda. — XXXVI; Eam transit Fabius, speculandi causa praemisso fratre M. Fabio, et opulenta Etruriae arva vastat. — XXXVII; Hinc indignatione concientur Etruriae Vmbriaeque populi, et ingens ad Sutrium venit exercitus: Fabius pugnam detrectat, sed proxima nocte, paulo ante lucem, hostes in castris opprimit, et stratos obtruncat. Tusci, pacem petentes, inducias in triginta annos impetrant. — XXXVIII; Classis rom. a P. Cornelio in Campaniam agitur; et socii inde navales agrum nucerinum depopulantur, sed ab agrestibus compelluntur ad naves: C. Marcius Rutilus cos.

dimicat cum Samnitibus proelio atroci et incerto eventu: alter consul Q. Fabius, senatusconsulto compulsus, dictatorem dicit L. Papirium Cursorem, cui privatim infestus erat. Huic legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffindit, quod praerogativa curia est Faucia, duabus insignis cladibus: sed postero die, repetitis auspiciis, legem perfert. — XXXIX; Papirius ad Longulam pervenit; Vmbri funduntur, et opes Etruscorum, qui, lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, maximis copiis animisque dimicant, ad Vadimonis lacum franguntur ingenti clade. — XL; Duo Samnitium exercitus, scutis auro argentoque caelatis, aliisque insignibus armis fulgentes, a Papirio dict. vincuntur: auratis eorum scutis ornatur forum rom. Campani autem Samnitium ornatu gladiatores armant: Etrusci; ad Perusiam a Fabio profligati, dedunt hoc oppidum, et pacem petunt. — XLI; P. Decius bene res gerit in Etruria, et idem Fabius III consul adversus Samnites, Marsos, Pelignos et Vmbros. — XLII; A L. Volumnio vincuntur Sallentini, a Q. Fabio Proc. Samnites ad Allifas; — XLIII; a Q. Marcio Tremulo Hernici, a P. Cornelio Arvina Samnites: Hernici in deditionem accipiuntur, et aliis eorum populis suae redduntur leges, et concilia connubiaque inter ipsos permittuntur, aliis adimuntur. Censores vias per agros publica faciunt impensa, et aedem Salutis locant: cum Carthaginiensibus tertio renovatur foedus. — XLIV; Samnites in campum Stellatem agri campani incursiones faciunt, et occidione occiduntur a L. Postumio et Ti. Minucio. — XLV; Samnitibus foedus petentibus redditur, daturque etiam Marrucinis, Marsis, Pelignis, Frentanis: Aequorum XLI oppida expugnantur intra L dies, et nomen eorum prope ad internecionem deletur. — XLVI; Cn. Flavius scriba, libertino patre natus, a forensi factione creatur aedilis curulis civile ius, repositum in penetralibus pontificum, et fastos evulgat: aedem Concordiae dedicat: ad collegam aegrum visendi causa venit; et, quia nobiles ibi assidentes ei non assurgunt, curulem afferri sellam eo iubet, ut de illa inimicos spectet: propter eius comitia plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponunt: et forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, atque per omnes tribus divisa, in foro campoque dominatur: Q. Fabius censor illam deinde in quatuor tribus coniicit urbanas, et Maximi inde cognomen accipit: ab eodem institutum dicitur, ut equites id. iul. ab aede Honoris in Capitolium transveherentur.

I. Sequitur hunc annum nobilis clade romana caudina pax [1], T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium [2], Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res [3] missi erant, pace infecta redierunt: « Ne nihil actum, inquit, hac » legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex » foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis » scio, quibuscumque diis cordi fuit [4], subigi nos ad » necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere » repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe » ab Romanis foederis expiationem spretam. Quid » enim ultra fieri ad placandos deos mitigandosque » homines potuit, quam quod nos fecimus? Res ho» stium in praeda captas, quae belli iure nostrae » videbantur, remisimus: auctores belli [5], quia vivos » non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus: » bona eorum, ne quid ex contagione noxae rema» neret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra » tibi, Romane, quid foederi, quid diis arbitris foe» deris debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem

Cap. I. 1. *Caudina pax*, ad Caudium facta, vide cap. 5.

2. *Pontium*, *Herennii f.* confer Drak., qui ex Cic. de Sen. cap. 12, et Aurel. Vict. ill. cap. 30, docet, et patrem et filium dictum fuisse *C. Pontium*, illum vero habuisse cognomen *Herennii* (unde *Herennius Pontius* cap. 3, vocatur, hoc est, *Pontius Herennius*, de quo vide ad III, 1, n. 1), hunc *Thelesini*.

3. *Ubi legati, qui ad dedendas res* etc., confer VIII, 37.

4. *Quibuscumque diis cordi fuit*, confer ad VI, 9, n. 1; Livio ante oculos fuisse putat Gron. orationem Niciae apud Thucyd. VII, 77: ἱκανὰ γὰρ τοῖς τε πολεμίοις εὐτύχηται· καὶ, εἴ τῳ θεῶν ἐπίφθονοι ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα etc. Lem.

5. *Auctores belli* etc., propr. non nisi unum; confer VIII, 39. Sed res oratorie augetur et invidiose. — *Dedidimus*; al. *dedimus*, minus recte, nisi praesens est tempus verbi *dedere*, non sine ἐνεργείᾳ et affectu quodam; Bauer. At praecedit *remisimus*, at sequitur *portavimus*.

» meorum suppliciorum iudicem [6] feram? neminem, » neque populum, neque privatum, fugio. Quod si » nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, » at ego ad deos vindices intolerandae superbiae con- » fugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, » quibus non suae redditae res, non alienae accu- » mulatae satis sint; quorum saevitiam non mors » noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, » non bona sequentia domini deditionem exsatient; » placari qui nequeant [7], nisi hauriendum [8] sanguinem » laniandaque viscera nostra praebuerimus. Iustum » est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia » arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. » Proinde, quum rerum humanarum [9] maximum » momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis » agant diis, pro certo habete, priora bella adversus

6. *Quem tibi tuarum irarum .... iudicem feram*, vide ad III, 24, n. 6. Tam liquida est Samnitium causa, ut quovis indice vincere facile possint; Gron. — *Fugio* vide ad VIII, 33, n. 5. — *Nihil cum potentiore*, adversus eum, *iuris humani relinquitur inopi*, nihil praesidii in iure humano, quod Cic. Off. I, 8, *ius societatis humanae* dicitur; Ern.

7. *Placari qui nequeant*: ita et Stroth. inseruit *qui*, quum in nonnullis MSS. *placarique* et *placari quae* exstet. *Exsatient: placari nequeant* etc. legebatur ante Drak. qui dedit: *exsatient. Placari nequeunt* etc., motus auctoritate MS. Klockii, a quo tamen saepe coniecturas pro codicis lectione venditari passim iam monuit Stroth.

8. *Hauriendum sanguinem*, vide ad VII, 10, n. 6. — *Istum bellum* et *pia arma*, vid. ad I, 22, n. 6, et I, 30, n. 7.

9. *Quum rerum humanarum maximum momentum sit*, confer ad I, 47, n. 7, et III, 27, n. 6. Mox Gron. coni. *quam propitiis*, *quam adversis agantur diis*. Sed bene Stroth. monet, adverbium intendendi *quam* ab hoc loco alienum esse, quum nulla res *adversis diis* bene, nulla *propitiis* male geri possit, nihilque referat, utrum parum, an multum adversi, vel propitii sint; et iungenda esse *quam rem agant*, hoc est, quae res agatur, vel *quam rem agant* scilicet homines; quod substant. latere dicit in praec. adiect. *humanarum*, ut passim alia in verbis, substantivis aut adiectivis cognati significatus. Confer ad V, 49, n. 5. *Agamus* MS. Lovel. 2, quae lectio non temere aspernenda. LEM. — Post *Deos*, vel *gesturos* excidit forte *nos*, vel *vos*. Alterutrum certe suppl.

» deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod » instat, ducibus ipsis diis gesturos. »

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi [1], haud procul romanis pascere iubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam is etiam rumor, ante de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis [2]; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. Ea modo, qua irent, consultatio fuit; duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram[4] superi maris [3] patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; al-

Cap. II. 1. *Diversos, alium alibi*, confer ad III, 60, n. 1. — *Vt idem omnibus sermo constet*, ut non discrepent a se invicem, nec alii alia, vel alio tempore aliud dicant; Ern. Sic fere X, 26, n. 5, *constare res incipit*, hoc est, eodem modo ab omnibus referri, XXI, 38, n. 6, *id inter omnes scriptores constat*, in eo consentiunt, *locus et ratio mortis constat* XXV, 17, n. 2, *ne ipsis quidem, quid vellent, satis constabat* XXXII, 19.

2. *Lucerinis, bonis ac fidelibus sociis*: de quo nec Livius antea, nec alii, quod sciam, memoriae quidquam prodidere. Luceria est oppid. Apuliae antiquissimum (vide Strab. VI, pag. 196), et Apuli foedus quidem fecerant cum Romanis, sed paulo post defecerant. Confer VIII, 25; XXXVII, 39. Vrbs illa post Caudinam cladem ad Samnites defecisse videtur, et mox a Romanis capitur; v. cap. 12, ibiq. n. 4.

3. *Praeter oram superi maris.* Non facile intelligitur quomodo ab urbe Campaniae Calatia ad Mediterraneam Apuliae urbem Luceriam eundibus superi maris ora legenda sit. Haec igitur aut mendosa esse, aut incuriose a Livio scripta suspicari licet. Lem. — *Per Furculas (sive Furcas) Caudinas*, angustias, a forma furcae, seu furcillae aut literae *V* sic dictas. Confer ad Sil. VIII, 565.

tera per Furculas Caudinas brevior; sed ita natus 4 locus est: saltus duo alti, angusti, silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti; iacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est; sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda [5]; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias [6] protenus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem invenere; quum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam; eam quoque clausam sua obice [7] armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia

4. *Sed ita natus locus est*, vide ad V, 37, n. 6. — *Clausus in medio*: « quid hoc est? An inter medios saltus? Nam dixit *inter eos*. Forte leg. *clausus undique*. » Bauer.

5. *Aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda*, vide ad III, 70, n. 2; VII, 10, n. 6, et XXV, 27, n. 5. Mox *alium saltum altiorem impeditioremque* (hoc est, itineris impeditioris, minus pervium, ut XXXVI, 30, n. 3) quidam libri rectius forsan ob praec. *saltus duo alti angusti*.

6. *Ad alias angustias*, ad alteras, diversas, oppositas, ut *alia pars* XXIV, 27. — *Protenus* scripsi pro *protinus*, non improb. Bruero, qui id paene quidem redundare monet ob voc. *pergant*, sed et *porro pergere* et *pergere* pro ire, proficisci saepe nostro dici, ut mox *pergunt repetere*. Confer ad II, 45, n. 10, et XXII, 50, n. 3.

7. *Eam quoque clausam sua obice*, scilicet arboribus deiectis saxorumque mole. Haec quasi propria obex horum locorum, cui opponitur *armorum* obex; Stroth.

operi [8], quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (praeterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes [9]. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset), sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad praetorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox oppressit, quum pro ingenio quisque fremerent: « alius, » per obices viarum; alius, per adversa [1] montium, » per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo » ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam » prope triginta vincimus [2], omnia aequa et plana

8. *Expedire quosdam utilia operi*, instrumenta muniendis castris apta; Doër.

9. *Cum miserabili confessione eludentes*, confer ad I, 36, n. 4. Elegans oratio pro vulgari: quum non solum hostes superbe riderent, sed ipsi cum dolore et irrisione faterentur, frustra opera sua et laborem esse; Doër. — *Ad praetorium versi*: quidem *in praetorium*; nostram vero lectionem tuentur Pall. duo cum Thuan. uterque Voss. Helm. florent. Leid. duo, Lovel. 2, 3, 4; Harlei. Gaërtn. Portug. Haverk. etc. tot itaque codicum fide nixam in contextum recipere non dubitavimus. Vide inf. XXVIII, 46; XXIX, 35; XXXVI, 15; XXXVIII, 41 etc., eodem tamen sensu *versus* cum praepositione *in* Livium construxisse videbimus ad lib. XXXVI, 15. Lem.

Cap. III. 1. *Alius per adversa* (al. *diversa*) *montium*, vide ad IV, 27, n. 1. Vox *alius* delenda videbatur Mur. et Gron. Recte, opinor. — et subscribit unus e Paris. cod.

2. *Quem per annos iam prope XXX vincimus*: verba gloriantium et rem numerumque augentium. Samnites primum victi anno Vrbis 412 (vide VII, 33) adeoque ante annos XXII *vincimus* ex uno MS. recepit Drak. et ex ed. Gryph. Bauer. ut rectius quam *vicimus*, bello scilicet nondum finito, more Liv. ut XXIII, 13, n. 1, *nunc quum vincimus*, quum victores sumus.

» erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti [3]. » Alius: Quo, aut qua eamus? Num montes moliri » sede sua paramus? Dum haec imminebunt iuga, » qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, » ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne » ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est » hostis: sedens bellum conficiet [4]. » His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis [5] immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus; itaque universi Herennium Pontium [6], patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Iam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi consiliique; is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus romanos, consultus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quamprimum inviolatos dimittendos; quae ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos: quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex

3. *In perfidum Samnitem pugnanti*, confer ad VIII, 6, n. 7. — *Quo aut qua eamus*, confer ad III, 70, n. 2. — *Montes moliri sede sua*, vide ad VI, 11, n. 5. — *Ad bene moriendum*, honeste, ut decet virum fortem. — Confer ad XXII, 50, n. 2; ad Sil. II, 705; III, 123; IV, 508, et Cuperi Obss. I, 8.

4. *Sedens bellum conficiet*, vide ad VII, 37, n. 4.

5. *Qua cibi, qua quietis* (vide ad II, 35, n. 3) *immemor nox* i. e. pro *ab immemoribus*; vide ad III, 36, n. 8.

6. *Herennium Pontium* etc., confer Appian. Samn. Exc. IV. — *In corpore tamen affecto*, debilitato senectute. Hinc mox *animum quoque patris consenuisse* (confer ad I, 22) *in affecto corpore*. Confer ad V, 10, n. 6.

plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme loquutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret; causas tantum adiiceret : *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas aetates, quibus amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur [7], *Quid si media via consilii caperetur, ut et dimitterentur incolumes, et leges iis iure belli victis imponerentur?* « Ista quidem sententia, inquit, ea est, » quae neque amicos parat, neque inimicos tollit. » Servate modo, quos ignominia irritaveritis. Ea est » romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vivet » semper in pectoribus illorum [8], quidquid istuc » praesens necessitas inusserit; neque eos ante mul» tiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet. »

IV. Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est avectus. Et in castris romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et iam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit, *et, quoniam ne victi*

7. *Percunctando exsequerentur*, vid. ad V, 15, n. 7. Frequens apud Livium illud loquendi genus. VI, 14: *exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur.* Hoc lib. cap, 16: *itaque subinde exsequentes legati, quonam pacto* etc., XXII, 3: *Summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur.* XXV, 29: *exsequentibus sciscitando, quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat, coepit* etc.; XXXV, 28: *quem locum capturus ipse esset, cogitando ac quaerendo exsequebatur*, et multa alia ex. passim occurrent. Lem.

8. *Vivet semper in pectoribus illorum*, in memoria erit et penitus insidebit, vel vivida quasi memoria erit ignominiae, seu maculae, a necessitate iis inustae. — *Quidquid istuc* (hoc est, *istud*; confer ad Tac. Ann. XI, 7, n. 1) *inusserit* illis ignominiae,

quidem ac capti fortunam fateri scirent [1], *inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere victurum* [2]. *His conditionibus paratum se esse foedus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Haec quum legatio renuntiaretur [3], tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque moestitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum [4] princeps legatorum virtute atque honoribus erat, « Patrem meum, inquit, consules, saepe audivi » memorantem, se in Capitolio unum non fuisse au» ctorem senatui redimendae auro a Gallis civitatis, » quando nec fossa valloque ab ignavissimo [5] ad opera » ac muniendum hoste clausi essent, et erumpere si » non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie » possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio » armatis in hostem licuit (quo saepe modo obsessi » in obsidentes eruperunt), ita nobis aequo, aut

CAP. IV. 1. *Fortunam fateri scirent*, vide ad XXXVIII, 52, n. 1. — *Inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum*, vide ad III, 19, n. 9. — *Alias conditiones pacis . . . fore*, diversas ab iis, quas legati romani de pace aequa postulassent; Doër. Imo Livius *alias* dixit pro *reliquas* (vide ad IV, 10, n. 2); quae et statim adiiciuntur: *si agro* etc.

2. *Aequo foedere victurum*, vide ad VII, 30, n. 2.

3. *Haec quum legatio renuntiaretur*, vide ad XXIII, 6, n. 2. — *Tanta moestitia incessit*, vide ad II, 27, n. 10.

4. *Tum L. Lentulus, qui tum;* saltem *tunc;* sed potius del. Oratio eius pulcherrimos sublimesq. sensus spirat.

5. *Ignavissimo ad opera*, ut lib. V, cap. 22, n. 6.

» iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video; hic quidquid romanarum legionum est. Quae, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt [6], quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et moenia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. Imo hercule produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis [7] videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando, patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus: subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne dii

6. *Pro se ipsis ad mortem ruere*, pro gloria sua, ut ignominiam arceant, nulla patriae ratione habita. Paulo ante alterum *me* ante *immittere* delendum recte videbatur Gronovio, qui etiam *immittere* pro *mittere*, Sigonio monente, restituit. Et ita Cic. Parad. I, 3: *Quae patrem Decium, quae filium devovit, atque immisit in armatas hostium copias.* Tuscal. I, 48: *Codrum, qui se in medios hostes immisit famulari veste.* Noster VIII, 9: *Armatus equum insiluit, ac se in medios hostes immisit.* XL, 48: *eos quum per aliquot dies armaturam levem immittendo, in stationes lacessisset parvis proeliis.* Curt. de Hypside VII, 7: *itaque subditis calcaribus equo, in medios hostes se immisit.* Lem. — *Quid habent, quod morte sua servent?* Nihil: nam urbs et imbelles cives in ea relicti mox pariter peribunt.

7. *Imbellis videlicet* etc., vide ad IV, 5, n. 2. — *An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt?* Camillus ipse quidem Ardea, exercitus vero eius Veiis accitus erat, quare et ipse Veiis accitus dicitur, ut XXII, 3, ubi id iam monuit Stroth.

» quidem superaut. Ite, consules, redimite armis » civitatem [8], quam auro maiores vestri redemerunt. »

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de foedere victor agitaret, negarunt, iniussu populi foedus fieri posse [1], nec sine fecialibus ceremoniaque alia solemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est: quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *Per quem populum fiat, quominus legibus dictis stetur* [2], *ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum; nomi-

8. *Redimite armis civitatem*, armis hosti tradendis, aut traditis, tanquam pretio redemptionis. *Maiores vestri; nostri* Voss. duo, Lovel. 1, 2, 3, Harles. Portug. Klockian. Haverken. Fragm. Hav. Hearnii oxoniensis B. et vett. edd. ante Frobenian. 1535. Vulgatum quod est in Flor. Leid. 2, Lovel. 4, et Gaërtn. praeferendum arbitramur, quia convenire non videtur Lentulo, ut dicat maiores *nostri*, quum supra narraverit, patrem suum in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis civitatis. Lem.

Cap. V. 1. *Negarunt, iniussu populi foedus fieri posse* etc. Nota Stroth. est haec: « confer I, 24, unde intelligitur, quid sit foedus, quo ritu fiat, ac quomodo a *sponsione* differat. *Foedus* enim erat, ubi utraque pars et postulabat vicissim, et promittebat: in *sponsione* alterius erat postulare, alterius respondere, vel promittere. Praeterea ritu et solemnibus differebant, ut ipse Livius addit. In sponsione enim sponsores erant, qui subscriptis suis nominibus tenebantur ea, donec eam universa respublica ratam haberet: unde cap. 8, *me sponsione obstrinxi; qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur popul. rom.* In foedere feciales erant, qui, a populo rite constituti, populi nomine foedus feriebant, ita ut eo statim, universus populus teneretur. In sponsione obsides dabantur, ab iis qui promiserant, his qui postulaverant: in foedere non item, ubi utraque pars Iovem ultorem invocat precaturque, ut in eam partem animadvertat, quae non steterit foedere.» Confer Grot. de iure B. et P. II, 15 et 16. Aliis scriptoribus haec similesque, *sponsiones* dicuntur *foedera*; vide Duker. ad hunc locum et Sigon. de ant. iur. Ital. I, 1. Ceterum apud Caudium a consulibus male pugnatum esse, tradunt Cic. de off. III, 30, de Sen. 12; Zonar. lib. 7 extr. et Plut. Parall. pr. — *Claudiusque*, vide ad VI, 42, n. 4.

2. *Quominus legibus dictis stetur*, ut mox *si pacto non staretur*. Confer ad III, 36, n. 11. — *Vt eam ita Iupiter feriat* etc., confer, I, 24.

naque omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam [3] duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo [4]. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri. *Illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse, belluarum modo caecos in foveam missos.* Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti [5]: proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter; inde foedi agminis miserabilem viam [6], per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma,*

3. *Praeterquam duorum fecialium:* tot etiam Cic. de Leg. II, 9, n. 21, memorat: alii plures.

4. *Exercituque inermi mittendo* sub iugum, et dimittendo *exercitui*; vide ad IV, 12, n. 7. — *Abituri*: durius abesse *essent*, monet Bauer. Sed modo praecessit, et ita repetendum fuisset. *Caecos*, incautos, improvidos, non utentes quasi oculis mentis ac lumine rationis, ut IV, 35, et VII, 34. Drak.

5. *Obnoxiaque corpora hosti*, vide ad III, 39, n. 1.

6. *Miserabilem viam*, luctuosum acerbumque iter *agminis foedi*, pudendi et ignominiosi. — *Reditum in patriam ac parentes:* Stroth. huc pertinere putabat, quae monuimus ad I, 33, n. 7. Sed cum Gron. potius et MS. Helmst. leg. *in patriam ad parentes*. — Sic edidit Campanus: et quum ipsa ratio et perpetua Livii consuetudo postulent *ad*, et id etiam reperiatur in uno scripto, ut testatur Gronovius, admittendum censemus. Lem. Confer II, 13, n. 4; II, 49, n. 7; XXII, 60 med. et Plaut. Capt. Prol. 43: « Reducemque faciet liberum in patriam ad patrem. »

nequidquam vires, *nequidquam animos datos*. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis [7]. Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam adducti; tum a consulibus abire lictores iussi, paludamentaque detracta: tantam inter ipsos, qui, paulo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit [8], ut, suae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae maiestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi [1] sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus: tum deinceps singulae legiones. Circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior [2] victorem offendisset; ita traducti sub iugum, et, quod paene gravius erat, per hostium oculos. Quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extra-

7. *Quam quae praeceperant animis*, vide ad VII, 26, n. 5.

8. *Tantam inter ipsos . . . miserationem fecit* etc. « Non cohaerent haec cum antecedd. Debebat *fecerunt*; aut ante *tantam* insere *id*, vel *quod*. Sed forte oblitus sui est, ob hunc ipsum usum participii, notantis, *quod sunt iussi*, quod *sunt* paludamenta detracta; quasi *iussio* ut abirent, *detractio* paludamentorum, τὸ *iuberi*, τὸ *detrahi*, ut Graeci infinitivo utuntur, et Itali hodie. Possis et *iussos* legere pro *iussi*: sed res ut grata monstratur, nec modo, quid miserationem fecerit, sed et, quid factum, narratur; » Bauer. *id* post *tantam* excidisse putabat Drak.

Cap. VI. 1. *Prope seminudi sub iugum missi*, vide ad III, 19, n. 9. — *Tum deinceps*, vide ad I, 21, n. 8. — *Eludentesque*, vide ad I, 36, n. 4.

2. *Vultus eorum indignitate rerum acrior*, non ob *indignitatem*, sed *quam pro indignitate*, si acrior, contumacior, minacior esset vultus, quam ferret indignitas et conditio obnoxia, quam submissus deceret vultus, non fortis; Bauer. — *Traducti per hostium oculos*; vide ad II, 38, n. 4. — *Lucem aspicere visi sunt* sibi ipsi.

eti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Capuam pervenire possent; incerti de fide sociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni [3] corpora humi prostraverunt; quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis: confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur officiis: neque illis sociorum comitas vultusque benigni et alloquia [4] non modo sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur [5], efficere poterant: adeo super moerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat! Postero die quum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem campanum [6] prosequerentur, revertissent, vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu, *multo sibi moestiores et abiectioris animi visos*, referrent; *adeo silens, ac prope mutum agmen*

3. *Omnium egeni corpora* etc., rectius forte al. *egena*, hoc est, omnibus, quibus corpora curantur, et veteres diligentius quam nos curare solebant, destituta et fraudata, quum et puderet et dedignarentur, quaerere, aut sumere, quae usui essent; Gron. — *Egena* poëtice plane dictum, et possit ferri, quum poëtica non abhorreat Livius; Bauer. — *Evicit*, vicit. — *Benigne mittunt*, v. ad III, 63, n. 2.

4. *Vultusque benigni et alloquia*, consolationes παραμύθια, ut et al. *allocutiones*. Cf. Drak. ad hunc locum; Duër. ad Catull. XXXVIII, 5, et Intpp. Hor. Epod. XIII, 18. — *Non* hoc loco *non modo* omissum esse, ut pessime sequente *ne quidem*, monet Duër. Conf. ad I, 40, n. 1. Sed praecedit *neque*.

5. *Amicos contra intuerentur*, conf. ad I, 16, n. 8.

6. *Ad finem campanum*, vide ad II, 49, n. 10. Mox auspicari possis *vocati in curiam ... referunt*, quia desideratur h. l. apodosis. Sed ea quaerenda in princ. cap. seq. Confer ad V, 24, n. 6.

incessisse: tacere [7] *indolem illam romanam, ablatosque cum armis animos. Non reddere salutem, non salutantibus dare responsum* [8]*, non hiscere quemquam prae metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam perpetuam* [9] *; cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, romanam virtutem ferociamque.*

VII. Quum haec dicerentur audirenturque, et deploratum paene romanum nomen [1] in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum* [2] *ex alto animi cientis indicia esse: aut ro-*

7. *Tacere indolem illam rom.*, torpere, se non exserere, haud animadverti; quod aptius esse hoc loco ob praec. et seqq. quam *iacere* (vide ad X, 35, n. 3), quod Grut. coni. et Drak. probavit, monent Gron. et Doër. Conf. ad X, 35, n. 3. Contra Bauer. contendit, nil absurdius esse hac lectione: non enim ante clamasse illam indolem. Confer. et Drak. *indolem rom.* ut cap. 7, *ingenia romana.*

8. *Non salutantibus dare responsum* haud dubie glossa, verbis *non reddere salutem* adscripta; quae et sententia est Stroth. — *Ferentibus cervicibus* absoluti ablativi, nisi leg. *ferentes*; Bauer.

9. *Sed etiam perpetuam victoriam*, «fructus perpetui, valituram in omne tempus. *Romanam virtutem ferociamque cepisse*, ademisse Romanis, exuisse illos omni animo et fortitudine, ut nunquam posthac ausuri sint rebellare»; Bauer.

Cap. VII. 1. *Deploratum rom. nomen*, vide ad I, 10, n. 2, et III, 38, n. 3. — *In concilio*; al. *consilio*, non male, quia senatus erat; Bauer. vide ad I, 54, n. 1.

2. *Ingentem molem irarum* (in quibusdam MSS. *minarum*) *ex alto animo cientis* hominis cuiusvis *indicia esse:* sed cum aliis potius leg. *animi ex alto* et quasi profundo sui, vel imo pectore *cientis* ac velut spirantis: alte namque in pectus descenderat illata contumelia; Gron. *animo* bene in se; *altus animus* est, qui occultat consilia sua: sed genitivus *cientis* tunc non habet, unde pendeat; nisi legere malueris *cientium*; Bauer. *animi* Voss. 1. Confer ad Tac. Ann. II, 82, n. 6. *Alto animo*, seu *animi* opponitur summo, vel imo animo: nisi meram taciturnitatem eo significari malis; Ern.

*mana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samniti-
bus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; cau-
dinaeque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis
tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum* 3
*animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus
caudinos non ubique Samnitibus fore.* Iam Romae
etiam[4] sua infamis clades erat: obsessos primum au-
dierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis,
quam periculi, nuntius fuit; ad famam obsidionis
delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxi-
liorum apparatus, postquam deditionem tam foede
factam acceperunt; extemploque sine ulla publica
auctoritate consensum in omnem formam luctus est[5].
Tabernae circa forum clausae; iustitiumque in foro

3. *Quemque eorum*, scil. Romanorum *habiturum suos animos*, virtutem Romanis propriam. Pro *eorum* quaedam edd. *coram*, quae lectio ex errore operarum Elzevir. orta est.

4. *Iam Romae etiam* (al. *R. et*, vel *et R.*) *sua*, quam cives sui experti essent, *infamis clades erat*, rumorem infamiae sparserat; Doër. — *Tristior magis ignominiosae pacis, quam periculi, nuntius fuit*, redundat *magis*, et saepe, ut Graeci *μᾶλλον*, comparativis, aut verbo *malle*, additur. Confer ad XXII, 34, n. 8, et XLI, 23, n. 3; Drak. ad hunc loc. Duker. ad Thucyd. VII, 29; Heyn. ad Virg. Cult. 78; Schleusneri Lex. N. T. verb. *μᾶλλον*. — Eodem modo Iustinus III, 2: *non inventione earum magis, quam exemplo clarior*. Sic et *potius* iungitur cum alia voce comparativi gradus, supra in praefatione Livii, et apud Cicer. Epist. IX, 2 ad familiares. Lem. « Possit tamen et sic intelligi: Tristior fuit nuntius pacis, quae magis ignominiosa esset, quam periculum: quippe et periculum erat ignominiosum, tam turpiter deprehensis sua culpa et obsessis, ignominiosior tamen pactio »; Bauer.

5. *Consensum in omnem formam luctus est:* al. *concessum*, quod valde arridet Bauero; et facile ex ipso Livio defendi posset, si in melioribus libris non esset *consensum*. Ceterum *consensus* et *concessus* in MSS. commutari solere monuit Drakenborch. ad Liv. III, 26, §. 6. Lem. — *Tabernae circa forum clausae*, vide ad III, 27, n. 3. — *Iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius, quam indictum*, vide ad III, 3, n. 2. *Lati clavi, annuli aurei* (senatorum equitumque insignia) *positi*, depositi, ut saepe in luctu. Cf. IX, 46; XXXIV, 7; XLIII, 16; Suet. Aug. 100; Plin. XXXIII, 1, s. 6 (qui etiam de sero usu *annuli aurei*, Romae ascito, agit); ad Tac. Ann. II, 75, n. 6; Cuiac. ad Paull. Sentent. I, 21, n. 14; Kirchman. de fun. II, 17.

sua sponte coeptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; paene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare Vrbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis: non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in Vrbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum, aut publicum aspicere [6] vellet. Consules in privato additi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Aelium Paetum magistrum equitum: quibus vitio creatis, suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus; is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solemnibusque senatusconsultis perfectis [1], de pace caudina retulerunt.

6. *Publicum aspicere* et *in privato additi*, vide ad II, 24, n. 6. — *Nihil pro magistratu agere*, vide ad II, 7, n. 4.

7. *Quibus vitio creatis*, vide ad V, 17, n. 4. — *Q. Fabius Maximus*, vid. ad VIII, 18, n. 2. — *Is consules creavit*, vide ad VII, 16, n. 6.

Cap. VIII. 1. *Quo creati sunt die* etc., confer Drak. — *Solemnibus senatusconsultis perfectis*, nam novi consules, inito magistratu, ad senatum referre, vel eum consulere solebant primum de religione feriisque latinis (confer ad XXI, 63, n. 10; Cic. ad Quir. p. red. 5, et Gell. 14, 7), tum

Et Publilius [2], penes quem fasces erant, « Dic, Sp. » Postumi, inquit. » Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat: « Haud sum igna- » rus, inquit, consules, ignominiae, non honoris » causa me primum excitatum iussumque dicere, » non tanquam senatorem, sed tanquam reum qua [3] » infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, » quando neque de noxa nostra, neque de poena » retulistis, omissa defensione, quae non difficillima » esset apud haud ignaros fortunarum, humanarum » necessitatumque, sententiam de eo, de quo retu- » listis, paucis [4] peragam. Quae sententia testis erit, » mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum » me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua » tamen, quando iniussu [5] populi facta est, non te- » netur populus romanus; nec quidquam ex ea, » praeterquam corpora nostra, debentur Samniti- » bus. Dedamur per feciales nudi vinctique: ex- » solvamus religione populum [6], si qua obligavimus; » ne quid divini humanive obstet, quo minus iu- » stum piumque [7] de integro ineatur bellum. Interea » consules exercitum scribere, armare, educere

de republica (vide ad XXII, 1, n. 7; Cic. loco laudato, et Phil. VI, 1), hoc est, quomodo respublica in annum administranda domi militiaeque, qui in provincias mittendi et revocandi, quot milites conscribendi et dimittendi sint.

2. *Publilius, penes quem fasces erant*, vide ad II, 1, n. 11. — *Qui ubi surrexit*: nam stantes sententiam dicebant senatores, longioribus orationibus utentes; unde mox *me primum excitatum* ad surgendum *iussumque dicere*. Confer ad XXVII, 34, n. 2, 3, et Cic. ad Att. I, 13.

3. *Qua infelicis belli, qua i. p.* conf. ad II, 35, n. 3.

4. *Paucis peragam sententiam*, v.i ad I, 18, n. 10.

5. *Qua tamen, quando iniussu etc.*, confer ad VIII, 5, n. 1.

6. *Exsolvamus religione populum, si qua obligavimus*, vide ad V, 23, n. 7. — *Quid divini humanive*, vide ad III, 17, n. 6.

7. *Iustum piumque... bellum*, confer ad I, 22, n. 6. — *Quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt*, quae ad deditionem nostram pertinent *in deditionem nostra perfe-*

» placet; nec prius ingredi hostium fines, quam » omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. » Vos, dii immortales, precor quaesoque, si vobis » non fuit cordi [8], Sp. Postumium, T. Veturium » consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, » at vos satis habeatis, vidisse nos sub iugum missos, » vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos » vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium » nostris capitibus excipientes. Novos consules le» gionesque romanas ita cum Samnite gerere bellum » velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. » Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes [9], ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptae pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam [10] eius pedibus irent, tentata paulisper intercessio [11] est ab L.

cta, vel *in deditionem nostram peracta*, id est, ut omnia redeant ad deditionem et per eam perficiantur, coni. Ern.

8. *Si vobis non fuit cordi*, vide ad VI, 9, n. 1.

9. *Miseratioque viri incessit omnes*, confer ad II, 27, n. 10, *homines* pro *omnes* plerique MSS et edd. ante Drak. sed non nisi unum genus hominum senatui interesse poterat; Gron. — *Ob iram diremptae pacis*, v. ad I, 5, n. 5.

10. *In sententiam eius pedibus irent* (vide ad I, 32, n. 13), huic ipsi viro acerbam futuram, eamque sic tacite approbarent, nisi quod (*modo* pro *tantummodo*; Drak.) *laudibus* eundem simul extollerent; Stroth. qui sententiam requirere hoc modo putabat. Sed Baueri nota est: «Cur *modo*? qua alia re *prosequerentur*? An hoc vult, parcere ei potuisse, et servare virum in civitate? Sic certe intelligenda, si vera, lectio. E superioribus prave repetitum delendumque, acute coniecit Faber. Si sit *meritus*, probarim. Sed vix dignum est Postumio. Possit tamen et exponi: *modo*, nil aliud (facientes) quam laudibus prosequentes pleni laudum eius, et omnium immemores, quibus merito succenserent, effuse eum laudantes, unice et sine ulla nota; adde, sine cunctatione, dubitatione, an ei assentirentur; non disceptantes de sententia ab eo peracta, sed cum laude dicentis statim probantes».

11. *Tentata paulisper intercessio est*.

Livio et Q. Maelio, tribunis plebis, qui, *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi romani, poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent* [12], *dedi hostibus violarive posse.*

IX. Tum Postumius: « Interea dedite, inquit, pro» fanos [1] nos, quos salva religione potestis: dedetis » deinde et istos sacrosanctos, quum primum magi» stratu abierint; sed, si me audiatis, prius, quam » dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc iam » ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod » deditione nostra negant exsolvi religione populum, » id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res » habeat, dicere, quis adeo iuris fecialium [2] expers » est, qui ignoret? Neque ego infitias eo [3], Patres » conscripti, tam sponsiones quam foedera sancta

ab trib. pl., coeperunt dicere, ex quibus intelligeretur, eos cupere intercedere, ut viderent, quomodu acciperentur, et an tuto intercedere possent; Ern.

12. *Quum sacrosancti essent*, vide ad II, 8, n. 3. Itaque hi tribuni creati ex iis, qui sub iugum missi fuerant ad Caudium.

Cap. IX. 1. *Interea dedite nos profanos*, ante quam dedatis illos *sacrosanctos*. E MSS. Rottend. malim: *Dedite interea, dedite*; quae repetitio constantiam in adhortanda deditione impense exprimit; I. Gron. — *Hic in comitio*, vide ad I, 36, n. 6. — *Hanc iam ut ... intercalatae*, in diem dilatae (confer not. 15), *poenae usuram* hoc, tanquam usuram, id est, praemium; nisi poena innuitur soluta, vel sumpta ante quam iusta luatur, adeoque *usurae* instar praeter hanc exacta et accepta. Metaphorae sunt aptae ac nulae; *iam* nunc, priusquam, hostibus dediti, solidam poenam subeant, tantisper dilatam; Baner.

2. *Iuris fecialium*, quorum collegium de ceremoniis belli foederisque rite observandis sententiam ferebat, quosque Cic. de Leg. II, 9, dicit esse *foederum, pacis, belli, induciarum oratores et iudices*. Confer cap. 11, n. 6; XXXI, 8; XXXVI, 3; et Drak. ad hunc loc. Iidem feciales curabant, ne sociis legatisque iniuria fieret, et pax foedusque ullo modo violaretur. Confer XXXVIII, 42, n. 2; Valer. Maxim. VI, 6, e. 3, 5; Dionys. Halic. II, 72.

3. *Neque ego infitias eo*, vide ad VI, 40, n. 2.

» esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas
» religiones fides humana colitur: sed iniussu populi
» nego quidquam sanciri posse, quod populum te-
» neat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam
» expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba
» legitima dedentium urbes [4] nuncupare, deditum
» populum romanum vos tribuni diceretis, et hanc
» urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium
» esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione
» agitur. Quid tandem, si spopondissemus, urbem
» hanc relicturum populum romanum? si incensu-
» rum? si magistratus, si senatum, si leges non ha-
» biturum? si sub regibus futurum? Dii meliora [5]!
» inquis. Atqui non indignitas rerum sponsionis vin-
» culum levat. Si quid est, in quod obligari populus
» possit, in omnia potest. Et ne illud quidem [6], quod
» quosdam forsitan moveat, refert, consul, an di-
» ctator, an praetor spoponderit. Et hoc ipsi etiam
» Samnites [7] iudicaverunt, quibus non fuit satis con-
» sules spondere; sed legatos, quaestores, tribunos mi-
» litum spondere coëgerunt. Nec a me nunc quisquam

4. *Verba legitima dedentium urbes*, vide I, 38. — *Delubra, fines, aquas*; forte *agros*, ut VII, 31, in pari causa: neque enim a Persis res agitur, *aquam terramque petentibus* (vide XXXV, 17); Bauer.

5. *Dii meliora*, scilicet dent, et illud prohibeant: formula abominantis deprecantisque a se mala, ut XXXIX, 10. Conf. Heyn. ad Tibull. III, 4, n. 1. Pro *inquis* quidam libri *inquit*; recte forsan; vide ad VI, 40, n. 3. *Inquit* Oxoniens. C. apud Hearnium, qui similiter etiam a viro docto ad marginem ed. Rom. principia emendatum fuisse monet. Id factum videtur quia, quum praecesserit *vos Tribuni, diceretis*, τὸ *inquis* minus convenire posse credebatur. *Inquit* autem adhiberi, licet de pluribus sermo sit, Gron. docuit ad XXXIV, 3; ea tamen, quae laudat, huic loco omnia non conveniunt. Lem. Mox *in quod obligari* multi boni MSS. *in quo* Drak. et antt. edd. Male, quum sequatur *in omnia*; Bauer.

6. *Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert*, vide ad VIII, 39, n. 3, et del. Bauer.

7. *Samnites iudicaverunt*, vide ad VIII, 19, n. 7.

» quaesiverit, quid ita spoponderim [8]? quum id nec » consulis ius esset; nec illis spondere pacem, quae » mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil » mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres » conscripti, humanis consiliis gestum est: dii im- » mortales et vestris et hostium imperatoribus men- » tem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus; et » illi male partam victoriam male perdiderunt, dum » vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacum- » que conditione arma viris in arma natis auferre » festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis » fuit, dum senes ab domo ad consultandum arces- » sunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum » populo, de pace ac foedere agere? tridui iter ex- » peditis [9] erat. Interea in induciis res fuisset [10], do- » nec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut » pacem afferrent. Ea demum sponsio esset, quam po- » puli iussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, » nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum » exitum esse, quam ut illi, velut somnio laetiore, quam » quod mentes eorum capere possent, nequidquam » eluderentur [11]; et nostrum exercitum eadem, quae » impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam [12] » vanior irritam faceret pax; sponsio interponeretur,

8. *Quid ita spoponderim*, vide ad V, 51, n. 2.

9. *Tridui iter expeditis*, vide ad V, 16, n. 2.

10. *Interea in induciis res fuisset*, vide ad VII, 38, n. 1.

11. *Velut somnio laetiore...nequidquam eluderentur*; aut pleonasmus est, aut breviloquentia, pro elusi, velut somnio, nec quidquam tanta commoda tenuissent; ut ita *elusis* et deceptis *nequidquam* acta omnia essent; Bauer. — *Quae impedierat fortuna, expediret*, vide ad VII, 34, n. 4.

12. *Vanam victoriam*, non virtute et gloriose, sed dolo et *male partam* (ut paulo ante dictum; vel, ut cap. 14, *ubi errorem fraus superbe vicisset*), quae itaque speciem potius victoriae haberet, quam eius nomine digna esset, *irritam faceret vanior pax*, quae vel minus pax vere dicenda esset, quippe cum iis facta, quae eam facere non possent, quorumque spon-

» quae neminem, praeter sponsorem, obligaret. Quid » enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo » romano actum est? Quis vos appellare potest [13]? » quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? » Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere » pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum » est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, » cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos » sumus, rei satis [14] locupletes. In id, quod nostrum » est; in id, quod praestare possumus, corpora no» stra et animos; in haec saeviant; in haec ferrum, » in haec iras acuant. Quod ad tribunos attinet, con» sulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, » an in diem differatur [15]. Nos interim, T. Veturi, » vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsio» nis [16] feramus, et nostro supplicio liberemus ro» mana arma [17]. »

sinne non teneretur populus rom. eius iniussu facta esset. Confer ad I, 8, n. 3.

13. *Quis vos appellare potest*, obiurgare, ut apud Cic. Off. I, 25, vel potius a vobis exigere, quod spopondimus, ut *appellare sponsorem*, vel *debitorem de pecunia*, hoc est, solutionem debiti postulare; vide ad Tac. Annal. lib. VI, cap. 17, n. 3.

14. *Rei satis locupletes*, satis digni, a quibus fides sponsionis exigatur; Doër. Immo, qui fidem praestare et possunt, et volunt deditione sua. Cf. seqq. *Locupletes* propr. qui solvere possunt, et fidem habent: unde *testes locupletes* fide digni.

15. *An in diem differatur*, sc. certum donec magistratu abierint; conf. princ. cap. vel in futurum tempus, ut *poenas reservare in diem* apud Cic. Coel. 24. *In diem* hoc loco opponitur *praesenti deditioni*, ut apud Cic. petit. cons. 12 τῷ *statim*. *In diem*, scilicet certam *emere* dixit Nep. Att. 9.

16. *Vilia haec capita luendae sponsionis* causa (vide ad III, 56, n. 4) *feramus* ad hostem, vel ei offeramus. Possit etiam legi *sponsioni*, aut iungi *capita luendae sponsionis*, id est, eos homines, per quos, a quibus praecipue, maxime luenda sit sponsio: sane enim *capita* rei Coss. erant; Bauer. *Luere sponsionem*, prop. culpa sic contracta se liberare, purgare, et hinc poenam pro ea luere, ut *l. caedem*, *temeritatem*, al. I, 26; V, 18; XXXVIII, 48.

17. *Nostro supplicio liberemus rom. arma*, poenam luendo Romanos solvamus scelere impio (ita c. 10 extr.); vel religione exsolvamus, ut bellum iustum gerere possint; vel supplicium, quod nos meruimus, non in Romanos

X. Movit Patres conscriptos tum causa [1], tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulsisse [2] civitati visa est. Postumius in ore erat [3]; eum laudibus ad caelum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia* [4] *pace illius consilio et opĕra: ipsum se cruciatibus et hostium irae offerre, piaculaque pro populo romano dare.* Arma cuncti spectant et bellum. *En unquam* [5] *futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit: rescriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegressi feciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia maiestatis Postumium laxe vinciret; « Quin tu, inquit, adducis lorum, ut iusta

bellum reparaturos transferamus, ira deorum ob perfidiam nostram in ceteros omnes cives concitata.

CAP. X. 1. *Movit Patres c. tum causa*, res ipsa, a Postumio exposita. — *Se in senatus fore potestate*, vide ad II, 56, n. 16.

2. *Lux quaedam affulsisse* etc. Cic. Phil. I, 2; X, 6.

3. *Postumius in ore erat*, vide ad II, 36, n. 3. — *Devotioni P. Decii.... aequabant* eum, vide ad V, 23, n. 4.

4. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace*, vide ad II, 29, n. 7, et VI, 28, n. 5. — *Arma cuncti spectant*, vide ad I, 9, n. 3.

5. *En unquam futurum* etc., vide ad IV, 3, n. 6. — *Delectus omnium voluntariorum fuit*, id est, ita habitus, ut nemo non voluntarius scriberetur; omnes, qui scriberentur, voluntarii erant: cogi neminem attinebat; Bauer. — *Rescriptae legiones* (iterum scriptae, ut *reficere tribunum*; confer ad II, 56, n. 4) *ex eodem milite*, seu exercitu, scilicet qui ad Caudium missus erat sub iugum. Confer XXV, 6. Hinc cap. 12 extr. pro *Publilius in Samnio substitit adversus caudinas legiones* (Samnitium exercitum ad Caudium victorem) Sigon. e quibusdam libris vett. substitui malebat *adducens caudinas legiones*, scilicet Romanorum. Confer XXV, 6, n. 7.

» fiat deditio? » Tum, ubi in coetum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: « Quandoque hice homines [6] » iniussu populi romani Quiritium foedus ictum iri » spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocue- » runt; ob eam rem, quo populus romanus scelere » impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. » Haec dicenti feciali Postumius genu femur [7], quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra ius gentium violatum* [8]; *eo iustius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, « Nec ego istam deditionem ac- » cipiam, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin » tu, Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia » irrita facis, aut pacto stas [1]? samniti populo omnes » quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. » Sed quid ego te appello, qui te captum victori, » cum qua potes fide, restituis? Populum romanum » appello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas » factae poenitet, restituat legiones intra saltum, » quo septae fuerunt. Nemo quemquam deceperit [2]:

6. *Quandoque hice homines etc.*, vide ad V, 25, n. 3.

7. *Feciali Postumius genu femur.... perculit:* quidam MSS. h. l. et cap. 11 *percutit*, probb. Ernesto et Bauero.

8. *Fecialem a se contra ius gentium violatum*: Stroth. « Vae! inquit, isti nequam, qui magnanimus dicitur. Quis eum Samnitem *civem* fecerat? deditum, obnoxium Samnitibus? num haec est ista Romanorum laudata fides et probitas? Ego quidem nullum maius flagitium, nullam maiorem perfidiam inter barbaros novi. Hoc erat eludere deos, religionem ac fidem. Verissima contra sunt, quae adversus haec Pontius monet, quem postea Romani crudeliter interfecerunt.» Passim obvia sunt similia exempla inhonestissimarum artium, quibus Romani potissimum usi sunt adversus hostes, in quos quidlibet licere sibi existimasse videntur. Samnites tamen non minus fraudulenter et multo crudelius egisse, vel ex cap. 12 intelligitur.

Cap. XI. 1. *Pacto stas*, vide ad III, 36, n. 11. — *Samniti pax debetur*, vide ad VIII, 15, n. 1. — *Quem si sponsionis poenitet*, displicet ea, improbatur: neque enim populus ipse spoponderat; Bauer. Confer ad II, 54, n. 16.

2. *Nemo quemquam deceperit*, nullus alterum decepisse videatur; Doer.

» omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per
» pactionem tradiderunt; redeant in castra sua; quid-
» quid pridie habuerunt, quam in colloquium est
» ventum, habeant: tum bellum et fortia consilia
» placeant; tunc sponsio et pax repudietur. Ea for-
» tuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habui-
» mus, geramus bellum: nec populus romanus con-
» sulum sponsionem, nec nos fidem populi romani
» incusemus. Nunquamne causa defiet [3], cur victi
» pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis; furto
» eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis;
» inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobi-
» scum pepigistis, ut legiones vobis captas restitue-
» remus; eam pacem irritam facitis, et semper ali-
» quam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat
» populus romanus ignominiosa pace legiones serva-
» tas? Pacem sibi habeat [4], legiones captas victori
» restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus
» ceremoniis dignum erat. Vt tu quidem, quod pe-
» tisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes;

— *Ea fortuna*, in eadem conditione et statu exercituum, cum eadem spe ac metu; Gron. Ante *fortuna* ed. Gryph. inseruit *vero*, quod esse potest *quin immo*; nisi potius leg. *vere*, ut sit: pristina fortuna, pristina loca, non imagines rerum, restituantur in integrum; Bauer. Illud tamen *vero* abest ab omnibus MSS. et edd. ante Gryph. Mox *incusemus* e quibusdam MSS. pro vulg. *accusemus* recepit Stroth. tanquam minus tritum.

3. *Nunquamne causa defiet*; plerique MSS. *deficiet* ex interpr. — *Inter accipiendum aurum*, vide ad VI, 39, n. 5.

4. *Pacem sibi habeat*, pace facile carere possumus; statuat de ea populus rom. ut lubet, dummodo *legiones c. v. r.* Duk. Pacem ne communicet cum non postulante, vel ego non postulo; Stroth. Immo: pacem eius arbitrio relinquamus, de pace pro lubitu statuat populus romanus; Doër. Hac formula *sibi habeat* utitur, qui, quod non habet ipse, quum habeant alii teneantque, eo se facile carere testatur: hic vero utrisque simul aut habenda pax, aut non habenda erat; neutri poterant habere, vel aspernari sine alteris: ergo Samnis poscere videtur *pacem ne habeat, legiones c. v. restituat*; Gron. Mox forte leg. *dignum erit*.

» ego pacem, quam hosti tibi remittendo [5] pactus » sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, » feciales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos » dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec » moror, quo minus in civitatem obligatam [7] spon» sione commissa, iratis omnibus diis, quorum elu» ditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. » Postumius modo legatum fecialem genu perculit. » Ita dii credent [8], samnitem civem Postumium, non » civem romanum esse, et a Samnite legatum roma» num violatum; eo vobis iustum in nos factum esse » bellum. Haec ludibria religionum non pudere [9] in

5. *Hosti tibi remittendo*, scilicet lot cives: sed potius cum Gron. leg. *hos tibi r.* Nam nihil huc facil vox *hosti*, et firmant eius coniecturam Camp. el uuus ex MSS. Hearnii. Lem. Vulgo post *non habeam* signum interrog. ponitur. Tum *ut* dictum, ut IV, 2, n. 9. Alii post *restituat* στιγμὴν τελείαν ponunt, et seqq. usque ad *non habeam* concludunt in unam periodum; quod probabat Duk.

6. *Hoc vos, feciales, iuris gentibus dicitis*, vide ad cap. 9, n. 2. — *Nec moror*; Stroth. Confer ad II, 24, n. 5.

7. *In civitatem obligatam* (confer ad V, 23, n. 7) *sponsione commissa*, hoc est, cuius conditio exstitit (nam pacem spoponderant consules, si Romani incolumes dimitterentur, quod factum est; et sic *commissa stipulatio* in Pandectis est ea, cuius conditio exstitit, quum ex ea deberi coeptum est, el agi ac peti potest), vel populus rom. quum sponsionem, firmatam iure iurando et execratione in capita sponsorum et in populum rom., ratam non haberet, *commisit sponsionem*, hoc est, id, quod execrationibus ac diris illis locum faceret, ut apud Cic. pro Cluent. 37, el Verr. III, 12, *committere poenam* el *mulctam*, hoc est, quod poenae locum facit; Duk. *Sponsione commissa*, cui necessario satis faciendum est, quoniam nos, altera pars, conditionem explevimus; Ern. Interposita et nunc, impleta, sub qua facta est, conditione, necessario implenda, ut *devotio convicta et commissa* ap. Cic. pro domo 57 (ubi vide Graev.) quae, quum consequuti sumus, quod voto suscepto a diis consequi voluimus, necessario impleri debet; Stroth. Similiter *hereditas*, *hypotheca*, et *fiducia commissa* (perdita, quum committimus, ut pereat); apud Cic. Verr. I, 10; II, 14; ad Div. XIII, 56, el Flacc. 21, quod iam monuit Ern. in clav. Cic. Confer Salms. de modo usur. cap. 14, pag. 614; et Graev. ad Cic. p. domo cap. 57. Pro *obligatam* MSS. *obluctam*, *oblitam*, *obrutam*: unde *pollutam* coni. I. Fr. Gron. sed rectius *obstrictam* Iac. Gron. coll. IX, 35, et X, 38. Mox *genu perculit*, vide ad cap. 10, n. 7.

8. *Ita dii credent* etc. εἰρωνικῶς dicta mirabilem in modum.

9. *Haec ludibria religionum non pudere vos* [illegible] *proferre*, scilic.

» lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes » ac consulares fallendae fidei exquirere? I, lictor, » deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo mi- » nus, ubi visum fuerit, abeant. » Et illi quidem, forsan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt [1], non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quae se media lapsos victoriae possessionem pace incerta mutasse; et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. Adeoque, nullo dum certamine [2] in-

qnis pntet? — *Ambages fallendae fidei exquirere*, confer ad I, 55, n. 6, et III, 35, n. 1.

Cap. XII. 1. *Quae deinde venerunt*, evenerunt, contigerunt. Confer I, 7 pr. ad X, 45, n. 2; XXIV, 40, n. 11; XXIX, 20, n. 3; XLIV, 17, n. 3; ubi *cui classis venisset* dicitur pro evenisset, et alterutrum coniicerem cum Crev. nisi *provinciam alicui sorte venisse* legerem XXIX, 20, n. 3; et ap. Iustin. XIII, 4, n. 10; et Ern. ad Cic. Verr. V, 6. — *Evenerunt* habent et duo e Cod. Paris.; quum tamen illud *evenerunt* non nisi in suspectae fidei codicibus, si tres exceperis, occurrat, potius esse censemus ut alterum *venerunt* servetur. Nam *venire* pro *evenire* nonnunquam poni ex loc. supra laud. liquet. Confer et Tac. Ann. XII, 32; Sall. Iugurth. cap. 4, et Phaed. Fab. I, 2, ubi vide Burmann. Lem. — *Senis Pontii* Herennii *utraque consilia* (vide cap. 3) *inter quae media* consilia, inter, vel per quorum medium, aut *media* via (ut cap. 3 extr. *si media via consilii caperetur*) *se lapsos*, ineundo mediam viam se lapsos per imprudentiam.

2. *Nullo dum certamine*, proelio, *inclinatis*, imminutis (confer ad III, 16, n. 4), vel mutatis *viribus* Samnitium, ut mox *fraus rem inclinavit*, nisi potius *rem inclinare* hoc loco, ut XXXII, 30, n. 3, et al. eodem sensu dicitur, quo VII, 33, et al. *acies*, vel *pugna inclinat* (se), scilicet se, vel *inclinatur* (ut I, 12, n. 4, et al.) in alterutram partem, seu fugam, et *res inclinata* XXII, 6, n. 4, de victoria ad Poenos versa, seu vergente, vel potius quo XXV, 18. *Momentum rei facere*, et h. loc. leg. *inclinatis rebus*, scilicet Romanorum et Samnitium. Ad utrumque populum etiam seqq. spectant. — *Mutaverant*; quidam *se mutaverant*, sine dubio e gloss. interp. vid. II, 3, n. 2.

clinatis viribus, post caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur [3], et quia ex tectis adiuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt, *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* Ea spes remisit a certamine animos, et passim arma iactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorquae eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit [4], ubi equites romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus caudinas [5] legiones. Distendit ea res Samnitium animos [6]; quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum

3. *Pro aris ac focis dimicabatur*, vide ad V, 30, n. 2.

4. *In Apuliam ad Luceriam pergit* etc. Conf. ad cap. 2, n. 2. Quomodo Luceria in Samnitium potestatem devenerit, nusquam prodidit Livius. Cf. ad X, 33, n. 5.

5. *Adversus caudinas legiones*, hoc est, Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat; vide ad cap. 10, n. 5. Lem.

6. *Distendit ea res Samnitium animos*, cf. III, 23, n. 1.

est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari iussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus, memor ignominiae, adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urgentes signiferos; et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis [1] fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. Ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars maior ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis et odio, quam beneficio ullo populi romani. Nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes [2], campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere,

CAP. XIII. 1. *Ne castris quidem suis*, ad ea confugiendo, *fugam impedire*, inhibere. — *Plus sanguinis ac caedis factum*, vide ad II, 30, n. 8.

2. *In montibus vicatim habitantes*, vide ad V, 5, n. 2. — *Contempto* (male *contemptu* in plerisque MSS. et edd.) *cultorum* (campestria et maritima loca incolentium) *molliore*, *atque*, *ut evenit* (fit, fieri solet) *fere*, *locis simili genere:* nam ingenia hominum ad indolem fere locorum, in quibus degunt, attemperantur. Cf. V, 33 extr. XXI, 37 extr. XXIX, 25 extr.; XLV, 30 fin.

locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. Quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus romanus nequisset, aut interiecta [3] inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, iuxta obsidentes obsessosque [4], inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum occursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. Et obsessis prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegae, vacuus [5] per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad proelium, legati tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. Per

3. *Aut interiecta inter Romam et Arpos*, scilicet haec regio, id est, dum interiecta esset, *penuria*, per penuriam, *exclusos a commeatibus* Romanos *absumpsisset*: nisi leg. *interiecta ea*, ut sint ablat. absol. et *penuria* nominativus; Stroth. Malim: *interiecta*, scilicet loca ... *absumpsissent*; Gron. sed nihil mutandum. Lem. *Arpi* Apuliae opp., de quo vide ad XXV, 12, n. 6.

4. *Iuxta obsidentes obsessosque*, vide ad V, 6, n. 3— *Opere*, vide ad V, 22, n. 6. Mox copula *et* ante *obsessis* abest a MS. Flor. probb. Gronovio et Drakenb. *at* in quibusdam edd. non male, quia *et* bis repetitur.

5. *Vacuus per agros* etc. hoc est, liber a cura obsidionis, nisi leg. *vagus*; Duker. Possis et *vacuos per agros*. Conf. ad III, 40, n. 8.—*Infesta*, vide ad I, 7, n. 7.

utros stetisset [1], quominus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu pugnae [2] consumpsisset, colloquutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus divina [3] humanaque, quae assolent quum acie dimicandum est, consulibus, tarentini legati occursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: « Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat; litatum praeterea est egregie. » Auctoribus diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur. » Signa inde ferri iussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum impotens [4] rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere* [5], *nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores*

Cap. XIV. 1. *Per utros stetisset*, vide ad II, 31, n. 7.

2. *In apparatu pugnae*: ita omnes fere MSS. Plerique editores delevere, voc. *pugnae*, quia mox repetitur. Sed vide ad I, 3, n. 8.

3. *Agentibus divina* (auspicia et sacrificia) *humanaque*, vide ad III, 17, n. 6. — *Litatum*, vide ad V, 38, *n.* 1.

4. *Suarum impotens rerum*, ne suae quidem civitati regendae par. Contra *regni potens*, ei administrando par, XXIV, 4, n. 7, et *potentes rerum suarum atque urbis* XXIII, 16, n. 3. Cf. ad XXII, 42, n. 5, et III, 36, n. 2. — *Aliis modum*, normam, leges, *pacis ac belli facere*, praescribere, ut XXV, 40 extr. et eodem sensu *cum quibus bellum et pacem habeamus, modum imponere*, lib. XXI, c. 34, n. 3.

5. *Se in auctoritate Tarentinorum manere*, vide ad II, 56, n. 16.

Tarentinos videantur. Accipere se[6] *omen*, consules aiunt, *et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas explerent [7], pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: et pro se quisque, *non haec Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent*, memorantes, caedunt pariter resistentes fusosque [8], inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, iumentaque. Nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos; ne desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire* [9], *optantes.* Laudare ea milites, laetarique obviam itum irae suae esse, ac fateri, om-

6. *Accipere se omen*, vid. ad I, 7, n. 11.

7. *Pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent*, vide ad Tac. Annal. I, 68. — *Non haec* loca *Furculas* etc.

8. *Caedunt pariter resistentes* ... *impuberes, h. iumentaque:* in *impuberes*, expugnationibus urbium saepe memorantur exempla similis irae et crudelitatis victorum: sed quaeri potest, cur Samnites *impuberes*, aetatem minime bello aptam, secum in castra ducere voluerint; Duk. Haec copiosius ac gravius dicta pro *caedunt sine discrimine omnes*, neque singulorum enumerationi acriter inhaerendum cogitandumve de *servis, inermibus*, aut *impuberibus*, qui fuerint in castris; Stroth. Confer ad VI, 16, n. 4.

9. *Perdere prius quam perire:* leg. *perirent*; Gron.

nia patienda potius, quam proderetur salus [10] tot principum romanae iuventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa [1], gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad [2] spem eventus respondit. Nam, insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit; *Debuisse eos* [3] *Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. Ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam* iussit, *arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent; militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum* [4], *ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. Septem millia militum sub iugum

10. *Quam proderetur salus* etc. Cf. ad II, 43, n. 5.

CAP. XV. 1. *Apuli circa*, vide ad I, 4, n. 11. — *Ad id*, vide ad II. 23, n. 3. — *Luceriae restiterat*, vide ad IV, 58, n. 5.

2. *Brevi* (tempore) *ad spem eventus respondit*, ut XXVIII, 6, n. 2, hoc est, spei, seu exspectationi, gall. *répondre à son attente.* Confer Ern. et Wolf. ad Suet. Caes. 46. Sic et simpl. *eventus respondent*, scilicet spei, vel votis, optatis, XXX, 30, n. 9.

3. *Debuisse eos Pontium ... censeret*: amare dicta. *Docuisse* quidam MSS. unde *decuisse* conj. Gron. — *Quam in*, contra, *se ipsi ferre* sententiam, statuere.

4. *Cum singulis vestimentis sub iugum missurum*, vide ad III, 19, n. 9. Id ex superioribus non apparere, et adversari XXV, 6, monet Drak. Cf. tamen huius cap. princ. et ad cap. 10, n. 5. — *Quos ut pignora pacis custodiendos Luceriam dederant*, miserant, nisi leg. *duxerant.*

missa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi romani est: siquidem etiam, (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub iugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius [5] dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, ea res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus romanae ignominiae, haud sciam an [6] iustissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error [7], Cursorne Papirius [8] proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene

5. *Lucius Cornelius* Lentulus forsan, cui familiae hinc *Caudini* cognomen inditum putatur. Tres hoc anno dictatores in fastis Capitol. memorantur, C. Maenius, L. Cornelius et T. Manlius. Dictaturae Maenii mentio quidem fit cap. 26, sed ea fuit altera: praetermissa a Livio prior, in qua res a Maenio in Campania gestas tradit Diod. lib. XIX. Cf. Pigh. Ann. ad ann. 433 et 439.

6. *Haud sciam an* (confer ad II, 2, n. 3) *iustissimo triumpho* etc. At conf. ad cap. 10, n. 7. — *An consulum Papiriique* etc. Vide ad III, 25, n. 3.

7. *Sequitur hunc errorem alius error*, id est, dubitatio, quod e particulis *ne* et *an* intelligitur; ut cap. 45, et apud Ovid. Fast. IV, 669, *errantem*; Ern. Confer ad I, 24, n. 1; XXVII, 47, n. 7; et XL, 55, n. 1.

8. *Cursor Papirius . . . consul tertium creatus*: ita fasti Capitol. et ipse Livius, qui tertium eius consulatum non alibi memorat, sed modo primum VIII, 23; alterum IX, 7; quintum IX, 28; adeoque tertium h. l. et quartum IX, 22 pr. ubi nomina consulum incuria librariorum excidisse et ex Diodori lib. XIX, fastisque Capitol. hoc modo restituenda esse: *Consules novi, L. Papirius Cursor IV, et Q. Publilius Philo IV, sicut superiores, Romae manserunt*, iam suspicatus est Pighius. — Pro *Aulio* al. *Aemilio*.

gestam Luceriae continuato magistratu, consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, iam inde [1] per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis [2] uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives romani post caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbe acceperant, rem gessit. Nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam [3], triste responsum ab consule redditum esset, *nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent*; plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis iniectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo [4] a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum di-

CAP. XVI. 1. *Convenit iam inde*, deinde, *per consules reliqua belli* (vide IV, 27, n. 1) *perfecta* esse; vid. I, 3, n. 4.

2. *Cum Ferentanis;* imo *Forentanis*: et sic quoque cap. 20 (ubi *Tarento*, *Acheronto*, *Florento*, *Torento* in MSS.) scribendum *Forento*: nam *Ferentinum* et *Frentanos* (nec non *Ferentinos*, seu *Ferentinates*) novimus, at *Ferentanos* nullos; Gron. Recte, opinor; vide ad Tac. Ann. XV, 53, n. 4. *Forentum* opp. Apuliae, hod. *Forenza*.

3. *Ad pacem cum precibus petendam*, suppliciter p. ut *precibus petere* I, 16, *p. orare* II, 2, *p. petere pacem* XLIII, 4. Videtur haec in primis forma solemnis et religiosa fuisse, eodemque modo sine emphasi dicta, uti *fraudem fraudare*, *servitutem servire*, *occidione occidi*; Ern.

4. *Exsequentes quaerendo*, vid. V, 15, n. 7. — *Duae factiones senatum satricanum distinebant*, vid. III, 23, n. 1.

stinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo romano auctores; altera, fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur [5]. Pars altera (quum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. Altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes [6] in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et praesidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate consulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis caesos securi percussit: praesidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub iugum missos [7] auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excel-

5. *Vt ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur*, ut consuli aliquid praestaretur, quo *ad reconcil. p.* permoveri possel, facta nimirum ei praesidium Samnitium opprimendi copia; Doër. — *Enuntiare*, arcana prodere, sic lib. XXXIX, 10: Sicoacta caritale eius, silenda enuntiassel. El Cicero pro Rosc. Amer. cap. 110: *Ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat.* Vid. Gron. et Drak. *Enuntiantur* arcana, *nuntiantur* audita, aut visa. Hinc etiam lib. XXV, c. 9, n. 3, et lib. XLI, cap. 24 pr. *enuntiare* pro *nuntiare* substituend. monuere intpp.

6. *Armatosque clam hostes*, Romanos, nisi leg. *armatosque* Romanos *clam hoste*, Samnitibus, vel *clam suis*, reliquis civibus non earum partium; Gron. *Clam nocte* multi MSS. Male!

7. *Sub iugum missos esse, auctores sunt*, vide ad II, 58, n. 1.

lens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit [8]: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt, et, seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti [9] ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, « Ne nihil remissum dicatis, remitto, » inquit, ne utique dorsum demulceatis, quum ex » equis descendetis. » Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Praenestinus [10] praetor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. Quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. Ad quam vocem exanimi stante Praenestino, » Agedum, lictor . . . excide radicem hanc, inquit,

8. *Quae cognomen etiam dedit*; sic et Zonar. VII, 26. Sed idem iam avo eius fuit. Cf. VI, 5, n. 11; IX, 34. Hinc *q. n. avo iam dedit* coni. Sigon. Forte Livius aliquid humani passus est; aut pedum pernicitas huic L. Papirio confirmavit cognomen maiorum, quale quid supra V, 31, n. 2, et VI, 39, n. 3, vidimus; Drak. Cui vero h. l. non succurril πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς? — *Nec cum ullo* duce. De gente Papiria vide Cic. ad Div. IX, 21.

9. *Invicti ad* (κατά, quod attinet ad) *laborem corporis*, ut apud Ovid. Met. XII, 167, et *inv. a labore* etc. apud Cic. Off. I, 20, at infra XXXIX, 40. Sic et *proelio magis ad* (κατὰ) *eventum* (si eventus spectatur, vel eius ratio habetur) *secundo quam levi* XXII, 9, n. 2; *nequaquam pari ad virtutem viro* XXVI, 16. Confer ad VI, 18, n. 2. — *Neque utique* (vide ad II, 30, n. 1) *dorsum demulceatis*, ut al. cervicem equorum. Cf. Sil. IV, 264, et XVI, 356.

10. *Praenestinus praetor* « non videtur fuisse magistratus municipii praenestini (nam Praeneste tum nondum municipium fuisse probabile est, et Praenestini hi inter socios militarunt; municipia autem ius legionis habuisse docet Spanhem. Orb. Rom. I, 9), sed praefectus cohortis socialis, ut VIII, 11, *praetor Laviniensium*, et XXIII, 19. Manicius, *praetor* praenestinus, hoc est, praefectus cohortis praenestinae, qui antea *scriba* fuit, adeoque vix magistratus esse potuit; Duker. Conf. Plin. XVII, 11; Aurel. Victor. de Vir. ill. cap. 31; Sigon. de ant. iur. Ital. II, 14; Lips. Mil rom. I, 7; II, 10; Periz. diss. de Praetorio §. 19, et supra ad VI, 42, n. 7.

» incommodam ambulantibus: » perfusumque ultimi supplicii metu [11], mulcta dicta, dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res romana staret. Quin eum parem destinant animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena [1], et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quaerere libeat, quinam eventus romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa [2], sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc

11. *Vltimi supplicii metu* (vid. ad III, 58, n. 11) *perfusum*, consternatum, vel repletum, ut II, 63; IX, 16; X, 38; XXVI, 50; XXX, 16, et al. *imbuere*. Confer ad XXXIX, 8, n. 3. — *Nemo unus erat vir*, vide ad III, 12, n. 2. — *Quin eum parem destinant*, non, ut quidam libri, *destinarant*; nisi malis *destinarunt*; scil. scriptores et homines, qui postea fuere et nunc sunt; non Romani eius temporis: nam Livius non ita immemor sui et eorum, quae cap. 18, dicit, *Alexandrum ne fama quidem illis notum arbitror fuisse*; Gron. Praeterea Romani eius temporis neminem in futurum ducem destinare solebant, sed, qui quoque tempore consul esset, aut ex tempore a consule dictator diceretur, dux erat; Strotb. Cf. ad XXXV, 20 pr.

Cap. XVII. 1. *Deverticula amoena*, vide ad I, 51, n. 2. De consilio, quod Livius in hoc episodio, cap. 17–19, sequutus sit, vide ad cap. 18, n. 6.. *Tamen*, vide ad I, 12, n. 1. — *Quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit* haec mentio, imago, cogitatio rei, *animum* meum, occupavit, agitavit, exercuit: sed hypallage fere est: nam alioqui *res volutari animo* dicitur, non *re animus*; Bauer. Haud dubie per elegantissimam hypallagen dictum; Ern. — *Eas evocat* ex animo *in medium*, seu vulgus.

2. *Ea, et singula intuenti et universa... facile praestant invictum rom. imperium*, promittunt et spondent,

quoque, facile praestant invictum romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti praebuit fortunae [3]? Recenseam duces romanos, nec omnes omnium aetatium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si punicum romano praevertisset [4] bellum, se-

hoc invictum semper fore; Ern. Cf. ad Iuvenal. XIV, 212. Tò *ita* forte delendum, quia ab omnibus fere MSS. abest, et saepe post *sicut* omittitur. Confer ad XXXIV, 9, n. 7; XXXIX, 41, n. 1; XLIV, 20, n. 4, et vide IV, 27; XXIV, 33; XXV, 15; XXIX, 8.

3. *Vertenti praebuit fortunae*, vide ad II, 3, n. 2. Idem alii probarunt iisdem aliisque exemplis, v. c. *Cyri* Euseb. in vita Const. I, 7. Priami, Mithridatis, Croesi, Marii et *Pompeii M.* Iuvenal. X, 258-288. Mox forte leg. *Alexandro fuisset bellandum.* Ob hanc digressionem Dodwell. de Cyclis diss. X, s. 73, multis exagitat Livii in doctrina temporum imperitiam, quia Alexander iam sexennio ante obierit. Cui respondere conatus est Clericus ad hunc locum dicens, licuisse Livio agere de eventu belli, si id Alexander Romanis intulisset, ubicumque sermo fuit de magistratu viri fortis, qui Alexandri aequalis fuit. Imo ipse Livius mox dicit, Alexandri M. tanti regis ac ducis mentionem effecisse, ut quaerere libuerit, quinam eventus romanis rebus futurus fuerit, si cum Alexandro foret bellatum: non autem addit, se id fecisse eo anno, quo Alexandrum mortuum crederet.»; Drak.

4. *Si punicum romano praevertisset* (vide ad II, 24, n. 3) *bellum*: nam duo bella post devictam Asiam animo concepisse credebatur, romanum et punicum (saltem punicum, de quo vid. Iustin. XXI, 6): et si prius adversus Poenos bellum gessisset, *senior* factus demum *in Italiam traiecisset*, atque in illos incidisset *ingentes viros*: quinam vero hi fuerint,

niorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris [5], iam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum [6] venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Iunii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem iuvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset [7] videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces: cessissent Decii, devotis

praeter Postumium, Aemilium et P. Cornelium Scipionem, haud satis mihi constat; Stroth. Alexander natus est Olymp. 106, 1, et mortuus Olymp. 114, 1, vel a. Vrbis conditae 430, a. Chr. nat. 324. Iam qui fastos rom. inspiciet, plura deprehendet nomina *ingentium virorum*, consulum et dictatorum, qui deinde vixerunt, etsi minus inclaruere, quoniam Liviana huius temporis historia intercidit. Quomodo autem Alexander, qui anno aetatis XXXIII obiit (confer ad Tac. Ann. II, 73, n. 2), *senior in Italiam traiecisset, si punicum romano praevertisset bellum?* Non Poenos tantum, sed maximam Africae partem antea armis subiugare voluisse censendus est.

5. *Disciplina militaris iam inde ab initiis urbis tradita per manus*, confer ad I, 3, n. 7.

6. *In artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat*, ut nostri vulgo: in systema, seu formam artis redigere; Ern. *Perpetuis*, continuis, iunctis ordine systematico; Bauer. Cf. ad IV, 6, n. 1. — *Quem iuvenes ii:* in MSS. quibusdam *hii;* unde *hi* vel *ii* legendum esse iam monuere alii. *Duo* edd. vett. quos putant esse T. Manlium Torquatum et M. Valerium Corvum. Cur vero *duo* tantum, et hi potissimum? — Quem *ii*, quibus cum Alexandro bellandum erat, iuvenes senem viderant. Ceterum hic edidimus *ii*, ubi vulgati habent *duo*, ex auctoritate antiquissimi Paris. codicis, ad quem alludunt alii, tum Gronovio, tum nobis excussi, in quibus legitur *hii.* Nimirum τὸ *ii* sumptum pro nota numeri, ut recte coni. Gronovius, peperit errorem vulgatae lectionis. Non enim soli duo, sed fere omnes ii qui recensentur a Livio, iuvenes Camillum viderant senem. Lem.

7. *Cessisset videlicet* (εἰρωνικῶς dictum; vide ad IV, 5, n. 2, unde delevi interrog. signa, post, *duces, ruentes, animi* et *cepit* posita) *in acie oblatus par Manlius Torquatus*, vide ad VII, 33, n. 1. *Par* deletum a Stroth. quia vix in duobus exstat MSS. Sed aptissimum est.

corporibus in hostem ruentes: cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi: victus esset consiliis iuvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* [8] dixit, unus veram speciem romani senatus cepit. Id vero erat periculum [9], ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret [10]. Non cum Dario rem esse dixisset, quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatibus [11] suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum [1] merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui,

8. *Senatus ille, quem ex regibus constare dixit* Cineas, Pyrrhi dux et legatus; quod notissimum vel ex Floro I, 18; Plutarch. in Pyrrho pag. 395; Appian. Samn. Exc. 10.—*Cepit* mente, percepit, intellexit, *veram romani senatus speciem*, dignitatem, amplitudinem; ut cap. 40, et XXXII, 36, n. 4; XXXIV, 52 extr.; XXXVII, 40, al.

9. *Id vero erat periculum*, timendum etc. ut cap. 18, n. 6; X, 7; XLV, 23; quae loca vel per ironiam accipienda, quod placet, vel interrog. nota addenda; Stroth.—*Quilibet unus*, vide ad III, 55, n. 13.

10. *Subsidiis firmaret aciem*, vide ad lib. II, 20, n. 2; et II, 31, n. 1.

11. *Oneratum fortunae suae apparatibus*, ut apud Sen. de Ben. VI, 31; *multitudinem indigestam et gravem metuendam esse ducenti* Xerxi: *non enim vires, sed pondus habere.*—*Nihil aliud quam* etc. Vide ad II, 8, n. 9. Quum fere nihil aliud opus esset, quam ut quis, quemadmodum Alexander bene fecit, vana illa Persarum contemnere auderet; Stroth. — *Comissabundus*, vide ad III, 29, n. 2.

Cap. XVIII. 1. *Merso secundis rebus*, corrupto, soluto (vide ad VI, 14, n. 6), *quarum nemo intoleran-*

si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis [2], et desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves [3], nedum victoribus, et foeda supplicia [4], et inter vinum et epulas caedes amicorum,

tior fuit, in earum usu nemo insolentior; Doër. Immo: nemo minus sapienter ac moderate tulit magnam fortunam, magisque ea elatus est ac superbior factus. Confer seqq. Hor. Od. III, 27, vs. 74 (ubi vide Mitscherl.), et in pr. Curt. III, 12, §. 20, qui eandem sententiam ita exprimit: *Nondum Fortuna se animo eius superfuderat: itaque orientem eam moderate et prudenter tulit: ad ultimum magnitudinem eius non cepit.*

2. *Superbam mutationem vestis*, confer Curt. VI, 6, et Athenaei lib. XII. — *Desideratas humi iacentium*, προσκυνούντων (hoc est, eorum, qui more Orientis humi prosternendo corpus, genuaque alicuius amplectando osculandoque summam ei reverentiam testantur) *adulationes*, venerationes, ut XXX, 16, apud Valer. Max. IV, 7 extr. 2; VI, 3, extr. 2, et πολιακεύειν apud Xenoph. Cyrop. 1: nam *adulari* et προσκυνεῖν proprie dicuntur canes (κύνες), qui dominis suis adulari ac blandiri solent pedes eorum lambendo et ad illos se provolvendo humi. Itaque nolim amendare *adorationes*, quae vox h. loc. minus apta est at propr. alium venerationis ritum exprimit, quo quis in Oriente *ori* suo admovet manum et huic dat oscula, quae deinde porrigit quasi iacitque ad eos, quibus honos habetur. Conf. ad Iuvenal. IV, 118. Res ipsa de regibus Orientis, in primis Persarum, et de Alexandro nota. Confer ad XLV, 44, n. 10; Curt. VI, 6, n. 3; VIII, 5, n. 6 (*More Persarum Macedones venerabundos ipsum salutare prosternentes humi corpora. Non deerat talia concupiscenti perniciosa adulatio, perpetuum malum regum, quorum opes saepius assentatio, quam hostis evertit*); 21, 22; Iustin. VI, 2, n. 13; XII, 7 pr. Nep. Con. III, 2; Polyb. XV, 1.

3. *Etiam victis Macedonibus graves*, etiamsi victi fuissent et ab externo hoste domiti; Gron. ad Sen. de Ben. I, 10. Confer supra ad V, 2, n. 7, et ad rem Curt. VI, 6, n. 3.

4. *Foeda supplicia . . . . amicorum*, nota e Curtio, Arriano et al. — *Vanitatem ementiendae stirpis*, seu generis, quod tum a Perseo et Hercule (vide Arrian. III, 1, et Strab. 17), tum ab Achille (vide Curt. IV, 6, n. 29; VIII, 4, n. 26; Vellei. I, 6, n. 5; ad Sil. XV, 292), et hinc ab ipso Iove (patre Aeaci, avo Pelei et proavo Achillis deducebat, quod vel a Curt. IV, 7, n. 8; et VIII, 5, n. 5 sq. notum Iovem vero non modo generis auctorem, sed et patrem suum fuisse, forsan credi potius voluit, quam credidit ipse.

et vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor [5] in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane haec [6] damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen romanum gloriae favent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus romanus; et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis [7], cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari liberi ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum [8] patet), adversus eum nemo ex tot proceribus romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum [9] felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna

5. *Quid? si vini amor* etc. confer ad IV, 5, n. 1. — *Nec quidquam dubium i. s. refero*, certa tantum affero, taceo de aliis, de quibus inter scriptores non satis constat; Stroth.

6. *Nullane haec damna*, nonne haec adversa et repugnantia; Doër. — *Id vero periculum erat* (confer ad cap. 17, n. 8), *quod levissimi ex Graecis* (conf. ad XXVI, 31, n. 1; ad Iuvenal. III, 60, 73 seq. X, 174, et Cic. orat. pro Flacco, cuius maxima pars ad levitatem perfidiamque Graecorum probandam spectat), *qui Parthorum quoque* etc. Gloriae Romanorum adversus hos aevi sui scriptores, qui eam post Crassi cladem elevasse videntur, defendendae causa totum paene hoc deverticulum quaesivisse videtur Livius.

7. *Athenis, in civitate fracta Macedonum armis*, victoria Philippi ad Chaeroneam. — *Fumantes Thebarum ruinas*, urbis ab Alexandro dirutae: de quo vide Plut. in Alex. cap. 20; Arian. I, 5; Polyb. IV, 23; V, 10; IX, 28; Diodor. 17, 9; Iustin. XI, 4.

8. *Ex monumentis orationum*, Demosthenis et al.

9. *Paulo plus decem annorum*, pro *paulo plurium quam d. a.* Sed leg. *duodecim*; unde et mox *in aetate tredecim annorum*.

fuerit, non intelligunt, se [10] hominis res gestas et eius iuvenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte saecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine [11], et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot romanos duces nominem, quibus nun-

10. *Se hominis* unius *res gestas*, *et eius*, et quidem, et simul, seu praeterea *iuvenis* etc. — *Octingentesimum annum* Livius, de sua aetate loquens, pro octavo saeculo dixit, ut cap. 34; *decem annos* pro decennio; Stroth. Cf. Bredenkamp. in *Magaz. für öffentliche Schulen und Schullehrer* t. I, p. 444 seq. obi monet, Liviom nunc etiam Romanos sui aevi comparasse cum Alexandro, quia Graeci illi scriptores contenderint, eum non modo tum Romanis parem fuisse, sed et liviana aetate, si ea viveret, fore. Mea qualicumque sententia τὸ *octingentesimum* debetur potius librariis, vel glossatoribus, liviana respicientibus tempora (quod ab hoc loco alienum) legendomque omnino *quingentesimum annum*, hoc est, quintum saeculum, ob verba adiecta: *quum ex hac parte*, scilicet Romanorum *plura numerentur saecula* (hoc est, aetates hominum, generationes, γενεαὶ, spatia XXXIII circiter annorum) *quam ex* Alexandri parte *anni:* nam XIII eiusmodi saecula conficiunt 429 annos, et tum agebatur annus Vrbis conditae 435. Alexander autem ne per *aetatem* quidem, hoc est, spatium *XIII annorum* bellavit.

11. *Quin tu hominis cum homine... fortunam cum fortuna confers?* verba vitiosa, et, quamvis illa *cum fortuna*, quae plane otiosa sunt, eieceris, non satis menti apta Livii, qui in antecedd. et seqq. non singulum quendam hominem et ducem rom. cum Alexandro conferri cupit, sed plores omnino homines et duces, dignos, qui cum Alexandro comparentur, ex historia rom. laudari posse affirmat: unde, *Quin tu homines cum homine*, *et duces cum duce*, *fortunam* (qua plures Romanorum gavisi sunt) *cum fortuna* (qua Alexander gavisus est) *confers?* scribendum puto; Doër. Sed vel sic verba *fortunam cum fortuna*, quae aliis intpp. non displicuisse mireris, parum apta sunt. Praestiterit: *Quin tu homines cum homine*, *duces cum duce*, *populum cum populo confers?* Argumentatio enim Livii eo potissimum spectat, ut ostendat, ineptum esse, et hominem cum populo, et felicitatem XIII annorum cum fortuna 435 annorum conferri: quod a graecis scriptoribus factum videtur. Omnino etiam multo magis probanda est ratio eorum, a quibus Alexander variis rom. ducibus comparatus est, verbi causa Germanico a Tac. Ann. II, 73; Caesari ab Appiano B. C. II, 149 sqq. — *Nec fortunae ullo die popul. romanum poenituit*; vide ad II, 54, n. 16. — *Denos vicenosque dies*, forte *vicenosve*: sed et cap. seq. *quaterni quinique*; Bauer.

quam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento, aut damno fuit: male gestis rebus alterius [12] successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini [13] rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta [14], non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignera [15] in discrimen detulisset. Immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro,

12. *Male gestis rebus alterius successum est*; vide ad IV, 11, n. 1.

13. *Sed* etiam (vide ad I, 40, n. 1) *domini rerum temporumque* etc. Gron. comparat verba Demosth. in Olynth. I pr. τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐκεῖνον, ἕνα ὄντα, κύριον καὶ ῥήτων, καὶ ἀποῤῥήτων, καὶ ἅμα στρατηγὸν, καὶ δεσπότην, καὶ ταμίαν, καὶ πανταχοῦ αὐτὸν παρεῖναι τῷ στρατεύματι· πρὸς μὲν τὸ τοῦ πολέμου ταχὺ καὶ κατὰ καίρον πράττεσθαι πολλοῦ προέχει. Confer et Tac. Ann. II, 73.

14. *Trahunt consiliis cuncta*, ducunt quo volunt, h. e. regunt, sibi parere cogunt, *non sequuntur* aliorum consilia et mandata: metaphora a fune petita. Similiter XXXIII, 9, n. 4, *partem profligatam* exercitus hostium *cetera* (f. *ceteras*) *tracturam*.

15. *Eadem fortunae pignera*, eosdem bonos duces; Ern. Imo idem nomen, eandem gloriam, eandem memoriam perpetuae secundae fortunae, ille non magis ac hi invictus, adversaeque fortunae inexpertus, *in discrimen detulisset*: non plus sibi a fortuna tributum habebat, quam romani duces; Streth.

vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretnrque.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius aetatis lustris [1] ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. Quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis et Volscis et Aequis et omni Campania et parte Vmbriae Etruriaeque et Picentibus et Marsis Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis, Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare, cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, et quatuor mil-

Cap. XIX. 1. *Censebantur eius aetatis lustris* etc. Proximus census, qui a Livio refertur, inf. occurrit, X, 47; ubi censa capitum *millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo* haud longe absunt a numero liviano huius loci. Et tamen inter hunc annum et censum ibi memoratum vix tantum viginti quatuor anni intersunt; unde fit, ne numerus hic editus mendae suspectus esse possit. Confer Drak. ad hunc locum. Lem. — *Latium deinde omne cum Sabinis . . . atque Apulis, et Samnites, adiuncta omni ora Graecorum inferi maris a Bruttiis* (populo inferi maris, nondum perdomito, nec societate Romanis iuncto: non *Thuriis*, qui ad sinum tarentinum pertinent, et inter quos Graecosque inferi maris Romanorum socios multi erant tum populi interiecti, quibus nihil cum Romanis) *Neapolim et Cumas* (oppida graece originis: unde h. l. appellantur, quum iam nominata sit Campania) *et inde Antio atque Ostiis tenus* (hoc est, iunctis qui sunt, vel porriguntur inde a Cumis fine Antii et Ostiae, ut erant Aurunci, vel Ausones, et Rutuli, aliquando a vetere Latio divisi; non *Samnites*, quibus hic locus non est), *aut socios* etc. emend. Gron. «At unde librario *Thurii?* Qui, etsi in sinu tarentino, latius tamen *inferi maris ora* accipi potest»; Bauer. De *Thuriis* vide ad X, 2, n. 2.

libus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius, quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset [2]. Alexandro (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissaeque illis: Romano scutum, maius corpori tegumentum; et pilum, haud paulo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum; statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis; romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacumque opus esset, facilis iungenti [3]. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno proelio victus Alexander, bello victus esset [4]. Romanum, quem Caudium, quem Cannae

2. *Romanis ad manum domi supplementum esset*, vide ad V, 20, n. 1.—*Exercitus consenuisset;* vide ad I, 22, n. 3.—*Sarissa* hasta longior Macedonum. Cf. XXXI, 39; XXXII, 17; XXXIII, 8; XXXVII, 42; XXXVIII, 7; XLIV, 40. Confer Heins. et Burm. ad Ovid. Metam. XII, 466. Hinc phalanx, seu phalangitae *Sarissophori*, *Macedonum robur*, XXXVI, 18, n. 3. De forma sarissarum, quae olim XVI, et postea XIV cubitorum erant, vide loc. class. Polyb. XVIII, 12. Hinc *immobiles longitudine et gravitate hastae* dicuntur XLIV, 41.—*Pilum*, vel maius, vel minus; pili maioris tam lignum quam ferrum tricubitale erat, ita tamen, ut dimidia ferri pars ligno infixa esset; vide ad Sil. IV, 550, loc. class. Polyb. VI, 23, 8 seq. et Dionys. Hal. 5; Lips. Mil. rom. III, 4. Mox *ordines servans* forsan glossa est, utpote manifesta explicatio τοῦ *statarius miles*, qui opponitur varie discurrentibus velitibus, vel levi armaturae; Stroth. Sic et *statarius* XXII, 18, n. 3, et *stataria pugna*, de qua vide ad VI, 12, n. 7.—*Statarius uterque miles, ordines servans;* forte *utrique*, vel *utrinque* : sed non urgeo; Bauerus.

3. *Illa phalanx immobilis* (confer XXXIII, 9) *et unius generis*, non manipulatim, neque, ut *romana acies*, *ex pluribus partibus*, hastatis, principibus et triariis, *constans*, et per hos divisa (conf. ad VIII, 8, n. 1): *facilis partienti*, *quacumque* parte *opus esset*, *facilis iungenti* eam, h. e. ad partiendum et iungendum, ut fere *colloquium in secreto habitum* et hinc *liberum fingenti*, ad fingendum XXX, 32, n. 4, et XXVI, 38, n. 8. De incommodis phalangis cf. XXXI, 39; XXXIII, 9, XLI, 37, 40; in pr. Polyb. XVIII, 12-16, et simil. locus inf. XLIV, 41.

4. *Bello victus esset*, devictus, debellatus.

non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos, et imbellem Asiam quaesisset [5], et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. Equidem quum per annos quatuor et viginti, primo punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum; et forsitan quum et foederibus vetustis iuncta punica res [7] romanae esset, et timor par adversus communem hostem, duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul punico romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus; sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia

5. *Imbellem Asiam quaesisset*, desiderasset, iterum sibi optasset. *Quaerere* et *requirere* passim designant desiderium rei absentis, vel amissae, quam recuperare cupimus. Sic *quaerere occasionem omissam* et *praetermissam* XXV, 38, n. 8; XXXI, 15, n. 2; *socium Philippum* XXXI, 29; *licentiam* II, 3, n. 1. Cf. Intpp. Virg. Aen. I, 217; Tibull. II, 3, 26, et Ovid. Met. II, 239.

6. *Cum feminis bellum sibi fuisse* antea in Asia: unde *Epiri regem Alexandrum* (de quo vid. VIII, 24) *dixisse ferunt*: *se quidem ad Romanos ivisse, quasi in ἀνδρωνῖτιν, Macedonem* Alexandrum isse ad Persas, quasi in γυναικωνῖτιν· vide Gell. XVII, 21.

7. *Foederibus vetustis iuncta punica res publica romanae*, vide ad II, 8, n. 10, et VII, 27, n. 2. — *Non quidem Alexandro*; forte *non Alexandro quidem*: neque enim ita incipere *quidem*, aut praemitti solet ei, ad quod referatur; Bauer. — *Absit invidia verbo* (al. *vero*), ut XXVIII, 39, n. 4, et al. *praefiscine dixerim*. Formula est malum omen ex nimia felicitatis suae praedicatione avertentis; Stroth. Similiter XXII, 39, *omnis tibi causa absit C. Flaminii* (qui temeritate sua periit, de quo vid. XXII, 4 sq.) *memoria*, h. e. nolo mali ominis causa Flaminii mentionem fecisse; Ern. Nolim pro malo omine memorasse Flaminium: quod inverse dictum, pro *non adsit* ut ominis causa, tanquam omen non adsit; Bauer.

verbo, et civilia bella sileant, nunquam ab equite [8] hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos [9], avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest: mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus huius, qua vivimus, pacis amor, et civilis cura concordiae.

8. *Nunquam ab equite hoste* etc. Haec non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitatu, peditatuve hostili victi fuisse dicantur; quum res ipsa clamet Romanos multis proeliis victos esse. Haec igitur fuisse videtur mens Livii: nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Hannibalis equitatus longe romano superior, ipso teste Livio, XXI, 47, et XXVI, 38. Hic nempe deflexit nostrum a vero nimius patriae laudis amor; quonam enim modo qui Alliensis Cannensisque cladium meminerit, iactare potest Romanos nunquam aperta acie laborasse? Lem. — *Nunquam aequis, utique nunquam nostris locis laboravimus;* vid. ad I, 56, n. 10; II, 30, n. 1, et III, 31, n. 1. « At quid sunt *loca nostra?* Opportunane? Haec sunt *aequa.* An romana, italica? Vbi ergo Cannae, aut Trasimenus? Omnino iactantiae crimen, vix est, quin subeat h. loc. noster: nam aequis quoque locis a Romanis laboratum est; raro tamen. Forte delendum *nunquam,* et *aequis utique nostris* iungendum; » Bauer. *Loca aequa* sunt commoda hostibus non minus, quam Romanis, *nostra* solis Roman. opportuna. Quum tamen saepius Romani victi sint, Livium nunquam sibi persuasurum, id semper iniquis locis, vel ex insidiis accidisse, eumque studio extollendi romana temere prolapsum, ut hoc diceret, monent Dok. et Drak. Verum Livius non negat, Romanos saepius victos esse, quod potius cap. praec. ipse fatetur, sed eos unquam *laborasse* ab hostibus; de quo vide ad III, 31, n. 1. — *Equitem* et *sagittas miles* romanus *timere potest*, ut apud Hor. Od. II, 13, 17 (ubi cf. Mitscherl.), *Miles sagittas et celerem fugam Parthi perhorrescit:* nam ad Parthos etiam Livii verba spectant. Hi a Romanis maxime timebantur, Crasso Antonioque victis: unica vero *equitatu* valebant, et fugam simulantes hostem temere persequentem vel in insidias trahere solebant, vel *sagittis* retro missis, equisve repente versis petere. Ceterum et haec verba non repugnare crediderim superioribus *nunquam ab equite hoste laboravimus* (vide ad III, 31, n. 1.

9. *Saltus impeditos*, ut caudinos et teutoburgienses. — *Avia commeatibus loca*, in quibus non nisi difficulter et longe petiti commeatus suppetere possunt, quod *militi armis gravi* periculosum erat; Drak.

XX. M. Foslius Flaccinator inde, et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati quum senatum humi strati movissent, reiecti ad [1] populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, induciae biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis [2]; quum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent: et duae Romae additae tribus [3],

Cap. XX. 1. *Reiecti ad populum*, vide ad II, 22, n. 4.

2. *Eodem anno praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio* Camillo *praetore datis*; conf. XXIII, 7, n. 4; XXVI, 16; XXXII, 2. *Praefectura* dicebatur Italiae civitas, vel oppidum, quod nec leges nec magistratus suos habebat, sed ab uno, pluribusve *praefectis*; vel suffragiis populi creatis, vel a praetore urbano quotannis Roma missis, administrabatur; vid. Festum, Sigon. ant. iur. ital. II, 10 sq. Cuiac. Obss. XI, 24. «Sed bello demum hannibalico Capua in formam praefecturae redacta est; vide XXVI, 16. Itaque *praefectus* forte h. l. et *praetor* XXIII, 7, dicitur summus Campanorum magistratus, qui eorum lingua *Medixtuticus* vocabatur (vide XXVI, 6), quique non Romae a populo designatus Capuam mitteretur, sed Capuae crearetur ex ipsis Campanis, arbitrio forsan Romanorum, quum *discordiae intestinae* causa inter ipsos non conveniret. Si tamen Romae creatum, adeoque cum Gron. e pluribus MSS. et edd. antt. *Capuam* (hoc est, qui Capuam mitterentur) legendum esse, verius videatur; ex ipsis Campanis tamen creatum esse putabo. Certe Campani erant Pacuvius Calavius summus Capuae magistratus et Marius Blosius praetor campanus, XXIII, 2, n. 7. Quin etiam Camillus Peregr. in Camp. fel. diss. IV, p. 513, praefectum Capuae creatum et leges a praetore datas arctae amicitiae et amicae societatis effectum, non poenam, aut legem deditionis fuisse observat.» Drak. Confer ad XXXII, 2, n. 3.—*Capuae.* Andreas, quinque a nostris codd. quatuor a Gronovio allegati, et alii plures, quorum meminit Drakenb. *Capuam* habent; longe elegantius et clarius, ut intelligas creatos fuisse praefectos, qui Capuam mitterentur; quominus tamen ea in contextum lectio recipiatur, videtur obstare quod non hoc tempore, sed bello demum punico secundo Capua in formam praefecturae redacta fuerit. Conf. Drak. ad hunc loc. Lem.

3. *Duae Romae additae tribus.* Tuncque una et triginta tribus factae. Vi-

Vfentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo romano auctores [4]; id audacter spondendo impetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi romani essent. Apulia perdomita (nam Forento quoque [5] valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Aemilii consulis, Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas romana disciplina, fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed iura etiam romana late pollebant.

XXI. C. Iunius Bubulcus, et Q. Aemilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio, et M. Popillio, ceterum dictatori [1] L. Aemilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio ma-

de VIII, 17. *Vfentina*, sive *Oufentina*, ab Vfente, sive Oufente fluvio in Volscis, qui non longe a Terracina in mare labitur. Vide Festum. *Falerina*, ab agro falerno, ut videtur. Lem. — *Inclinatis semel in Apulia rebus*; vide ad III, 16, n. 4, et IX, 12, n. 2. — *Teates Apuli* forte non iidem, qui paulo ante *Teanenses* (Teani Apuli incolae) dicuntur, et iam foedus petitum impetraverant; nisi forte nunc *pacis per omnem Apuliam praestandae auctores* eos venisse cum Sigon. credideris. *Teate* Marrucinorum opp. ab h. l. alienum est, et inde *Teatini* dicuntur. *Theates* et supra *Theanenses* in multis MSS. *Cannenses Canusinique* (qui vicini erant populi) supra coni. Gron. et h. l. *Teanenses*, vel potius *Teanitae* (cf. Polyb. III, 91, 5), vel *Teanates*, ut *Arpinates*, *Antiates*, *Casinates*, *Privernates*.

4. *Pacis per omnem Apuliam praestandae populo romano auctores*, promittentes spondentesque, se pacem effecturos esse. Conf. ad II, 48, n. 7. — *Neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione p. r. essent.* Cf. VII, 30, n. 2.

5. *Forento quoque*; vide ad c. 16, n. 2. — *Agere*; vide ad VII, 24, n. 2.

Cap. XXI. 1. *Ceterum dictatori*, pro *sed dictatori*, ut cap. 27, 46; X, 5; XXVIII, 11, al. Stroth.

gistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam dedit. Duplex inde terror illatus Romanis; hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent; et quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et [2] diversa statuit signa: infestior tamen in erumpentes incessit; nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit; ibi plus certaminis fuit; victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et spe abiecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi socios Romanorum [3], ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt [1]: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit [2]; neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione

2. *Diversa statuit signa*, ad utramque partem contrariam, versam aciem; Str.—*Diversa* saepe dicuntur adversa et contraria; vide ad Tac. Annal. II, 60, n. 2.

3. *Plistiam ... socios Romanorum*; vide ad III, 47, n. 1, et X, 3, n. 6.

CAP. XXII. 1. *Consules novi...manserunt*; vide ad cap. 15, n. 7.

2. *Ad Saticulam cum supplemento venit*; conf. ad VIII, 1, n. 1.

conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium versus, id bellum tantum ducere [3] quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati; et quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem; tum in minime pertinaci genere pugnae, sic fortuna exercuit opes [4], ut insignes utrinque clades, et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit; in quem insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum romanus infesta cuspide ita permisit equum [5], ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium temere invectum per hostium turmas tela coniecerunt: fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt; is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus moeroris atque irae trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed ex-

3. *Id bellum tantum ducere*, existimabat, pro bello habebat, in eo tantum omne bellum positum putabat, ut *urbem oppugnaret*. Samnitium exercitum contemnebat. Sic XXVIII, 32, Scipio milites adhortans, ait, *immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat*. Olim hic legebatur *tanti* in omnibus fere MSS. inepte. Correxit ex coniectura Gronovius. Lem. — *Adequitare Samnites vallo*, alii *obequitare*. Conf. ad XXIV, 31, n. 4.

4. *Sic fortuna exercuit opes*, ita vim suam exeruit, seu ostendit; Str. Imo: sic exercuit et perdomuit *opes*, h. e. hostiles copias, utrumque exercitum; Doëring.

5. *In quem ...cientem pugnam* (v. ad I, 12, n. 2) *infesta cuspide ita permisit equum*; vide ad I, 13, n. 2, et et II, 56, n. 1.

templo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere; et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiae obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est; ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones: Sora ad Samnites defecerat [1], interfectis colonis Romanorum; quo quum prior romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praevenisset, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse, alii super alios nuntiarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est; non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum, cum exercitu novo ab Roma advenit; et per praemissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad om-

Cap. XXIII. 1. *Sora ad Samnites defecerat* etc. conf. Diodor. XIX, p. 710, 711. — *Quo quum prior . . . . praevenisset*, ut *prius praecipere* XXI, 32; *consilia ante tempus immatura praecipere* XXII, 38, n. 6; *prius praemeditari* XXXVIII, 3; *ante praecogitare* XL, 4; *ante praemeditari* XL, 23; *ante praeoccupare* XXI, 20; XLII, 47; *prior praegressus* XXVII, 12 pr. Confer ad II, 45, n. 10; XXXVI, 17, n. 6. — *Ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est*; vide Diodor. loc. sup. laud.

nia satis exploratis consiliis [2]. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit; et tanquam nulla nisi in eruptione spes esset; « Locis, inquit, angustis, » milites, deprehensi [3], nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta; » nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: et si homines iuvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos [4], » castra hic relinquendo, in quae infecta victoria, » sicut pristino die, vos recipiatis; armis munimenta, » non munimentis arma tuta esse debent, castra habeant repetantque, quibus operae est trahere bellum [5]: nos omnium rerum respectum, praeterquam » victoriae, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: » ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus » imperatum est incendant: damna vestra, milites,

2. *Satis exploratis consiliis* dictatoris. — *Signum repente pugnae proposuit*; vide ad VI, 8, n. 1. — *Nullam alibi, quam in semetipso* etc. *ex semetipso* Voss. 2 et Lovel. 1; *a semetipso* Leid. 1. Sed nihil mutandum. Infra XXXIX, 31, *in illis spem omnem vincendi, et retinendae Hispaniae esse*; XL, 32, *postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes*. Lem.

3. *Locis angustis deprehensi*, repente et praeter opinionem oppressi; ut *deprehendi* tempestate subito ingruente XXI, 58, n. 5, et *deprehensi genere pugnae* (improviso illati in talem pugnam, praeter opinionem ea oppressi et circumventi, gallice *surpris*; Bauerus); lib. XXXVIII, c. 21, n. 4. Cf. ad XXII, 29, n. 1; XXVIII, 30, n. 4; et Mitscherl. ad Hor. Od. II, 16, n. 2. — *Infesta*, contr. τοῦ *tuta*. Cf. ad I, 7, n. 7.

4. *Itaque non frustrabor ego vos*, exspectationem et spem, quam forte reposuistis in *castris hic relinquendis*.

5. *Quibus operae est trahere bellum*; conf. ad I, 24, n. 10, et II, 61, n. 6. — *Omnium rerum respectum*; conf. ad XXI, 44, n. 6.

» omnium circa qui defecerunt populorum praeda » sarcientur. » Ea oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi, vadunt in hostem: et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis [6] tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum), hostium terga invadit; ita circumventi Samnites, qua potest quisque fugam per diversa petunt [7]. Ingens multitudo in unum metu conglobata ac semetipsam turba impediens [8], in medio caesa. Capta hostium castra, direptaque; quorum praeda onustum militem in romana castra dictator reducit; haudquaquam tam victoria laetum, quam quod praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum, novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt; magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum propter difficilem urbis situm [1] nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria esset,

6. *Proximis tantum* castris, hoc est, castrorum locis. Conf. cap. extr.

7. *Fugam per diversa* (loca) *petunt*; cf. I, 25, n. 7, et III, 60, n. 1.

8. *Semetipsam turba impediens, in medio caesa*; vide ad VI, 8, n. 2.

Cap. XXIV. 1. *Propter difficilem urbis situm*, h. e. qui faciebat, ut non sine magna difficultate adiri et expugnari posset urbs, quippe quae rupibus munita erat. «Sic *urbs*, *via*, *aditus*, *scopulus* et res aliae cum difficultate superandae dicuntur *difficiles*.» Doër. ad Ovid. Fast. II, 727, in Eclog. poët. — Mox *periculo* eadem ratione cognato *praeceps* additur, ac *tempore* τῷ *longinqua*, ut exacte sibi respondeant membra: simul vero τῷ *praeceps* inesse videtur notio τοῦ *maturata*; Stroth.

Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id praestaturus esset, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adiuncta moenibus romana castra ut sex [2] millia ab oppido removerentur: fore ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent; ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia, in arcem ducit; pluribus quam pro numero virorum [3] missilibus telis eo collatis. Ad haec saxa erant, et temere iacentia, ut fit, in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Vbi quum constituisset Romanos [4], semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem ostendisset: » Hoc quidem ascensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint. Vos et decem numero, et quod plus est, Romani, Romanorumque » fortissimi viri estis; et locus pro vobis, et nox erit, » quae omnia ex incerto maiora territis ostentat. » Ego iam terrore omnia implebo: vos arcem intenti » tenete. » Decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, « ad arma, et pro vestram fidem, cives! clamitans, arx ab hostibus capta est, ite, defendite. » Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat [5]. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt:

2. *Sex millia*, scilicet passuum; ut c. 44, 45; X, 25, 27 al.

3. *Pluribus, quam pro numero virorum*, vide ad VII, 33, n. 2.

4. *Constituisset Romanos*, statuisset, stitisset; vid. infra ad lib. XXVII, c. 16.

5. *Excurrentibus in publicum pavidis increpat*; confer ad II, 24, n. 6; et III, 3, n. 1.

trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praesidium romanum clamore excitatum irrumpit, et concursantes per viam pavidos caedit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur [6] et infandae colonorum caedis, et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, praesidio imposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cuius maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt: mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factae; nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est [1]: ceterum Ausonum gens [2] proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, et Minturnae, et Vescia, urbes erant: ex

6. *Omnium consensu destinabantur;* putabantur esse *et i. e. caedis*, *et defectionis auctores*, ut XXXIII, 28, n. 2.

Cap. XXV. 1. *Nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est;* verba obscuriora, quae cap. seq. explicantur: sed e duobus MSS. leg. *inquirendo;* Stroth. Copulam *et* delendum putat Doër.

2. *Ausonum gens*, de cuius variis in Italia sedibus vide Heynii Exc. 4, ad Virg. Aen. VII. — *Vescia*, vide ad VIII, 11, n. 3. Mox forte leg. *pugnatum audierint.*

quibus principes iuventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum coniurati ad consules veniunt: docent, *suos iampridem, exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, iuventute et armis Samnites iuvisse: fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum, opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra, missique eodem tempore circa tria oppida milites; partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati [3], tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent: ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio, capta. Sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus romano praesidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus romanus erat: cuius primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi: eoque ira processit, ut Romae quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Praeter odium, quod exsecrabile in bis captos erat [1], longinquitas quoque

3. *Partim armati ... partim togati*, vide ad III, 50, n. 1.

CAP. XXVI. 1. *Praeter odium, quod exsecrabile in bis captos erat.* Quando initio huius libri, cap. 2, Luceria Romanis amica esset, verisimile est foedere, non oppugnatione, Romanorum factam; quod Livius tamen speciatim

abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat: vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni: duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuae quoque occultae principum coniurationes factae: de quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est; quaestiones decretae, dictatoremque quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus: is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror; itaque sive timore eius, seu conscientia, Calavios, Ovium, Noviumque[2] (ea capita coniurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio subtraxit. Deinde, ut quaestioni campanae materia decessit [3], versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, sed in universum, qui usquam coissent, coniurassentve adversus rempublicam, quaeri senatum iussisse: et coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore sine fine ulla quaestionis suae ius esse. Postulabantur ergo nobiles

de hac urbe non meminit, de Apulio tamen non omisit, anno 428. Deinde eadem urbs Samnitium facta est, videlicet in quam Samnites Romanorum obsides ponere non dubitarunt. Id autem intelligimus actum, dum ad Furculas Caudinas Romani obsidebantur, etiamsi Livius ne verbo quidem meminerit. Rursus deinde Papirius Cursor cepit, sed quum ad Samnites rursus defecisset, hic secundo capitur. Ter igitur Romanorum fuit, sed bis capta. Lem. *C. Maenius dictus* dictator; vide ad cap. 15, n. 5.

2. *Ovium Noviumque* gentis *Calaviae* praenom. Confer cap. 7 pr.

3. *Deinde ut quaestioni campanae materia decessit*, ubi per mortem principum coniurationis ulterius de coniuratione, Capuae facta, inquirendi defuit materia, *Romam versa*, translata est *res*, causa, *interpretando*, sub hoc praetextu, *non nominatim*. — *Sine fine ulla*, nullo certo fine et limite circumscriptum esse *ius quaestionis suae*, seu inquirendi; Doër. — *Coitiones*, vide ad lib. III, 35, n. 10. — *Postulabantur*, id. qd. accusabantur.

hominem: appellantibusque tribunos [4] nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur [5]. Inde nobilitas, nec hi modo in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare nobilium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. Ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quaesitores idoneos eius criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Maenius, iam famae magis quam imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: « Et omnes anteactae vitae » vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, » delatus ad me, testis est innocentiae meae: neque » enim quod saepe alias, quia ita tempora postula» bant reipublicae, qui bello clarissimus esset, sed » qui maxime procul ab his coitionibus vitam egis» set, dictator deligendus exercendis quaestionibus » fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua » de causa vos existimare [6], quam me pro magistra» tu [7] quicquam incompertum dicere melius est) pri» mum ipsas expugnare quaestiones omni ope annisi » sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, » ne causam dicerent, in praesidia adversariorum, ap» pellationem et tribunicium auxilium, patricii con» fugerunt. Postremo repulsi inde (adeo omnia tu» tiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) » in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere

4. *Appellantibus tribunos*, vide ad II, 27, n. 2.

5. *Quin nomina reciperentur*, scilicet reorum a *quaesitore*, vel indice quaestionis, qui tum dictator erat. Ita saepe *nomina* reorum ad praetorem *deferri* et ab eo *recipi*, seu *accipi* dicebantur, ut XXXVIII, 55, n. 3, al. — *Hominum novorum*, vide ad I, 34, n. 8.

6. *Qua de causa vos existimare*, v. ad. lib. IV, cap. 15, n. 1.

7. *Pro magistratu*, vide ad II, 7, n. 4. — *Ipsas expugnare quaestiones*, impedire.

» reum verecundiae non fuit: ut omnes dii homi-» nesque[8] sciant, ab illis, etiam quae non possint, » tentari, ne rationem vitae reddant; me obviam ire » crimini, et offerre me inimicis reum, dictatura me » abdico. Vos, quaeso, consules, si vobis datum ab » senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. » Foslium quaestiones exerceatis; ut appareat inno-» centia nostra nos, non maiestate honoris, tutos a » criminationibus istis esse.» Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum; primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit; inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit; ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret[1], Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt; et primo circa saltus, quum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana[2], campanos campos, agmen demit-

8. *Omnes dii hominesque*, vide ad III, 17, n. 6. Mox *etiam quae non possunt* plurimi MSS. prob. Doër.

Cap. XXVII. 1. *Si qui motus occasionem aperiret*, al. *aperirent*.

2. *Per aperta loca brevi circuitu in loca plana*; confer ad I, 3, n. 8. Verba *campanos campos* delenda putabat Camill. Peregr. Diss. II, de Capua (loca enim plana esse, in quibus sita Sue

tunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus proeliis, equitum saepius quam peditum, utrinque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis[3] quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suae videbantur: itaque in aciem procedunt; equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium starent: aciem pediti tutam fore. Consulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt: dextra pars, qua et Samnites raris[4] ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit; sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additae vires: qui subsidiarias cohortes [5], quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit, universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit, in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem romanus equitatus concitat equos: signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus,

sula, ubi Samnites prius ad proelium provocaverint Romanos), et mox *in conspectum data* emend. Gron. — *Poenitebat*; vide ad II, 54, n. 16.

3. *Et carpi parvis quotidie damnis, et senescere vires*; vide ad III, 5, n. 1, et I, 22, n. 3. — *Aciem pedite tutam fore* MS. Helmst. prob. Gron. ut sensus sit: peditem ipsum per se solum satis tutam praestaturum aciem ex sese constantem. Parum interest. — *Consulum Sulpicius in dextro, Poetelius* etc., pro e consulibus, vel consulum alter, ut XXII, 40, n. 6; et *equitum Numidas* XXIII, 29, n. 3. *Consules* alii, quod non minus rectum; Duk.

4. *Raris ordinibus*, attenuatis, ut mox *latius patefactis*, quibus *confertiores* opponuntur, ut XXIII, 27.

5. *Subsidiarias cohortes*; vide ad II, 20, n. 2. *Emisit*; vide ad X, 5, n. 4. — *Impulit*; vide ad I, 14, n. 8.

sed Sulpicius etiam hortator adfuerat; avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. Vnde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Ceterum omnia mutavit[6] repente consulis adventus; nam et conspectu ducis refectus militum est animus: et, maius quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium restituit. Tota deinde iam vincere acie Romanus, et, omisso certamine, caedi capique Samnites: nisi qui Maleventum [7], cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt: ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum[1] oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore[2] quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum, exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omis-

6. *Ceterum omnia mutavit* etc., cf. c. 21, n. 1.

7. *Maleventum*, a gravitate ventorum sic dictom (ita Procop. Goth. I, 15), *cui nunc urbi Beneventum nomen est*, inde ab anno Vrbis 485, quo facta et colonia rom. et mali ominis nomen commutatum. Confer Plin. III, 11, seu 16, et Festus voc. *Beneventum*, ubi vide quae notavit Scalig.

Cap. XXVIII. 1. *Ad Bovianum*, caput Samnitium Pentrorum, h. *Boiano*, ad radices Apennini; vide ad Siliom Italicum, VIII, 566.

2. *L. Papirio Cursore V*; conf. ad cap. 15, n. 7. — *C. Poetelius* Libo Visolus *dictator* etiam memoratur in tabulis Capitol. sed pro Foslio M. Poetelius Libo mag. eq., et a Diodoro lib. XIX; Q. Fabius dict. et res, ad Fregellas ab eo gestae. — *Arcem Fregellanam ab Samnitibus captam*, ut antea orbem, vide c. 12. Videntur ergo Romani medio tempore urbem recepisse, quod praeteriit Livius, ut saepe de aliis urbibus solet; Duker. Cf. Periz. anim. hist. cap. 4.

so Boviano ad Fregellas pergit. Vnde nocturna Samnitium fuga, sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam: eo se intra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes, contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit. Nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Iunio consule (nam utrumque traditur), Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adiiciunt, Atinam et Calatiam, ab eodem captas [3]: Poetelium autem pestilentia[4] orta clavi figendi causa dictatórem dictum. Suessa, et Pontiae, eodem anno coloniae deductae sunt; Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant: et Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere [5], ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules, M. Valerius, P. Decius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello [1], prius quam ea cura decederet Patribus romanis, etrusci

3. *Atinam et Calatiam, ab eodem captas*; illa urbs in Volscis, haec et Nola in Campania erant: sed nihil obstat, quominus Romani rem diversis locis gerere, et Samnites Atinam in Volscis tum tenere potuerint, ut Fregellas et Soram (vide cap. 12, et 43) Duker.

4. *Poetelium pestilentia orta clavi* etc.; conf. VII, 3. — *Suessa* Aurunca, vide ad VIII, 15, n. 1. — *Pontiae*, al. *Pontia*, ut apud Diodor. XIX, 101, et Suet. Tib. 54, sed *Pontiae* apud Suet. Cal. 15, et Dion. Cass. 59, tiam propr. tres, vel quatuor fuere insulae in sinu formiano, seu caietano, quarum praecipua et maxima κατ' ἐξοχὴν dicta *Pontia*, hodie *Ponza*. *Suessa et Pontiae coloniae deductae* pro vulg. *Suessam et Pontias*, ut mox *Interamna* etc., et sic de iisdem aliisque coloniis apud Vellei. I, 14. Confer infra X, 3, n. 3; XXXIV, 53; XXXIX, 44; XL, 34 al.

5. *Triumviros creavere*, scilicet coloniae deducendae.

Cap. XXIX. 1. *Profligato fere S. bello*, vide ad III, 50, n. 5.

belli fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cuius, secundum gallicos tumultus [2], arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit [3]. Is prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat; quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere; neutri finibus egressi; et censura clara eo anno Appii Claudii [4], et C. Plautii fuit: memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit [5], et aquam in urbem duxit [6], eaque unus perfecit; quia ob infa-

2. *Secundum gallicos tumultus*, v. ad I, 4, n. 1; et II, 26, n. 1. —*Reliquias belli persequente*, v. IV, 27, n. 1.

3. *Dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit:* locus haud dubie mancus, cuius lacunam Sigon. et Pigh. in Annal. ad ann. 441; e fastis Capitol. ita explent; *dictatorem C. Sulpicium Longum, is magistrum equitum C. Iunium Bubulcum dixit.*

4. *Censura clara eo anno Appii Claudii* Crassi, qui postea *luminibus captus* (vide cap. extr.) et hinc *Caecus*, cognominatus est. Pro *C. Plautio* apud Frontin. de aquaed. V, in quibusdam libris *C. Fabius*, et in Diodor. lib. XX, *L. Claudius* substituitur. Confer ad h. l. Frontin. loco laudato, et Aurel. Vict. V. I, cap. 34, et de Orig. gent. rom. cap. 8.

5. *Viam munivit* (confer ad V, 19, n. 9) Appiam (*reginam longarum viarum* dixit Stat. Silv. II, 2, v. 12) a porta Capena Capuam usque, unde postea a C. Graccho, vel C. Caesare, vel Augusto, Brundisium usque producta est; confer Frontin. et Victor. loco laudato; Strab. V, 3, 6 et 9, pag. 233, 237; et VI, 3, 7, pag. 283; et Antiquitat. Schematibus illustratam per D. Bern. *de Montfaucon*, tom. IV, part. 2, cap. 1. Lem.

6. *Aquam in Vrbem duxit*, Appiam; v. Frontin. loco citato Lips. de magn. Rom. III, 11; Donat. de Vrbe rom. III, 18. Eam quoque *Claudiam* vocarunt Eutrop. II, 9, et Pompon. de or. iur. II, 36. Sed *Claudia* plerumque dicitur, quam a Caligula inchoatam consummavit Claudius Imp.

mem, atque invidiosam[7] senatus lectionem verecundia victus collega, magistratu se abdicaverat. Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram[8] obtinuit: eodem Appio auctore, Potitii, gens, cuius ad aram Maximam[9] Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causa, solemnia eius sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere[10] posset, quum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium, memori deum ira[11], post aliquot annos luminibus captum[12].

XXX. Itaque consules, qui eum annum sequuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium, et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent, negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam et libidinem facta esset, observaturos; et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cen-

7. *Quia ob infamem atque invidiosam* (quae censoribus multum invidiae, seu odii conflaverat, quod iam monuit Gron.) *senatus lectionem*, de qua conf. cap. seq. et in pr. cap. 46. Quod ibi traditur, memorandum erat h. l. ubi de censura Appii agitur. Ceterum de Livii errore vide ad cap. 46, n. 14, et de Appii censura Diodor. XX, *magistratu*, censura, *se abdicaverat*; conf. cap. 33, et Frontin. loco laudato ubi alia affertur causa.

8. *Solus censuram obtinuit*; vid. ad III, 36, n. 12, et confer cap. 33, 34.

9. *Potitii, gens* (al. *Potitia gens*) *cuius ad aram Maximam ... luminibus captum*; vide ad I, 7, n. 5 et 14.

10. *Religionem facere*; Sorbonicus noster *afferre*; ut et alii plures non contemnendi. Cf. II, 5, n. 4. LEM.

11. *Memori deum ira*, plane ut apud Virg. Aen. I, 4, *memorem Iunonis ob iram*, hoc est (ut Heyn. exposuit) Iunonis memoris, cuius ira cum acceptae iniuriae pertinaci memoria erat coniuncta, adeoque et ipsa ira *memor*; ut μνάμων μῆνις ap. Aeschyl. Agam. 161.

12. *Luminibus captum*; confer not. 4, et ad II, 36, n. 7.

sores Appium Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni [1] in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus iuberet: lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere: tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus [2] erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret [3]. Eius rei religio tenuit Senatum [4], legatosque Tibur miserunt, ut da-

Cap. XXX. 1. *Vt tribuni militum seni deni* etc. Iam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supra VII, 5, n. 4. Sed nunc populi ius amplificatur; primo enim e quatuor et viginti tribunis sex tantum a populo creati erant; hic sexdecim, ita ut octo tantum consulibus, aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Lem. — *Quae antea ... consulum ferme fuerant beneficia*, qui consulum fuerant *beneficiarii*, hoc est, eorum *beneficio*, sive commendatione (ita *beneficium* apud Cic. ad Div. XIII, 35) ad tribunatum promoti, aut pro potestate eorum ab ipsis creati: quales et ipsi *beneficia* dicuntur. Cf. Veget. II, 7; Lips. et Ern. ad Tacit. Hist. I, 25; III, 48; et Suet. Tib. 12.

2. *Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus* etc.; cf. qui eandem historiam, etsi non plane eodem modo, narrant, Ovid. Fast. VI, 653–692; Val. Maxim. II, 5, 4, et Plutarch. in Problem. rom.

3. *Qui sacrificiis praecineret*: nullum vero sacrificium sine tibicine, a quo canendum erat in aurem sacrificantis, ne ab eo audirentur verba mali ominis, quibus sacra turbarentur. Cf. Cic. pro Domo, cap. 47.

4. *Eius rei religio tenuit senatum*; cf. ad II, 5, n. 4. — *Terruit senatum* Lovel. 4; verba haec saepe in MSS. commutantur; hic nihil mutatione opus est. *Eius religio tenuit* etc., h. e. ea res religioni fuit senatui. Infra XLIII, 13. « Quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam ». Sic et eleganter dicitur *tenere* opinio. Vide I, 28; X, 26, et alibi. Lem. — Mox prius *ut* ante *darent* su-

rent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum [5], eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos [6] coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis [7] ornati, cum cantu, atque hac, quae nunc solemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi ius iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Iunio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria forte obvenit. In Samnio Cluviam [1], praesidium romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius [2] oppugnatione cluviana

perfluum videbatur Gron. Malim pro eo *qui* legere.

5. *Consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum*, scilicet onerandi eos *vino*, *cuius avidum ferme genus est*, scil. hoc hominum, nisi potius *id* e quibusdam MSS. ante *genus* inserendum. Ab omni autem aevo cantores amarunt humores.

6. *Somno vinctos*, vide ad lib. V, 44, n. 6.

7. *Vt triduum quotannis* ab Id. Iun., vel die Quinquatruum min. *ornati* stolis et personali *per Vrbem vagarentur*; conf. Ovid. l. l. et Pigh. Ann. an. 442. — *In aede* Iovis.

Cap. XXXI. 1. *Cluviam* (oppidum incerti situs) *praesidium romanum*, ubi erat *praesidium Roman.*, h. e. milites oppidi defendendi caussa ibi locati: qui dicuntur *in praesidio esse*, vel *praesidio loci relinqui* XXIV, 40; ut dux *praesidio loci praeesse* XXVII, 42; Duker. ad XXXVIII, 11, et nos ad Tacitum, Annal. lib. II, c. 67, n. 1.

2. *Nihil antiquius*, v. I, 32, n. 3.

ratus, quo die aggressus est moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum [3] Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, oppido potiuntur. Minus itaque saevitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Samnio unquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere [4] ullae, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae sunt intentae, ut insidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus [5] exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum [6] avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas

3. *Pentrorum Samnitium*, qui etiam memorantur XXII, 61, et in Dionys. Hal. Exc. ed. Vales. p. 533, et trans Apenninum coluere, ut et Caraceni, seu Caracini Samnites.

4. *Romanum nec acies subsistere*; vide ad I, 4, n. 12.

5. *Populando effusus exercitus*; cf. ad I, 14, n. 7.

6. *In saltum avium*; conf. ad X, 2, n. 6; Pigh. ex Zonara VIII, 1, coni. *in saltum Avernum*; is vero, si intelligendus est, qui lacum cognominem cingebat, longe distabat a Boviano nuper expugnato, et a Samnio, in quo haec gesta (vide cap. 32 pr.), et situs est in Campania non procul a mari: quare mihi verius videtur, vel Zonaram deceptum errasse, vel alios, quam Livium, auctores sequutos esse; Drak. — *Repente exortus*, ut passim *exoriri* et *cooriri*, pro ex insidiis consurgere, v. c. XXI, 55; XXII, 28; XXV, 15, 16; XXVII, 27; XXIX, 34; XLII, 15. — *Ut quisque liberaverat se onere aptaveratque se armis*, ad arma sumenda adhibendaque; vel iis sumptis (ut *armis* sexto casu accipiatur) aptaverat se pugnae; vel legend. *aptaverat arma*, ut V, 49; X, 33; XXII, 19; XLIV, 34.

congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et, notis ordinibus in vetere disciplina militiae, iam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Iovem Martemque atque alios testatur deos, *se, nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum devenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. Conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum* 7 *tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse iam virtuti romanae inexpugnabilem locum?* fregellana arx soranaque, et ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur: his accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem 8 hostium aciem. Ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen; ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se iam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia 9, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

7. *Furto insidiarum*, furtivis insidiis, occulta eorum fraude, ut *furto* XXVI, 39, 7; *furto diei* XXVI, 51; ac *furto et fraude agere* XLIII, 10; *furtum* dicitur, quidquid furtim, seu clam sit, et *furari*, ut κλέπτειν, clam aliis quid facere. Conf. ad Sil. VI, 70; VII, 136-487; XVII, 90.

8. *Imminentem hostium aciem*; vid. ad VIII, 23, n. 8.

9. *Loca difficilia* (vide ad cap. 24, 1), *hosti*, ab hoste, *quaesita*.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, iam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio [1], quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit; advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere [2]. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram [3] dari iubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat; dicto paretur: consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet; et prius sol meridie se inclinavit [4], quam telum hinc aut illinc emissum est:

Cap. XXXII. 1. *Sutrio, quae urbs socia Romanis*; vide ad VI, 31, n. 1. — *Claustra Etruriae*, ut *compedes Graeciae* XXXII, 37, n. 2. Conf. VI, 9; XLII, 67; XLIV, 7; XLV, 11; ad XXXVII, 15, n. 1; et ad Tac. Ann. II, 59, n. 12. Pro *claustra* quidam MSS. *claustrum*: sed *erat* ad *urbs* refertur; Stroth.

2. *Sutrini commeatus benigne .... advexere*; cf. ad III, 63, n. 2. — *Commeatus benignos* Flor. sed vox *benigne* non apparet in Leid. 2 et Lovel. 1. Melius eam celeri servant, quae hic eleganter pro largiter, copiose accipi potest, ut infra: *ager heracleensis benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat*. Ita contra *maligne* est parce: sup. VIII, 9, *materiam autem praebebat criminibus ager in latino falernoque agro maligne plebei divisus*. Lem. — *Celeriora quam tutiora consilia magis placuere ducibus*; cf. XXII, 38 extr. Herodot. p. 596 (γνοὺς ὡς ταχύτερα αὐτὸς ἢ σοφώτερα ἐργασμένος εἴη), et Schaef. ad Longi Pastor. p. 374.

3. *Extemplo tesseram dari iubet*; vide ad VII, 35, n. 1.

4. *Prius sol meridie se inclinavit*, ut *meridies inclinat* (se) pro dies vergit ad occasum apud Hor. Od. III, 28, v. 5, ubi Mitscherl. iam monuit, non nimis stricte haec accipienda, sed de die magnam partem praeterlapso cogitandum, formulam autem hanc lo-

inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur; nec segnius ab Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis; numero hostis, virtute Romanus superat: anceps proelium multos utrinque et fortissimum quemque absumit; nec prius inclinata [5] res est, quam secunda acies romana ad prima signa, integri fessis, successerunt: Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta [6] prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum: nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiariis [7] modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium; et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post proelium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. Q. Fabius, insequentis anni consul [1], bellum ad Sutrium excepit: collega Fabio C. Marcius

cutionem esse ad Graecorum rationem; quippe quibus, aequa utrinque diei lance, μεσημβρία σταθερὰ ἵστασθαι, meridies stare, sole in summum caeli fastigium evecto, exquisite dicatur. Confer ad IV, 9, n. 6.

5. *Nec prius inclinata res est*; conf. ad cap. 12, n. 2.

6. *Recentibus subsidiis fulta acies*; vide II, 20, n. 2. — Pro *ceciderunt*, Voss. 2, et Lovel. 3, *ceciderant*.

7. *Subsidiariis modo relictis*; qui *subsidiarii* primae aciei opponuntur etiam VI, 8; IX, 27; XXIV, 15. Sed si *subsidiarii relicti* fuerunt, non video, quomodo prima acies, quod paulo ante dixit, non *subsidiis fulta fuerit*; Duker. Subsidiarii immoti sedisse, neu primae aciei successisse videntur; Stroth.

Cap. XXXIII. 1. *Quintus Fabius... consul.* Hic addendum *iterum*; nam primum fuit anno 432; VIII, 38: postea vero etiam ter. Maximi nomen ad finem huius libri meruit, quamquam in prioribus saepe huic apposi tum est. Notam Fabio iterati consulatus, librariorum negligentia omis-

Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti anni iam erant, quum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant; quum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod Aemilia lege [2] finitum censurae spatium temporis erat, quum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus actionem susceperat; non popularem magis [3], quam iustam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram et longinquitate [4] potestatem dominantem intra sex mensium et anni coëgisset spatium: « Dic, agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam » facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius et M. » Geganius censores fuerunt, censor fuisses. » Negare

sam fuisse iam existimavit Pigh. in Ann. ad an. 443, pag. 368. Lem. — *Familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat*, perpetuis cum his certaminibus (fati quadam necessitate) destinata et assueta; Ern. Confer ad V, 19, n. 3. At τὸ *tum* non modo supervacuum, sed etiam ineptum est, debeturque Frobenio. In omnibus MSS. et antt. edd. est *cum*, et in plerisque *plebe*. Ingeniose coni. Gronov. *velut nata* (possis et *facta*) *litibus cum t. ac plebe*. Aliquid excidisse putabat Stroth. et leg. *fatalis litibus cum t. ac plebe*, vel *cui velut fatalis lis cum* etc.

2. *Aemilia lege finitum*, definitum, constitutum. Conf. IV, 24.

3. *Non popularem magis*, id. qd. mox *non in vulgus gratiorem* (conf. ad II, 8, n. 1), h. e. communiter, omnibus, vel potius vulgo, plebi (vide ad Tac. Ann. I, 76, n. 5); nam additur *quam optimo cuique* (quoniam et *iusta* erat), et duplex est h. l. eiusdem vocis (*gratior*) constructio, ut saepe apud Tacitum; vide ad Tacit. Ann. I, 7, n. 23.

4. *Longinquitate potestatem dominantem* (ut IV, 24, *diuturnitate temporis nimiam*, non civilem, sed paene regiam) *intra anni coëgisset spatium*; vide ad XXXII, 2, n. 4. — *Magno opere*; vide ad III, 18, n. 3.

Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam: nam etsi tenuerit lex Aemilia eos censores* [5], *quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset* [6], *id ius ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent* [7], *teneri ea lege potuisse.*

XXXIV. Haec sine ullius assensu cavillante Appio: » En [1], inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui, » decemvir in annum creatus, altero anno se ipse » creavit; tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus » fasces et imperium obtinuit; nec ante continuando » abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta [2], » male gesta, male retenta imperia. Haec est eadem » familia, Quirites, cuius vi atque [3] iniuriis compulsi,

5. *Nam etsi tenuerit lex Aemilia eos censores*, quia bis de illorum magistratu sciverit populus, primum comitiis censoriis, ut censuram in quinquennium obtinerent, deinde legem ferente Aemilio dict. ut obtinerent in XVIII menses: itaque videri latam hanc legem in eos tantum censores, qui tum fuerint; Sigonius. Glareanus hic aliquot verba intercidisse putabat. Conf. not. 7. Sed neuter cavillationis vim percepisse videtur. Vide ad X, 47, n. 3.

6. *Quodque postremum iussisset*, sc. ut illi, tum in quinquennium creati censuram, non nisi in XVIII menses obtinerent; Doër. Cf. ad X, 47, n. 3.

7. *Qui post eam legem latam creati censores essent*: «quasi hi iterum aeque ac antea alii in quinquennium creati essent, ita ut lex Aemilia tantummodo ad censores eius temporis pertinuisset. Ceterum post, aut ante *creati* excidisse videtur *optimo iure* aut *lege optima*»; Stroth. Recte, opinor: et ex cap. seq. probabile fit, orationem Appii obscuriorem esse, quia ea pars illius omissa, ad quam maxime pertinuit Appii cavillatio, quam tribunus ibi refellit. Confer ad cap. 34, n. 8. Sed vide ad lib. X, cap. 47, n. 3.

Cap. XXXIV. 1. *En, inquit*, scil. P. Sempronius trib. pleb. — *Fasces et imperium obtinuit*: *accepit* Voss. 2 et Lovel. 3. Sed nihil mutandum. *Accepit* de glossa in textum irrepsit. *Obtinere* hic non est consequi, sed perseverare in tenendo, obstinate tenere, quomodo hoc verbum supra accipiendum docuit Gronov. ad lib. III, 36. Eo sensu nunc poni, demonstrat sequens *continuando*, ut et, quod deinde vocat, *retenta imperia*. Lem.

2. *Obruerunt eum male parta . . . imperia*; vide ad VI, 14, n. 6.

3. *Cuius vi atque iniuriis . . . comparastis*; conf. II, 29, 30, 32, 33. — *Propter quam duo exercitus Aventi-*

» extorres patria, sacrum montem cepistis: haec, » adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: haec, quae fenebres leges; haec, » quae agrarias semper impugnavit: haec connubia » Patrum et plebis interrupit: haec plebi ad curules » magistratus iter obsepsit: hoc est nomen multo quam » Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane » tandem, Ap. Claudi, quum centesimus [4] iam annus » sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, » nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo » populus iussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, » quam illi antiquae, qua primum censores creati » erant, quia hanc postremam iusserat populus: et » quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat [5] nova. An hoc dicis, Appi, non » teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, » te unum exlegem esse? Tenuit Aemilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium, » qui, quid iste magistratus in republica mali facere » posset, indicarunt, quum, ira finitae potestatis [6], » Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes

num insedistis; vide III, 51 sq. — *Quae fenebres leges* etc.; vide VI, 39 seq. — *Haec connubia Patrum et plebis interrupit*; vide IV, 1 sq. — *Haec plebi ad curules magistratus iter obsepsit*; vide IV, 6; VI, 40.

4. *Centesimus iam annus*: quem *iam* praeteriisse significat; Sigon. Proprie iam erat annus centesimus vigesimus quartus. Conf. IV, 24, sed rotundis fere numeris utitur Livius.

5. *Semper antiquae obrogat nova lex*: al. non male *antiquam abrogat*, sed perperam *antiquae abrogat*. Conf. ad IV, 58, n. 10.

6. *Ira finitae potestatis*, ob iram, vel ab ira propter potestatem non tam certo, quam minori temporis spatio circumscriptam; vide ad I, 5, n. 5. — *Aerarium fecerunt*; vid. IV, 24, n. 5.

» censores intra centum [7] annorum spatium: tenet » C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem » iure creatum. An hunc non, ut qui optimo iure » censor creatus esset [8], populus creavit? tu unus » eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare » valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus » regni nomen [9], ut qui optimo iure rex Romae crea- » tus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, » quem interregno quinque dierum contentum fore » putes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dicta- » torem audacter crees? Quam isti stolidos ac socor- » des [10] videri creditis eos, qui intra vicesimum diem,

7. *Intra centum annorum spatium*; confer not. 4.

8. *Qui optimo iure censor creatus esset* etc., ut passim *optimo iure* vel *optima lege* et *conditione*, h. e. ea, quae pleuissimum ius alicuius rei, seu muneris affert, quae, ut nunc vulgo dicitur, cum omnibus privilegiis, seu praerogativis coniuncta est: formula in creatione magistratuum sacerdotumque adhiberi solita; vid. Ern. clav. Cic. voc. *ius*, et Festus in *optima lex*, cuius tamen verba, si ad censores transferantur, cum hoc loco vix conciliari poterant. « Omnis Appii fallacia versabatur circa hanc formulam meram solemnem, quales et hodie sunt multae, quae saepe nihil sunt praeter verba: quibus inhaerere, instare, ea postulare, quae posita sint in iis, ineptum foret »; Stroth. Quae hic adiicit, iam animadvertit Gronov. cuius nota est: « Formula hac abutebatur ad libidinem suam Appius: aiebat se censorem optima lege creatum: ex ea formula quinquennalem sibi censuram deberi: eam enim de censura optimam legem esse, non legem Aemiliam. Respondet vere tribunus, post legem Amiliam promulgatam nihil extra mensium sex et anni spatium largiri eam formulam censoribus. Perinde facere Appium, ac si rex sacrorum, captans argutias ex vocabulo regni, quod et ipse optimo iure rex creatus sit, omnia iura omuemque potestatem et imperium Romuli ceterorumque regum sibi arrogare velit; dicendo eam optimam legem de rege romano esse, quae de imperio Romuli rogata sit, atque accepta initio Vrbis conditae. Item si haec interpretatio valeret, interreges quoque ac dictatores maxime clavi figendi, aut ludorum causa dictos, quippe qui omnes, ut qui optimo iure, eadem elusuros ad potestatem sibi augendam ». Cf. ad X, 47, n. 3.

9. *Amplexus regni nomen*, urgens, arrepto eo, tanquam argumento. Forte leg. *amplexusne*, aut certe punctum post *dicet* ponendum. — *Semestri dictatura* etc. vide ad III, 29, n. 5.

10. *Quam isti* Appio (δεικτικῶς) *stolidos ac socordes videri creditis*, Quirites; ad quos oratio se convertit ab Appio. — *Vitio creati*; v. V, 17, n. 4.

» ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, » aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego » antiqua repetam? Nuper intra [11] decem annos C. » Maenius dictator, quia, quum quaestiones severius, » quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, » contagio eius, quod quaerebat ipse, criminis ob- » iectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret [12] » crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in » te modestiam: ne degeneraveris a familia imperio- » sissima et superbissima: non die, non hora citius, » quam necesse est, magistratu abieris; modo ne ex- » cedas finitum tempus, satis est, aut diem, aut men- » sem censurae adiicere? Triennium, inquit, et sex » menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram » geram, et solus geram. Hoc quidem iam regno si- » mile est. An collegam subrogabis [13], quem ne in » demortui quidem locum subrogari fas est? Poenitet » enim [14], quod antiquissimum solemne et solum ab » ipso, cui fit, institutum deo ab nobilissimis antisti- » bus eius sacri ad servorum ministerium religiosus » censor deduxisti; gens [15] antiquior originibus urbis » huius, hospitio deorum immortalium sancta, pro- » pter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe

11. *Nuper intra decem annos C. Maenius dict.* etc.; conf. cap. 26. Pro *decem annos* legendum *quinque annos*; Iac. Gron. Alii putant, Livium in annorum ratione varios auctores sequutum esse. Conf. tamen ad cap. 18, n. 10. — *Contagio eius criminis* (vide ad II, 5, n. 3), *quod quaerebat ipse*, cuius ipse quaesitor erat, vel quaestionem exercebat. Conf. ad II, 29, n. 3.

12. *Obviam iret crimini*, criminationi.—*Nolo*, non postulo, *ego istam in te modestiam* etc. acerbe dicta.

13. *An collegam subrogabis* etc. cf. V, 31.

14. *Poenitet enim* (vide ad II, 54, n. 16) *quod antiquissimum solemne* sacrum Herculis, *et solum .... exstincta est*; conf. cap. 29, et ad I, 7, n. 5. — *Religiosus censor* amara cum irrisione dicitur.

15. *Gens* (Potitia) *antiquior* etc.; vide I, 7. — *Hospitio deorum immortalium*, propr. unius tantum Herculis, hospitio ab ea et Evandro excepti: sed res invidiose augetur.

» exstincta est: nisi universam rempublicam eo nefario [16] obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta [17] est, quo, demortuo collega C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur: omnes deinceps censores post mortem collegae se magistratu abdicarunt; te, nec quod dies exit [18] censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et superbia coëgit me loqui; et, nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci iubebo; nec, quum ita comparatum a maioribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima [19] suffragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum

16. *Nisi universam rempublicam eo nefario* scelere (ita non poterat non dicere Livius, quia *nefas* ablativo careret; Ern.) et sic simul poenae divinae (quam et gens Potitia et ipse Appius luit; de quo vide cap. 29 extr.) *obstrinxeris*, eius participem reddideris, ut X, 38; et XXVI, 48. Sic et *illigare* XXXI, 25; XXXII, 21 al. *obstrinxeris* scilicet ad id expiandum; Doër.

17. *Vrbs eo lustro capta est... surrogavit*; vide ad V, 31.

18. *Quod dies exit censurae*, al. *exiit*; forte rectius. Sic et *induciarum dies exiit*, hoc est, tempus earum finitum est, IV, 30; XXX, 24, n. 5; XLII, 47 extr. coll. IV, 58 pr. *stipendii* (solvendi) *dies exierat* (qui nobis *terminus* dicitur) XXII, 33, n. 4. — *Non modo non manu violatum* etc.; cf. ad I, 40, n. 1.

19. *Confecerint legitima suffragia*; vide ad III, 64, n. 3.

» censuram gerere patiar. » Haec taliaque quum dixisset, prendi censorem et in vincula duci iussit: approbantibus sex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur; consulique Fabio, imis montibus [1] ducenti ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones si qua posset, acies hostium instructa occurrit. Quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subiecta late planities: consul, ut loco paucitatem suorum adiuvaret, flectit paululum in clivos agmen (aspreta erant strata saxis); inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere: igitur scuta galeaeque ictae quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent), stantes et expositos ad ictus quum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem [2], redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et prin-

Cap. XXXV. 1. *Consulique Fabio imis montibus*, ad radices montium, *ducenti* exercitum (confer ad I, 23, n. 4). — *Si qua* ratione, vel parte (vide ad III, 70, n. 2) *posset* scilicet *tentare munitiones*: nam *tentare aliquem*, vel *aliquid* est experiri, quo animo sit vel quale illud sit, ut XXVI, 24; XXVIII, 45; XL, 5 al. vel num id consequi possis (ut IV, 10; XXI, 12; XLIV, 45) sive precibus, sive fraude, sive vi: hinc sollicitare ad defectionem etc., aut adoriri, oppugnationem tentare, seu moliri, oppugnare, ut h. l. 24, 7 pr. (nisi ibi est sollicitare) XXXI, 46; XXXIII, 5; XLV, 11. Confer ad X, 16, n. 1.

2. *Fluctuantemque et instabilem aciem*; vide ad III, 60, n. 7.

cipes invadunt: eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites romani, praevecti [3] per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt: inde inermi paene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum praeda ingenti potitur: tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere germanici saltus [1]; nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita: eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat; aliis omnibus cladis caudinae nondum memoria aboleverat [2]. Tum ex iis, qui aderant (consulis fratrem M. Fabium [3], Kaesonem alii, C. Claudium

3. *Sed equites romani praevecti*, praetervecti; Stroth. (Conf. ad I, 45, n. 7). Immo vulgari sensu dicuntur *praevecti*, praevertentes celeritate equorum agmen hostium, ut *prior praevenit* cap. 23. — *Per obliqua campi* itinera, per obliquos campos, vel oblique viam traiiciendo in campo. Confer ad II, 39, n. 3, et IV, 27, n. 1; infra XXI, 34 extr. *occursantes per obliqua*, ex transverso, ab utraque parte, oblique, ut *per obliquum* apud Hor. Od. III, 27, 6; *in obliquum*, ap. Virg. Georg. I, 98; vel *ex* et *ab obliqua*.

Cap. XXXVI. 1. *Quam nuper fuere germanici saltus*, hercynii, in quibus Caesar Germanos quaesivit; quosque patefecit Drusus; vide Flor. I, 17; III, 10, 14, et IV, 12, 27. — *Nulli adita*; vide ad V, 12, n. 5.

2. *Nondum memoria aboleverat*; *obsoleverat* leg. coniiciebat Salvinius; ita infra XXI, 52: *suspectaque ei gens erat, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam*; XXXVIII, 43: *veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses dixit*. Sed nisi quod *obsoleverat* praefert Lovel. 4, *aboleverat* superest in omnibus scriptis et editis, eaque lectio nostro indigna censeri nequit; saepe enim *abolescere*, forma activa, posuit significatione passiva, pro *aboleri*. Confer I, 23, n. 1. Lem.

3. *Consulis fratrem M. Fabium*, scilicet nonnulli, *Kaesonem alii* etc. nisi leg. *consulis frater M. Fabius*, *Kaesonem* etc. Vel cum aliis *consulis frater M. Fabium* etc. Male quidam *M. Fabium Kaesonem alii*: nam *Kaeso* est praenomen. Confer Flor. I, 17, et Frontin. Strat. I, 2, n. 2, qui *adhuc incognitas fuisse Romanis du-*

quidam, matre eadem, qua consulem, genitum tradunt), speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Caere educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque etruscam probe noverat. Habeo auctores [4], vulgo tum romanos pueros, sicut nunc graecis, ita etruscis literis [5] erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguae eiusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere [6]; ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes deprehendi possent: iere pastorali habitu, agrestibus telis [7], falcibus gaesisque binis armati. Sed neque commercium linguae, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam externum ciminios saltus intraturum: usque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis iussum, commea-

cibus sagaciores explorandi vias dicit.

4. *Habeo auctores* etc. vid.; ad II, 58, n. 1.

5. *Etruscis literis*, origine graecis (vide Garii Epil. Musei etrusci, pag. 106), *erudiri solitos*; Cic. de Div. I, 41: «quocirca bene apud maiores nostros senatus tum, quum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum, a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quaestum.» Confer etiam Valer. Max. I, 1, ex. 1; Fontanin. de antl. Hortae I, 7. — *Eoque*; vide ad I, 11, n. 6.

6. *Nomina principum in populis accepere*, percunctati sunt; Doër. Quae vis verbi apta est, sed vix alio exemplo firmari poterit.

7. *Agrestibus telis*, securibus (cf. ad I, 40, n. 7, et III, 50, n. 1), nisi potius horum epexegesis sit *falcibus gaesisque*; Stroth. De *gaesis* v. ad VIII, 8, n. 3. — *Consulis verbis*, nomine et mandato, ut oct. 9; XXVI, 6, n. 7, et XXXVII, 36, n. 4.

tum exercitui dierum triginta praesto fore, si ea loca intrasset; iuventutemque Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia praemissis, legionibus post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, iuga Ciminii montis tenebat: inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti iam abacta praeda, tumultuariae [8] agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius concitatae, Romanis occurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint; caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis [9] plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum ciminium transiret: laetati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum [1], bellum: vastationem nam-

8. *Tumultuariae a. Etruscorum cohortes*; vide ad I, 37, n. 4. — *Opulentusque rerum omnium copia*; τὸ *copia* a duob. melioribus Paul. et Vossian. altero exsulat; τὸ *que* recidendum etiam Gronovio videtur: nec sane displicet locutio, e Graecis sumpta *opulentes rerum*, ut et *dives agri*, qua Livium usum fuisse ex MSS. lib. XXXV, cap. 1 verisimile fit; nihil tamen mutandum est, quum ceteri omnes vulgatum tueantur; nec delenda particula *que*, quae in nullo etiam cod. deficit. Confer supra IV, 34: *exercitum victorem opulentumque praeda triumphans Romam reduxit*; VII, 24: *Victorem exercitum opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit*. Lem.

9. *Legati cum duobus tribunis pleb.* quod notandum. — *Senatus verbis*; vide not. 7.

Cap. XXXVII. 1. *Profligatum bellum*; vide ad III, 50, n. 5.

que sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos [2], sed Vmbriae finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum[3] contra spatio: dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Vbi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria eius diei deferri* iuberent; *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihilo quietior romanus exercitus imperio ducis continetur: decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites iubet; praecipit, ut in armis sint, quacumque diei, noctisve hora signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit [4], elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta

2. *Non Etruriae modo populos, sed* etiam; vide ad I, 40, n. 1.

3. *Ad instruendum*; vide ad III, 8, n. 5. Al. *ad instruendam*, scilicet aciem; quo in sensu verbo *instruere* non semel utitur Livius X, 19: *et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit*; XXX, 21: *sed vix spatium instruendi fuit.* Lem.

4. *Samnitium bella extollit, elevat Etruscos*; vide ad III, 21, n. 5. — *Telum* (vide ad III, 50, n. 1) *aliud occultum scituros in tempore* (vide ad II, 47, n. 4), quod *simulabatur* quidem, *ut animus militum m. t. restitueretur*, sed *verisimile* videbatur, *quod sine munimento consederant hostes* et hinc facile poterant opprimi. — *His ambagibus*; vide ad I, 55, n. 6.

fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum[5] proruendum fossasque implendas: intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. Dato deinde signo paulo ante lucem, quod aestivis noctibus sopitae[6] maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes[7], caedes oppressit; paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur: ad castra, ad silvas[8] diversi tendebant; silvae tutius dedere refugium; nam castra in campis sita eodem die capiuntur. Aurum argentumque iussum referri ad consulem: cetera praeda militis fuit: caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam[9] auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu[10], coortis undique Tuscis Vmbrisque, opprimeretur: sed, ubicumque pugnatum est, res romana superior fuit. Itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi ce-

5. *Ad vallum proruendum fossasque implendas*; confer ad cap. 14, n. 7.

6. *Sopitae maxime quietis*; vide ad I, 41, n. 6, et VIII, 6, n. 3.

7. *Ad arma trepidantes*; vide ad I, 14, n. 6; et III, 49, n. 4.

8. *Ad castra, ad silvas diversi*, alii ad castra, alii ad silvas, *tendebant*. vide ad III, 60, n. 1; et IV, 19, n. 1.

9. *Quidam auctores sunt*; vide ad II, 58, n. 1.

10. *Tam infesto saltu*; vide ad I, 7, n. 7.

pit: multa alia castella vicique [1], aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum agrum nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi [2] possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assequuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans ciminiam silvam quantum Ro-

Cap. XXXVIII. 1. *Multa alia castella vicique*; vide ad V, 5, n. 2. — Mox *socii navales*, qui *nautae*, vel *remiges* et sunt et dicuntur (cf. XXI, 50; XXII, 19; XXIV, 11), sed nonnunquam milites classici fiunt (vide XXVI, 17; XXVII, 17; Schweigh. ad Polyb. X, 17, n. 12, et X, 35, n. 5), vel armati operam militarem praestant; οἱ ἀπὸ τοῦ στόλου apud Polyb. III, 76. Confer infra XXI, 49, 50, 61; XXII, 11, 31; XXIII, 21, 40; XXVI, 35, 48; XXVIII, 36; ad XLV, 2, n. 1; Polyb. VI, 19, n. 2, 3 (ubi docet, cives, infra quatuor millia aeris censos, ad nauticos usus reservari solitos esse, sed, casu graviore urgente, eosdem quoque pedibus meruisse) Lips. Mil. rom. V, 18; Scheffer. de Mil. nav. II, 3; Schel. ad Hygin. pag. 1057; Sigon. de ant. iur. prov. II, 6; Noodt. de iurisd. I, 13. Socii navales conscribebantur ex libertinis, quia haec minus honorata erat militia; vide XXXVI, 2; XL, 18 extr.; XLII, 27, et 31; Scheffer. de Mil. nav. II, 4. «Sed praeter hos Romanos etiam alii sociis imperabantur, scilicet sociis maritimis Italiae, qui usum rei nauticae habebant, et Romanis etiam naves ex foedere dare tenebantur; unde XLIII, 12, n. 4; ex *Italia* (post quae verba numerus excidit) pro ex sociis italicis. Duas partes Romanorum, tertiam sociorum fuisse, scribit Livius XLII, 31. Sed ex solo hoc loco non confici potest, id semper servatum fuisse.» Duk.

2. *Quum occidione occidi possent*; *excidione* quatuor e scriptis praeferunt; male; *occidi occidione* saepius apud nostrum occurrit; hoc libro, cap. 44: *occidione occisi hostes*; X, 39: *Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam*; XXVIII, 43: *Quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent*; XXX, 32: *Tot exercitus occisione occisos*: Conf. ad II, 51, n. 9. Lem. Mox parum venuste repetitur *occiderunt*. Forte leg. *ceciderunt*.

mae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem furculas caudinas* memorabant; *eadem temeritate avidam ulteriorum*[3] *semper gentem in saltus invios deductam; septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli romani[4] decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. Itaque armis virisque ad obterendum[5] C. Marcium consulem concurrunt; protenus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit: dimicatum proelio utrinque atroci, atque incerto eventu est; et quum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit[6], ob amissos quosdam equestris ordinis tribunosque militum atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicae ponebatur[7], dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis[8], tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad

3. *Avidam ulteriorum*, plura et maiora appetentem, ut *inventis ulteriora petit* apud Ovid. Am. II, 9, 10. Sic infra XXVII, 41: ut *Sterni obterique*, priusquam *instruantur*, *possint*. Lem.

4. *Belli romani* conficiendi *decus*, gloriam; vel gloriam ex bello, cum Romanis feliciter gerendo, redundantem.

5. *Ad obterendum C. Marcium*, perdendum; D.—*Opprimendum* Lovel. 2 et Haverk. sed nihil mutatione opus.

6. *Fama in Romanos vertit*; confer ad II, 3, n. 2.

7. *In quo tum summa rei bellicae ponebatur*; vide ad III, 5, n. 6.

8. *Omnibus infestis*, quum omnia essent intuta; vide ad I, 7, n. 7.

eum senatus censuit; qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatium patriae remitteret [9]. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adiecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit. Cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti [10], triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit [11] principium, duabus insignis cladibus, captae Vrbis et caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius [12] tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis [1] repetitis, pertulit legem; et profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio

9. *Memoriam simultatium patriae remitteret;* vide ad II, 35, n. 5. — *Nocte deinde silentio ... dixit;* vide ad II, 18, n. 3; VIII, 23, n. 12. — *Obstinatum silentium obtinuit;* vid. III, 36, n. 12.

10. *Legem curiatam de imperio ferenti* (vide ad IV, 58, n. 10, et V, 46, n. 8), *triste omen diem diffidit;* vide ad VIII, 23, n. 13.

11. *Faucia curia fuit principium* etc. vide ad III, 51, n. 3.

12. *Macer Licinius* (confer ad IV, 7, n. 7) *tertia clade....abominandam,* mali ominis, *eam curiam facit,* scil. memorans, eam illo quoque tempore praerogativam fuisse. Perperam Ernesti h. l. *curiam* accepit de loco, in quo senatus sit habitus.

Cap. XXXIX. 1. *Auspiciis repetitis pertulit legem;* vide ad V, 17, n. 4. — *Ad terrorem traducti* etc.; vid. I, 5, n. 5; et I, 7, n. 7.

consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit; nec hostes detrectare visi pugnam; instructos deinde armatosque (quum ab neutris proelium inciperet) nox oppressit: quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae; nam et cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam); et ad Vadimonis lacum[2] Etrusci, lege sacrata[3] coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. Gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est; ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani; et, ne nudentur propugnatoribus signa [4], fit ex secunda prima acies: ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites romani, omissis equis [5], ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Sequuta

2. *Ad Vadimonis lacum* In Etruria (hodie *Lago di Bassano*, de quo vide Fontanini in Antq. Hortae), natantibus admirandum; vide Plin. II, 95; Polyb. II, 20; Plin. Ep. VIII, 20, et Sen. Quaest. nat. III, 25.

3. *Lege sacrata*; vide ad IV, 26, n. 2. — *Quum vir virum*, quilibet miles commilitonem, *legisset*, neque electo ex lege sacrata licuisset militiam detrectare; de quo vide Drak. Conf. in prim. X, 38 extr. Alio sensu haec dixit Virgil. Aen. XI, 632, exemplo Hom. Il. IV, 472.

4. *Ne nudentur propugnatoribus signa*, id. qd. *antesignanis*; vide ad II, 20, n. 3. — *Ab ultimis subsidiis*; vide ad II, 20, n. 2. — *Ad ultimum laboris ac periculi ventum est*; confer ad II, 56, n. 4. Forte leg. *ad extremum*, ne eadem vox bis posita sit. Sed vide ad I, 3, n. 8.

5. *Omissis equis*, ut *relictis equis*, VII, 7 extr.

deinde impetum eorum, utcumque affecta[6] erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium: tum vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam; et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes: caesum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo, gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat, qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta [1] alterius auro, alterius argento caelaverunt: forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum [2]: et sinistrum [3] crus ocrea

6. *Vtcumque affecta erat multitudo.* Quantumcumque, quantumlibet aegra ac fatigata erat. Confer ad IV, 10, n. 6. LEM.

CAP. XL. 1. *Scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt;* confer ad Sil. II, 432 (*laevum clypei latus asperum signis*); III, 32, 34; XI, 277. Sed legend. *caelaverant*, et paulo ante *fecerant:* mox variato scribendi genere dicitur *summum latius*, scilicet scutum, quod est summa pars eius, et deinde, adiectivo *cuneatior*, quo noster etiam XLIV, 4, utitur, ad voc. *forma* accommodato, *ad imum cuneatior:* forma igitur scuti ferme triangularis; et *fastigio aequali* ad pectus humerosque refertur; Stroth. « Romanos a Samnitibus usum scuti didicisse, tradit Athen. VI, 21, p. 273 (VI, 106, ed. Schweigh.), et Itanum Samnitem primum fabricasse scutum, Clemens Alex. Strom. lib. I, p. 307, et ex eo Euseb. Praep. X, 6; sed forte is fuit Tritanus *in gladiatorio ludo Samnitium armatura celeber* apud Plin. VII, 20, et scuti gladiatorum Samnitium inventor; » Duk. Cf. Lips. Mil. rom. III, 2; Salmas. ad Vopisci Firm. cap. 4, et in exercit. Plin. p. 26.

2. *Spongia pectori tegumentum*, thoracis genus, ab externa forma et spongiae similitudine, opinor, ita appellatum; Doër. Conf. Lips. Mil. rom. III, 6, et Saturn. Serm. II, 11, qui intelligit thoraces laneos, seu coactiles (θώρακας πιλητοὺς apud Suidam), e lana coacta (πιλήμασι, seu πιλωτοῖς, coactilibus, gall. *feutre*), quae, si addatur acetum, etiam ferro resistit. Vide Plin. VIII, 48, seu 73, ibique Intpp. Tales fuere *spongiae*, quas Tertull. retiariis, et *baltei*, quos Samnitibus, alii gladiatorum generi, una cum tota armatura, h. l. descripta, tribuit Iuvenal. VI, 256, unde et hi gladiatores *Samnitium nomine compellati;* quod Livius mox tradit. Cf. ad Iuvenal. loc. cit. et Lips. II. ll.

3. *Sinistrum crus ocrea tectum.* Non

tectum: galeae cristatae [4], quae speciem magnitudini corporum adderent. Tunicae auratis militibus [5] versicolores, argentatis linteae candidae: his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere* [6]: *non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum: quippe illa praedam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera: virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit: dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior [7] forte Iunius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes: *eos se Orco mactare* [8] Iunius dictitans, quum intulisset signa,

raro apud antiquos una tantum ocrea militi assignatur; ac, pro vario populorum more, alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. De ea re vide Lips. de Mil. rom. III, 7. Conf. etiam VIII, 8, n. 7. Lem.

4. *Galeae cristatae*, *κόρυθες ἱπποδασεῖαι*, *quae speciem magnitudini corporum adderent*, speciem magnitudinis corpor. augerent; more heroum, quorum tamen cristae simul ad horrorem inculiendum valent, *δεινὸν λόφος καθύπερθεν νεύει*. Conf. ad Sil. XIII, 143. Idem tamen poëta VIII, 419, Sabinis, a quibus Samnites originem ducebant, *conos implumes*, h. e. galeas sine cristis, tribuit.

5. *Auratis militibus* et *argentatis*, hoc est, quibus erant scuta auro et argento caelata. Sic et Livius mox *militem caelatum auro et argento* dixit. Conf. ad IV, 16, n. 2.

6. *Horridum militem esse debere*; conf. ad Iuvenal. II, 11, 12; VIII, 114 sq. et XIV, 194 sq. — *Nitentia ante rem* gerendam, pugnam.

7. *Prior* (prius) *forte Iunius* Bubulcus mag. eq. — *Sacratos milites*; vide ad c. 39, n. 3. — *Eoque*; vide ad I, 11, n. 6.

8. *Eos se Orco mactare*: quo dicto alludere videtur ad nomen *sacratorum* militum; Stroth. Cf. ad IV, 26, n. 2.

turbavit ordines, et haud dubie impulit [9] aciem: quod ubi sensit dictator: « Ab laevone cornu victoria » incipiet? inquit, et dextrum cornu, dictatoris acies, » alienam pugnam sequetur, non partem maximam » victoriae trahet? » Concitat milites; nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt: is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Iam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta: captis direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit; cuius triumpho longe maximam speciem captiva arma praebuere. Tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum [10] ad forum ornandum dividerentur: inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, quum tensae [11] ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt; Campani [12], ab super-

9. *Haud dubie impulit aciem;* vide ad I, 14, n. 8.

10. *Dominis argentariarum* (non, ut in MSS. et antt. edd. *argentariorum*), scilicet tabernarum; quae (vide XXVI, 11, 27; XL, 51) ut omnes fere tabernae, in foro erant; vide Ind. et ad III, 27, n. 3; VII, 21, n. 3.

11. *Quum tensae ducerentur* (vide ad V, 41, n. 2), vel ludi ederentur stati et publici, Romani, Florales, etc., *aediles* signis tabulisque *ornabant forum* et plateas, per quas pompa circensis ducebatur; vide Cicer. Verr. I, 54; III, 4, et Nat. Deor. I, 9.

12. *Campani ... gladiatores eo ornatu armarunt Samnitiumque nomine compellarunt*, earumque exemplo Romani. Cf. not. 2. Verba *ornatus*, *ornamenta* et *ornari* ad armaturam quidem referri, sed ad ceteram potius et externam, quam ad gladios aut tela

bia et odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia, nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad moenia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent: praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul*, praestantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, Vrbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius

eaque arma, quae sint ad vim faciendam, monet Ernesti in Exc. ad Suet. Tit. 9, et Tac. Hist. III, 63. Qualis h. l. *ornatus* designetur, patet ex not. 1–4. Verba tamen illa, ut synon. *armare* et *armamenta*, de omnibus, quibus aliquis *instruitur*, vel instructus est, rebus et armis adhibetur. Confer I, 43, n. 16; VII, 14, n. 5; XXI, 50 (ibi et XL, 26, n. 4, *ornata classis*, ut *instructa* XXII, 19 pr. et al. *armata*, est omnibus necessariis instructa); XXIV, 48; XXXV, 23, n. 4 (ubi *arma equestria* sunt); XL, 47; XLIV, 1; Cic. Caecin. 21; sup. ad VI, 5, n. 3; et inf. ad XXI, 49, n. 7; XLII, 45, n. 4. Hinc et *per ornamenta* (arma) *percuti* et *feriri* dixit Sen. Ep. 14, et Nat. quaest. 4, in praef., eandemque ob causam *ornari provinciae* XL, 36, earumque magistratus dicuntur, quum decernuntur his a senatu exercitus, stipendia, legati, viaticum, instrumenta praetoriae domus, magistratus minores, comites, ministri aliaque necessaria: nisi haec potius pertinent ad *ornatum* magistratuum provincialium, quo et spectat graeca loquendi formula, *κόσμον ἐν ἀρχῇ προστιθέναι*. Conf. ad XLII, 1, n. 5; Ernesti clav. Cicer., Sigon. ant. iur. prov. II, 11, et Intpp. Sueton. Caes. 18. *Ornati armatique* iunguntur XXVII, 12, n. 5, nisi posterius verbum glossatori debetur. — *Quod spectaculum inter epulas erat:* quem barbarum morem Campanis etiam tribuunt Sil. XI, 51 sq.; Strab. V, p. 173; Ath. IV, 13. Eundem adsciverunt Romani; vide Lips. Sat. Serm. I, 6. *Quod spectaculum* pro *quorum spectaculum*, nisi ita legend.: vel *spectaculum* ipsi dicuntur gladiatores, qui spectaculo sunt aut illud praebent.

praetor quartum creatus. Consules partiti provincias: Etruria Decio, Samnium Fabio evenit: is profectus ad Nuceriam Alfaternam [1], tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum; haud magno certamine hostes victi: neque eius pugnae memoria tradita [2] foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romanis bellassent: sequuti Marsorum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat: Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello [3], tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne etruscum [4] foedus ab consule peteret; ac de eo quidem nihil impetratum: induciae annuae datae; stipendium exercitui romano ab hoste in eum annum pensum, et binae tunicae in militem exactae [5]: ea merces induciarum fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbavit repentina defectio Vmbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni iuventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebel-

Cap. XLI. 1. *Nuceriam Alfaternam* (vide ad Sil. VIII, 532), *tum pacem petentes*; vide ad III, 47, n. 1. — *Quum daretur*; vide ad III, 21, n. 3.

2. *Neque eius pugnae memoria tradita foret*, forte legend. *ea pugna memoriae tradita foret*; Gronov. — *Castella*; vide ad V, 5, n. 2.

3. *Circumferendoque passim bello*; vide ad I, 38, n. 3; I, 53, n. 3, et IX, 45, n. 9. Sic et *circumferre ad singulas urbes arma* XXVIII, 3 pr. XXX, 9 pr. et *spargere bellum*, h. e. diversis locis, vel dispersis divisisque copiis, vel vagando bellum gerere. Cf. ad Tac. Ann. III, 21, n. 4.

4. *Nomen omne etruscum*; vide ad I, 10, n. 2.

5. *Binae tunicae in militem exactae*; conf. ad VIII, 36, n. 9. — *Gentis integrae a cladibus belli*, nondum iis fractae, adeoque integris adhuc gaudentis viribus; Duk.

lionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandum inde Romam ituros, magnifice de se ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad Vrbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro pupiniensi [6] ad famam intentus hostium consedit. Nec Romae spernebatur Vmbrorum bellum: et ipsae minae metum fecerant expertis a gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitum duceret: dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Vmbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. Plaga una [7] (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit: castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio [8] partorum decorum, exiguam appendicem etru-

6. *In agro pupiniensi;* vid. XXVI, 9, n. 8. — *Expertis a gallica clade*, a Gallis illatae, acceptae. Praepositio *a* abest a multis MSS., et recte forsan. — *Quid laxamenti;* cf. ad II, 24, n. 4.

7. *Plaga una; Materinam ipsi appellant:* h. l. pars exercitus hostilis, forte graece πλαγία, acies quadrata parte altera longior; Glar. Est pagus, vel tribus; Stroth. Tractus, seu pars Vmbriae; Duk. *Plaga, amplissimum spatium vel caeli, vel agri*, Nonius Marc. cap. 4. Proprie est regio, sed pars Vmbriae, et h. l. pars militum ex ista plaga conscriptum, ut *civitates* apud Iustin. II, 12, sunt milites navesque ab certis civitatibus contributi; Iac. Gronov. Eodem modo nomina regionum et urbium saepe pro earum incolis ponuntur; Drak. Conf. ad III, 47, n. 1. *Pars illa Vmbriae ignota*. Cf. ad III, 50, n. 1.

8. *Qua in Tusciis, qua in Samnio;* vide ad II, 35, n. 3.

sci belli [9] conficere iubet: et vocis impiae poenas expetere, qua se urbem romanam oppugnaturos minati sint. Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem: ante imperium deinde concentu tubarum [10] ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros, aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu! signa primo eripi coepta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, et, sicubi est certamen, scutis magis [11], quam gladiis, geritur res: umbonibus incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma iubentium per totam fertur aciem: itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. Postero insequentibusque diebus, et ceteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae sortis victor belli [1], in suam provinciam exercitum reduxit. Itaque ei, ob res tam

9. *Exiguam appendicem etrusci belli*, exiguas Vmbrorum copias viresque etruscis eorumque copiis maioribus iunctas, quasi accumulatas. Conf. ad VII, 30, n. 3, et XXI, 5, n. 9.

10. *Concentu tubarum ac cornuum*, iis concinentibus, ut c. 32, et XXX, 5. Conf. ad VII, 40, n. 4. Plenius aptiusque quidam MSS. *ante concentum tubarum ac corn.* neque enim signa canebant ante imperium; Gron. Interdum tamen in magno ardore militum aliter factum legi infr. cap. 43; apud Florum, IV, 2, 66, et Hirt. de Bell. Afric. c. 82, monet Duker. — *Cursu effuso*; vide ad I, 14, n. 7.

11. *Scutis magis, quam gladiis* (qui non ipso pugnae initio adhibebantur, ne citius redderentur inutiles), *geritur res: umbonibus incussaque ala sternuntur res*; conf. ad IV, 19, n. 4; in primis XXX, 34, n. 4; Polyb. XV, 13, n. 1 (ubi vide Schweigh.); XV, 15, n. 8; XV, 16, n. 3. *Ala summi humeri pars posterior* Isidor. Orig. XI. *Ala* ea pars humeri brachiique, qua adiutrice in conflictu et pugna cominus clypeus in hostem impellitur; Lips. Mil. rom. III, 2. Dum humeris contra hostes nituntur; Stroth. Humero obverso, in hostem oblique nixo, veluti quum hodie veruto (*baïonnette*) in brachium obliquato pugnant; Bauer. Conf. ad Sil. IV, 352 seq.; et IX, 322 sq.

Cap. XLII. 1. *Fabius victor belli*, in bello, *alienae sortis*, quod sorte evenerat alii, scil. collegae; Stroth. —

feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata [2], donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegae novum bellum, Sallentini [3] hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud poenituit [4]; multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. Praedae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adiuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minime ambigua res fuit; fusi hostes, atque in castra compulsi: nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante no-

In suam provinciam; conf. ad II, 40, n. 9. — *Itaque ei senatus prorogavit imperium*, proconsulare dedit. «*Senatus*, i. e. populus interveniente decreto senatus: nam imperium a populo prorogabatur comitiis tributis; sed saepe ex senatusconsulto;» Duk. Cf. ad XXXII, 28, n. 3.

2. *Comitiaque eius ab L. Furio trib. pl. interpellata, donec se censura abdicavit*, forte *abdicarit*. Nota Dukeri est: «Tribunus intercessit, ne quid comitiis consularibus a populo peragi posset: nam tribuni pl. non poterant intercedendo efficere, ut consules comitia centuriata convocare non possent. Id Gruch. de Com. I, 4, probat ex Liv. VII, 17; Dionys. VIII, 90, et Epit. Liv. CV. Est tamen ratio nonnulla dubitandi de eo ex Liv. VI, 35, nisi hoc ita accipiendum est, convocata quidem esse comitia centuriata, verum sine effectu propter intercessionem tribunorum plebis: quod in re idem erat, ac si plane nulla habita fuissent. Idque ex eo probabilius fit, quod in comitiis, quae legum ferendarum causa habebantur, tribuni plebis non intercedebant, nisi quo die populus legis iubendae causa convocabatur. Cf. VI, 35. Et eandem rationem in mulctarum certationibus ad populum obtinuisse, ex XXV, 3 colligitur.

3. *Sallentini hostes*; conf. ad X, 2, n. 2. — *Quando belli decus*, dum.

4. *Volumnium provinciae haud poenituit*; vide ad II, 54, n. 16.

ctem tamen sunt circumsessa, et nocte custodita, nc quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis [5] emitterentur; hi omnes sub iugum missi: sociis Samnitium nihil cautum; ad septem millia sub corona veniere [6]. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus: eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, quum quaesitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per latinos populos custodiendi dantur; iussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim iam creati erant), ad senatum referre: id aegre passi Hernici. Concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem Ferentinatemque et Verulanum, omnes hernici nominis [7] populo romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum: itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum [1] erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna

5. *Cum singulis vestimentis*, etc.; vide ad III, 19, n. 9.

6. *Sub corona veniere*; vide ad II, 17, n. 3.

7. *Omnes hernici nominis*; vide ad I, 10, n. 2.

Caput XLIII. 1. *Hernicisque aliis bellum iussum erat* a populo, qui *iubere* et *sciscere* dicitur, ut senatus *censere* et *decernere*. Conf. XLI, 7, et XLII, 36. Hinc *populus iussit de pace* XXX, 43, n. 2, et *de bello* XXXVIII, 45; sed et *bellum senatus iussisse* dicitur VI, 14, et XLII, 33, n. 3, quod Dukerus explicat de senatosconsultis post iussum populi (XXXVIII, 45) factis de genere ac numero militum etc. *Hernicis bellum iussum*, scilicet fieri, ut plene IX, 45, et eodem modo *bellum senatus Perseo iussit* XLII, 33, n. 3, et *bellum regi eorum et senatus decresset et populus iussisset* XLII,

loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu[2] alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum[3] duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore, ac vetustate gentis gloriae fuit: nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio, frumentoque, et singulis in militem tunicis[4]: ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit[5]. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior[6] erat: omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret,

36, n. 1; qoibus locis *cum Perseo* et *cum rege* (ul XXXI, 8; XXXVI, 2) coni. Gron. Sed ita quoqoe supplendum esse *sumi*, ut XXXVI, 2; vel *esse*, ut ibidem, vel *geri*, *fieri* etc., monet Drakenborch. ad hunc locum.

2. *Suspensi de stata alterius* (vide ad II, 32, n. 5) *uterque consul ageret*; cf. ad VII, 24, n. 2. Vocem *uterque* ita et cum singul. et cum plur. iungi, haud placet. Non male cod. Rottend. *nuntius non posset. Per aliquot ..... agere, Romamque is metus manarat.*

3. *Ad subita rerum*; vide ad IV, 27, n. 1. — *Iusti exercitus*; vide ad VI, 13, n. 3. — *Bellum nequaquam pro praesenti terrore* etc.; vide VII, 33, n. 2.

4. *Singulis in militem tunicis*, ut not. 10; vide ad VIII, 36, n. 9. — *Reiecti*; vide ad II, 22, n. 4. — *Cui permissum de Hernicis erat*, scilicet statuendi arbitrium; ut *senatui de re permittere* XXXIII, 13; XXXVI, 35, et *inter permittentes in vicem* XXXVII, 52; quum uterque alterius arbitrio rem permitteret; Ern. Cf. ad XXXVIII, 32, n. 2.

5. *Gentem in deditionem accepit*; vide ad VIII, 20, n. 7.

6. *Locis impeditior erat:* proprie loca impeditiora erant ad iter faciendum, vel eius iter impediebant. Cf. XXI, 9, n. 1, et ad V, 16, n. 2. Similiter *impedita loca* pro inviis IX, 2, n. 5; XXV, 11, n. 2, al. et *munitionibus saltum impedire* pro impeditiorem reddere XXXVI, 16 pr.

elicere ad certamen poterat; satisque apparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit; nam, ut qui ne alteri quidem exercitui[7] se ad certamen credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatae sarcinae in medium, et, prout tempus patiebatur, instructa acies: clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. Isque, confestim arma capere iussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem atque alio certamine occupatam invadit; clamitans: *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri: sed omnia obtinet caedes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Iam, triginta millibus hostium caesis [8], signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, in

7. *Vt qui ne alteri quidem exercitui* etc.; coof. ad VIII, 30, n. 7. — *Coniungi utique passi*, si passi essent; vide ad V, 2, n. 7. Ante *coniungi* forte excidit copula *et*, certe supplenda est.

8. *Iam triginta millibus hostium caesis*; Stroth. ad h. l. et X, 45 extr. Auctus est sine dubio et h. l. et alibi caesorum hostium numerus. E Samnio, quae regio magnitudine vix terris saxonicis par erat, intra 29 annorum spatium caesi sunt ad 250,000, capti ultra 60,000. Namque 190,000 caesi nominatim referuntur a Livio, praeter illos, quos, numero non relato, ingenti multitudine caesos ait, ut VII, 33, 37; VIII, 36, 39; IX, 13, 23; 40.» Coof. quae ipse Livius de hac re disputavit VI, 12.

vicem inter se gratantes; quum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. In quas, nec iussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt, *malo tirocinio imbuendum Samnitem* [9], clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter perculsos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit; omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt: eo et romana erigitur acies: nec quidquam satis tuti loci victis est, et de iugis, quae ceperant, funduntur; iamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis [10], ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in Vrbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est [11], quae ante templum Castoris posita

9. *Malo tirocinio imbuendum Samnitem*; tironibus enim constabant novae hostium cohortes; Doër.

10. *Imperato* etc. Imperare in hac re frequens ac solemne est, et passim apud nostrum occurrit. Cf. Drak. ad h. l. Lem. — *Singulis in militem tunicis*; vide ad VIII, 36, n. 9, et sup. n. 4.

11. *Statuaque equestris in foro decreta est, quae..... posita est*: imo leg. *decreta ei*, quod et monuit Gronov. Cf. ad VIII, 13, n. 7. — *Quae ante templum Castoris posita est*; confer Cicer. Phil. VI, 5; Plin. XXXIV, 5, et Pigh. Ann. ad ann. 447, p. 375. — *Quia maluerunt* suas leges retinere, *quam civitatem* rom. accipere, *suae leges redditae* (relictae, ut VIII, 14), *connubiumque inter ipsos permissum*, ut liceret Alatrinati Verulanam, aut Ferentinatem ducere et vice versa, *quod illi aliquandiu Hernicorum soli habuerunt*, quum contra reliquis hernici nominis populis non liceret enubere ex sua cuivis civitate; Strothius. Contra *Anagninis concilia connubiaque adempto*; vide ad VIII, 14, n. 9, et XXIII, 20, n. 1. Docta est super h. l. disputatio Dukeri, ex qua haec excerpimus: « Ex Dionys. VIII, 69; coll. IX, 5, 35, 67; et Liv. II, 64; III, 4, 22, suspicari licet, Hernicis iam olim ius civitatis, invito senatu populoque romano, a Sp. Cassio III consule datum, deinde ademptum fuisse; vel eos, quum auctor illius non ita multo post supplicio affectus fuisset, et res in magna invidia esset, sponte eo abstinuisse. Atque ea causa esse potest, cur Livius II, 41, foederis tantum cum Hernicis icti, non ci-

est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suae

vitatis tum iis datae mentionem faciat. — Hunc locum tractarunt Sigon. de ant. iur. Ital. II, 7, et Spanbem. Orb. rom. I, 12. Ille scribit, municipiis, quibus suffragium non dabatur, suas leges permissas; quae suffragio ornabantur, legibus romanis obstricta fuisse. Hic vero, auctoribus Cic. et Gellio, qui municipia non aliis legibus Romanorum obstricta fuisse tradunt, quam in quas populi illi fundi facti fuerant, negat, municipia cum iure suffragii continuo suis legibus spoliata fuisse; et paulo post addit, negari non posse, quod vel ex h. l. Liv. pateat, eam fuisse, municipiorum aliquot conditionem, ut cum romana civitate Romanorum legibus, amisso legum suarum arbitrio, deinceps obstricta forent. Ex his disputationibus non plane intelligo, quodnam fuerit vetus ius municipiorum illius temporis, de quo hic agit Livius: quem locum lubricum esse, vere dicunt viri docti. Nam mihi de iure municipiorum sine suffragio omnia alia, atque illi voluerunt, ex Livio colligi videntur. Quum dicunt, municipia, quibus civitas romana cum suffragio dabatur, simul cum illa leges romanas accepisse, eo ipso pro certo ponunt, *Alatrinatibus, Verulanis* et *F.* civitatem cum suffragio oblatam fuisse. Hoc nondiserte quidem tradit Livius; sed probabile est, his fidelibus sociis plus tributum fuisse, quam rebellibus Hernicorum populis, quibus *civitas sine suffragii latione data*. Sed illi, ne leges suas amitterent, munere illo uti noluere. Vnde consequens est, eos, qui civitatem romanam cum suffragio accipiebant, etiam leges romanas una cum civitate accepisse. Sed qua ratione putaverint ex h. l. Liv. intelligi, eos, quibus civitas sine suffragio dabatur, leges suas retinuisse, non assequor, et contrarium potius ex eo confici existimo, quod Anagninis ceterisque Hernicorum populis, qui defecerant, cum civitate sine suffragio data *magistratibus interdictum* est. Cur enim, si leges suae illis relictae erant, magistratus adimebantur? An enim, ubi leges sunt, magistratus non debent esse, qui ex iis ius dicant? Et Sig. ipse sibi in hac re non satis constat. Nam ad h. l. et de ant. iur. Ital. II, 10, 12, 13, ex verbis Livii *magistratibus interdictum* et ex Festo longe aliud docet, scil. Anagniam in praefecturae formam redactam, in praefecturas autem quotannis Roma praefectos, qui ibi ex legibus romanis ius dicerent, missos fuisse. Hoc si verum est, cur credemus, ceteros Hernicorum populos, qui in eadem causa erant, quibus itidem magistratibus interdictum, ut Anagninis, leges suas retinuisse? aut quomodo hinc quasi regulam conficiemus, omnibus municipiis, quae civitate romana sine suffragio donabantur, leges suas relictas fuisse? Nec confirmatur haec sententia ex Livio, IX, 45, ubi Aequi civitatem sine suffragio Hernicis datam poenam interpretantur. Iam vero quum in ea re per se nihil poenae sit, quippe quum interdum bene meritis honoris causa civitatem sine suffragio datam legamus, poena illa in hoc solo sita esse potuit, quod civitatem ita datam legum suarum amissio sequebatur: quos multos civitati romanae etiam cum suffragio datae praeposuisse, ex his locis cognosci potest. Nam, quod alibi Livius aliique Latinos Ita-

leges redditae: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque adempta; et magistratibus, praeterquam sacrorum curatione, interdictum[12]. Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censore locata est[13], quam consul bello Samnitium voverat: ab eodem collegaque eius M. Valerio Maximo viae per agros publica impensa factae. Et cum Carthaginiensibus eodem anno foedus[14] tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure:

licosque ius civitatis rom. cupidissime appetiisse tradunt, id ad posteriora tempora pertinet. Et ad eadem referenda, quae Spanhem. adv. Sig. de populis fundi disputat. Verum quemadmodum non puto, ex his duobus locis Livii ostendi posse, olim municipia omnia, quibus civitas romana sine suffragio data erat, leges suas retinuisse, ita neque affirmare velim, ea omnia leges suas cum civitate romana amisisse. Nam fortassis aliquid discriminis fuit inter populos, quibus Romani hoc honoris causa tribuebant, ut Caeritibus apud Strab. V, p. 220, et Gell. XVI, 13, et Fundanis Formianisque apud Liv. VIII, 14, et eos, qui, quum, a societate eorum descivissent, deinde ab aliis victi subactique fuerant, ut hic Hernici. Quando autem primum inductum sit, ut municipia non aliis legibus Romae tenerentur, quam in quas populi illi fundi facti fuerant, nusquam, quod sciam, traditum est; sed verum esse potest, quod Otto putat, id coepisse obtinere post bellum sociale ».

12. *Magistratibus, praeterquam sacrorum curatione, interdictum*, iis magistratus, vel tituli saltem eorum relicti, sed interdictum, aliqua muneris parte, praeter sacrorum curationem, fungi; quibus rite peragendis nulli praeesse posse existimabantur, quam qui titulo illo magistratuum veterum gaudebant: ex qua eadem superstitione Romanus regem sacrorum creasse post reges eiectos, ut publica sacra, olim per ipsos reges factitata, curaret, Liv. II, 2, auctor est; Drak. « Hoc ideo videtur dicere, quod non Romae tantum, verum etiam in aliis urbibus, multi, qui magistratus gerebant, sacerdotiis quoque fungebantur. Hos igitur sacerdotia, non magistratus, retinere voluerunt: nam alioqui sacerdotia proprie non sunt magistratus; » Duk.

13. *Aedes Salutis a censore locata est* redemptoribus qui eam exstruerent; vide ad V, 23, n. 6.

14. *Cum Carthaginiensibus foedus tertio renovatum*; vide VII, 27, n. 2.

ab iis, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse: creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules[1] Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem[2] agri campani Samnitium incursiones factae. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum: alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia[3] hominum capta tradunt: alii marte aequo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse; hostes sequutos duo millia[4] inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque[5] (et ita erant) petisse videretur,

Cap. XLIV. 1. *Hos consules Piso* (vide I, 55, n. 8) *Q. Fabio et P. Decio suggerit* (vide ad II, 8, n. 5), *biennio exempto* de numero annorum, omisso. — *Memoriane*, num e memoria eius *fugerit*, exciderit, sc. hoc biennium: nisi potius explicandum: num *memoria* (primo casu) *fugerit* eum, ut apud Plaut. Bacch. I, 1, 2. Sic et: *hoc fugit me*.

2. *In campum Stellatem*, fertilissimum in Campania mediterranea. Cf. XXII, 13; Cic. Agr. I, 7; II, 31; Sueton. Caes. 20, et Camilli Campan. Pell. Diss. II, c. 33 sq.

3. *Viginti millia*; in aliis libris adeo *XXX millia*: sed forte pro *XX, millia* ex Diodor. lib. XX, pag. 779; legend. *duo millia* «στρατιώτας δὲ ἐξεχώρησαν ὑπὲρ τοὺς δισχιλίους.» Sic saepe numeri a librariis confusi, auctique videntur. Conf. ad c. 43, n. 8.

4. *Hostes sequutos* ad *duo millia* passuum *inde consedisse*, ut in omnibus fere MSS., cap. 45; ubi multae editiones, etiam Drakenb., *millibus* habent. Conf. ad cap. 24, n. 2.

5. *Stativa tuta copiosaque*, copia, omnium rerum abundantia. —*Rerum utilium*; vide ad III, 42, n. 2. — *De vigilia tertia*, ab eius initio, post eam inceptam, et ante illam exactam, h. e. a media nocte (vide ad Sil. VII, 154 sq.), ut XXVIII, 7; XL, 4; apud Caes. Bell. Civ. II, 35; Bell. Gall. V, 9. Sic et *de multa ac media nocte* ap. Cic. et al. passim; et *potare de medio die*, vel *de media luce* apud Hor. Sat.

postquam et munimentis castra firmavit, et omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest [6], expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem [7], ducit. Ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium improviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes; signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius [8] multique alii mortales, et

II, 8, 3; et Epist. I, 14, 34; I, 18, 91 (ubi vide Bentl.); quo sensu etiam dictum putatur *epulari de die* infra XXIII, 8, et XXV, 23; quod tamen nonnulli exponunt *a mane*, et Stroth. etiamnum interdiu, ante iustum coenae tempus, quae quidem Romae sub noctem erat. Ernesti in clav. Cicer. « *De nocte*, inquit, est statim e media nocte, seu multa adhuc nocte, et sic *de die* statim e meridie, seu multa adhuc die, ut in illo *convivari de die*: vide Burm. ad Phaedr. III, 10, 20, quamquam interdum etiam *a mane* esse vult Salmas. ad Solin. f. 456. » Idem vero Salmas. apud Plaut. Asin. IV, 2, 16, *de die* et *nocte* dici monet pro *de*, vel *a media die* et *nocte*, quia tunc maxime nox, aut dies esse intelligatur, quum mediae sint. De iisdem *tempestivis conviviis* luxuriosorum, ante horam nonam, vel decimam, qua homines frugi Romae coenare solebant (vide ad Tac. Ann. XIV, 2), graece dicitur ἀπ' ἡμέρας πίνειν apud Polyb. VIII, 27 et 29; XXIV, 5, et. Conf. Vales. ad Diodor. t. II, pag. 577, ed. Wessel., Toup. Emend. in Suid. P. III, p. 221, et Mitscherl. ad Hor. Od. I, 1, 20.

6. *Quae duci proxime potest*; vide ad III, 70, n. 2.

7. *Adversus alios sedentem*, in stativis se tenentem; Doër. Cf. ad XXI, 48, n. 8. — *Occidione occisi*; vide ad II, 51, n. 9. Mox *capta .... capta .... capta ... capitur*, parum venuste. Saltem del. *capta* post *viginti*; Gronov. Conf. ad I, 3, n. 8.

8. *Statius Gellius*, Γέλλιος Γάϊος ap. Diodor. lib. XX, p. 779. *Status* coni. Drak. h. l. et X, 18; sed *Statium* quoque memorari dicit XXIV, et ap. Valer. Maxim. I, 8, 6. — *Bovianum, ubi postero die coeptum oppug. brevi capitur*, ergo iterum (vide cap. 31), et sine ulla defectionis mentione. Ex Diodori lib. XX leg. *Bola .... coepta* (quod verbum in multis MSS. reperitur) et mox *Bolam captam*; Sigon.

castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die coeptum oppugnari, brevi capitur: magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum [9], quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem suffectum; et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum [10], Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum [11] simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. P. Sulpicio [1] Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. Quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. Nunc, quando*

Sed Bolam, Aequorum, non Samnii urbem, alienam ab h. l. videri docent Drak. et Perizon. Anim. hist. cap. 4, pag. 164, qui monet, Bovianum primum narrari captum cap. 31, deinde h. l. tertium X, 12, et mox X, 41, memorari, quasi semper Samnitium fuerit, adeoque, vel errasse Livium, dum imprudens alios aliis locis sequeretur auctores, vel, si vere oppidum toties expugnatum sit, eum perperam ne verbo quidem monuisse, identidem ab hostibus fuisse recuperatum.

9. *Mortuum* (esse) *quidam auctores sunt;* vide II, 58, n. 1.

10. *Censennia:* al. *Consentia* non apte h. l. *Serennia* (oppidum non minus, quam *Censennia*, obscurum), Diodor. XX. *Aesernia* emend. Glar. et Cluver. *Cerfennia* (inter Corfinium et Albam Fucentiam); Ruben.

11. *Herculis magnum simulacrum* etc. «statua colossea, qualis Tarento Romam translata a Fabio Cunctatore (vide Strab. VI, p. 278, Plutarc. Fab. p. 187; Plin. XXXIV, 7), nisi haec eadem, et Livius memoria lapsus est.»

Cap. XLV. 1. *P. Sulpicio* etc. ap. Plin. XXXIII, 1, seu 6, et Diodor. XX. *L. Sulpicio*, *P. Sempronio Longo.* Forte hic Sempronius e familia Longorum fuit, et Romanis Σοφός dictus est; quod uni cognomen inditum est, ob excellentem iuris scientiam. Vide Pomp. de Or. Iur. II, 37. Lem. — *Oratione ultro citroque habita*, in utramque partem, ut ap. Gell. V, 12, *vocabula ambigua et utroque versum dicta.* — *Ad id locorum*, usque ad hoc tempus, ut XXII, 38; XXV, 19, 22, 32; XLIII, 5, et similiter apud Sallust. Bell. Iug. 102; *postea loci*, vel apud Terentium, Eunuch. II, 2, 24, et Plaut. Mostell. III, 1, 1, *interea loci;* Stroth. Conf. ad XXVII, 7, n. 10.

verba vana ad id locorum fuerint, rebus [2] *standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus romanus, benigne praebito commeatu, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos [3], versa arma romana: quod, incolumi hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia, et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat; et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges romanae* [4] *civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore.* Ob haec vulgo in conciliis iactata, populus romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millia a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus (ut qui suo nomine permultos [5] annos imbelles egissent), tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare: alii

2. *Rebus standum*; cf. III, 36, n. 11.

3. *Sub specie infidae pacis quietos*, ita tamen, ut pacem suam infidam esse satis indicarent; Doër. — *Incolumi hernico nomine*, ut contra mox *post Hernicos subactos*. Cf. I, 10, n. 2.

4. *Quibus licuerit, suas leges romanae* etc. Conf. cap. 43, n. 11. — *Necessariam civitatem*, ius civitatis rom. necessitate, vel vi iis obtrusum. *Quatuor millia*; vide ad cap. 44, n. 3.

5. *Ut qui suo nomine permultos* (f. *per multos*) *annos imbelles egissent*, nullum bellum suum gessissent cum Romanis, quamvis multi ex iis Samnitibus auxilio missi alieno nomine adversus Romanos militassent; Stroth.

exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, ut prima vigilia diversi [6] e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt, et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt [7]. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. Sed vestigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilapsis passim [8], primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello [9], unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum; exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque: iis populis foedus petentibus datum.

6. *Diversi e castris . . . abirent;* cf. ad III, 60, n. 1.

7. *Pleno gradu ad castra hostium tendunt;* vide ad IV, 19, n. 1, et IV, 32, n. 6. — *Hostem vestigiis sequi;* conf. ad VI, 32, n. 5.

8. *Ut in dilapsis passim*, qualia solent esse vestigia eorum, qui in diversas partes dilabuntur.

9. *Ad singulas urbes circumferendo bello;* vide ad cap. 41, n. 3.

XLVI. Eodem anno[1] C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino[2], humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus[3], quum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem[4] videret, neque accipi[5] nomen, quia scriptum faceret[6]; tabulam po-

Cap. XLVI. 1. *Eodem anno C. Flavius* etc.; ad totum hoc cap. confer Cic. Mur. 21; Or. I, 41; ad Att. VI, 1; Diodor. XX, p. 751; Valer. Max. II, 5, 2; Macrob. Sat. I, 15; in pr. Plin. XXXIII, 1, seu 6, et Gell. VI, 9, qui laudat verba L. Pisonis, annalium scriptoris, a Livio fere retenta. Ex his leg. *Cn. Flavius Annii filius.*

2. *Patre libertino ortus*, parente liberto natus, qualis tunc temporis *libertinus* dicebatur; Str. Cf. not. 14. — *Ceterum*; conf. ad cap. 21 pr.

3. *Invenio in quibusdam annalibus*, v. c. L. Pisonis; vide not. 1.—*Quum appareret aedilibus* (vide I, 8, n. 2), vel, ut Piso tradit apud Gell. *aedili curuli eo tempore, quo aediles subrogarentur.* Plinius enim Appii Caeci scribam fuisse dicit, eiusque hortatu excepisse dies fastos, consultando assidue sagaci ingenio, et promulgasse.

4. *Fierique se pro tribu aedilem*, sc. curulem, h. e. a, seu in tribu prima, seu praerogativa (vide ad III, 51, n. 3) eiusque suffragio, ut apud Gell. l. l. *eumque pro tribu aedilem curulem renuntiaverunt* in antt. edd. non *primae tribus*, ut in edd. Ald. Bad. et Gryph. «Simile illud: *Tribus Sergia principium fuit*, h. e. tribus praerogativa (conf. ad III, 51, n. 3); *pro tribu* (in ea) *Sex. L. F. Varro primus scivit*, h. e. suffragium tulit: nam qui *pro tribu primus sciscit* de magistratu, is *pro tribu*, et primus *facit* eum magistratum; et de quo *pro tribu* suffragium optatum tulit, qui *primus scivit*, is *pro tribu factus est* ab eo, qui *primus scivit*;» Gronov. ad h. l. et in Obss. IV, 1. Conf. ad XXVI, 27, n. 4. Similiter apud Cic. Verr. II, 2, 51, *pro suffragio renuntiari*; Stroth. *a prima tribu* malebat Muretus.

5. *Neque accipi nomen* suum ab aedili, qui comitia haberet. Ita apud Gell. VI, 9. *Nomen* candidati, et quidem h. l. a tribu praerogativa iam renuntiatum *accipere*, vel *recipere* (ut X, 15 extr.) dicebatur is, qui comitiis praeerat, si eum admitteret ad petendum et petitionem eius iudicaret legitimam. Hinc et XXVII, 6, n. 3, *si suum nomen dictator* (Q. Fulvius, qui ipse comitia consularia habebat, et a praerogativa consul dictus erat) *acciperet*, h. e. si consulem creari pateretur, si suam creationem probaret. Cf. XXXIX, 39, n. 2, et Cic. Brut. 14. Post *neque* libri quidam recentt. non veteres, perperam inserunt *eius*: nam dicendum erat *suum*.

6. *Quia scriptum faceret*, scriba esset, vel eius munere fungeretur; ut apud Gell. l. l. De scribis Ern. in Clava Cicer. «Erant vel privati, hominum privatorum servi; vel publici, homines liberi, sed plebeii ordinis et in primis libertini, qui in certas decurias descripti mercedem ex aerario accipiebant. Sorte distribuebantur inter magistratus, et olim a quaestoribus urbis legebantur (vide Liv.

suisse [7], et iurasse, se scriptum non facturum. Quem aliquanto ante desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius [8], tribunatu ante gesto [9], triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat [10]) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile ius [11], repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut,

XL, 29) postea a praetoribus aedilibusque; vide Cicer. Cluent. 45. De iis locus class. est Cic. Verr. II, 3, 78, 79; unde et de honestate scribarum publicorum iudicari potest, quam impugnant Sigon. A. I. C. R. II, 9 et 15; Ferrar. de Orig. rom. p. 14 sq. tom. I Thes. Graev. et Spanh. V, et Pr. N. T. I, p. 705; sed defendunt Guther. Iur. Pont. II, 13; Fabrett. Inscr. cap. 6, pag. 458 sq. et Graev. ad Cic. Dom. 28. Conf. in pr. Eschenbachii Diss. Acad. p. 257 sq.»

7. *Tabulam posuisse* e manibus ceratum et publicam (confer ad IV, 8, n. 4), vel commentarium in quem referebat scriba, magistratui apparens, quidquid hic scribi iuberet, et Flavius tum, quod ageretur in comitiis; h. l. pro abdicasse se munere scribae.

8. *Macer Licinius*; vide ad III, 1, n. 1, et IV, 7, n. 7.

9. *Tribunatu ante gesto:* at Plin. XXXIII, 1, seu 6, tradit, Flavium evulgando fastos tantam plebis gratiam adeptum esse, ut non modo cum Q. Anicio Praenestino, qui paucis ante annis hostis fuisset, aedilis curulis sit creatus, sed etiam additum ei, ut simul tribunus plebis esset. — *Triumviratus* et *triumviri* varii erant apud Romanos, prout ad aliquod munus obeundum tres constituti essent numero, ut *coloniae deducendae* (confer ad III, 1, n. 6), *nocturni*, capitales, agrarii, monetales, mensarii, carceris lautumiarum, qui iidem ac capitales, epulones: etiam magistratus in nonnullis municipiis, qui in aliis duumviri dicebantur; Stroth. *Triumviri nocturni* vigilias in Vrbe circumeundo cavebant ab incendiis nocturnis (vide Valer. Max. VIII, 1 de damnatis, 5 et 6), iidemque videntur fuisse cum triumviris capitalibus. Cf. XXXIX, 14 extr. Augustus deinde incendia restinguenda mandavit, an. Vrb. 732, Aedilibus curulibus, et an. 759 septem, cohortibus vigilum, opportunis locis dispositis, quibus tribuni et praefectus vigilum praeerant. Conf. Dio LIV, 2; LV, 26; ad Iuvenal. XIV, 305, et Heubach. de Politia rom. §. 47, 48.

10. *Id quod haud discrepat*; conf. ad cap. 16, n. 1.

11. *Civile ius, repositum in penetralibus pontificum:* verba eruditis haud obscura, sed non satis forte perspicua tironibus, qui ea copiose exposita reperient vel in Bachii historia Iurispr. rom. lib. II, cap. 2, sect. 4. Vtrumque a Flavio evulgatum fuisse, antequam aedilis curulis esset creatus, quidam tradunt, alii, id deinde factum. — *Fastos*; Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur.

quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani[12] summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more maiorum negaret, nisi consulem, aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum, aramve iniussu senatus, aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se[13], nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam: ad collegam aegrum visendi causa, Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, curulem afferri sellam eo iussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio[14], App. Clau-

12. *Aedem Concordiae in area Vulcani dedicaret*; vide ad I, 55, n. 3, et conf. omnino Plin. XXXIII, 1, seu 6, ac de aedibus Concordiae ad Iuvenal. I, 116. — *Verba praeire*; vid. ad IV, 21, n. 1.

13. *Haud memorabilem rem per se* (confer ad VI, 20, n. 13). — *Referam*, quam etiam retulere Gell. VI, 9, et Valer. Max. II, 5, 2, sed hic diverse. — *Ac de sede honoris sui spectavit inimicos invidia anxios*, excruciatos. Piso apud Gell. loco laudato, *Sellam*, inquit, *curulem iussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset; utique ii omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem.*

14. *Forensis factio*, *Ap. Claudii censura vires nacta* (vide ad III, 72, n. 4), *qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat*; vide ad cap. 29, n. 7; Ernesti in clave Cic. et ad Suet. Claud. 24, haec monuit: « *Liberti* iidem sunt qui *libertini*, sed *liberti* dicuntur ad patronum. Suetonius induxit imperitos, ut existimarent, *libertinos* dictos esse libertorum filios: at ille non hoc dicit, sed Appii Caeci temporibus nomen libertinorum mansisse etiam in posteris libertinorum hisque volgo tributum esse, quamvis iam ingenuis, quum proprie *libertini* dicantur, qui sunt manumissione libertatem nacti, iidemque cum *libertis*. » Sed Wolf. ad Suet. loco laudato, « Ernesti, dicit, et tot alii eruditi viri, qui istam opinionem et perversam interpretationem ascivere, fortasse in fraudem inducti sunt eo, quod dixit Suet. INGENVOS *ex his procreatos* ex suae aetatis, non ex priscae, qua Appius vixit, consuetudine loquendi. Appii enim temporibus non filii manumissorum, sed demum nepotes eorum,

dii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas[15]; humilibus per omnes tribus divisis, forum et campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent[16]: ex eo tempore in duas partes discessit civitas. Aliud integer[17] populus, fautor et cultor bonorum, aliud

ingenuitate fruebantur. Postee labentibus reip. moribus invaluit, ut *ingenui* statim essent ex manumissis procreati, ipsique manumissi haberent *libertinitatem:* siquidem *libertinus* vulgo respectu conditionis, *libertus* respectu patroni dicebatur. Itaqoe hoc ipsum notandum putavit doctus grammeticus, aliem Seec. V, aliam posterioribus obtinuisse *libertini* significationem: scripsit enim, *libertinos* dictos *non* ipsos, qui manu mitterentur. Eaque observatio necessarie videri potuit propter errorem historicorum de *invidiosa* Appii censura referentium, ut Liv. IX, 29 et 46; Tac. Ann. XI, 24, et aliorum. An vero orgentee Latinitatis aetate *libertus* rursum de conditione et statu osurpetum sit, elias videbimus ed Tac. Germ. 25.» Duker. ed h. l. monet, *libertinorum filios* secundum huius aetatis usum loquendi, e Suet. memoratum, h. l. et forte X, 21, dici, quorum avi servitutem servierint; utrum vero ex servitute manumissi tum *liberti*, an alio nomine appellati fuerint, autiquos non prodidisse. Sed Livius, si non ignarus, certe immemor fuisse videtur illius loquendi usus, h. l. et cap. 29.

15. *Opes urbanas*, ut in Vrbe, quod vellet, efficere posset, ut haberet in senatu magnam senetorum partem suem; Stroth. Coofer ad III, 72, n. 4, et IX, 42, n. 3 etc. Sed epitheton haud satis aptum, saltem friget. *Vrbanis humilibus ... corrupit* recte, opinor, emend. Gron. iudice etiem Buero. Sic *otiosi urbani* V, 20. De his verbis vide ed III, 72, n. 4.

16. *Vt plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent;* v. ad IX, 7, n. 5, et cf. in pr. Plin. XXXIII, 1, seu 6. *Phalerae* h. l. nobilium ornamenta sunt, et equorom XXII, 52, n. 4, ubi nota Stroth. est heec: «Phelerae ornamenta capitis equorum erant, forte cristarum (descendit a φάλος *crista*) at etiem habenarum, et tegumenta frontis. Suidas φάλαρα appellat τὰς προμετωπίδας, τοὺς ἀσπιδίσκους, τὴν κόσμησιν, τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων· παρὰ Ηροδότῳ τὰ περὶ τὰς γνάθους σκεπάσματα. Hesychius: φάλαρα, ἀστραγαλίσκος ὁ ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας, καὶ παραγναθίδες, χαλινοὶ ἢ ἱπποκόσμια. Similie Etymologus habet.» Cf. de utroque phalerarum genere ed Iuven. XI, 103, et ad Sil. XV, 255; Böttig. Sab. pag. 363, 457, 458.

17. *Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus*, qualis antea fuit, nondum humilium permixtione corruptus et in-

forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit[18], urbanasque eas appellavit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen[19], quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus[20] transveherentur.

quinatus (confer not. 14) *fautor et cultor bonorum; aliud forensis factio*, seu turba *tenebat*, propugnabat, obtinere et perferre conabatur; vid. III, 21, n. 3; III, 35, n. 4; III, 72, n. 4, et XXV, 24, n. 6.

18. *Omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit*; sic et Valer. Max. II, 2, n. 9. « Sed idem nomen iam dudum habuere *quatuor tribus urbanae*, a Servio Tullio institutae; qua itaque ratione tribus illas quatuor nunc demum Fabius dicatur *urbanas appellasse*, aut quomodo *appellare tribus* cum Gruchio de comit. II, 1, et aliis exponi possit *numero civium augere*, non assequor »; Duk. Forte appellatio Serviana, quae propr. ad partes Vrbis spectabat, vetustate aboleverat; conf. ad I, 43, n. 22; III, 72, n. 4; XLV, 15, n. 1, et ad Epit. Liv. 20, n. 6.

19. *Maximi cognomen* etc. Idem tradunt Valer. Max. II, 2, n. 9, et Plut. in Pompeio. Sed hic in Fabio Cunct. ob splendorem magnitudinemque, et Aurel. Victor. de viris illustr. cap. 32, ob virtutem eius id factum dicit. Polybius tamen, qui Fabiis familiarissimus fuit, huius Fabii nepotem, sive pronepotem, Fabium Cunctatorem, primum hoc cognomine ornatum fuisse significare videtur III, 87, 6, ubi Schweigh. monet, huic difficultati satis occurri, si statuatur, non vulgari omnium usu tritum fuisse illud veteris Fabii cognomen, aut saltem post eius mortem oblivioni fere traditum, et in Fabio Cunctatore singulari cum splendore renovatum. Cf. Perizon. Anim. hist. cap. 1, sub fin. et infra ad XXX, 26, n. 4.

20. *Vt equites Idibus Quintilibus* trabeati equis ab aede Honoris *transveherentur* ad Capitolium: quae solemnis et annua equitum transvectio, diversa erat ab censu, seu recensione, recensu, recognitione, lustratione eorum, quae singulis lustris a censoribus instituebatur. Confer ad XXIX, 37, n. 7; XXXVIII, 28, n. 1; XXXIX, 44, n. 1; XL, 46, n. 3; XXXIV, 16 princip. et in primis ad Tacit. Annal. lib. II, cap. 83, n. 10.

6

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA

LIBER DECIMVS.

BREVIARIVM.

Cap. I; Soram et Albam coloniae deducuntur. Arpinatibus Trebulanisque datur civitas. Frusinates tertia parte agri damnantur. Parva expeditio in Vmbriam facta, et 2000 latrones in spelunca oppressi. Aequi subiguntur a C. Iunio Bubulco dictatore. — II; Cleonymus dux Lacedaemoniorum Thurias in Sallentinis capit pervenitque penitus ad litora Venetorum; sed ab his victus, vix quinta parte navium incolumi, discedit. — III; Foedus cum Vestinis ictum: rebellio Etruriae, et Marsorum ob coloniam Carseolos deductam: M. Valerius Maximus dict. fundit Marsos: at M. Aemilius Paulus magister equit. ab Etruscis fugatur. — IV; Etrusci insidias quoque parant Cn. Fulvio legato, sed frustra, — V; et a Valerio devicti inducias biennii impetrant. — VI; Q. et Cn. Ogulnii tribuni plebis rogationem promulgant, ut, quum 4 augures et 4 pontifices sint, 4 pontifices et 5 augures, de plebe omnes, allegantur. — VII-VIII; Eam dissuadet maxime Ap. Claudius, et suadet P. Decius Mus. — IX; Tum ingenti consensu populi accipitur: eodem anno a M. Valerio Maximo cos. diligentius sancitur lex de provocatione, tertia post reges exactos lata a familia eadem: idem Valerius vincit Aequos, et Q. Appuleius alter consul Nequinum Vmbriae oppidum circumsidet: Q. Fabium, consulatu repudiato, aedilem curulem factum quidam tradunt: lustrum conditum; tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina. — X; Nequinum ope transfugarum capitur, et colonia mittitur eo, Narnia a Nare flum. appellata: Etruscis bellum adversus Romanos molientibus, fines eorum ingrediuntur Galli, qui pecunia ingenti accepta recedunt quidem, sed so-

cietatem belli abnuunt, nisi pars agri detur. — XI; T. Manlius cos. in Etruria equo effusus moritur, et M. Valerius Maximus ei suffectus, vastandis agris urendisque tectis non ad certamen hostes elicere potest: caritas annonae, quam Q. Fabius Max. aedil. cur. sublevat praeparando ac convehendo frumento: rebellio Samnitium, Lucanorum fines depopulantium. — XII; Foedus cum Lucanis fit, et feciales, sed frustra, mittuntur, qui Samnitem decedere agro sociorum iubeant: hostes a consulibus vincuntur, Etrusci a L. Cornelio Scipione ad Volaterras cruento in proelio, et Samnites a Cn. Fulvio ad Bovianum. — XIII; Fama exoritur, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus, et huius terroris causa Q. Fabius Maximus invitus quartum, eoque suffragante P. Decius Mus tertium consules creantur: multis nimium agri possidentibus dies ab aedilibus dicitur. — XIV; Etruria ad pacem petendam inclinante, ambo coss. in Samnium legiones ducunt, ubi Fabius hostem fortiter pugnantem ad Tifernum profligat.—XV; Decius fundit Apulos, et duo consulares exercitus in Samnio omnia evastant: Fabius, comitiorum causa Romam profectus, consulatum denuo sibi oblatum recusat, et L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio iterum fit consul. — XVI; Fabio et Decio in sex menses prorogatur imperium in Samnio: hostes inde pulsi Etruriam petunt, eamque mixtis terrore precibus ad bellum trahere conantur. — XVII; Interea in Samnio capiuntur diripiunturque Murgantia, Romulea et Ferentinum. — XVIII; Auctore Gellio Egnatio, duce Samnitium, huic populo se coniungunt non modo Tusci fere omnes, sed et Vmbri Gallique mercede sollicitati: hinc Volumnius in Samnium proficiscitur, et Appius in Etruriam: is nec scite, nec fortunate quidquam gerit, et Volumnius cum suis copiis ad illum pergit accitus literis, quas tamen hic a se scriptas esse negat. — XIX; Altercatio consulum, quorum alter orator, alter imperator est melior: Volumnius iam abiturus retinetur precibus appiani exercitus: victoria Romanorum. — XX; Volumnius in Samnium redit, et in campano agro caedit Samnites praeda onustos. — XXI; Romae trepidationem mox perlaeta excipit supplicatio, placetque ut duae coloniae circa vescinum falernumque agrum, ab Samnitibus depopulatum, praesidii loco deducantur, Minturnae et Sinuessa: interim Etrusci, Samnites, Vmbri Gallique arma conferunt in Etruria. — XXII; Q. Fabius Maximus consensu victus, consul

creatur cum P. Decio, quem iterum collegam poposcerat: et L. Volumnio in annum prorogatur imperium. — XXIII; Prodigia; supplicationes; pudicitia patricia et plebeia, earumque sacella et arae: feneratores et pecuarii bonis mulctantur. — XXIV; Inter consules, qui duobus iam consulatibus censuraque concordes fuerant collegae, contentio oritur de provinciis, patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem, vel sine sorte obtineat: quae etiam provincia illi decernitur populi consensu. — XXV; Fabius, scriptis dumtaxat quatuor millibus peditum et 600 equitibus, ad castra Appii praetoris proficiscitur; sed mox Romam redit ad consultandum de bello etrusco, cuius terrorem auxerat Ap. Claudius. — XXVI; Ibi petit, ut sibi adiutor detur Decius, isque non recusat societatem imperii: legio romana, ab Vmbris, vel, quod probabilius est, Gallis circumventa, deletur. — XXVII; Atrox pugna consulum cum Samnitibus et Gallis in agro sentinati. — XXVIII; Romanis in laevo cornu fugientibus, Decius exemplo patris se devovet. — XXIX; Pugna cum Gallis in sinistro cornu restituitur; in dextro Samnites a Fabio vincuntur: Galli testudine facta soli resistunt, sed tandem circumventi ab tergo et ipsi caeduntur. — XXX; In Etruria Cn. Fulvius propraetor res ex sententia gerit: et Samnitibus novae clades inferuntur tum a Pelignis in horum agro, tum a Volumnio ad Tifernum montem: triumphus Fabii, et praemia militum. — XXXI; Etrusci a Fabio, et Samnites in campo stellati ab Appio Volumnioque funduntur: pestilentia prodigiaque: Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas stupri damnatas pecunia mulctat: diuturnitas belli samnitici. XXXII; Samnites castra M. Atilii Reguli cos. oppugnant. — XXXIII; Romani eos expellunt, sed persequi non ausi retro in soranum agrum eunt: L. Postumius Megellus consul collegae se coniungit. — XXXIV; Postumius Milioniam et Ferentinum expugnat, aliisque desertis oppidis Samnii potitur. — XXXV; Atilii proelium anceps et varium ad Luceriam: postero die Samnites, castra rom. sine certamine praeterire cupientes, praebent speciem recta tendentium ad ea oppugnanda: hinc nova pugna, ad quam consereudam neutris animus est. — XXXVI; Romani fugiunt primum, mox vincunt: nec ita multo post in agro interamnati caeduut alias Samnitium copias praeda impeditas. — XXXVII; Postumius e Samnio transit in Etruriam eamque pervastat: idem auxilio

tribunorum pl. trium, sine auctoritate Patrum, triumphat. — XXXVIII; Lege sacrata delectus habetur per omne Samnium; legio linteata sacramento adacta horrendo ritu, et aureis argenteisque armis ornata, aliusque exercitus, ei corporum specie et apparatu non dispar, ad Aquiloniam consident. — XXXIX; Consules Samnium depopulantur: Sp. Carvilius Amiternum vi capit, et obsidet Cominium: L. Papirius Cursor Duroniam expugnat pervenitque ad Aquiloniam, ubi hostes insignibus armis fulgentes ab eo, ut olim a patre eius, occidione occiduntur. — XL; Acies utrinque instruitur, et pullarius, qui faustissimum auspicium, tripudium solistimum, mentitus erat, inter prima signa constitutus cadit primus, pilo temere emisso ictus: augurium corvi. — XLI; Proelium atrox: Sp. Nautius densiore pulvere procul excitato praebet speciem advenientis exercitus Carviliani: hostes iurati iniuratique passim sternuntur, et pars in castra ad Aquiloniam posita, pars Bovianum perfugiunt: L. Volumnius castra capit, et L. Scipio penetrat in interiora urbis. — XLII; Nocte deseritur ab hostibus oppidum, in quod et consul signa intulerat: non ferme alius dux laetior in acie visus, et ab eodem in illa non templum, sed pocillum mulsi votum Iovi Victori. — XLIII; Cominium a Carvilio captum: hostes in fuga interfecti. — XLIV; Consules coniungunt castra, et suos pro cuiusque merito laudant donantque: inde ad oppida Samnii oppugnanda ducunt legiones. — XLV; Faliscorumque aliorumque Etruriae populorum rebellio: Carvilius, Palumbino, Volana et Herculaneo captis, ex Samnio in Etruriam transit: Papirius Saepinum expugnat. — XLVI; Idem triumphat et eximiis hostium spoliis exornat aedem Quirini, forum et finitimas quoque colonias: Carvilius in Etruria Troilium et quinque castella vi capit, annuasque inducias dat Faliscis pacem petentibus: triumphus eius: aedes Fortis Fortunae de manubiis facta: praedae pars data militibus: accusatio L. Postumii haud peracta: — XLVII; Lustrum XIX conditur: Romani primum coronati, ob res bello bene gestas, ludos spectant, et victoribus dant palmas: pecuarii aliquot damnantur: pestilentia Vrbem agrosque urit, et in libris Sibyllinis invenitur, Aesculapii signum ab Epidauro Romam arcessendum.

I. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam [1] coloniae deductae: Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri volsci fuerat; sed possederant Samnites: eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque [2] civitas data: Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque coniurationis [3] eius, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis caesi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Vmbria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus eius ore (nam pervius erat) invento, utraeque fauces congestis lignis accensae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt [4], absumpta. Marcis Livio Dentre et Aemilio consulibus, redintegratum aequicum bellum. Coloniam [5],

CAP. I. 1. *Soram atque Albam coloniae deductae;* confer Vellei. I, 14. Sed nova colonia nunc Soram deducta; vide IX, 23 pr. Sic et *Carseolos* cap. 3 et 13 pr. Confer Vellei. loco laudato. *Alba* h. l. non est *A. longa* nec *A. Pompeia;* sed Alba Fucentia, seu Fucentis in Marsis et septemtr. latere Fucini lacus sita: unde *Albensis ager* XXVI, 11. Confer ad Sil. VIII, 507.

2. *Arpinatibus Trebulanisque civitas data* sine suffragio: quod de illis diserte traditur XXXVIII, 36. *Arpinum* Latii opp. (h. *Arpino*) Ciceronis et Marii patria. — *Trebula* Sabinorum duplex, h. l. non *T. Suffena*, seu *Suffenatis*, sed *T. Mutusca*. Conf. Heyn. ad Virg. Aen. VII, 711; in Exc. 8; et Hard. ad Plin. III, 12, seu 17. De *Trebula* Campaniae vide ad XXIII, 14, n. 10. — *Frusino* Volscorum opp. ad Cosam flum. cis Lirim. h. *Frosinone*, seu *Frussilone*. Conf. ad Sil. VIII, 398, et Iuvenal. III, 223.

3. *Capitaque coniurationis...virgis caesi* etc. vid. ad XXVII, 16, n. 2.

4. *Dum evadere* eas, seu iis *tendunt;* confer ad IV, 7, n. 6.

5. *Coloniam* Albam *aegre patientes*, scilicet Aequi etc.

aegre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus [6] solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. Is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Aequos subegit, ac, die octavo triumphans in Vrbem quum redisset, aedem Salutis [7], quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum, Cleonymo duce lacedaemonio [1], ad Italiae litora appulsa, Thurias [2] urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Aemilius missus proelio uno fugatum compulit in naves: Thuriae redditae veteri cultori: sallentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum

6. *Affectis rebus*; vide ad V, 10, n. 6. — *Tumultus*; vide ad II, 26, n. 1.

7. *Aedem Salutis ... locaverat*; cf. ad IX, 43 extr.

Cap. II. 1. *Cleonymo duce laced.*, Cleomenis regis filio, Arei regis patruo, a Tarentinis, adversus Lucanos et Romanos arcessito, qui Tarentum diripuit, et Thurias aliasque Italiae urbes cepit: cuius vero naves mox a Venetis et Pataviuis incensae sunt. Confer Diodor. XX, 104 sqq. et Strab. VI, pag. 280.

2. *Thurias urbem in Sallentinis* (Calabriae popolo, de quo nominisque acriptura vid. ad Sil. VIII, 573), unde haec urbs videtur esse alia, quam quae in Bruttiis, aut in Lucania ad sinum tarentinum, inter duos fluvios, Crathin. et Sybarin, sita, et *Thuriae*, vel *Thurii*, *Thurium*, *Thyriae*, *Thyraei*, primum vere *Sybaris* dicta est; vide Strab. VI, pag. 263, 264, 282; Diodor. XII, 9, 10. Incolae eius vocabantur *Thurii*, seu *Thuriatae*, sed XXV, 1, 15, et apud Plin. XXXIV, 6, seu 15, *Thurini*: nisi hoc κτητικὸν tantum est, et XXV, 15, legendum *Thurii*; XXV, 1 autem, uti Bruttiis, vicino populo, assignantur, *Terinaei*, sic dicti a *Terina* Bruttiorum oppido (confer ad VIII, 24, n. 4), inter Temesam Consentiamque, ab Hannibale diruto (vid. Strab. VI, 1, 5, p. 256), hod. forsan Amantea aut Nocera, ad sinum terinaeum, qui nunc *Golfo di S. Eufemia* vocatur: de qua Terina confer Heyn. Opusc. Acad. t. II, p. 202, 203.

esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu hadriatico ventis latus, quum laeva importuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue praetentum [3] litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua aestibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse (Meduacus [4] amnis erat): eo invectam classem subire flumine adverso iussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi praesidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium sunt nuntiata (semper autem eos [5] in armis accolae Galli habebant), in duas

3. *Tenue praetentum litus esse*, parvum litus ante haec loca quasi extentum esse, ut fere XXII, 20 pr. *aciem toto praetentam in litore*, ante et per illud explicatam. Conf. Burm. ad Val. Flac. V, 167, ubi monet, *praetendi* ea dici, quae obiaceant, tanquam munimenta et sepes; propr. qui in castris ante alios, vel primo loco tendant, deinde loca, quae iaceant ante alias regiones, vel emineant, et quasi tegant sequentes. Cf. ad XLIV, 9, n. 7. — *Agros campestres*, ut XL, 38, h. e. regionem, campos habentem herbidos et fertiles; Ern. Conf. ad XXXVI, 10, n. 3. — *Ulteriora colles*, sc. esse, seu cerni. — *Vidisse*, sc. exploratores.

4. *Meduacus amnis erat*, vel *Medoacus*, duplex, maior (hod. *Brenta*) et minor (hod. *Bachiglione*), uterque ex Tridentinis Alpibus in Venetos defluens. Conf. Strab. V, 1, 7, pag. 213, et Plin. III, 16, seu 20. Conf. not. 12.

5. *Semper autem eos*, sc. Patavinos (vide ad III, 47, n. 1), *in armis accolae Galli habebant*, tenebant: propter frequentes finitimorum Gallorum incursiones semper arma tractare cogebantur.

partes iuventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio [6] nuntiabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium [7] (millia autem quatuordecim [8] ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus; territique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transiicere. Et in terra prosperum aeque in palatos praedatores proelium fuerat; refugientibusque ad stationem Graecis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes caesique: pars [9] capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse: inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada [10] stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. Profectique ad classem, immobiles naves et loca ignota plus, quam hostem, timentes circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persequuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque [11] Laconum, in aede Iunonis

6. *Effusa populatio*; confer ad I, 14, n. 7. Mox pro *altero itinere* cum Gronovio leg. *alio itinere*, vel potius cum Burm. *avio itinere*, ut *avius saltus* IX, 31; XXV, 32; et *devius saltus* X, 24; XLI, 19; et *avia Oceani* et *saltuum* apud Tacit. Ann. II, 15, 68. Cf. inf. ad XXII, 7, n. 1.

7. *Ad stationem*, scil. navium, ut XXXI, 17 et 23.

8. *Millia autem quatuordecim*, ut mox *tria millia*; vide ad IX, 24, n. 2.

9. *Pars capti*, ut mox *pars complent*. Conf. ad I, 41, n. 1.

10. *Naves ad superanda vada planis alveis fabricatas*, quae etiam flumina minime alta transire possunt, Str. — *Ostium amnis*, Meduaci.

11. *Rostra navium spoliaque Laconum in aede Iunonis veteri fixa*; cf. IV, 20, 32; XXII, 57; XXIII, 14; XV, 674; ad IV, 20, n. 1; et ad Sil. I, 617 sq. Mox forte leg. *Patavii in monumentum* (memoriam) *navalis pugnae... quotannis solemne certamen navium... exercetur*: nisi haec sententia doctius expressa est.

veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis solemni certamine navium in flumine [12] oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror: Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur; ubi Cilnium genus praepotens [1], divitiarum invidia, pelli armis coeptum; simul Marsos agrum vi [2] tueri, in quem colonia Carseoli [3] deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus [4] dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Aemilium Paulum. Id magis credo, quam Q. Fabium ea aetate [5] atque eis honoribus Valerio subiectum: ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu proelio uno Marsos fundit: compulsis deinde in urbes muni-

12. *In flumine oppidi medio*, in Meduaco minori (conf. not. 4), in cuius sinistra ripa situm Patavium, Livii patria, qui in popularium gratiam haec copiose narrasse videtur.

Cap. III. 1. *Vbi* (Arretii) *Cilnium genus praepotens*, vide ad Sil. VII, 29, et Tacit. Annal. VI, 11, n. 4. Livium Maecenati hoc loc. gratificari voluisse, suspicantur viri docti.—*Invidia*, cf. ad IV, 19, n. 6.

2. *Marsos agrum vi tueri*, non cedere colonis romanis.

3. *Colonia Carseoli deducta*, conf. ad c. 1, n. 1, et IX, 28, n. 2.

4. *Propter eos tumultus* etc., vide ad II, 26, n. 1.

5. *Q. Fabium ea aetate ... Valerio subiectum* (vide II, 29, n. 6), quod alios annalium scriptores tradidisse, ex h. l. conficitur; Strothius. — *Ex Maximi cognomine* communi Valerii et Fabii *ortum errorem*: sed qua ratione? Id ita factum putat Strothius, ut in quibusdam vetustioribus annalibus aut omissum, aut vetustate deletum fuerit nomen magistri equitum ita ut primum lectum sit *dictator M. Valerius Maximus magister equitum* ... deinde *dictat. M. Valerius; Maximus magister equit.* postremo *dict. M. Valerius, Q. Fabius Max. mag. equitum.* Conf. cap. 9, n. 9. A Livio duorum annorum res gestas in unum collatas, aliumque annum, per dictatores exactum, ex Fast. capit. interponendum esse, probabile fecerunt Pigh. in Ann. ad ann. 452, 457, p. 381, 390, et al.

tas, Milioniam [6], Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri mulctatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos versum bellum; et, quum dictator auspiciorum repetendorum [7] causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. Qui terror non eo tantum a Fabio abhorret [8], quod si qua alia arte cognomen suum aequavit [9], tum maxime bellicis laudibus; sed etiam, quod, memor Papirianae saevitiae [10], nunquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nuntiata ea clades Romam maiorem, quam res erat, terrorem excivit: nam, ut exercitu deleto, ita iustitium indictum [1]; custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas [2] invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum rufellanum promovit: eo et ho-

6. *Milioniam* et *Plestinam* Marsorum; at IX, 21, 22, *Plistia* (vel *Plistica*, ut in quibusdam manuscriptis, et Πλιστικὴ ap. Diodor. IX), et X, 34, *Milionia*, vel, ut in vet. lib. legi monet probatque Sigonius, *Milonia*, Samnitium oppida (Μιλωνία πόλις Σαμνιτῶν Steph. Byz.): nisi eadem sunt, et modo ab hac, modo ab illa gente capta et possessa.

7. *Auspiciorum repetendorum causa*, vide ad V, 17, n. 4.

8. *Terror non eo tantum a Fabio abhorret*; cf. I, 11, n. 6.

9. *Cognomen suum aequavit*, ei respondit; id fuit, quod cognomine suo dicebatur, scil. maximus; Stroth.

10. *Papir. saevitiae*, v. VIII, 32 sq.

Cap. IV. 1. *Iustitium indictum*, v. ad III, 3, n. 2. — *Vicatim*, per vicos Vrbis, ut XXXII, 26. De alia vi vocis vide ad V, 5, n. 2.

2. *Extra vallum sine tentoriis destitutas*, vide ad II, 12, n. 4; III, 29, n. 1; XXV, 6, n. 10, et de hac poena ignominiaque ad Tacit. Annal. XIII, 36, n. 3.

stes secuti: et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant, tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti [3], haud procul castris Romanorum aberant: ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. Ad quam illecebram quum moveretur nemo ab romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra romana tuto agere possent?* Haec quum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen iniussu movere [4] auderent, iubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguae et corporum habitum et nitorem cultiora, quam pastoralia, esse; « ite igitur, dicite, inquit, detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum; nec magis iam dolo capi, quam armis vinci, posse. » Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato maior acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset: itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet: sed celeriora prope omnia imperio erant; rapta extemplo signa armaque; et vix ab impetu et

3. *Vici per vastationem agrorum deusti*, vide ad II, 18, n. 1.

4. *Nec tamen iniussu movere* (scil. se, quod multi addunt libri) *auderent*, conf. ad II, 3, n. 2.

cursu tenebantur. Quum ira ab accepta nuper [1] clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine; urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. Quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet: Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios [2] alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec iam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum [3] satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quamquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum, aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat [4] intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent: pariter sustulit clamorem acies; et emis-

CAP. V. 1. *Ira ab accepta nuper clade*; conf. ad I, 1, n. 5.

2. *Super alios alii*, sc. Romani, a Fulvio missi.

3. *Ceterum* (pro *sed* saepius a nostro, nec ineleganter esse positum vidimus ad librum IX, cap. 21, n. 1) *satis fretus*, confidens, *esse etiam nunc tolerando certamini legatum*, vide ad II, 9, n. 5. Verbum *fretus* raro iungitur infinitivo.

4. *Sed reliquerat intervalla*, scilic. dictator (nisi leg. *relicta erant*), *qua* parte *equi permitti possent* in hostem, vel transmitti, ut XXIX, 2. Sic et mox *emissus*, scil. ex acie rom. et per illa intervalla (ut alibi e castris), atque immissus in hostem. Conf. ad II, 56, n. 1; IX, 27, n. 5; XXIV, 1, 15; XXVIII, 14; XXIX, 2, n. 1 et 2; XXX, 18, n. 2; XXXII, 17; XXXIII, 36. — *Incompositusque*, non paratis aptisque ad sustinendam *equestrem procellam*, impetum equitum romanorum, ut XXIX, 2; XXX, 18; XXXV, 5; XXXVIII, 41. Cf. ad II, 1, n. 5. Similiter dicitur *terror equester* (ab equitatu incussus) VI, 12; XXVII, 42 (ut *terror maritimus*, adventu classis incussus, XLI, 17); *auxilium equestre*, equites auxilium laturi vel ut auxilium ferant IV, 32; *tumultus equester* XXVII, 1; XXX, 18.

sus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium iam paene circumventis, ita universa requies [5] data est: integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur: haerent fugientes in angustiis portarum; pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger [6] pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea quum deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires; et, pacto annuo stipendio et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae: dictator triumphans in Vrbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius: non petentem, atque adeo etiam absentem [7], creatum credidere quidam; et per interregem ea comitia facta [8]: id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

5. *Vniversa requies* a pugnae labore; vide ad I, 38, n. 2.

6. *Male densatus agger*, negligenter aggestus, non satis compactus et stipatus; Doëring.—*Ea*, vide ad III, 70, n. 2. — *Eam* Leid. 2, Lovel. 1, Gaërtn. Fragm. Haverk. et alii. Lem.

7. *Atque adeo etiam absentem creatum* (vide ad IV, 42, n. 1) *credidere quidam*, forte *tradidere:* nam Livius, quum aliquid varie proditum adnotat, non solet uti verbo *credere*; Dvk.

8. *Comitia facta*, ut I, 35; V, 1, 14; apud Cicer. Verr. I, 6, et *comitia perfecta* infr. XXII, 34; XXV, 41; XXX, 39; Duk. et Drak.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatae foris res fuere. Etruscum adversa belli res [1] et induciae quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis novi poenitebat [2]. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. Tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. Qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt [3], qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios; quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices [4] ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, allegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, imparem numerum debere esse [5], ut tres antiquae

Cap. VI. 1. *Adversa belli res*, al. *adversae*; sed plerique libri *adversa*, et forte delenda vox *res*, non iucunde repetita; Gronovius.

2. *Haud dum foederis novi poenitebat*, conf. ad II, 54, n. 16. — *Exoneratam*, levatam onere eorum, qui in colonias deducti erant; Doër. Cf. XXIV, 29 pr. Plerumque *exonerari aliqua re* dicimur. — *Exhonoratam* Voss. 2 et Lov. 3; male.

3. *Eam actionem susceperunt*; vide ad II, 56, n. 4.

4. *Quatuor pontifices* etc.; cf. ad I, 20, n. 8. — *Nisi morte duorum:* quae coniectura si vera est, antea sex augures iique patricii fuere, et ita sui oblitus est Livius, in oratione Decii cap. 8 pr. innuens, neminem patricium *de loco pulsum*, aut ullam huic ordini iniuriam factam; nisi forte dicere voluit, nullum patricium coactum fuisse, ut sacerdotio, quod obtinebat, se abdicaret, idque plebeio concederet; Drak. Sed vide ad cap. 8, n. 2.

5. *Imparem numerum debere esse* augurum. Livius non solum eum in-

tribus [6], Ramnes, Titienses, Luceres, suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adiecti novem numerum, ut terni in singulas [7] essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe allegebantur, iuxta eam rem aegre passi Patres, quam quum consulatum vulgari [8] viderent. Simulabant, ad deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere [9], assueti iam tali genere certaminum vinci. Et cernebant, adversarios [10] non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

telligere videtur numerum, qui per se est impar, sed etiam eum, qui sit, quum impar numerus per alium multiplicatur, ita ut non solum *tres* dicatur impar numerus, sed etiam *bis tres*, *quater tres* et sic porro; sententia enim ex seqq. plana fit: quatuor augures nunquam esse potuisse, sed pro numero antiquarum tribuum, vel tres, vel bis tres, i. e. sex esse debuisse; Stroth. Nota Drak. est haec: « Docet Livius, vel augurum *imparem numerum esse*, vel *pari inter se numero* sacerdotes *multiplicari* debuisse. Iam autem impari numero fuerunt, quum tantum tres essent, et quaeque tribus antiqua suum augurem haberet; at pari inter se numero multiplicati, quum pro tribus sex fierent: nunc vero iterum pari inter se numero multiplicantur, quum pro sex, novem constituantur. Nam ex V plebeiis allectis duo in locum demortuorum, ex sententia Livii, sufficiuntur, tres veteribus multiplicandis adiiciuntur. *Impar* itaque fuit numerus augurum, quum tres essent, sed *pari inter se numero* multiplicati sunt, quum tota Ramnibus, quot a Titiensibus et Luceribus augures adiicerentur. »

6. *Tribus Ramnes*, *Titienses*, *Luceres*; vide ad I, 13, n. 8.

7. *Terni in singulas*, scil. tribus.— *Iuxta*; vide ad V, 6, n. 3.

8. *Consulatum vulgari*; vide ad II, 29, n. 5.

9. *Minus autem tetendere*; vide ad IV, 8, n. 6.

10. *Adversarios non* solum *id*....*sed* etiam (vide I, 40, n. 1) *omnia iam*, *in quorum spem* quamvis *dubiam erat certatum*, *tamen adeptos*. Confer ad VII, 30, n. 6. Doër. *tandem* coni. pro *tamen*, quia hoc initio cap. sequentis repetitur.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt et inter P. Decium Murem. Qui quum eadem ferme de iure Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia [1] quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem [2], qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum gabino cultu [3], super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus romanis devovisset. « Tum P. Decium consulem purum piumque diis immortalibus visum, aeque ac si T. Manlius [4] collega eius devoveretur. Eundem P. Decium [5], qui sacra publica populi romani faceret, legi rite non potuisse? Id esse periculum [6], ne suas preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii? Castius eum sacra privata facere, et religiosius deos colere, quam se? Quem poenitere votorum [7], quae pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum [8], quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri coeptae sunt: numerarentur triumphi. Iam ne nobilitatis quidem suae plebeios poenitere: pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui

CAP. VII. 1. *Pro lege Licinia* etc.; conf. VI, 35 sq. VII, 21 sq.

2. *Retulisse dicitur Decius parentis sui speciem*, eandem sumpsisse, sibi induisse.

3. *Incinctum gabino cultu* etc.; vid. ad V, 46, n. 2, et VIII, 9.

4. *T. Manlius* patricius, non, ut Decius, plebeius.

5. *Eundem P. Decium* eum, *qui sacra publica pop. rom. faceret*, h. e. pontificem, aut augurem, *legi rite* etc.

6. *Id esse periculum* etc.; conf. ad IX, 17, n. 9.

7. *Quem poenitere votorum*, ut mox *nobilitatis suae plebeios poenitere*; vide ad II, 54, n. 16. — *Nuncupare vota* esse id. qd. *promittere*, ex Festo docet Drakenborchius.

8. *Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri coeptae sunt*, hoc est, quibus plebeii coeperunt duces esse; vide ad V, 46, n. 10; *sint* conj. Duk.

» populoque romano in patriciis, quam in plebeiis » ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum ho- » minumve indignum videri potest, inquit, eos viros, » quos vos sellis curulibus, toga praetexta [9], tunica » palmata et toga picta, et corona triumphali laurea- » que honoraritis, quorum domos spoliis hostium af- » fixis [10] insignes inter alias feceritis, pontificalia atque » auguralia insignia adiicere? qui, Iovis optimi maximi » ornatu decoratus, curru aurato per Vrbem vectus » in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide » ac [11] lituo, capite velato victimam caedat, augu-

9. *Sellis curulibus* et *toga praetexta*, insignibus consulum, ut *tunica palmata, toga acu picta, corona triumphalis laureaque* triumphantiom, qui hinc *aurati purpuratique* dicuntur, XLV, 39 pr. Conf. ad XXX, 15, n. 5; ad Iuvenal. X, 36 sq. Tac. Ann. I, 15, n. 4. *Toga palmata dicebatur, quam merebantur ii, qui reportabant de hostibus palmas : ipsa vocabatur et toga picta, eo quod victorias cum palmis intextas habebat*, Isid. Or. XIX, 24. *Picta toga purpurea antea vocitata est, eaque erat sine pictura : tunica palmata a latitudine clavorum dicebatur, quae nunc a genere picturae appellatur;* Fest. At Salmas. ad Flav. Vopisc. c. 20: «*Picta*, inquit, vestis multum distat a *clavata* : picta semper alicuius rei, seu animalis figuram acu factam atque aureis, aut variis filis intextam et expressam exhibebat: clavi vero aurei, aut purpurei particulae erant ex auro, vel purpura, nunc rotundae, nunc quadratae, quae tanquam emblemata quaedam vestibus inserebantur atque insuebantur, quaeque etiam a veste poterant separari et in aliam transferri.» Ceterum *tunica palmata* a Capitolio et a Iove quasi mutuo sumi solebat; unde mox *Iovis Optimi Max. ornatus* dicitur, et apud Iuven. X, 38, *tunica Iovis.*

10. *Domos spoliis hostium affixis insignes*, ut sub aspectum praetereuntium caderent spolia: quae neque aedibus abalienatis refigi, aut tolli ab emptoribus, neque collapsa refici licebat. Cf. XXIII, 23, n. 7; XXXVIII, 43, n. 7; ad Sil. VI, 434 sq. 446; X, 600; Intpp. Plin. XXXV, 2; Tibull. I, 1, 54; Propert. III, 7, seu 9, 26; Lips. Mil. rom. V, 17.—*Pontificalia atque auguralia insignia*, capidem et lituum, *adiicere*, scil. sibi, vel potius honoris insignibus modo memoratis.

11. *Cum capide ac lituo* : de hoc cf. I, 8. *Capis*, seu *capedo* et *capeduncula* vasculum, quo utebantur in sacris. *Capis poculi genus a capiendo dictum;* Fest. *Capis* vas pontificale • *lituus* augurum erat; Duker. Recte; et in toto h. l. distingui pontificum augurumque insignia ac munera, iam monuit Drak. Conf. Gell. XII, 1. — *Capite velato* (*caput velare* proprie erat augurum in auguriis capiendis; conf. Virgil. Aen. III, 403 sq. ibique intpp.) *victimam caedat* de pontifice ipso, ut apud Sueton. Tiber. 25 extr.

»riumve ex arce capiat [12]? Cuius imaginis titulo [13] »consulatus censuraque et triumphus aequo animo »legetur; si auguratum aut pontificatum adieceritis, »non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace »dixerim deum) eos nos iam populi romani beneficio »esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus di»gnatione [14] nostra honoris, quam acceperimus; et »deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, »quos privatim colimus, publice colamus.

VIII. »Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam in»tegra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non »iam in possessione unius amplissimi simus sacerdo»tii? Decemviros sacris faciundis [1], carminum Sibyl»lae ac fatorum populi huius interpretes, antistites »eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, »plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla iniuria fa»cta est, quum duumviris sacris faciundis adiectus »est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, »vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, qua»tuor pontificum adiecit, in quae plebeii nominen»tur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant [2], sed »ut adiuvent vos homines plebeii divinis quoque »rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro

12. *Auguriumve ex arce capiat*; vid. ad I, 6, n. 5.

13. *Cuius imaginis titulo*; vide ad IV, 16, n. 4.

14. *Dignatione nostra*, si iis fungamur dignique videamur.

Cap. VIII. 1. *Decemviros sacris faciundis ... numerus*, vide ad III, 10, n. 6. Iidem erant *antistites Apollinaris sacri*, Apollinis sacerdos. — *Propter plebeios*, ut hi quoque cum honorem consequi possent.

2. *Vt vos, Appi, vestro loco pellant*, ut vos plane excludant a sacerdotiis, ab honoribus, quos soli adhuc obtinuistis. Conf. ad cap. 6, n. 4. Sic *depelli* et *deiici* quis dicitur in comitiis, ut contra, qui competitorum impetrat honorem, quem cum aliis petierat, neque ab iis vincitur, *locum suum tenere*; vide ad III, 35, n. 10, et XXXIX, 22, n. 6. Origo harum dictionum repetenda ex iis, quae dixi ad II, 10, n. 7, et ad IV, 16, n. 5.

»parte virili[3] adiuvant. Noli erubescere, Appi, col»legam in sacerdotio habere, quem in censura, quem »in consulatu collegam habere potuisti: cuius tam »dictatoris magister equitum, quam magistri equitum »dictator esse potes. Sabinum advenam[4], principem »nobilitatis vestrae, seu Attum Clausum, seu Ap. »Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum »numerum acceperunt. Ne fastidieris[5] nos in sacer»dotum numerum accipere. Multa nobiscum decora »afferimus; immo omnia eadem, quae vos superbos »fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est fa»ctus; C. Licinius Stolo primus magister equitum, »C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. »Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita »sunt eadem, penes vos auspicia[6] esse, vos solos gen»tem habere[7], vos solos iustum imperium et auspi»cium domi militiaeque. Aeque adhuc prosperum »plebeium ac patricium[8] fuit, porroque erit. En »unquam fando audistis[9], patricios primo esse fa-

3. *Prop. v. adiuvant*; vid. Praef. n. 3.

4. *Sabinum advenam ..... Attum Clausum* etc.; vide ad II, 16. — *Illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt*; vide ad IV, 4, n. 3.

5. *Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere*; vide supra ad II, 41, n. 3.

6. *Penes vos auspicia esse*; vide ad II, 33, n. 3.

7. *Vos solos gentem habere*, patrem maioresque nobiles nominare posse, ut hi *gentem non habere* dicuntur, qui alio nomine, quod etiam huc spectat, *novi homines* appellantur (vide ad I, 34, n. 8), quorum maiores non commemorantur, quique non natu, sed propriis factis clari ac nobiles sunt; Stroth. *Gentiles sunt, qui eodem inter se sunt nomine, ab ingenuis oriundi, quorum maiorum nemo servitutem servivit, qui capite non sunt deminuti*, Cic. Top. 6. Confer Sigon. I. A. C. R. I, 7.

8. *Plebeium ac patricium*, scil. imperium et auspicium.

9. *En unquam fando audistis*; vide ad IV, 3, n. 6. — *Qui patrem ciere possent*, etymologia *patriciorum*, qui proprie *nihil ultra quam ingenui* erant, parentibus ingenuis, non e servitute manumissis, progeniti. Conf. ad I, 8, n. 9, et IV, 3, n. 10. « Vox *patricios* h. l. non est subiectum, sed sententia, a Romulo *non* aliquos *de caelo demissos*, seu a diis ortos *factos esse patricios*, ita ut patricii essent

»ctos, non de caelo demissos, sed qui patrem ciere »possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Con»sulem iam patrem ciere possum, avumque iam po»terit filius meus. Nihil est aliud in re[10], Quirites, »nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum »patricii petunt, nec curant, quem eventum certa»minum habeant. Ego hanc legem[11], quod bonum, »faustum felixque sit vobis ac reipublicae, uti rogas, »iubendam censeo.»

IX. Vocare tribus extemplo populus iubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus[1]. Postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno[2] M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Causam re-

singulare quoddam hominum genus, sed eum ex omni hominum, qui secum Romam conderent, colluvie elegisse modo omnes ingenuos, quod alio verbo diceretur, eos *qui patrem ciere possent*, hosque patricios fecisse: quod si igitur tum patricii facti sunt, qui modo patrem ingenuum haberent; quidni nunc nobiles erunt consule patre progeniti;» Stroth.

10. *Nihil est aliud in re.* — Hoc unum agitur a patriciis, ut nihil adipiscamur, *nisi negatum*, nisi postquam ab ipsis negatum fuerit. Conf. ad IV, 4, n. 8. Lem. — Mox omnis sententiae vis posita non tam in verbo *adipiscamur*, quam in partic. *negata*: sensus enim est: ut nihil vobis concedentibus adipiscamur, sed omnia, quae adipiscimur, prius a vobis negentur; Strothius.

11. *Ego hanc legem .... uti rogas, iubendam censeo*, vide ad IV, 58, n. 10, et ad XXXIV, 4, n. 16.

Cap. IX. 1. *Dies est intercessione sublatus*; vide ad VIII, 23, n. 13.

2. *Eodem anno M. Valerius ... a familia eadem.* Primo a Publicola; secundo a Valerio Potito. Conf. II, 8, et III, 55. Lem. — *Diligentius sanctam*, accuratius sancitam.

novandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex[3] sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetve civem romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis caedi securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset [4], nihil ultra, quam improbe factum, adiecit. Id (qui tum pudor[5] hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. Nunc vix serio ita minetur[6] quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Aequos, quum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Vmbria Nequinum[7] oppidum circumsedit. Locus erat arduus atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est. Nec vi, nec munimento ca-

3. *Porcia lex* de provocatione *pro tergo civium* (apud Fest. *pro scapulis civium*, et ap. Plinium, VII, 43, seu 44, *de iure virgarum*) *lata*, non a M. Porcio Catone Censorio (quem suasisse tantum hanc legem, Festus significare videtur), sed an. Vrb. 556; a P. Porcio Lecca, seu Laeca trib. pl. (vide inf. XXXII, 7), quod colligitur ex denario argenteo, qui exhibet figuram civis romani provocantis, et in una parte verbum PROVOC. in altera P. LAECA. Conf. Ant. Augustin. de Legg. et SC.; Pigh. Ann. ad an. 556; Cic. pro Rab. 4; Verr. V, 63. Haec lex damnatis exsilium permisit (vid. Sallust. Bell. Cat. 22, 51), neque tamen in militia locum habuit: nam multa laudentur exempla militum, et legionariorum et extraneorum, ultimo supplicio ab imperatoribus affectorum; vide Duk. ad Epit. Liv. LVII; Sigon. de ant. iur. civ. rom. I, 15; Lips. de Milit. rom. V, 18. — *Pro tergo civium lata ... si quis verberasset, necassetve civem rom.* provocantem. — *Virgis caedi securique necari* etc.; vide ad I, cap. 26, n. 6.

4. *Si quis adversus ea fecisset*, scil. quae hac lege cauta essent.

5. *Qui tum pudor hominum erat*, pro eo hominum pudore, qui tunc temporis tenebat animos; Stroth.

6. *Nunc vix serio ita minetur quisquam:* tam parum homines nostri curant, sive factum aliquod eorum probum, sive improbum dicatur, ut pro ioco et ludicro habituri sint, si quis ita dicat, seu minetur; Stroth. Conf. ad III, 20, n. 6.

7. *In Vmbria Nequinum opp., locus arduus atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est*, hod. *Narni*, a Nare flum. sic dicta. Conf. cap. 10, et ad Sil. VIII, 457.

pi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu. Ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C.[8] Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen[9] errorem in aedilibus fecisse; sequutamque fabulam mixtam[10] ex aedilitiis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribusque additae duae[11], Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, specu facto ad stationes romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moe-

8. *C. Domitium:* praenomen hoc non facile reperies in Domitiis, et in MSS. ac vett. edd. legitur *Cl.*, *C. L.* *et L. C.* unde leg. *Cn.* vel *L.* Gron. Cf. Pigh. Annal. ad ann. 473; Drak. ad h. l. et Epitom. Liv. XIII; Interpp. Suet. Ner. 1.

9. *Id credo cognomen*, scil. *Maximi* etc. In aut. annalibus forte omissa, aut vetustate deleta verba *Sp. Carvilium*, et hinc in recentioribus lectum *Q. Fabium Maximum*, vel ita duo nomina ex uno facta. Conf. hoc ipso lib. supr. ad cap. 3, n. 5.

10. *Sequutamque fabulam mixtam* etc.; nempe ut fingeretur, quoniam Q. Fabium consularem iterum aedilem esse factum credi par non esset, eum consulem creatum, sed rationibus additis fieri noluisse, et aedilem fieri malle significasse; Stroth. De aedilitate Fabii conf. cap. 11.

11. *Tribusque additae duae* etc. Tunc tres et triginta tribus factae; vid. ad I, 43, n. 22; et IX, 20. Lem.

nia et muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. Qua refracta, consul exercitusque romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi romani venit. Colonia eo adversus Vmbros missa, a flumine[1] Narnia appellata: exercitus cum magna praeda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias[2] paratum bellum. Sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paulisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, infitias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos. Quidquid acceperint, accepisse, ne agrum etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriae habita. Nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere tam efferatae gentis

CAP. X. 1. *A flumine* Nare *Narnia appellata.* Conf. ad cap. 9, n. 7.

2. *Adversus inducias* biennii datas exeunte anno 451 (vide cap. 5 extr.), quod biennium nondum erat expletum initio huius anni 453. Ita bene Drak. *Alia molientes*, bellum adversus Romanos; *Gallos* cum Etruscis in agros romanos fecisse incursionem et ingenti praeda potitos rediisse in patriam, tradit Polyb. II, 19. Confer ad VII, 9, n. 2.

homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama gallici tumultus[3] ad bellum etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia[1] sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit: tertius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae, tum desiderio viri[2], tum incommoditate temporis, tristis nuntius fuit, ut Patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. Tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Adventus eius compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici[3], incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.

3. *Fama gallici tumultus*; vide ad II, 26, n. 1.

Cap. XI. 1. *Etruria provincia*; cf. ad II, 40, n. 9.

2. *Tum des. viri*, ob desider. viri. Conf. ad II, 2, n. 1, et IV, 19, n. 6. — *Incommoditate temporis*, quo maxime respubl. egebat opera tanti viri, iam *tristis nuntius fuit*, vel: ita *ut Patres* etc., nisi leg. *et Patres ... deterruerunt.*

3. *Frequentes quoque vici*, scilicet incolis, ut XLIII, 19, al. Similiter *forum frequens*, scilicet hominibus, XXVII, 11; *locus frequens cultoribus et tectis* XXI, 34; XXIV, 3 pr. unde *frequentare* XXXIII, 38; frequentem incolis reddere, et *frequentius habitari* I, 30; II, 62. Sic et *acies frequens armatis* XXXV, 1, n. 4; et contra *infrequentia signa* VII, 8 (ubi v. not. 4); X, 20; XXVII, 47; *pars urbis infrequens aedificiis* XXXVII, 22, 32; *infrequentissima urbis*, scil.

Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit; ventumque ad inopiae[4] ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia[5] consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam*

loca XXXI, 23 (ubi *frequentia aedificiis loca* opponuntur); et *via infrequens*, ubi non magna est frequentia incolarum, vel hominum confluxus *per desertam partem urbis* XXIV, 46; XXV, 9, n. 17; XXV, 24, n. 3.

4. *Ad inopiae ultimum;* vide ad II, 56, n. 4. — *Ut scripsere, quibus aedilem* etc.; cf. cap. 9. — *Praeparando*, ante in futurum usum comparando; Doëring.

5. *Is comitia consul. habuit*, quae potius ab Ap. Claudio habita fuisse, ex Cicer. Brut. 14 colligunt Gronov. Obss. I, 25, et Pigh. Ann. ad an. 455. — *Oratores Lucanorum* etc.; conf. Dionys. Ἐκλ. περὶ πρεσβ. 3.

bello cum Samnitibus suscepto necessaria iam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.

XII. Brevis consultatio senatus fuit; ad unum omnes iungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent: benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus lucanis iuberent. Quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus iussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique [1], ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiae exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt: pugnatum maiore parte diei, magna utrinque caede. Nox incertis, qua[2] data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit; nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. Inde in faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine[3] ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia

CAP. XII. 1. *Diversique...proficiscuntur;* vide ad III, 60, n. 1.

2. *Nox incertis int.* etc., in ceteris Haverk. pessime: sup. IX, 23, *nox incertos, victi victoresne essent, diremit.* LEM. — *Qua data victoria essent,* unde, ut cap. 14, e XL, 58 extr. nisi leg. *qua inclinata;* Stroth. quo, seu cui parti; Doëring. Conf. cap. 28 pr. — *Egressus* e castris *in aciem*, in locum, seu campum, ubi pridie pugnatum fuerat; Ern.

3. *Expedito agmine;* conf. ad V, 16, n. 2.

ferro ignique vastantur; praedae undique actae: nec solum modo vastum[4] hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos[1] colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes etruscorum, quod non Gallos[2], quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum lucanum[3] hostem comparatum adiecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine[4]. Hic terror,

4. *Solum vastum hosti relictum*; v. ad III, 7, n. 1.

CAP. XIII. 1. *Carseolos colonia .... deducta*, scilic. iterum. Conf. cap. 3, et ad X, 1, n. 1; et 3, n. 3. —*Aequicolorum*; vide I, 32, n. 6.

2. *Gallos quacumque conditione* etc.; cf. cap. 10.

3. *Quod exercitum lucanum, hostem* (sibi) *comparatum, adiecerint Romanis*: ita quatuor MSS. prohh. Ruben., Stroth. et Doër., ut sensus sit: quod importuna incursione in fines Lucanorum (vide cap. 11) hos sibi novos hostes paraverint, et hunc exercitum Lucanorum adiecerint Romanis, vel illo auxerint horum vires: *itaque suis sociorumque*, Lucanorum, *viribus consurgere hostes*, Romanos, *ad bellum*. Omnino Samnitium verba videntur *itaque suis* etc. non, quae Romae iactarentur, ut a *fama exorta* pendeant. Malim tamen delere *exercitum*, vel pro part. accipere: *exercitum* Marte, seu bello eiusque artibus, vel laboribus et periculis. Editt. ante Strothium exhibent *quod ex. adversus Lucanum h. c. obiecerint Romanis*, et hoc *obiecerint* legitur in omnibus MSS., praeter quatuor illos, at in nullo *adversus*. Gronovius coni. *quod ex. in lucanum h. c. obiecerint Romanis* (quod legiones adversus leviorem hostem lucanum scriptas opposuerint Romanis, et tanto graviore hoste incumbente non novum egerint delectum), vel *quod excitum* (lacessitum) *Lucanum, hostem tam paratum, adiecerint Romanis*.

4. *Pari defungendum esse certamine*; vide ad II, 35, n. 2.

quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se iam senem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum*[5] *nimia iam in se et constantior, quam velint humanae res, videatur. Et se gloriae seniorum succrevisse*[6], *et ad suam gloriam consurgentes alios laetum aspicere. Nec honores magnos fortissimis viris Romae, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quae verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit[7], qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu[8] audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum*, aiebant: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret, leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui*

5. *Ne cui deorum nimia iam in se... videatur* fortuna. Nam dii nimiam fortunam famamque hominibus invidere finguntur. Conf. ad Sil. III, 78; IV, 400; VI, 6 seq. 340; VII, 61; XV, 512 sq.; XVII, 550.

6. *Et se gloriae seniorum succrevisse*, paulatim eandem consequutum; ductum est a sobole, quae succrescit parentibus; Ern. Propria a novis arborum ramis succrescentibus. Αὔξονται δ' ἀρεταὶ, χλωραῖς ἐέρσαις ὡς ὅτε δένδρον ἄϊσσει, ... πρὸς ὑγρὸν αἰθέρα Pind. Nem. η, 68. Conf. Scheff. ad Iustin. XI, 9; et Mittscherl. ad Horat. Od. I, 12, 45.

7. *Legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret*; conf. ad VII, 42, n. 2. Fabius ann. Vrb. 445 tertium consul fuerat (vide VII, 41), et hoc anno 454 quartus ei defertur consulatus: legis autem haec erat sententia, ut nemo, postquam consul fuisset, nisi exactis decem annis reficeretur, ita ut inter duos consulatus anni decem interessent; Sigon. Fabius tertium consulatum gessit an. 445, quartum 456; Duk. Conf. ad cap. 3, n. 5; et Drak. ad hunc locum; Dodwell. de Cyclis Diss. X, seu LXVIII. — *Per eosdem qui tulissent*; nempe tribunos plebis.

8. *Prae strepitu*; conf. ad VI, 40, n. 1. — *Quid attineret*; vide ad II, 41, n. 4. — *Per eosdem, qui tulissent*, per tribunos pl. qui, quod semel ad populum tulissent, directo antiquare veriti, oblique et e longinquo elidebant; I. Gron. Lex autem illa a tribuno lata erat; v. VII, 42.

tulissent, fraus fieret? Iam regi leges, non regere. Populus nihilominus suffragia inibat, et, ut quaeque intro vocata erat centuria [9], consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus: *Dii approbent*, inquit, *quod agitis acturique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meae apud vos gratiae*[10] *locus. P. Decium, expertum*[11] *mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa: omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies[12] dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege[13] finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicae cupiditatis iniectum[14] est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, quum inter se[1] agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret,

9. *Vt quaeque intro vocata erat centuria* per ponticulos in septum, seu ovile, locum in Campo Martio cancellis clausum, quo transibant centuriae, quae ab eo, qui comitia habebat, per praeconem vocatae in suffragia, vel revocatae mittebantur. Conf. ad III, 51, n. 3; XXV, n. 5; XXVI, 22, n. 1 et 5; XL, 42, n. 3; XLV, 36, n. 5. —*Haud dubie*; vide ad I, 9, n. 3.

10. *In collega sit meae apud vos gratiae locus*, eleganter, pro in collega addendo vestram mihi probetis gratiam; Doër.

11. *P. Decium expertum* (vide ad II, 29, n. 1) *mihi concordi collegio virum*; vide IX, 41 sq. —*Suffragatio*; vide ad IV, 44, n. 2.

12. *Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus*, h.e. multis, vel potius permultis, ut capite 31; XXVII, 11; XXXV, 6; XLIV, 41; saepe apud scriptores argenteae aetatis; vide ad Tac. Ann. III, 28, n. 10.

13. *Quia plus, quam quod lege* Licinia Sextia *finitum* (definitum; vide ad III, 13, n. 8; IX, 34; XXI, 4; XXXIX, 17; XLII, 12, 47) *erat, agri possiderent*; vide ad VI, 35, n. 3. — *Nec quisquam ferme* reus *est purgatus*, crimine absolutus. *Purgare* proprie est excusare, refellere, se defendere, ut VIII, 23; XXVII, 20; XXXIV, 62; XXXVIII, 48.

14. *Vinculumque ingens immodicae cupiditatis iniectum est*, scil. possessoribus agri, nisi legendum *cupiditati*; Gronovius.

Cap. XIV. 1. *Quum inter se agitarent*; vide ad II, 32, n. 2.

quantaeque in hanc, aut in aliam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete[2] et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent et incertior hostis, qua[3] venturum bellum foret, Fabius per soranum, Decius per sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine[4] incedit. Explorant tamen latius, quam populantur; igitur non fefellere[5] ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improviso tumultu[6], quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere: itaque et in aequum descendunt, ac

2. *Ab Sutrio et Nepete* (vide VI, 9, n. 1) *legati*, ablegati; *qui missi erant*, ut II, 3; II, 13, n. 1; II, 15; III, 37; IV, 37; V, 23, n. 33; XXII, 36 extr.; XXX, 19, n. 2; XXXII, 1, n. 6; XXXII, 27; XXXVIII, 8; XLII, 43; XLIV, 14, 19. Conf. ad XXVII, 5, n. 4. — *Auctores*, nuntiantes. Cf. ad II, 58, n. 1.

3. *Qua venturum bellum foret*; vid. ad cap. 12, n. 2.

4. *Effuso agmine*; vid. I, 14, n. 7.

5. *Igitur non fefellere*, scil. Romanos, seu consoles. Confer ad III, 8, n. 2. — *Quadrato agmine*; vide ad II, 6, n. 3.

6. *Desperato improviso tumultu* quum desperassent se improviso posse Romanos adoriri, terrere et torbare. Conf. ad I, 37, n. 4, et XXI, 16, n. 5. — *Quando*; vide ad V, 25, n. 3. — *Apertum discrimen*, ut mox *discrimen summae rei* (vide ad VI, 17, n. 4) et *aperta pugna*, h. e. in campo aperto, libero, patente (cf. ad XXI, 32, n. 7), ut *acies aperta* XXXVIII, 41 (nisi ibi sont explicati ordines, quo sensu *acies*, *agmen* et *cornua latius pandi* dicuntur II, 30; XXII, 4; XXVIII, 33; XLI, 26); *et aequum certamen* XXII, 13, n. 2; nisi potios *improviso tumultui* opponitur, ut *apertum iter ocnlto* XXIX, 33, n. 1, et XXXI, 2; vel *apertum proelium insidiis* XXXI, 36 pr.

fortunae se, maiore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri[7] vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adiutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis eius gloriam invictam praestent. Peditum certamine*[8] *immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* Et ipsos nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat: ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum[9], si nihil vires iuvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere iubet; inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex improviso ante signa evecti, praebuerunt tumultus; adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli, aut perrumpi potuit: et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa[10] proelio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui

7. *Hostem loco moveri vidit;* al. *videt.* — *M. Fulvium;* 4 MSS. optimae notae *Maximum filium*, probb. Gron. Crev. et Stroth.

8. *Peditum* (in) *certamine immobilem hostem restare*, perstare, manere, vel resistere; vide ad IV, 58, n. 5. — *Iuvenes*, Fulvium et Valerium.

9. *Consilio grassandum;* vide ad III, 44, n. 10.

10. *Recepti post signa* equites rom.

vim potuisset, ni secunda acies[11] iussu consulis in primum successisset: ibi integrae vires sistunt invehentem se iam Samnitem: et tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere[12] Samnitium animos. Nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem*, *adesse legiones*, gaudio alacres fremunt: errorque utilis Romanis[13] oblatus fugae formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur; et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor caedes[14], quam pro tanta victoria, fuit: tria millia et quadringenti caesi, capti trecenti ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante proelium coniunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum [1] castra obiecisset, extractos deinde ad certamen fudisset; ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis: duo millia Apulorum caesa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt: quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius

11. *Ni secunda acies .... in primum successisset*; ita MSS. et edd. antt., non *in primam*; vide ad II, 20, n. 3. — *Tempore*; vide ad II, 47, n. 4. — *Sublatus* et ad signa et ad clamorem pertinet; Gronovius.

12. *Non vero tantum metu terruere*; vide ad I, 25, n. 9.

13. *Errorque utilis Romanis oblatus*; vide ad V, 15, n. 6. Error plerumque inutilis, et damnosus est, praesertim belli, ubi non licet bis peccare: hic autem error, dum putant vincere se, victores fecit Romanos: nam suos quoque in acie stantes fefellerat Fabius, ratos adesse alterum consulem, et eo gaudio exsultantes frementesque; Gron. De simili errore conf. cap. 41.

14. *Minor caedes, quam pro tanta victoria*; vide ad lib. VII, c. 33, n. 2.

Cap. XV. 1. *Ad Maleventum*; vide ad IX, 27, n. 7.

consulis sex et octoginta. Nec valli tantum [2] ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monimenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caesi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere [3]: quum primo vocatae [4] Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca [5], quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere: circumstare sellam [6] omnis nobilitas; orare, ut ex coeno plebeio consulatum extraheret [7], maiestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione [8] studia hominum sedavit: *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet* [9], *si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges* [10] *futurum sit, pessimo exemplo non habiturum*. Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio

2. *Nec valli tantum ... sed* etiam; vide ad I, 40, n. 1. Hic locus pulchre confirmat, quod observarunt Lipsius, Milit. rom. V, 1, et Schel. ad Hygin. 1112, Romanos in expeditionibus nullam noctem sine castris egisse; Duk. — *Monimenta* bis intell., ad *insigniora* et *vastitatis*; Stroth.

3. *Maturavit eam rem agere*, comitia habere.

4. *Quum primo vocatae ... centuriae*; vide ad III, 51, n. 3.

5. *Duo consularia loca*; conf. ad IV, 16, n. 5.

6. *Circumstare sellam* curulem Fabii.

7. *Vt ex coeno plebeio consulatum extraheret*, adimeret neque redderet plebeio, eum dehonestanti.

8. *Media oratione*; vide ad I, 32, n. 5.

9. *Patriciorum nomina reciperet*; vide ad IX, 46, n. 5.

10. *Contra leges futurum*; vide ad cap. 13, n. 7.

consul est factus, priore item consulatu [11] inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, fugisse eum Ap. [12] Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus [13] haud dubie praestantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio: itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus [1], P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt, et, quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *Omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset. Vnam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse; habere accolas Gallos* [2], *inter ferrum et arma natos, feroces quum*

11. *Priore item consulatu* (vide IX, 42) *inter se comparati*, coniuncti, collegae qui fuerant; vide ad VII, 33, n. 1, et XL, 46, n. 1.

12. *Fugisse eum Ap. Claudium collegam*; vide ad lib. VIII, c. 33, n. 5.

13. *Eloquentia civilibusque artibus*, etc.; vide ad IX, 42, n. 3.

Cap. XVI. 1. *L. Volumnio et A. Claudio consulibus*. Monuit Glareanus legendum esse *iterum consulibus*; hoc quod ipse Livius cap. praeced. innuit, *priore item consulatu inter se comparati*. Fuere enim ante una consules an. 446. Vide ad lib. IX, cap. 42. Lem.

Tentasse etiam ... auxilia, periculum se fecisse, an ea consequi possent, ut *tentare spem pacis* et *triumphi* XXI, 12; XXVIII, 38; XXXIII, 27. Conf. ad IX, 35, n. 1. — *Rebellasse*; vide ad II, 42, n. 2.

2. *Gallos inter ferrum et arma natos*; vide ad IV, 15, n. 2.

suopte ingenio, tum adversus romanum populum: quem captum a se auroque redemptum [3], *haud vana iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam maioribusque eorum fuerit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim sequuturos, vel si ad ipsam romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Haec eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi [1] romanum urebat: nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, « Quid per agros, *inquit*, vagamur, vicatim [2] circumferentes bellum? quin urbes et moenia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio praesidet [3]; cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere. » Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe maioris, quam

3. *Auroque redemptum*; vide ad V, 59, n. 1.

Cap. XVII. 1. *Bellum domi* (in ipsa terra sua, in Samnio) *romanum urebat*, vexabat, affligebat *eos*, eorum terram ferro igniqũe vastabat. Confer X, 47, n. 6; XXVI, 13, n. 5; XXVII, 29 (ubi v. Drakenborch. et Gebhard.); XXXII, 21, n. 13; XXXVI, 23; et ad Silium VII, 490. Hinc XL, 15 pr. *quod invidiam tuam urit*, vexat, cruciat, vel excitat, irritat, ut *incendere*, accendere, *καίεσθαι*, *περικαίεσθαι*. Cf. ad Sil. XVI, 513; XVII, 294; Duk. ad Flor. II, 6, n. 2. — *Consilio advocato*; al. *concilio*. *Consilium* dicebatur, quum legatos etc. in consilium advocarent imperatores. Cf. I, 54, n. 1, et VIII, 6, n. 6.

2. *Vicatim circumferentes bellum*; vide ad V, 5, n. 2, et IX, 41, n. 3.

3. *Exercitus Samnio praesidet*, praesidio est, ut XXII, 11 ext.; XXIII, 32, n. 2; XXIV, 40, n. 1; XXXVI, 5; XXXVIII, 51. Sic et *praesides provinciarum exercitus* XXIII, 48, n. 4; nam *praeses* est defensor, vel qui tuetur, ut VI, 16, n. 2; X, 22, n. 5, al. Similiter προκαθίζειν τόπῳ et ἐπὶ τόπου dicunt Graeci. Cf. Schweigh. ad Polybium II, 24, n. 6; XX, 3, n. 3; XX, 6, n. 8. — *Murgantia* Samnii oppidum, Μοργέντια et Μοργέντιον apud Stephanum, situs incerti. Mox *captique et ... capta est*; vide ad I, 3, n. 8.

ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent: ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est; quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet. « Haccine, *inquit*, victoria sola, aut hac praeda » contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes [4] » gerere; omnes Samnitium urbes fortunaeque in ur- » bibus relictae vestrae sunt; quando legiones eorum, » tot proeliis fusas, postremo finibus expulistis. Ven- » dite [5] ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur » agmen; ego subinde suggeram, quae vendatis: ad » Romuleam urbem [6] hinc eamus, ubi vos labor haud » maior, praeda maior manet. » Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit [7], scalis raptim admotis, in moenia

4. *Vultis vos pro virtute spes gerere; omnes Samnitium* etc. Ita interpungendum et *si* ante *vultis* suppleud. puto, non signum interrog. post *gerere* ponendum. — *Quando*; vide ad V, 25, n. 3.

5. *Vendite ista et illicite lucro mercatorem*, agmen sequentem, vel ut agmen sequatur,... *divendita praeda... quam vendere coactus*; conf. cap. 20 extr. et Polyb. X, 16; ubi Schw. praeter alia notavit haec: « Ex ipsis scriptoris verbis cap. 17 et 20 intelligi videtur, praedam ipsam, prius quam vendita esset, militibus cessisse at ab ipsis deinde esse venditam. Et quum persaepe praedae militibus divisae mentionem idem Livius faciat, non nisi unum tamen invenimus locum, XXXV, 1, ubi dicat, "*praedam vendendam quaestori datam; quod inde refectum, militibus divisum.* Alias *praedam ipsam* nil, *exceptis corporibus captivis* (quae a quaestore vendebantur, ut, quod inde refectum esset, in publicum redigeretur), *militibus cum cura, ut quam aequissima esset, per milites esse divisam*; v. XXXVIII, 23, et loca, quae ibi citavit Dukerus, scil. V, 22; VII, 27; X, 46; XXIII, 37; XXIV, 16; XXVII, 19; XXXVI, 30; XXXVII, 5. » Confer Ind., Lips. de Milit. roman. lib. V, cap. 15, et Schelii Diss. IX.

6. *Romuleam urbem* Samnitium, ut et apud Stephanum Ρωμυλία, vel Hirpinorum. — *Ubi vos labor haud maior* (al. *magnus*) *manet*; conf. ad II, 40, n. 4.

7. *Qua cuique proximum fuit*, ea murorum parte, quae cuique proxima fuit; Doër. — *Ad duo millia et trecenti*; vide ad IV, 59, n. 4.

evasere; captum oppidum ac direptum est: ad duo millia et trecenti occisi, et sex millia hominum capta, et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit: et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus; sed evicit omnia assuetus praedae miles: ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Huius oppugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant; quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: et Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci ferè omnes consciverant [1] bellum: traxerat contagio [2] proximos Vmbriae populos: et gallica auxilia mercede sollicitabantur: omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit: duae romanae legiones sequutae, prima et quarta; et sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est [3], quod

Cap. XVIII. 1. *Tusci fere omnes consciverant bellum*; vide ad lib. IV, cap. 4, n. 6.

2. *Traxerat contagio proximos Vmbriae populos*; vide ad II, 5, n. 3.

3. *Ceterum magis eo, quod matu*re

mature ventum erat, ut quosdam spectantes iam arma Etruriae populos metus romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviorem hostem faciebat; et iam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio; piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi romani, iam iterum eodem honore fungentes [4], discrepatio fuerit: Appio abnuente missas; Volumnio affirmante, Appii se literis accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium caesa erant, dimidium fere eius [5] captum: et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit; ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem laeti omnes accepere. Appium ex conscientia sua [6] credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat; illiberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, « Satin' salvae [7], *inquit*, L. Volumni?

ventum erat, *profectum est*, scil. aliqoid, ut passim *proficere aliquid*, *multum*, *plus*, vel simplic. *proficere*; Stroth. — *Spectantes iam arma*; vide ad I, 9, n. 3.

4. *Iam iterum eodem honore fungentes*, qoi non nisi concordibus collegis iterum tribui solet.

5. *Dimidium fere eius* numeri *captum*. — *A plebeiis et egentibus ducibus* Lucanorum. Conf. Heyn. Opusc. Acad. t. II, p. 265.

6. *Appium ex conscientia sua*, scil. mala, ut passim, h. e. ob, vel potius secundom eam, *credo animum habuisse ... animo* etc. Conf. ad I, 3, n. 8. Mox pro *dissimulantem* forte legendum *dissimulasse*, vel potius cum Gron. *credo animatum fuisse: haud i. iratum* etc.

7. *Satin' salvae*; vide I, 58, *n.* 3.

» ut sese in Samnio res habent? Quae te causa, ut » provincia tua excederes [8], induxit? » *Volumnius* in Samnio res prosperas esse *ait*; literis eius accitum venisse: quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. « Tu » vero abeas, *inquit*, neque te quisquam moratur: » etenim minime consentaneum est, quum bello [9] tuo » forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis » gloriari venisse. » Bene, Hercules [10], verteret, *dicere Volumnius*: malle frustra operam [11] insumptam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.

XIX. Digredientes iam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem

8. *Vt provincia tua excederes*; vide ad lib. II, c. 40, n. 9. Nota Dukeri ed XXVII, 43 est haec: « Non licebat iniussu senatus de provincia exire et exercitum educere. Cf. X, 37; XXIII, 41; XXVIII, 42; XXIX, 7 n. 19; XXX, 24; XXXI, 48; XXXVI, 39, 40; XLI, 7; XLIII, 1; Dio Cass. lib. XXXIX, pag. 116; Sueton. Caes. XXXI, et loc. class. Cicer. in Pison. XXI, *mitto exire de provincia, educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi aut senatus accedere: quae quum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetant.* Quando autem et e quibus latae fuerint *veteres leges*, quas dicit Cicero, non constat; nullas certe de ea re memorat Livius. Sed verosimile est, iam pluribus factis provinciis, quae suum quaeque praesidem habebant, latas fuisse. Nam senatus, provincias decernens, simul suos cuique fines designabat. Sed quum nihilo minus multi, spreta senatus auctoritate, finibus provinciae suae egredi auderent, eorum sive gloriae, sive praedae cupiditas legibus coërcita fuisse videtur. »

9. *Quum bello tuo*, tibi mandato, *forsitan vix sufficias*, par sis, illud bene gerere et perficere possis: ut passim *sufficere* pro parem esse, satis valere, vel satis virium habere. Conf. X, 25, n. 9; XXI, 8, n. 2; XXIX, 16, n. 2, XXIX, 17, n. 5; XXXVI, 45, n. 2. — *Hic te ... gloriari venisse* Magis placeret *huc*, quod praeferunt unus Hearnii codex, unus e nostris, Campanus et quidem al. Lem.

10. *Bene, Hercules, verteret*; conf. ad I, 28, n. 1, et VII, 39, n. 5.

11. *Insumptam*; *insumere operam est impendere.* Cic. de Invent. II, 38, *quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit.* — *Quam quidquam incidisse*; vide ad I, 46, n. 7. — *Accidisse* Lovel. 4, quod ex vulgatae lectionis interpretatione natum putamus. Saepissime enim *incidere*, pro *accidere* ap. Livium est. Cf. Drak. ad h. l. Lem.

suum orare, *ne collegae auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur* [1]*:* plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat* [2]*: si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore: eo rem adductam, ut omne rei bene, aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum* [3]*: neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit: dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Haec monendo obtestandoque, prope restitantes [4] consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam inter [5] paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum referre* [6], diceret, *debere, quod ex muto*

Cap. XIX. 1. *Sua sponte oblatum sperneretur:* loquuntur tanquam credentes Appio, neganti *accitum* esse; sed malim *sperheret*, vel *aspernaretur:* nemo enim spernebat praeter ipsum imperatorem; Gronovius. Recte, opinor, etsi ad hunc quoque verbum referri potest.

2. *Rempublicam prodat;* vid. ad II, 43, n. 5. — *Si qua*, aliqua *clades incidisset;* vide I, 46, n. 7. — *Noxiae fore*, crimini, culpae, vel damno, vel poenae: quae omnia et apta sunt h. l. et hoc verbo designantur. Al. *noxae.* Cf. Duk. ad XLI, 23, n. 15, ubi monet, Livium aliosque pro damno, iniuria, malo magis dicere *noxam*, quam *noxiem*. Alii putant, *noxam* et *noxiam* (scilic. rem) nihil differre, et errare grammaticos, qui *noxam* crimen, *noxiam* vero poenam dici existimant. Cf. Drakenb. et ad II, 59, n. 3; VIII, 18, n. 3; VIII, 28, n. 7; Periz. ad Sanct. Min. IV, 4, 22. Mox *rem* et deinde *rei;* v. ad I, 3, n. 8.

3. *Dedecus ad L. Volumnium sit delegatum;* vide ad VI, 28, n. 4.

4. *Prope restitantes*, resistentes, ut VII, 39, n. 5; vel subinde subsistentes, non progredientes. Conf. XXX, 31 f.

5. *In quam inter paucos*, inter comites et proximos utriusque (inter consules, legatos tribunosque), *certatum verbis fuerat*, brevibus dictis alternis et altercatione; Gron.

6. *Sibi acceptum referre*, tribuere, *debere*, scilic. milites; nisi potius leg. *referri*. *Acceptum*, vel *in acceptum ferre* et *referre alicui* proprie dicitur debitor, qui pecuniam, a creditore acceptam, refert in tabulas accepti.

atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes [7] *serere:* « Quam » mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, » quam ego abs te scite loqui didicissem. » *Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempublicam), sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. Suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum etruscum susciperent:* quo animadverso consensu Volumnius, « Quoniam in collegae » voluntate interpretanda, inquit, erravi; non com» mittam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. Manere, » an abire me velitis, clamore significate. » Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret, armis arreptis in aciem descendunt: et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi [8] fuerunt: nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat, suoque impetu magis milites, quam cuiusquam ductu, aut imperio, pugnam capessebant; et romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius

Confer ad XXIV, 45, n. 3. — *Vtique;* vide ad II, 30, n. 1.

7. *Populares orationes* (vide ad II, 8, n. 1, et II, 24, n. 2) *serere*, nectere, componere. — *Postremo conditionem ferre*, se proponere rem (ut singuli duces administrarent singula bella), *quae decretura* sit, extra dubitationem positura, *uter sit melior* etc. Doër.

8. *Commode instructi*, ut mox *ad instruendum;* vide ad III, 8, n. 5. — *Prius concurrit* cum hoste, dimicat.

concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret; itaque fronte inaequali concursum est; et, velut forte [9] quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine [10], ita ut inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur; ergo fundunt fugantque hostes; maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant. Vrgendo cedentes insequendoque effusos compulere ad castra; ibi interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paulisper recruduit pugna: iis quoque mox fusis, iam a victoribus castra oppugnabantur; et, quum Volumnius ipse portae signa inferret, Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt: castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. Septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

9. *Velut forte*, fato (al. *sorte*; cf. ad I, 9, n. 10) *quadam mutante assuetos inter se hostes:* nam Volumnius antea adversos Etruscos bellum gesserat.

10. *In medio pugnae discrimine*; v. ad VI, 17, n. 1. — *Duis* ἀρχαϊκῶς pro *des*, ut *duit* XXII, 10 pr. pro *det*. — *Ast ego* (vide ad I, 28, n. 6) *templum tibi, Bellona, voveo:* quod templum etiam exstruxit et maiorum suorum imaginibus ornavit; vide Plin. XXXV, 3. Fuit extra Vrbem in IX regione, inter portam Carmentalem circumque Flaminium (vide Nardini Roma ant. VI, 2), et proximum templo Apollinis, de quo vid. ad III, 63, n. 5; inter utramque vero aedem columna bellica; vide Ovid. Fast. VI, 201 sq.

XX. Dum ambo consules omnisque romana vis in etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii romani fines, per Vescinos [1] in Campaniam falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat), fama de Samnitium exercitu populationibusque campani agri ad tuendos socios convertit. Vt in calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum iam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint. Itaque iam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse, ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum [2]: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque oscae linguae [3], exploratum quid agatur, mittit: intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa [4] egressa, praedam praedaeque custodes exire, ignobile agmen [5], et sua quemque molien-

CAP. XX. 1. *Per Vescinos*; vide ad VIII, 11, n. 3.

2. *Inde tertia vigilia moturum*; v. ad II, 3, n. 2.

3. *Gnarosque oscae linguae*; vid. ad VII, 2, n. 12.

4. *Infrequentia armatis signa*; cf. ad VII, 8, n. 4.

5. *Ignobile agmen*, non tam armis ornatum, quam praeda oneratum, pugnaeque et fortium factorum immemor; Gronovius. Contra cap. 25.

tem [6], nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi [7] aptissimum visum est: et iam lux appetebat; itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere praedam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur; et Romani iam transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat; qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, intermixti agmini praebebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem [8], adeuntem ordines hortantemque, invadunt, dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem romanum rapiunt: revocata eo tumultu prima signa Samnitium: proeliumque iam profligatum [9] integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad sex millia hominum; duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor; signa militaria triginta: et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens

nobiliorem exercitum, magis strenuum et tolerantem; Ern.

6. *Sua quemque mulientem*, spectantem et facientem ex arbitrio ea, quae sibi utilia viderentur, sua consilia sequentem.

7. *Tempus aggrediendi* etc., pro *id*, seu *hoc tempus*, ut multa abrupta et male nexa in Livio; Duker. Cf. Gron. ad I, 32. — *Iam lux appetebat*; vide ad V, 19, n. 2. — *Signa canere*; vid ad VII, 40, n. 3. — *Praeda impediti*; vide ad V, 16, n. 2.

8. *Staium Minacium ducem* Samnitium. Hoc nomen legitur in Inscriptt., illud in Pers. Sat. II, et al. Conf. ad Tac. Ann. IV, 27, 5. Al. *Statium Minatium* et *Egnatium*.

9. *Proeliumque iam profligatum*; v. ad III, 50, n. 5.

sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas [10] recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae, coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Vmbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari [1]. His nuntiis senatus conterritus iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit; nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati [2]: et defendendae Vrbis consilia agitabantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est; itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt; iustitium remittitur [3], quod fuerat dies decem et octo,

10. *Ad res suas noscendas recipiendasque*; vide ad III, 10, n. 1. — *Coactique vendere praedam* etc.; conf. ad cap. 17, n. 5.

Cap. XXI. 1. *Et Gellium Egnatium S. ducem, et Vmbros ad defectionem vocare, et Gallos pretio ingenti sollicitare* legendum: nam Gellius Egnatius dudum defecerat; Gron. et Drak. Ad rem augendam addi nuntio de Vmbris Gallisque, quod iam diu cognitum fuerit, putabat Stroth. Tò *vocare* probabat Dukerus, sed τὸ *sollicitari* ad Etruscos referebat col. c. 10, 13, 18.

2. *Libertini centuriati* et *seniores*; vide ad VI, 2, n. 4.

3. *Iustitium remittitur*; vide ad III, 3, n. 2; et de *supplicatione*, ad III, 63, n. 2. — *Decem et octo*, forte *decem octo*, vel *octodecim*; Drakenb. coll. Prisc. l. XVIII, p. 1170, *Graeci quoque πέντε καὶ δέκα, δέκα καὶ πέντε. Nos contra quindecim et dec. quinque. Livius tamen frequenter etiam sine coniunctione septem decem et decem septem dixit.* — De *vescino agro* et *saltu* vide ad VIII, 11, n. 3; de *Minturnis* et *Sinuessa*, coloniis romanis, Vellei. I, 14; Plin. III, 5, seu 9, et ad Sil. VIII, 527.

supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum; itaque placuit, ut duae coloniae circa vescinum et falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu vescino, falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito iuberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec, qui nomina darent [4] facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis; non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis eius motum negligerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. Iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (iam appetebat [5] tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli etrusci disseruit. *Iam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duces [6] consules illo die deligi meminis-*

4. *Qui nomina darent;* vide ad I, 11, n. 3. — *In stationem prope perpetuam infestae regionis*, in praesidium et custodiam regionis perpetuo fere infestis hostium incursionibus expositae; Doër.

5. *Iam appetebat tempus;* vide ad V, 19, n. 2. *Ob haec (et iam appet. t. comitiorum) L. Volumnius* edidit Gronovius.

6. *Adversus quatuor populos duces consules* etc. Al. *duos consules:* sed ita non omnibus quatuor minaretur unum dictatorem, et puerili hoc antitheto lusuque frangitur vis sententiae, cuius omne pondus est in voce

sent. Se, nisi confideret, eum consensu populi romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativae [1], et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante [2]: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *Id senectuti suae adminiculum* [3] *fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse. Novo imperii socio vix iam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis* [4] *facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quam prope ultimum*

duces, scil. iis *pares;* Gronov. Hinc et mox *eum consulem, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur*, scil. Q. Fabium; *duces, non consules* coni. Iac. Periz. in Orig. Babyl. c. 6, h. e. qui non tam gesturi essent consulatum in Vrbe, quam duces futuri exercituum contra quatuor hostes populos; atque idcirco deligendos esse meminissent his comitiis tales consules, qui magis sint idonei, ut reipublicae praesint belli forisque, quam domi et in pace.

CAP. XXII. 1. *Et praerogativae* (imo *praerogativa*) *et primo vocatae centuriae;* vide ad III, 51, n. 3.

2. *Qualis biennio ante;* conf. c. 13 et 15. — *Ad collegam P. Decium poscendum ...... censura* (vide IX, 46) *duobusque consulatibus ...... concordi collegio;* cf. c. 13.

3. *Senectuti suae adminiculum;* v. ad VI, 1, n. 3.

4. *Cum moribus notis*, cum eo, cuius ingenium et mores sibi noti et perspecti sint; Doër. — *Subscripsit orationi eius*, illam adiuvit, *consul*, Volumnius, *quum Decii laudibus*, cum laudando, *tum memorando* etc. *Subscribere*, praeter alios, dicitur accusator secundarius, vel accusatoris adiutor, qui quum accusator rei nomen defert, suum quoque nomen libello subscribit; unde *subscriptor* vocatur, et *subscribere* est assentiri, vel adiuvare. Hinc *subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, ac, velut accusatores, nomen deferre* XXXIII, 47.

discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. Esse praeterea* [5] *viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse: callidos solertesque, iuris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, Vrbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad reddenda iura creandos esse.* His agendis dies est consumptus: postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati [6] Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes: et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit: publice vinum ac tus praebitum. Supplicatum iere frequentes viri feminaeque: insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae [1], quae [2] in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset [3], sacris arcuerant: brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit; quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae

5. *Esse praeterea;* Fabium et Decium, praeterquam quod concordia inter se clari sint, esse etiam viros etc. Lem. — *Viros natos* (al. *gnaros*) *militiae;* vide ad V, 37, n. 6. — *Vrbi ac foro praesides habendos;* vide ad cap. 17, n. 3.

6. *Consules creati ..... omnes absentes;* vide ad IV, 42, n. 1. Fabius et Decius Campo Martio aberant, Claudius etiam Vrbe. *Ap. Claudius praetor* creatus, qui anno praec. consul fuerat, ut Papirius c. 47. Conf. Pigh. Ann. ad ann. 469, p. 413.

Cap. XXIII. 1. *In sacello Pudicitiae patriciae;* conf. Festus.

2. *Quae* (f. *quod*) *in foro boario* inter circum maximum et Tiberim, in XI regione Vrbis. In hoc foro erat *aedes Herculis* Victoris et ara maxima.

3. *Quod e Patribus enupsisset;* vide ad IV, 4, n. 4.

templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit [4], nec se viri, honorumve eius ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit: in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium [5], quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit; et, convocatis plebeiis matronis, conquesta iniuriam patriciarum: « Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen » virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae » inter matronas sit; detisque operam, ut haec ara, » quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus » coli dicatur. » Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet; vulgata dein [6] religio a pollutis; nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt [7]: quorum bonis mulctatis, ex eo, quod in

4. *Et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit:* univiram esse laudi erat mulieribus romanis (vide ad Iuvenal. VI, 229), et amor primus fortior putabatur secundo; vide ad Silium III, 64; XVII, 73, 361. *Deduci* autem propr. dicuntur sponsae die nuptiarum domos sponsorum, hinc et nuptiae XLII, 12, n. 2; nisi *nuptas* ibi leg. pro *nuptias*. — *Poenitere se*; vide ad II, 54, n. 16.

5. *Ex parte aedium* id, seu tantum *loci, quod .... exclusit*, secrevit. Conf. Gronov. Obss. III, 13. Mox pro *matronis* quidam MSS. *matrimoniis*, h. e. uxoribus. Conf. ad Tac. Ann. II, 13, n. 9.

6. *Vulgata dein religio*, cultus Pudicitiae vulgaris, promiscuus et vilis factus (vide ad II, 29, n. 5) *a pollutis*, impudicis, scil. mulieribus. Cf. Iuvenal. VI, 308 sq. *Vulgata dein religio pollutis* emend. Duk. ut sententia sit: quum primum non nisi spectatae pudicitiae matronae sacrificandi in hoc sacello ius haberent, deinde hoc sacrum promiscue pluribus tributum, vel cum aliis quoque communicatum, et ad id etiam stupris atque adulteriis *pollutas* admissas fuisse. Cf. Pas. ad Pr. II, 6.

7. *Aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt* etc.; vide ad II, 35, n. 1; et VII, 16, n. 1. — *Quorum bonis mulctatis*, pro quibus bonis mulctatis. *Mulctare bona* pro *mulctare*

publicum redactum est [8], aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis [9], Iovemque in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra infantium [10] conditorum Vrbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab aedilibus plebeiis, L. Aelio Pacto et C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis [11], ludi facti: pateraeque aureae ad Caereris [12] positae.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegae [1]; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia, inter se clari. Quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem [2] provinciam ha-

aliquem bonis dictum putabat Donat. ut conensus ablativorum vitaretur. Cf. Ern. clav. Cic.

8. *Quod in publicum redactum est*: vide ad II, 9, n. 4.

9. *In cella Iovis*; vid. III, 19, n. 11.

10. *Ad ficum Ruminalem simulacra infantium*, Romuli et Remi etc.; vid. ad I, 4, n. 8. — *Ad Martis*, ut mox *ad Cereris*, sc. aedem, seu templum; vide ad I, 33, n. 6. Multis h. l. disputat Duker. de cura viarum in Vrbe et extra eam ab aedilibus curulibus (conf. cap. 47), censoribus (v. XLI, 27), et quatuorviris viarum sternendarum.

11. *Pecuariis damnatis*; cf. c. 47; XXXIII, 42; XXXV, 10. *Pecuarii* non sunt publicani, ut vult Drak. et Burm. de Vectig. P. R. c. 9, p. 140; sed homines, qui conductis pascuis publicis, e re pecuaria quaestum faciebant, quales hodie sunt, qui in Saxonia inferiore *Hollander* vocantur; Str. Cf. Ernesti clav. Cic.

12. *Ad Cereris*, scil. aedem (vide ad I, 33, n. 6), h. e. in ea, ut I, 20; XXVI, 21, n. 1; XXVII, 6, n. 11; XXVIII, 9, n. 3; XXX, 21, n. 6; XXX, 27, n. 2; XXX, 40 (confer XXXIII, 24, n. 4; cum XXXIII, 22, n. 1). Ita et *ad penates* (vide ad XXVIII, 18, n. 1) et passim *apud* (vid. ad Tac. Annal. III, 46, n. 4), *πρὸς* et *παρά*. Sic apud Soph. Trach. 524, *τηλαυγεῖ παρ' ὄχθῳ*, et v. 371, *πρὸς μέσῃ ἀγορᾷ*, pro vers. 423, *ἐν μέσῃ ἀγορᾷ* dicitur; Schaef.

Cap. XXIV. 1. *Tribus consulatibus censuraque collegae*; vide ad cap. 22, n. 2. — *Patriciis tendentibus*; conf. ad IV, 7, n. 6.

2. *Extra ordinem*, ut paulo post *extra sortem*; vide III, 2, n. 1.

beret; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est; in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem conseruisset* [3], *sub ea legere alium fructum, indignum esse*; dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam* [4] *viamque per devios saltus romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse*, sensim exprobrat: *et invidisse Decium concordibus collegiis tribus*. Postremo, *se tendere nihil ultra* [5] *quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio* [6] *se fuisse, et in potestate populi futurum*. P. Decius senatus iniuriam querebatur; *quoad potuerint, Patres adnisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae* [7], *et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris eius causa; ita eum de se deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae* [8], *quae modo non sua contumelia splendeat. Cui autem*

3. *Quam arborem conseruisset* etc.; venusta metaphora, ut et illa, qua eadem fere res infra exprimitur: *quem ille obrutum ignem* etc.; vide n. 9.

4. *Se aperuisse Ciminiam silvam*; vide ad IX, 35, 36. — *Devios saltus*; vide ad X, 2, n. 6. — *Quid* (vide ad V, 51, n. 2) *se id aetatis* (vide ad II, 29, n. 6) *sollicitassent*, ad consulatum recipiendum incitassent invitum, vel otium senis ita turbassent.

5. *Se tendere nihil ultra*; vide ad IV, 7, n. 6.

6. *In senatus arbitrio* (seu potestate) *se fuisse*, se cessisse voluntati Patrum, qui Etruriam sibi extra ordinem dari velint.

7. *Arbitria etiam fortunae*, sortem. Cf. seqq.

8. *Vt faveat Q. Fabii gloriae, quae modo*, dummodo ea, *non sua contumelia splendeat*, augeatur, ex ea quasi

dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle et P. Decium gloriari, et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit [9], *ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaque concessurum* [10] *verecundia aetatis eius maiestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum; et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur. Iovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum etruscum geri recte possit.* Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus [11], Ap. Claudii praetoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio [12] abit: nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium

incrementum capiat; ut *splendere aliena invidia* XXXVIII, 53.

9. *Quem ille obrutum ignem reliquerit*, incendium belli, ab illo tantum sopitum, *eum se plane exstincturum* esse, h. e. se bellum, quod ille tantum ad tempus represserit, profligaturum esse; Doër. Conf. not. 3; ad VII, 30, n. 5, et XXIX, 31, n. 1.

10. *Se collegae honores praemiaque concessurum*, passurum se vinci in petendis honoribus, ut XXXVII, 31, et al. *mare concessum* dicitur; Gron. — *Quum periculum, quum dimicatio*, ut mox *certamen*, scil. de iisdem honoribus praemiisque. Forte et ad *pericula* belli gravioris respicitur.

11. *Intro vocarentur ad suffragium tribus*, vide ad X, 13, n. 9.

12. *Comitio abit;* vide I, 36, n. 6.

ferme iuniorum: et pro se quisque nomina [1] dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, « Quatuor millia, inquit, peditum » et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo » est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, » mecum ducam. Maiori mihi curae est, ut omnes » locupletes reducam, quam ut multis rem geram » militibus. » Profectus apto exercitu [2], et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. Paucis citra [3] millibus lignatores ei cum praesidio occurrunt; qui, ut lictores praegredi viderunt Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres diis populoque romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, « ain' tandem [4], inquit, num » castra vallata non habetis? » Ad hoc quum succlamatum esset, *duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti metu esse*: « Habetis igitur, inquit, affatim » lignorum. Redite, et vellite vallum. » Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanserant, militibus, et ipsi Appio fecerunt: tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere iussu*. Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. Inde nus-

CAP. XXV. 1. *Nomina dabant*; v. ad I, 11, n. 3.

2. *Profectus* cum *apto exercitu*, expedito; Doering. parato ad expeditionem, Schaef. forti et laudis cupido; Ern. Malim: idoneo et consiliis speique ducis respondente.

3. *Paucis citra* (Aharnam oppid.) *millibus*, scil. passuum.

4. *Ain' tandem?* admirantis deque rei veritate dubitantis interrogatio est, quae refertur semper ad aliquid, quod praecesserit, h. l. ad *lignatum se ire*, ut nos: *Was sagst du?* tono τοῦ *Was* acriter intenso; Stroth.

quam stativa Romanis fuere: negabat utile esse [5], uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse: fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum [6] exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad [7] Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit; sive ipse sponte sua, quia bellum ei maius [8] in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat, sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; quum in senatu, et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli etrusci augeret: *non suffecturum ducem* [9] *unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos.*

5. *Negabat utile esse*, scil. Fabius. — *Nobiliorem* esse, strenuiorem, laborum tolerantiorem, sive minus desidem, minus ignavum, ut solet, quum diu uno loco sedet, otio corrumpi miles; nisi cum Clerico Art. crit. III, 1, 4, 4, leg. *mobiliorem*, expeditiorem, ad bella promptiorem: nam qui diu in iisdem stativis sedent, sarcinas omnes et impedimenta explicare solent, quibus colligendis deinde, itinere denuntiato, plusculum temporis opus est: at qui se non diu eodem loco mansuros sciunt vel putant, non nisi omnino necessaria ad usum expediunt, quibus, quum iter faciendum est, nullo negotio collectis, ipsi facilius movere se possunt; Duk. *Nobiliorem* maiorem de se famam adeoque maiorem apud hostes terrorem excitare; *salubriorem*, magis corporum sanitati consulere, Doër. Cf. ad cap. 20, n. 5.

6. *Hiems haud dum exacta*, finita. — *Secunda legione*, de qua Glareanus ex capitib. 18 et 27 difficultatem haud levem movit; Stroth.

7. *Ad Clusium, quod Camars, vel Camers olim appellabant;* cf. Polyb. II, 19, n. 5; supr. ad II, 9, n. 1; et ad Sil. VIII, 461. — *L. Scipione propraetore;* vide ad XXII, 8, n. 1. Mox alterum *ipse* post *sive* forte delendum. Cf. tamen ad I, 3, n. 8.

8. *Bellum ei maius in conspectu erat*, maius videbatur coram res conspicienti. — *Auctores;* confer ad II, 58, n. 1.

9. *Non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum:* alterutrum commode poterat abesse: sed amat Livius tales repetitiones; Ern. coll. XXIII, 11; XXVIII, 9; XXV, 28, 38, 43; XXIX, 5; XXXII, 21; XXXIII, 43. — *Ad omnia simul obire*, ut XXXI, 21; *ad omnes hostium subitos conatus obire*, quasi circumire, h. e. ubivis praescntem esse, ad omnia attendĕre, iisque repente consulere.

Periculosum esse, sive iuncti unum premant, sive id
diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus
non possit. Duas se ibi legiones romanas reliquisse; et 10
minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio
venisse. Sibi placere, P. Decium consulem primo quo-
que tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L.
Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit
in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad
consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Quum
magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium
censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fa-
bio servarentur, donec vel ipse, si per commodum 11
reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex
legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in
Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis,
et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu, et productus ad populum mediam orationem [1] habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam, magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. *Ceterum, si sibi adiutorem belli* [2], *sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum*

10. *Minus* (quam) *quinque millia peditum equitumque*; conf. pr. cap. — *Si consul*, Decius, *malit in suam*, sibi mandatam, *provinc.*, in Samnium, *ire.*

11. *Per commodum reipubl.* belli, commode per bellum; Doër. Sine detrimento reipublicae, vel ita, ut huic iter magis prosit quam noceat.

Cap. XXVI. 1. *Mediam orationem* explicat ipse Livius: *quae nec augebat nec minuebat belli famam.* Conf. ad I, 32, n. 5.

2. *Ceterum, si sibi adiutorem belli, ...posse*, haec ad verbum ex Hom. Il. X, 242, v. 3 expressa, ap. quem Diomedes: Εἰ μὲν δὴ ἕταρόν γε κελεύετέ μ' αὐτὸν ἑλέσθαι, Πῶς ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἐγὼ θείοιο λαθοίμην; Gron. *consulis per tot collegia experti*; conf. ad II, 29, n. 1; X, 13, n. 11; X, 24, n. 1. Vox *consulis* nonnihil suspecta Dukero.

coniungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et nunquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est: et quum P. Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur [3] victoria animis, triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui: sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. Adiecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio [4], ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constare res incipit [5] ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine [6] ingenti ad Clusium venerunt, legionem romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adiuvandam paucitatem suorum militum ratus, in collem, qui

3. *Vt praeciperetur victoria animis;* vide ad VII, 26, n. 5.

4. *Tendente Decio;* vide ad IV, 7, n. 6. — *Provinciae sortem* pro simpl. *provinciam*, et quidem h. l. sine sorte datam, quia plerumque non nisi sorte dabantur provinciae. Conf. ad III, 2, n. 1. Similiter *sors Macedoniae* XLII, 31, n. 3, et *sors imperii* XXII, 46, n. 3, de provincia et imperio consulum, quod alteri sorte evenit; *sors comitiorum* III, 64, n. 2; potestas comitia habendi, sorte tribuenda, *comitia sortis* consulum XXXVI, 6 pr. et XXXIX, 6, pr. numeris, quod alteri sorte evenit. Cf. ad Tac. Ann. III, 32, n. 2.

5. *Constare res incipit*; vide ad IX, 2, n. 1.

6. *Senones Galli multitudine* etc.: conf. Polyb. II, 19. Mox *in collem... aciem erexit*, ut IX, 31 al., pro *colle* ex 2 MSS. recepi exemplo Crevarii et Strothii.

inter urbem et castra erat, aciem erexit; sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi: ita caesa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem; ita ut nuntius non superesset, quidam auctores [7] sunt; nec ante ad consules, qui iam haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites [8], pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Vmbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem subsidium e castris tulisse, victoresque Vmbros, redintegrato proelio, victos esse, captivosque eis ac praedam ademptam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Vmbro, eam cladem acceptam; quod, quum saepe alias, tum eo anno, gallici tumultus [9] praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu romano, campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et so-

7. *Quidam auctores sunt*; vide ad II, 58, n. 1.

8. *Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita* caesorum Romanorum; cf. Strab. IV, 4, 5, pag. 197, al. 602. Similia exhibet de Gallis Diod. Sic. lib. V, 29, *τῶν δὲ πεσόντων πολεμίων τὰς κεφαλὰς ἀφαιροῦντες περιάπτουσι τοὺς αὐχένας τῶν ἵππων· τὰ δὲ σκῦλα τοῖς θεράπουσι παραδόντες ἡμαγμένα λαφυραγωγοῦσι παιανίζοντες καὶ ᾄδοντες ὕμνον ἐπινίκιον.* Lem. *Ovantes moris sui carmine*, Galli aliique barbari victores in proelio *ἐπινίκιον*, vel paeana canunt; proelium vero ineunt cum cantu, ululatu, tripudiis, horrendo crepitu armorum, scutorumque quassatione. Cf. XXI, 28 pr. et 42; XXXVIII, 17; Polyb. II, 29; III, 43; ad VI, 24, n. 1; ad Sil. III, 346; IV, 215; X, 230. Similia Hispanorum tripudia memorantur inf. XXIII, 26, n. 5, et XXV, 17, n. 4.

9. *Gallici tumultus*; vid. II, 26, n. 1.

ciorum nominisque latini maiore exercitu, quam romani [10]; alii duo exercitus haud procul Vrbe Etruriae oppositi, unus in falisco, alter in vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, propraetores ambo, stativa in eis locis habere iussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso [1] Apennino, in agrum sentinatem [2] pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae; atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Vmbri adiecti: dies indicta pugnae; Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbrique iussi castra romana oppugnare. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi; qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde [3], ut quaeque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules [4], ut absentibus iis pugna-

10. *Nominisque latini maiore exercitu, quam romani*; conf. ad I, 10, n. 2. Verba *quam romani* vehementer suspecta erant I. Fr. Gron. *etiam romani alii duo exercitus* coni. Iac. Gronovius, et *quam romano* Duk. — *Propraetores ambo*, quibus a populo imperiom extra ordinem datum videtur; Dukerus.

Cap. XXVII. 1. *Transgresso Apennino*, pass. nisi leg. *transgressos Apenninum* (cum Gron.), vel *Apenninum*, vide ad V, 35, n. 5. Consules erant in agro clusino (vide cap. praec.), et ex eo in sentinatem non venire poterant, nisi superato Apennino; Duk.

2. *In agrum sentinatem*, ut mox et cap. 30. Al. *sentinatum*, ut ἐν τῇ τῶν Σεντινατῶν χώρᾳ apud Polyb. II, 19, ubi de eadem re agitur. *Sentinum* Vmbriae oppidum ad Apennini radices, hod. *Sentina*. — *Quatuor millium*; v. ad IX, 24, n. 2.

3. *Vt subinde, ut quaeque res etc.*; vid. V, 20, n. 4. — *Ex Falisco et Vaticano*, scil. agro; vide ad VIII, 12, n. 13.

4. *Instare inde consules*, urgent,

retur; per biduum lacessiere proelio hostem: biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrinque cecidere; magisque irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta [5]: tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructae acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit: lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis romanus miles: *Illac fuga*, inquit, *et caedes vertit* [6], *ubi sacram Dianae feram iacentem videtis. Hinc victor martius lupus* [7], *integer et intactus*, *gentis nos martiae et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites[8] constiterunt: adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit; secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo aequis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars [1] belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat,

adhortantur milites, vel postulant, vel operam dant. Confer XXIV, 14 extr. et ad XXXII, 11, n. 4.

5. *Ad discrimen summa rerum adducta*; vide ad III, 5, n. 6, et VI, 17, n. 1. — *Exacta*, exturbata; Doër. — *Diversae*; vide III, 60, n. 1.

6. *Illac* (ad hostes) *fuga et caedes vertit*; vide ad II, 3, n. 2.

7. *Martius lupus*, ei sacer, ut apud Virg. Aen. IX, 566, et *martialis lupus* apud Horat. Od. I, 17, vs. 9. — *Gentis martiae*, romanae. Epitheton tam ad originem, quam ad virtutem Romanorum referri potest, ut ἄνδρες ἀρήϊοι, *Martius miles* etc. Conf. ad XXXVIII, 17, n. 8.

8. *Dextro cornu Galli, sinistro Samnites* etc.; vide ad lib. XXII, cap. 45, n. 4.

Cap. XXVIII. 1. *Communis Mars belli*; vide ad V, 12, n. 1.

qua datura vires[2] esset, haudquaquam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces[3] esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et aetate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit [4]; et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat, et ipse, fortissimae iuvenum turmae immixtus, orat proceres iuventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat: bis avertere gallicum equitatum. Iterum longius evectos, et iam inter media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae conterruit genus: essedis carrisque [5] superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum

2. *Qua datura vires esset;* vide ad cap. 12, n. 2.

3. *Gallos primo impetu feroces esse .... Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere* etc.; confer XXXVIII, 17; ad V, 44, 4, et VII, 29, n. 3.

4. *Certamine primo effudit* vires; conf. ad Sil. XVI, 339.

5. *Essedis carrisque*, forte *carpentisque*: nam Gallos *carris* ad impedimenta vehenda, non ad pugnandum usos esse aliunde constat; Duk. Cf. cap. 30, *essedis carrisque superstans armatus hostis:* nam Galli praeter peditatum equitatumque in pugna etiam συνωρίσιν, carpentis, bigis, essedis, utuntur: ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις καὶ ταῖς μάχαις χρῶνται συνωρίσιν, ἔχοντος τοῦ ἅρματος ἡνοχον καὶ παραβάτην. Απαντῶντες δὲ τοῖς ἐφιππεύουσιν ἐν τοῖς πολέμοις σαυνιάζουσι (sannio, iaculo petunt) τοὺς ἐναντίους, καὶ καταβάντες εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ξίφους συνίστανται μάχην, Diodor. V, 29.—*Insolitos tumultus;* vide IV, 9, n. 4.

rotarumque advenit, et insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut [6] lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani; et insequuta, simul territos hostes vidit, gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique[7] se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. Deinde, ut nulla vi perculsos sustinere[8] poterat, patrem P. Decium nomine compellans, « Quid ultra » moror, inquit, familiare fatum? Datum hoc nostro » generi est, ut luendis periculis publicis piacula si» mus. Iam ego mecum hostium legiones mactandas » Telluri ac diis Manibus dabo [9]. » Haec loquutus M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, praeire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi romani Quiritium devoveret: devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello latino se iusserat devoveri. Quum secundum solemnes precationes adiecisset, *prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem, caelestium*[10], *inferorum iras; contacturum funebribus*

6. *Velut lymphaticus pavor;* vide ad VII, 17, n. 2.

7. *Respirandi recipiendique se;* vide ad VI, 24, n. 3.

8. *Perculsos sustinere*, retinere. Cf. ad II, 44, n. 6.

9. *Iam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac diis Manibus dabo... M. Livium pontificem...praeire iussit verba;* vide V, 41, n. 4. — *Eodem habitu, quo pater P. Decius ad Veserim* etc.; conf. VIII, 8, n. 9. Decium patrem cum Latinis, filium cum Etruscis, et nepotem cum Pyrrho decertantem se devovisse dicit Cicer. Tusc. Qu. I, 37, et Fin. II, 19. Alii de patre tantum filioque id tradunt, et ipse Cic. Parad. I, 3.

10. *Caelestium* (et) *inferorum* (deorum) *iras; contacturum...pestis Samnitium fore;* vide ad II, 5, n. 3, et II, 44, n. 5. — *Haec exsecratus in se*

diris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suae pestis et Gallorum ac Samnitium fore: haec exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam [1]. Galli, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum iactare tela: torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratque propraetorem [2] esse, vociferari, *vicisse Romanos, defunctos* [3] *consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad* [4] *hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. Ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda: itaque quum Galli structis ante se

hostesque; vide ad librum I, cap. 51, n. 1.

Cap. XXIX. 1. *Novam de integro instaurare pugnam*, ut XXXVII, 19. Conf. ad II, 36, n. 1, — *Velut alienata mente*, scil. a recta ratione, h. e. vesana, ut III, 48, n. 1, et XLII, 28 extr. — *Vana tela*, irrita, ut *vani ictus* XXXIV, 39, et *vanum teli genus*, non efficax, XXXI, 39.

2. *Iusseratque pro praetore esse*, vulgo *propraetorem*. Sed Livius amat dicere *pro praetore*, *pro consule*, *pro quaestore* (XLI, 10), *pro dictatore:* quae passim recte restituerunt Gron. et Drakenb. pro vulg. *proconsul* etc., quae tamen forma saepe etiam in omnibus libris legitur, v. grat. XXIII, 31; XXXVII, 46; XXXIX, 29, al. et late defenditur a Manut. ad Cic. Ep. ad Div. I, 1.

3. *Defunctos consulis fato*; vide ad II, 35, n. 2. — *Furiarumque*, ingentis terroris anxietatisque, ut ap. Ciceronem, Mil. 33.

4. *Ad hostes esse*; vide ad II, 10, n. 10.

scutis conferti starent, nec facilis pede collato[5] videretur pugna, iussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta. Quibus plerisque in scuta[6], verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus[7], ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent: haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primo (ut ante dictum est) cunctando[8] extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; praefectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre iussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit: nec sustinuerunt Samnites impetum; praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta[9], conferti stabant; tum Fabius, audita morte collegae,

5. *Pede collato*; vide VI, 12, n. 7. — *Collecta humi*, forte ut apud Plin. VIII, 42; nisi leg. *collecta pila, quae humi strata* etc. Duk. et Drak. — *In testitudinem*; vide ad V, 5, n. 3.

6. *Quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis:* sensus est, partem haesisse in scutis, partem, quae teretiore essent mucrone, et facilius penetrarent, *veruta* quippe, ipsa etiam corpora attigisse; Gronov. In 2 MSS. optimis est *rarisque verutis*, in aliis et edd. antt. *plerisque in scuta, plerisque verutis* etc.; unde Stroth. non male dedit *plerisque in scuta, rarisque verutis* etc. Ceterum *verutum* (forte telum), vel *veru* parvi iaculi genus, et Samnitibus proprium, quod iis σχύνιον vocatum, et a quo ipsi Saunitae, Samnitae, Samnites dicti feruntur; vid. Vegetium, II, 15; Lips. Pol. IV, 4, et Heynium ad Virgilii Aeneida lib. VII, vs. 665.

7. *Sternitur cuneus*; vide ad II, 50, n. 8.

8. *Cunctando extraxerat diem*; vid. ad IV, 43, n. 6.

9. *Testudine facta*; vide ad V, 5, n. 3, et V, 43, n. 2.

Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, et circumvectos ab tergo gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos caedere. Ipse aedem Iovi Victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est: ibi Gellius Egnatius, imperator Samnitium, cecidit. Compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi: caesa eo die hostium viginti quinque millia[10], octo capta; nec incruenta victoria fuit; nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Iovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit; postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta; et, praeter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinorum caesa amplius millia tria, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum per pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. Ex millibus quinque ad mille caesi. Magna eius diei [1],

10. *Caesa eo die hostium viginti quinque millia* etc.; vid. IX, 43, n. 8.

Cap. XXX. 1. *Magna eius diei . . . fama est*, h. e. rerum, eo die gestarum, ingentiumque copiarum, quae utrinque pugnarunt, *etiam vero stan-*

quo in sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. Sed superiecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae adfuisse; et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adiiciunt: in pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad Vrbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. Milites triumphantem sequuti sunt; celebrata inconditis carminibus militaribus[2] non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata[3] eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat: nam et, Perusinis au-

ti, etiam apud eos scriptores, qui rei veritate acquiescunt, nec fidem excedunt. (Conf. III, 36, n. 11.) *Sed superiecere*, excessere, transgressi sunt, *quidam fidem augendo*, scilic. rem et numerum copiarum. Sic, quod Gron. iam monuit, *paternas superiecisse laudes* plerique MSS. pro vulg. *superasse* XXXVIII, 58; *superiacere beneficia parentum* dixit Sen. de Ben. III, 32; *haec* hyperbole *est ementiens superiectio* Quintil. VIII, 6, et *ὑπερακοντίζειν τινὰ ταῖς μηχαναῖς* etc. ap. Aristophanem in Avib. 367, in Plut. III, 2; Theophyl. in Matt. 24, et ὑπερβάλλειν passim. Mox post *affuisse* repetendum *scripsere*.

2. *Inconditis carminibus militaribus*; vide ad IV, 20, n. 1. — Deficit in Pall. tribus τὸ *carminibus*.

3. *Aequata eventu publico privatoque filii laudibus*, comparata tam quoad victoriam partam, quam quoad mortem spontaneam glorioso filii facto; Strothius.

ctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat; et Samnites praedatum in agrum[1] vescinum formianumque, et parte alia in Aeserninum[2], quaeque Vulturno adiacent flumini, descendere: adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Perusianorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem; praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Cladius praetor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum stellatem[3] convenerunt: ibi et Samuitium legiones omnes considunt, et Appius Volumniusque castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus[4] spe: caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti; ex romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia[5] gravis, prodigiisque sollicitus: nam, et terram multifariam pluisse[6], et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos[7], nuntiatum est: librique ob haec aditi[8]. Eo anno Q. Fabius Gurges,

Cap. XXXI. 1. *In agrum vescinum*; vide ad VIII, 11, n. 3. — *Formianum*; vide ad XXII, 16, n. 4.

2. *In aeserninum* agrum. *Aesernia* apud Strabonem, et al. *Esernia*, hod. *Isernia*, seu *Sergna*, non longe a laeva *Vulturni* ripa; vide ad Sil. VIII, 566. — *Quaeque* pro vulg. *quae* ex optimis MSS. recepi exemplo Crev. et Strolb. Idem vel *qua adiacet* legendum putabat Gronov.

3. *In agrum stellatem*; vide ad IX, 44, n. 2.

4. *Illinc ab ultimn iam spe dimicantibus* Samnitibus; confer ad I, 1, n. 5. — *Caesa ergo Samnitium* etc.; vide ad IX, 43, n. 8.

5. *Pestilentia gravis* annus; vide ad III, 6, n. 2 et 3.

6. *Terram [illegible]fariam pluisse*; v. ad I, 31, n. [illegible]

6. *Plerosque fulminibus ictos*; vid. ad cap. 13, n. 12. Itaque intemperies aëris, gravi tempestatum vi turbati, pestilentiam, seu febres epidemicas genuisse videtur.

8. *Librique ob haec aditi*, scil. sibyllini. Conf. ad III, 10, n. 6.

consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctavit [9]: ex quo mulctaticio aere Veneris aedem, quae prope Circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella [10], quae continua per quartum iam volumen, annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in sentinati [11] agro, Pelignis, ad Tifernum, stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus romanis caesi fuerant, imperatorem clarissimum [12] gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant. Adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille [13], quem pigeat lon-

9. *Matronas ad popul. stupri damnatas pecunia mulctavit,* vide ad lib. VII, c. 16, n. 6, et lib. VIII, c. 22, n. 2.

10. *Samnitium bella, quae continua* (vide ad IV, 22, n. 4) *per quartum iam volumen* (inde a lib. VII, 32), *annumque XLVI a M. Valerio* Corvo et *A Cornelio* Cosso *consulibus*, ab an. Vrb. 412, quo hi consules fuere (ut passim *consules* pro consulatu, vel anno eius; conf. ad XXI, 53, n. 3; XXXIX, 56, n. 3, et ad Tac. Ann. III, 52, n. 1), *agimus*, h. e. enarrando persequimur, describimus, exponimus, tractamus, ut apud Cic. Verr. I, 13; IV, 22.

11. *Samnites in sentinati agro* victos tradidit Livius cap. 27, 29, in *Pelignis* (h. e. eorum regione) et *ad Tifernum* montem c. 30, et in *stellatibus campis* hoc cap. 31. — Et *suis ipsi legionibus*, suis tantum viribus copiisque usi ac freti, et *mixti cum alienis*, auxiliis aliorum populorum.

12. *Imperatorem clarissimum*, Gellium Egnatium; vide ad capul 29. — *Viribus iam stare*; vide ad V, c. 44, n. 2.

13. *Quinam sit ille*, quomodo esse et fingi aliquis possit, *quem pigeat longinquitatis*, diuturnitatis (ut IX, 24, 33) horum *bellorum scribendo legendoque*, qui ea vel scribens, vel legens fatigetur, *quae gerentes non fatigaverunt* Samnites et Romanos? In

ginquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules sequuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium [1] habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur, et egredi inde in pacata, sociorumque populi romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima [2] temeritatis facit) castra romana oppugnare: et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine [3], ad stationem romanam in porta segniter agen-

edd. recentt. ante *pigeat* insertum *non*, quod ab antt. et MSS. optimis abest. Expunxit illud Stroth.; at, si adsit, fortiorem fere antithesin esse putat: bella, quae legentes fatigant, gerentes non fatigaverunt. Enimvero recte Doëring. monet, Livium, bella Samnitium ulterius persequuturum, vereri, ne taedium tandem illorum longinquitas creet lectoribus, et hinc eorum benevolentiam hoc quasi epiphonemate captare: si bella gerentes non fatigati sunt, sane scribentes et legentes non fatigari debent.

Cap. XXXII. 1. *Ibi obvium habuere hostem*, scil. Romani: vel et Romani et Samnites suum uterque exercitus hostem; Gronov. — *In pacata* loca; vide II, 59, n. 5, et VIII, 12, n. 11.

2. *Desperatio ultima*; vide ad III, 58, n. 11.

3. *Eam ipsam* lucem *premente ca-*

tem vigilias perveniunt: improviso oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana [4] porta impetus factus; itaque captum quaestorium: quaestorque ibi L. Opimius Pansa occisus; conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum [1], Lucanam Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet [2]: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. Inde quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, et impulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque: inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme ho-

ligine; vide ad XXIX, 27, n. 6. — *Ad stationem Romanorum* etc. Ex hoc loco, et cap. 33; XXV, 38, aliisque Schelius ad Polyb. cap. 2 adversus Lipsium probat, *stationes* etiam nocturnas fuisse.

4. *Ab tergo castrorum decumana porta . . . itaque captum quaestorium.* — Quaestoris tabernaculum, et eius apparatibus copiisque destinata sedes. Polyb. lib. VI quaestorium locat iuxta praetorium in fronte castrorum: at ex hoc loco, e quibusdam aliis Lipsius colligit lib. V de Milit. rom. dial. 3 quaestorium primis temporibus fuisse in inferiore castrorum parte. Vide ad III, 5, n. 3. Lem.

Cap. XXXIII. 1. *Cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque*, ut *turma lucana* XXII, 42; *Peligna* XXV, 14; *Placentina et Aesernina* XLIV, 40; *cohortes Marrucina, Peligna, Firmana, Festina, Cremonensis* XLIV, 40.

2. *Tueri praetorium iubet.... principali via*; vide ad III, 5, n. 3, et VII, 12, n. 6. — *Quum consul vociferaretur....rogitans:* Duk. suspectum est *rogitans*, quia, quum apud Livium, tum apud alios, verbo *vociferari* nihil aliud additur, nec addi necesse est. Et quidem *rogitans* in uno Lovel. 4 deficit; servantibus vero aliis, e contextu eiicere non sustinuimus. Lem.

stium occisis. Romanorum stationis primae, vigilumque, et eorum, qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra [3] Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur: retro in pacatum soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vixdum validum [4], proficisci ex Vrbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire, ipse aedem Victoriae [5], quam aedilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit: inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt, diversi [6] consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam [1] oppugnare adortus vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit: ibi, capta iam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam [2] omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est; postremo potitur oppido

3. *Proferre inde castra*; vid. ad IV, 9, n. 7.

4. *L. Postumium cos. vixdum validum*; vide ad III, 8, n. 1.

5. *Aedem Victoriae, quam aedilis curulis...dedicavit*; confer ad I, 55, n. 3. Supra huius aedilitatis nulla mentio fit: est enim hoc Livio familiare, ut magistratus alicuius gesti, aut legis latae (v. c. Oppiae, quam abrogatam tantum refert XXXIV, 1 sq.) aut rei, non anno illo, quo de ea actum est, verum multos post annos (data occasione ὡς ἐν πάροδῳ) mentionem inferat; Sigon. Cf. IV, 30, n. 9; IX, 12, n. 4; IX, 28, n. 2; XXXVIII, 10, n. 4; Periz. Anim. hist. cap. 4, p. 160 sq.

6. *Diversi consules ad vast. agros urbesque oppugnandas discedunt*; vid. ad III, 60, n. 1.

Cap. XXXIV. 1. *Milioniam*; vide ad X, 3, n. 6. — *Opere*; vide ad V, 22, n. 6.

2. *Ab hora quarta usque ad octavam fere horam*, ut XLIV, 37, nisi ultima vox delenda. Confer tamen ad I, 3, n. 8.

Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, praeter praedam aliam. Inde Ferentinum [3] ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique [4] potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum [5] in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum latini nominis [6] circumequitare moenia, atque explorare omnia iubet: equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis [7] vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem; et, modicum

3. *Inde Ferentinum ductae legiones:* quod oppidum, sive sit Latii, sive Etruriae, non habet hic locum: sed et mirifice variant scripti: *Feritrum*, *Fertorium*, *Foretrium*, *Feretrum:* unde suspicor *Treventinum;* Gron. *Treventum*, seu *Triventium* oppidum Samnii (hod. *Trivento*) ad fines Frentanorum et *Trinium* flumen, nunc *Trigno:* unde *Treventinates*; vide Plin. III, 12, et Frontin. *Forentum* minus apte convi. Doujat.

4. *Quoe ferri agique potuerunt;* vid. ad III, 37, n. 4. — *Per aversam portam*; vide ad III, 5, n. 3.

5. *Silentium vastum*, ingens, altum, horrendum: vel quale in loco vasto, h. e. deserto, esse solet. Confer ad III, 7, n. 1.

6. *Sociorum latini nominis*; vid. ad I, 10, n. 2.

7. *Itineribusque iis*, viis ex illis portis ducentibus; Doër.

spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse, extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire iussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu [8] difficilia essent: ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse [9] fugam; suos prima vigilia profectos. Credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros: dictis captivorum fides exstitit; desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem lucerinum [1] ei hostis obvius fuit: ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac caedis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit iam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis [2], ceterum non plus animorum, ad hostes erat: ubi primum illuxit, abire

8. *Quae migratu difficilia essent*; vide ad V, 25, n. 4.

9. *Communi consilio aliq. c. urbes conscisse fugam*; vide ad IV, 4, n. 6.

Cap. XXXV. 1. *Ad finem lucerinum*; vide ad IV, 58, n. 2.

2. *Minus cladis...ad hostes erat*; vide ad II, 10, n. 10. Mox pro *qua* (sc. via, vel parte, nempe praeter hostes, viam) *ingressi* in multis libris antt. *quam ingressi*.

sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa praeter hostes, erat: qua ingressi, praebuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites iubet, et sequi se extra vallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum iacere* [3] *animos: tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse: si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri; alioquin pro victis esse* [4]. Quae ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent, et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. Armatis ac dimicantibus dubiam* [5] *victoriam esse; qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Haec iurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesterna esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse: maiorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter haec appropinquabat agmen; et, iam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero* [6], consul, *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam*

3. *Sed militum iacere animos*, demissos, abiectos, imminutos esse: unde *erigere animum* dicitur.

4. *Alioquin pro victis esse*; vide ad II, 7, n. 4.

5. *Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse*, Martem communem esse, et non omnem victoriae spem sublatam: *qui nudus atque inermis*, MSS. Pall. *iners*, et hoc probant opposita: nam *nudus* respondet *armatis*, et *iners dimicantibus*; Gron. Conf. ad III, 19, n. 9.

6. *Tunc, enimvero, consul* etc.; v. ad I, 51, n. 5.

ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. « Etiamne » circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius » per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per » virtutem, moriamur? » *Dii bene verterent, facerentque* [7], *quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, moesti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem [8]. Itaque simul conspecta sunt romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugae quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio [1] sarcinas coniiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. Neutris animus est ad pugnandum: diversique integri [2] atque intacti abissent, ni cedenti instatu-

7. *Dii bene verterent, facerentque* etc. « Copula ineptam videtur reddere sententiam: *dii bene verterent, et facerent, quod quisque eorum*, sc. deorum, *se dignum* ducerent. Legerem: *dii bene verterent; facerent milites, quod* etc. » Dok. Recte, opinor, aut leg. *quod dii bene verterent, facerent, quod* etc. Drak.

8. *Adversus hostem, nec spe, nec animo certiorem*, firmiorem fortioremque. Conf. Duk. Gron. Diat. in Stat. p. 415, et Intpp. Cic. ad Att. X, 11, et pro Quint. 24; Heyn. ad Virg. Aen. IX, 249.

Cap. XXXVI. 1. *In medio sarcinas coniiciunt*, forte *in medium*, ut paulo post, et XXVIII, 2; vel *in unum* III, 28; Gronovius.

2. *Diversique integri a. i. abissent*; vide ad III, 60, n. 1.

rum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari [3], coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est; sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites, et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga coepta totam avertit aciem romanam: iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita [4], edictoque, *ut*, *quicumque ad vallum tenderet*, *sive ille Romanus*, *sive Samnis esset*, *pro hoste haberent;* haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. « Quo pergis, inquit, » miles? et hic arma et viros invenies; nec, vivo con- » sule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, » cum cive, an hoste, pugnare malis. » Haec dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adiuvit; quod non insiterunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre; et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter haec consul, manus ad caelum attollens, voce

3. *Clamore incerto atque impari;* conf. IV, 37 extr.

4. *Statione equitum ibi opposita* adversus hostem, ut XXX, 10; vel ut passim *stationem opponere pro castris* pro *ponere ante castra.* Conf. ad VI, 23, n. 6; XXIII, 29, n. 3; XXIV, 39, n. 1, et Intp. Virg. Aen. II, 333.

clara, ita ut exaudiretur, templum Iovi Statori [5] vovet, si constitisset a fuga romana acies, redintegratoque proelio cecidisset, vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique adnisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam deorum respexisse nomen romanum visum: adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, haesere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant [6]. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio caesi captique: captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum [7], qui omnes nudi sub iugum missi; caesos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit; recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam [8], coloniam romanam, quae via latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed

5. *Templum Iovi Statori vovet* etc., exemplo Romuli. Cf. ad I, 12, n. 5. — *Inclinata res*; conf. IX, 12, n. 2.

6. *Orbem armatorum sarcinis circumdant*; vox *sarcinis*, quae modo praecessit, f. delenda, et e marg. irrepsit.

7. *Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum*, ut paulo post et XXII, 46 al. Alii *septem millia ac trecenti*. Cf. ad IX, 43, n. 8. — *Nudi sub iug. missi*; vid. III, 19, n. 9.

8. *Interamnam* (seu Interamnas), coloniam romanam (conf. IX, 28), *quae in via latina est* (vide ad II, 39, n. 3), in Latio: nam aliud opp. eiusdem nominis in Vmbria, aliud in Piceno fuit. Conf. ad Tacit. Annal. I, 79, n. 3.

ipsi longo atque impedito agmine [9] incompositi caeduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub iugum misisset [10].

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu [1], primum pervastaverat volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat: duo millia octingenti Etruscorum caesi; ceteros propinquitas urbis tutata est. In rusellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum [2], minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est: tres validissimae urbes, Etruriae capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum, frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. Mulcta praesens [3] quingentum

9. *Impedito agmine*; vid. ad V, 16, n. 2. — *Ad res suas noscendas rec.* (vide ad III, 10, n. 1) *revocatis*, qui forte, quum hoste ingruente diffugissent, nondum ad sedes suas redierant: nisi dictum pro simpl. *vocatis*; aut legendum *evocatis*; Duk.

10. *Quod captivos sine pactione sub iugum misisset*: vox *sine* perperam omissa in edd. Ernest. 1 et Stroth.

Cap. XXXVII. 1. *In Etruriam traducto exercitu*: praepositio *in* abest a multis optimisque MSS. Sic *navigare Aegyptum* XLV, 10; *Peloponnesum proficiscuntur* XLII, 44, 5, et similia XXXII, 16; XXXVI, 42; XXXVII, 31, 33; XLV, 11, 12; vide ad Tacit. Ann. I, 5, n. 2, et supra ad VIII, 1, 1; Drakenb. ad X, 37, n. 1; XXVIII, 45, n. 8; XXXIII, 41, n. 6.

2. *Amplius duo millia hominum*, *minus duo* etc.; vide III, 64, n. 5.

3. *Mulcta praesens*; vid. I, 12, n. 6.

millium aeris in singulas civitates imposita. Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe impetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab Vrbe exisset, alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae[4] sibi quoque negare triumphum: « Non ita, inquit, Patres conscripti, » vestrae maiestatis meminero, ut me consulem esse » obliviscar. Eodem iure imperii, quo bella gessi, » bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo. » Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet[5], aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est[6]: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Martium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse[7] diceret, adiiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos*[8] *plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus iussis esse ac futura.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum, et consensum senatus, celebrante po-

4. *Ad solatium aequatae repulsae*, ut ipse eandem, quam collega eius (vide cap. 36 extr.), repulsam ferret, vel ei quoque honor triumphi petitus negaretur, idque collegae eius solatio esset.

5. *Ne novo exemplo triumpharet*, sine auctoritate senatus, et sine iussu populi.

6. *Iactata res ad populum est*; vide ad III, 10, n. 2.

7. *M. Horatium . . . triumphasse*; vide III, 63, et VII, 17. — *Patrem eius, qui tunc* (forte *nunc*) *censor esset*; vide X, 47. Mox *id* aute *ad populum* supplendum, vel excidit.

8. *Mancipia nobilium tribunos pl.*; vide ad II, 10, n. 6.

pulo diem, triumphavit. Et huius anni[9] parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius[10], in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo consules[11] in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule non adiecit), et ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Iovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat; sed fanum tantum[12], id est, locus, templo effatus, sacratus fuerat. Ceterum, hoc demum anno, ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata[13] republica, in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum[1] et consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et

9. *Et huius anni*, etiam huius; ut superioris, de quo vide cap. 30. — *Memoria*, historia.

10. *Auctor est Claudius* (vide ad II, 58, n. 1, et VI, 42, n. 4)...*ab Atilio in Etruria* etc. Fasti utrumque tradunt. Cf. Pigh. Annal. ad an. 459, et Periz. Anim. hist. c. 4, p. 216.

11. *Fabius ombo* (al. *ambos*) *consules . . . scribit*; vide ad I, 44, n. 5.

12. *Sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, sacratus* (al. *iam sacratus*) *fuerat*; vide ad I, 55, n. 3. Totum hoc *id est...sacratus* glossae speciem habere, saltem *sacratus* esse glossema τοῦ *effatus*, non male suspicabatur Stroth. Forte etiam legendum *hanc Romulus ante voverat* (vide ad I, 12, n. 5): *sed fanum tantum . . . fuerat hactenus. Hoc demum anno* etc. Facile *ut ex* $h\bar{c}$ (h. e. *hanc*), et *ceterum* ex *hactenus* oriri potuit.

13. *Bis eiusdem voti damnata republica*, voti solutionem debente; vide ad V, 25, n. 2. — *Republica* pro vulg. *respublica in rel. venit* reposui cum Gronov. qui bene monet, sensum esse: postquam iam his respub. voto Iovi Statori facto servata erat, visum est senatui ad religionem pertinere, vel religionem postulare, ut iusta aedes tam facili deo conderetur; cf. XXII, 33, et ad II, 5, n. 4. Recte quidem dicitur *resp. in religionem venit* (saltem *res in religionem venit* XXII, 33, et apud Cicer. de Nat. Deor. II, 4), sed minus recte *respub. in relig. venit*, *ut senatus* etc.; Doër.

Cap. XXXVIII. 1. *Sequitur hunc annum et consul . . . . . et bellum* etc., h. e. annus, quo et consul fuit insignis, et bellum etc. Confer ad c. 31, n. 10. — *L. Papirius* etc.; conf. ad IX, 16, n. 8. — *Qua . . . qua*; vide ad II, 35, n. 3.

bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et forte eodem conatu apparatuque omni opulentia [2] insignium armorum bellum adornaverant; et deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito [3] nova lege: ut, qui iuniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique iniussu abisset, caput Iovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo [4] lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione [5]; qua quondam usi maiores eorum fuissent, quum adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator [6] acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque: singuli introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto [7]

2. *Opulentia insignium armorum* etc., ut olim; vide IX, 40.

3. *Delectu per omnium Samnium habito nova lege*, sacrata, *ut*, *qui*, etc. confer IX, 39, et ad II, 8, n. 3; IV, 26, n. 2.

4. *Ex libro vetere linteo*, qualibus libris etiam Romani olim utebantur. Cf. ad IV, 7, n. 7. — *Sacerdote*, sacrum faciente, et *id sacrum*; pro huius sacri administrationem; Stroth.

5. *Vetusta Samnitium religione; qua quondam usi maiores eorum fuissent, quum adimendae Etruscis Capuae* etc.; vide IV, 37; VII, 38.

6. *Per viatorem imperator* etc.; vid. ad II, 56, n. 10.

7. *In loco circa omni contecto*, sc. *linteis* velis (ut supra), *arae* etc. Forte *ara* ex Festo: «Legio Samnitium linteata appellata est, quod Samnites intrantes singuli ad aram, velis linteis circumdatam, non cessuros se romano militi iuraverunt.»

arae in medio, victimaeque circa caesae, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Amovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque iureiurando, quae visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein iurare cogebatur diro quodam carmine [8], in exsecrationem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi isset in proelium, quo imperatores duxissent; et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum [9], ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent: ea legio linteata ab integumento consepti [10], quo sacrata nobilitas erat, appellata est; his arma insignia data [11], et cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar; hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

8. *Diro quodam carmine* (vide ad I, 24, n. 9), *in exsecrationem...... composito*, quo dira imprecabatur in caput suum, familiaeque, *nisi isset* etc.

9. *Primoribus Samnitium ... decem nominatis ab imperatore, eis dictum* etc. Locum hunc ad marginem codicis sui ita legendum coniecit Perizonius: « Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominati ab imperatore; queis dictum etc. » Habent *eis edictum* Portug. et Hearnii Oxoniens. B. An vocula *eis* eiecta, legendum: *obstrictis, decem nominatis ab imperatore edictum* etc.? Lem. — *Vt vir virum legerent;* vide ad IX, 39, n. 3.

10. *Ea legio linteata appellata est ab integumento consepti* loci; a linteis, quibus contectus erat locus, cratibus pluteisque conseptus; ut supra. Conf. ad IV, 20, n. 5, et Fest. voc. *legio*.

11. *His arma insignia data* etc.; conf. IX, 40.

XXXIX. Consules profecti ab Vrbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus [1], concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit; caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit; minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit: praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato atinate agro [2], Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit: ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum; lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. Quod quum inciperetur remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera romana castra viginti millium spatio aberant; et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo maiore discrimine res vertebatur [3], in Aquiloniam,

Cap. XXXIX. 1. *Operati superstitionibus*; vide ad I, 31, n. 7. — *Amiternum oppidum* Sabinorum, in Vestiuorum finibus, ex cuius ruinis succrevit Aquila, vel Furconium, vel hodie *S. Vittorio*, seu *Vittore*.

2. *Atinate agro*: intelligo Atinam Volscorum, sed quae hoc tempore erat in potestate Samnitium; Drak. Haerebat Duker. et *Antiate* legebat Cluver. Ital. ant. IV, 7, p. 1193. — *Summa rei Samnitium*; vide ad III, 5, n. 6. Cum *Aquilonia*, urbe ab Apuliae fines sita prope Aufidum flumen (hod. *Cedogna*), coniungitur *Cominium* opp. incerti situs, quod alii Samnitibus, alii Hirpinis assignant, quodque vel diversum est ab *Cominio Cerito* XXV, 14 extr., vel idem.

3. *Maiore discrimine res vertebatur*; vide III, 27, n. 6. Mox *iam* (κατὰ) *omnia ad dimicandum satis paratus* emend. Gron. ad XXI, 34.

quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti*[4] *sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam[5] consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et per picta atque aurata scuta*[6] *transire romanum pilum; et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsan nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis*[7] *essent. Deos immortales adesse*[8] *propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua coniectura mentis divinae sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro*[9] *mixta hominum pecudum-*

4. *Quid laxamenti*; vid. II, 24, n. 4.

5. *Approbare collegam consulta*; v. ad III, 62, n. 3. — *Nuntio misso*, quum ad collegam misisset nuntium. Mox *de praesentis hostium apparatus vana magis specie* coni. Gron. Sed *vana magis specie q. e. ad e.* per appositionem dicta; Duk.

6. *Picta atque aurata scuta.....occisam*; vide ad IX, 40. — *Romanum pilum*; vid. ad IX, 19, n. 2.

7. *Publicis etiam locis decorandis*, foro; vide IX, 40.

8. *Deos immortales adesse*, adiuvare; ut supra VIII, 7, « Aderit Iupiter ipse foederum a vobis violatorum testis »; vide ad I, 12, n. 6. — *Si qua*, aliqua *coniectura mentis divinae sit*, si mentem et consilia deorum aliqua coniectura assequi liceat.

9. *Nefando sacro... exsecrationes horrens, invitus iuraverit*; vid. ad c.

que caede respersus, ancipiti deum irae devotus; hinc foederum cum Romanis ictorum testes deos, hinc iurisiurandi adversus foedera suscepti exsecrationes horrens, invitus iuraverit, oderit sacramentum; uno tempore deos, cives, hostes metuat.

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti [1] pugnam poscunt: poenitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, iam relatis literis a collega, Papirius [2] silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit [3]. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit: nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus [4], tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul laetus auspicium egregium esse, et deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit. Exeunti iam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae [5] ferme erant) Cominium profectas. Quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocius proferri iubet,, subsidiaque suis quaeque locis, et praefectos

38. — *Ancipiti deorum irae*, duplici, *hinc*, tum ob foedera rupta, *hinc*, tum ob *iurisiurandi exsecrationes*.

Cap. XL. 1. *Clamore consentienti*, fausto nomine; vide IV, 37.

2. *Papirius silentio surgit*; vide ad VIII, 23, n. 12.

3. *Pullarium in auspicium mittit*, auspicium ex pullis capere iubet: superstitio nota et absurda, quam ad ultima imperii rom. tempora viguisse mireris.

4. *Pullarius, auspicium mentiri ausus*; conf. ad XXI, 63, n. 8. — *Tripudium solistimum*; vid. Cic. Div. I, 15; II, 8, et 34.

5. *Quadr. f. erant*; vid. VII, 7, n. 2.

subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis [6], cum cohortibus alariis [7], in tumulum conspectum propere circumducere iubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaque ab equitibus romanis; qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio, fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuntiaverunt. Iuvenis, ante doctrinam deos spernentem natus [8], rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto* [9]: *ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semetipsum religionem recipit* [10]. *Mihi quidem tripudium nuntiatum populo romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata [11] armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo

6. *Mulos, detractis clitellis* etc.; vide ad VII, 14, n. 4.

7. *Cum cohortibus alariis* (al. *alaribus*) sociorum peditatu. *Alae* nonnunquam sociorum copiae, at plerumque equitum quantum unius legionis erat (tum CCC); Str. Conf. ad XXV, 21, n. 4. — *Tumulum conspectum*; vide ad II, 5, n. 8.

8. *Iuvenis, ante doctrinam deos spernentem natus*; conf. ad III, 20, n. 6. Epicureos his verbis perstringi monet Gebh.

9. *Macte virtute diligentiaque esto*; v. II, 12, n. 10. — *Qui auspicio adest*, propr. *praeest*, sc. pullarius: sed illud verbum de sacris usitatius; Ern.

10. *In semet ipsum religionem recipit*; vide ad II, 5, n. 4.

11. *Insequitur acies ornata*, legio linteata, *armataque*, alius exercitus XX millium (vide cap. 38 extr.), et quidem *ornata acies*, ita ut *hostium quoque*, quamvis hostium esset, seu hostilis acies, *magnificum spectaculum* esset,

ictus pullarius ante signa cecidit. Quod ubi consuli nuntiatum est, *dii in proelio sunt*, inquit; *habet poenam noxium caput*. Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit [12]: quo laetus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse deos [13], signa canere, et clamorem tolli iussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. Nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille [1] occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecudumque strages, et respersae fando nefandoque sanguine arae, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandae familiae stirpique compositum. His vinculis fugae obstricti [2] stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere deorum hominumque attonitos metu: repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa

12. *Corvus voce clara occinuit*; vid. ad VI, 41, n. 6.

13. *Nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse deos*, evidentiori praesentiae favorisque sui significatione; Doër. Paulo ante: *dii in proelio sunt*; vide ad I, 12, n. 6.

Cap. XLI. 1. *Occulti paratus* (apparatus, ut saepe apud Tacitum; vid. ad Ann. III, 35, 5) *sacri .... compositum*; conf. cap. 38. — *Armati sacerdotes*, forte *centuriones*, ut cap. 38; nisi ibi leg. *circumstantes sacerdotes strictis gladiis*. — *Fando nefandoque sanguine*, pecudum hominumque.

2. *His vinculis fugae obstricti*, impedimentis fugae; his remediis, a fuga eos retinentibus, compulsi. Conf. c. 13 extr. et ad lib. XXI, c. 43, n. 3.

caedes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus [3] erat. Pulverem maiorem, quam pro numero, excitabant; insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant; arma signaque per turbidam lucem [4] in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat; fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul affirmavit errorem [5], clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Haec insidens equo: inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioque praedixerat [6], ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem; ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. Panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. Instant Volumnius et Scipio, et perculsos sternunt: tum, iam deorum hominumque victa vi [7], funduntur linteatae co-

3. *Dux alaribus cohortibus erat: pulverem maiorem* etc.; conf. c. 40, n. 6, 7. — *Maiorem, quam pro numero*; vide ad VII, 33, n. 2.

4. *Per turbidam lucem*, moto pulvere turbatam. — *In primo apparebant*; vide ad II, 20, n. 3.

5. *Consul affirmavit errore* etc.; conf. ad X, 14, 13.

6. *Ipse Trebonio Caedicioque praedixerat*; vide supra ad lib. II, cap. 10, n. 4.

7. *Tum iam deorum hominumque victa vi*, quam horrendum iusiurandum et terribiles minae in milites habuerant; Doër. Conf. c. 38. — *Victa vi*; *victa vis* plurimi codices, et fere omnes ante Frobenian. edd. Ea lectio si recipiatur, post voc. *vis* interpungendum est, *victa vis; funduntur.* Vulgatum placebit illis qui omnia unius orationis complexu contineri malunt; contra scriptam lectionem praeferent, qui codicum consensum

hortes: pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquam, praeter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est; nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua [8], dextrum ad castra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni maiore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent: inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam collegerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: sequuti alii, testudine facta [9], in urbem perrumpunt; deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. Penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: iam enim praeceps in occasum sol [1] erat, et appetens nox [2] periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu

non spernendum indicabunt, praesertim quum alibi etiam Livius intercisis his orationibus delectatus sit. Eligat igitur quisque, quod sibi verius videatur. Lem. — *Linteatae cohortes*; vide cap. 38. Mox *agmen* post *peditum* deleri malebat Gronov.

8. *Diversa cornua* etc.; vid. supra ad III, 60, n. 1.

9. *Testudine facta*; vid. V, 5, n. 3.

Cap. XLII. 1. *Praeceps in occasum sol*; vide ad IV, 9, n. 6.

2. *Appetens nox*; v. ad V, 19, n. 2.

esse; et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec iam integri quidquam esse [3], quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri iussit; ingressi proxima ex parte [4], quia nox appropinquabat, quievere: nocte oppidum ab hostibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta [5] trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerundae rei. Ab eodem robore animi [6] neque controverso auspicio [7] revocari a proelio potuit; et in ipso discrimine [8], quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi [9] prius,

3. *Nec iam integri quidquam esse*, nihil, quod a se mutari possit, nihil a suo amplius pendere arbitrio, omnia iam tentata esse et perfecta; vide ad II, 5, n. 1.

4. *Ingressi proxima ex parte ..... quievere*, ex parte militum, qui urbi proximi fuerant; Doer. Imo *ingressi* erant. Cave etiam iungas *ingressi proxima* et *ex parte quievere*. Aptior ratio est: *ingressi ex parte*, non omnes, sed pars copiarum, quas consul acciverat, *proxima*, primas urbis partes; vel *ingressi* urbem *ex proxima parte* eius, h. e. proximas eius partes (cf. ad II, 33, n. 8): nisi cum Gronoviis leg. *proxima portae*, vel *ingressi proxima, ea parte .... quievere*.

5. *Millia trig.* etc.; v. IX, 43, n. 8.

6. *Ab eodem robore animi*, propter illud; vide ad I, 1, n. 5.

7. *Controverso auspicio*; cf. c. 40.

8. *In ip. discrimine*; v. IV, 17, n. 1.

9. *Pocillum mulsi prius, quam temetum*, vinum (praecipuam temulentiae causam; vide Plinium XIV, 3, et Gell. X, 23), *biberet, sese facturum*, sacrificandi causa oblaturum: nam *facere* est verbum propr. de sacrificiis. Sed vel simpl. dicitur pro sacrificare (*facere* et *fieri*, sc. sacra, seu sacrum, ut saepius utrumque XXII, 10, et gr. ῥέζειν, conf. ad Iuven. IX, 117), vel iungitur eo sensu cum ablat. rei (ut *catulo* et *vitula* apud Colum. II, 22, et Virg. Ecl. III, 77), non cum accusativo rei, nisi cum *sacra*, aut *sacrificium* et *res divinas*. Hinc leg. forte *pocillo*, aut *facturum* proprio sensu h. l. capiendum, etsi non sine respectu sacrificii, vel cum Drak. referendum ad compositionem *mulsi*, quod ex vino et melle conficiebatur, unde gr. οἰνόμελι dictum. Ceterum Suo-

quam temetum biberet, sese facturum. Id votum diis cordi fuit [10]; et auspicia in bonum verterunt [11].

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res: prima luce, ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuntius a collega [1] trepidus de viginti cohortium adventu, et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coëgit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae amoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit [2]; simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam iam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res, et [3], qui aegre

thius iam monuit, hoc votum, quod non templum, aut tale quid magni contingat, sed ad vinum et laetitiam speciei, adeoque fere iocosum sit, afferri ad probandum, *non ferme alium laetiorem ducem in acie visum*. Multi autem usus Romanis tum in sacris fuit, tum in deliciis, et in triumphis, funeribusque, in quibus milites et funus prosequentes eo donabantur. Cf. XXXVIII, 55, n. 2; Varr. R. R. III, 16, n. 2; Colum. XII, 12; Plin. XIV, 17; XXII, 23, 24, seu 49-53 (ubi v. Hard.); Plaut. Bacchid. IV, 9, 149 sq. Plut. Apophth. p. 196.

10. *Id v. diis c. fuit*; v. VI, 9, n. 1.

11. *Auspicia in bonum verterunt*; vide ad II, 3, n. 2.

Cap. XLIII. 1. *Nuntius a collega*; vide ad XXVII, 5, n. 4. — *Decem cohortibus alariis*; vid. X, 40, n. 7.

2. *Testudine ad portas successit*; vide ad V, 5, n. 3.

3. *Et* Romani, *qui aegre* (difficulter) *successerant ex plano* loco *in muros*, nunc *loco*, *quem magis* quam hostem *timuerant*, *victo*, superato muro, *facile in*, adversus, *hostem* ipsis *imparem* viribus *ex aequo pugnabant* loco. Vox *ita* ante *postquam* iungenda

successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant, relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abiectis armis, ad undecim[4] millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt: caesa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri[5] proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio[6] progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent[7] iter, repente in fugam consternantur[8], conspecti ab equitibus; qui, egressos nocte ab oppido Samnites persequuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat: iamque etiam legionariae

cum verbis sequentibus *relictis turribus* etc.

4. *Ad undecim* (al. *quindecim*) *millia hominum et quadringenti*; vide ad lib. IX, cap. 43, n. 8. — *In fidem consulis venerunt*; vide ad lib. VII, cap. 18, n. 1.

5. *Neutri proelio occurrerunt*; vid. ad XXI, 61, n. 1.

6. *Flamma late fusa certioris cladis indicio*, forte *certius c. indicium ..... prohibuit*, vel *certiori c. indicio*, *p. l. prohibiti*; I. Gronov.. — *Eo ipso loco prope temere*, fere sine ordine, dum quisque locum capiebat, quem sibi forte aptum invenerat; Doering. — *Forte temere* malebat Gron.

7. *Quam in partem intenderent iter*; vide ad IV, 19, n. 1.

8. *In fugam consternantur*; vide ad II, 47, n. 3.

cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere; alio agmine[9] incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus romani auxit, et ab altera parte feliciter gesta res. Vterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis[1] deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. Et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo[2] terruerat hostes: iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. Equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis[3] armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum iam tempus esset de-

9. *Alio*, reliquo (vide ad IV, 10, n. 2), *agmine incolumi*, *ut ex tanta trepidatione*; vide ad VIII, 30, n. 7.

Cap. XLIV. 1. *Exhaustis tectis*, exinanitis, expilatis, direptis, ut XXVI, 30; XXXI, 38; XXXIV, 13; ubi vid. Drak.

2. *Magni agminis modo*, specie; Doër. — *Centuriones* quatuor, *militesque*, manipulum hastatorum; vid. praec. Tempora h. l. parum conveniunt; *terruerat*, *fecit*, *ceperant*; Duk.

3. *Corniculis*, forte ornamentis galearum, cornu speciem referentibus; et hinc *cornicularii* milites, iis donati, seu insigniti. Tubulos cornuum for-

ducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera, et persequi; ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando, iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis dimicantem [4] conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literae consulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditae; et quatridui supplicatione [1] publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria [2] fuis-

ma fuisse, quibus inderentur plumae eminentes, ornatus galeae et caudae equi, suspicabatur Scheff. de tribus orbibus aureis, p. 56-66. « *Cornu* dictum illud ornamentum, miris gemmis ornatum, quod capite gestant Venetorum duces: et id nummo argenteo Alexandri Magni caput galeatum cum corniculis, quibus inditae plumae, conspicimus; » Marc. Donat. Conf. Drakenb. ad hunc locum; Salmas. ad Solin. p. 386, et Intpp. Suet. Dom. XVII, et Gramm. IX; Valer. Max. VI, 1, 11. *Corollis*, vel *coronulis* coni. Iac. Periz.

4. *Pro aris ac focis dimicantem*; vid. ad V, 30, n. 2. — *Diversi*; vid. III, 60, n. 1. — *Saepinum*, Σαίπινον; Ptol. hod. *Supino*, ad Apenninum et fontes Tamari flumin. unde *municipes Saepinates* apud Gruter. 441, 4; 513, 1. — *Volana* oppid. Samnii, non nisi Livio memoratum, ut et *Palumbinum* et *Herculaneum* cap. 45.

Cap. XLV. 1. *Supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est*: ante *supplicatione* supplend. *in*, vel *et* inserendum ante *privatis*.

2. *Tolerabilis futura Etruria fuisset*. Haec ita Livius narrat, perinde atque ante Etruria ac Samnium nunquam simul adversus Romanos fuerint, quum ad finem ann. 458, cap. 32, bi duo populi, ac praeterea Galli et Umbri, non parva accessio, bellum Romanis moverint. Lem. — *Si quid in*

set, si quid in Samnio adversi venisset; quae, coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo romano nollent; obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque iniuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curae senatui futurum, ne socios fidei suae poeniteret: Etruscorum prope diem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent: quibus non redditis, ex auctoritate Patrum iussu populi[3] bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti proelio, et cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicavit. Castris deinde positis, moenibus hostem inclusit. Oppugnatum oppidum, captumque: in his tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum; ita

Samnio adversi venisset; duo e Paris. codd. cum uno e Gronov. et antiqq. edd. *evenisset*. Sed vulgatum etiam servari potest; vide ad IX, 12, n. 1. Lem. — *Occupationem belli romani*, bellum in Samnio. — *Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum* etc.; vide ad III, 4, n. 2.

3. *Ex auctoritate Patrum iussu populi*; vide ad I, 17, n. 6.

ut parvo admodum plures[4] caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio [5] non patiebantur. Papirio ad Saepinum maior vis hostium restitit. Saepe in acie, saepe in agmine [6], saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio [7], neque bellum ex aequo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem iustam coëgit hostes; obsidendoque vi atque operibus[8] urbem expugnavit. Itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives iam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit: venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus [1]. Triumphavit in magistratu,

4. *Parvo admodum plures* (ut *aliquanto plures*, *multo plures*, *nimio plures*, apud Plin. II, 67; *parvo brevius*, ap. Gell. XIII, 2, n. 17; *parvo iunior* et *brevi antiquior*; Gronov.), *caperentur*, quam caesi essent.

5. *Vim frigoris in Samnio* maiorem, quam in Etruria, quia regio erat montana; Strothius.

6. *Saepe in acie*, *saepe in agmine*, in itinere, ut apud Sall. Iug. 45, vel, ut Drak. exponit, qui alterum *in* delendum putat: non explicatis ordinibus, distinctaque acie. Cf. XXI, 57; XXV, 34 (*agmina magis quam acies pugnabant*); XXIX, 36; XXXIII, 9; quibus locis *agmina aciei* (ex aliorum sententia; singulae manus toti exercitui) opponuntur. *Agmina* etiam et *incondita turba* synon. XXI, 57.

7. *Neque obsidio erat*, quia magna vis hostium in acie resistebat Romanis, neque iustam obsidionem fieri *tutando armis virisque moenia* patiebatur; *neque bellum ex aequo erat*, quia non omnis exercitus Samnitium castris et acie collecta cum Romanis pugnabat, sed ex parte etiam moenibus urbis, ad quae castra posuerat, defendebatur; Stroth. *Neque obsidio, sed bellum ex aequo erat*, MS. Flor. probb. Gronov. et Drak. ut sensus sit: non iam videbantur obsideri, sed in campo pares cum paribus congredi.

8. *Vi atque operibus*; vide ad V, 22, n. 6. — *Ab ira plus caedis editum*; vide ad I, 1, n. 5. — *Septem millia* etc.; vide ad IX, 43, n. 8.

Cap. XLVI. 1. *Triumphus omnium consensu est delatus*, forte *decretus*

insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere ac transvecti sunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conspectae. Inspectata spolia Samnitium; et decore ac pulchritudine paternis spoliis [2], quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia; id aes redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta, omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda est: auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est; quum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda, et stipendium militare praestari potuisset. Aedem Quirini [3], quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset), ab dictatore patre

legend. cum Drak. Nam Mario, Caesari, aliisque non petentibus triumphus quidem oblatus est, sed nemini, quod sciam, his temporibus. — *Insigni, ut illorum temporum habitus* (ratio et indoles) *erat, triumpho*; v. ad VIII, 30, n. 7. — *Transiere* pedites *transvecti sunt* equites ..... *civicae coronae, vallaresque, ac murales*; cf. ad VI, 20, n. 5. *Vallaris* forte diversa a *castrensi*, quod castra etiam potuerunt esse sine vallis, solisque terrenis aggeribus munita: haec ei data, qui primus introiverat castra hostium; illa ei, qui primus vallum castrorum superaverat: huius insigne vallus ex auro, illius vallum. Ita Iac. Gron. ad Gell. lib. V, cap. 6.

2. *Paternis spoliis*, scutis auratis Samnitium, ab huius Papirii patre devictorum, *quae nota erant frequenti ornatu publicorum locorum*, fori; vid. IX, 40. — *Vicies centena et ad*, circiter, plus minus, *triginta t. m.* ex emend. Gron. qui vid. etiam de pec. vet. II, 5.

3. *Aedem Quirini ..... dedicavit*; cf. Plin. VII, 60, qui simul tradit, primum ab eo solarium horologium ad hanc aedem statutum fuisse. Idem Plinius XXXIV, 7, seu 18, refert e captivis Samnitium armis colosseam Iovis statuam in Capitolio, nec tamen a Papirio, sed Sp. Carvilio, factam esse.

votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. Quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum [4] vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat [5], hibernatum duxit. Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit: caesa ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti [6]. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium eius anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis [7] Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem [8] eius deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. Et militibus

4. *In agrum vescinum*; v. ad VIII, 11, n. 3.

5. *Regio ea infesta ab Samnitibus erat*; vide ad I, 7, n. 7. — *Troilium* opp. ignotum. Forte legendum *Trossulum*, oppidum Etruriae, non longe a monte *Frasconi* (hodie *Trosso*), a quo sine peditum opera capto equites roman. *Trossulos* fuisse dictos docent Plin. XXXIII, 2, seu 9, et Festus.

6. *Minus duo millia capti*; vide ad III, 64, n. 5, et XXVII, 16, n. 2.

7. *Aedem Fortis Fortunae* trans Tiberim. Donatus: *Fortuna dicta est incerta res, Fors Fortuna eventus fortunae bonus.* Conf. ad Tac. Annal. II, 41, n. 2; Ovid. Fast. VI, 773 seq. et Nardini Roma antica VII, 11. — *De reliquo aere, de manubiis*, h. e. de reliqua praedae parte, et quidem ea, quae *manubiae* erant; Strothius. *Manubiae* tertia praedae pars, quae imperatori solebat dari, et ab eo in monimentum aliquod ornamentumve publicum consumi. Conf. Periz. Epist. XXXII, in Syll. Epist. Burm. t. IV; Heins. ad Velleii II, 40; Ascon. et Graev. ad loca class. Cic. Verr. I, 59, et Leg. agrar. I, 4; II, 22, 23. — *Faciendam locavit*; v. ad V, 23, n. 6.

8. *Prope aedem eius* (al. *eidem*) *deae ab rege Servio Tullio dedicatam*

ex praeda centenos binos asses, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate [9] collegae gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum eius; qui dicta die a M. Cantio [10] tribuno plebis, fugerat in legationem [11] (ut fama ferebat) populi iudicium: iactarique magis [12], quam peragi, accusatio eius poterat.

XLVII. Exacto iam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant [1], quinque post dies alii suffecti. Lustrum con-

novam nuncexstructam fuisse mireris. Forte legendum *prolapsa aede, eidem deae... dedicata.* — *Alterum tantum centurionibus atque equitibus:* « haec praemia pro portione stipendii dari solita, quod miles simplex, centurio duplex, eques triplex accipiebat. Conf. XXXIII, 23; XXXIV, 52; XXXVI, 40; XXXVIII, 59; XXXIX, 5, n. 7; XL, 43, 51; XLI, 7, 13; XLV, 40, 43. Nec aliter accipienda videntur ea loca, ubi nulla vel centurionum et equitum fit mentio, ut XXVIII, 9; XXX, 45; XXXI, 20; vel centuriones, vel equites praeterit Livius, ut XXXIV, 46; XXXIX, 7; nisi utroque loco aliquid excidit. Singulare et corruptum est, quod XXXIII, 37, legitur, non quod h. l.; etsi neque sine exemplo est, eo quod mihi persuadeo, non multo ante hoc tempus in usu esse coepisse, ut triumphantes exercitui aliquid ex praeda dividerent, et ob id tum nondum certam rationem ac modum horum praemiorum servatum fuisse. Nam primam huius rei a Livio mentionem puto fieri X, 30. » Daker. Cf. XXXIII, 23, n. 3, et XXXIX, 7, n. 2.

9. *Malignitate collegae*, ob malignitatem Papirii, qui militibus nihil dederat ex praeda. Cf. ad III, 63, n. 2.

10. *Dicta die a M. Cantio* (al. *Scantio*): causa non additur; sed petenda videtur e cap. 37.

11. *Fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudicium*; cf. ad VI, 24, n. 7. Sed potius leg. *in legatione* cum Perizonio, vel, quod malim, *per legationem*; nam sensus est: qui, quamvis consularis, et consulatu vix deposito, ut fama ferebat, *legationem*, hoc est legati munus a Carvilio petierat acceperatque, ut effugeret populi iudicium, quique illud ita evaserat: nam magistratus, et qui reipublicae causa aberant, in ius vocari non licebat. Hoc itaque iam tum legibus cautum, vel certe usitatum fuisse videtur: incerti quoque anni est lex Memmia de ea re lata, et dubium, utrum haec diversa fuerit a Remmia de calumniatoribus, an eadem, et quod nomen huic tribuendum; vide Pigh. Ann. ad ann. 613; Ernesti clav. Cic. et ad Sueton. Caes. 17 et 23.

12. *Iactarique magis* (vide ad III, 10, n. 2) *quam peragi, accusatio eius poterat*, ob favorem consulis; forte et ob artes, quibus res extracta est in principium novi anni, quo alii tribuni plebis magistratum iniere. Conf. cap. 47 pr.

Cap. XLVII. 1. *Quia vitio creati*

ditum [2] eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus [3]; lustrum undevicesimum

erant tribuni plebis: « Idem XXX, 39, de aedilibus plebis dicit. At plebeii magistratus auspicato non creabantur. Quomodo ergo *vitio creati* dicuntur? Hoc expedit Gruchius de Comit. II, 4 pr. et in responsione ad poster. Sigonii disputationem p. 842 editionis Hanov. » Duker. Cf. ad V, 17, n. 4.

2. *Lustrum conditum*; vide ad I, 44, n. 3.

3. *Censores vicesimi sexti a primis censoribus*: sed vix XII censorum paria memoravit iam Livius. —*Lustrum undevicesimum*; in Fastis Capitol. trigesimum: unde Livium non numerasse lustra X ante primos censores condita suspicabantur Sigon. et Pigh. in Annalibus ad an. 459, qui et saepe notavit incuriam eius in censoribus lustrisque referendis. Sed forte librarii pro XXX reposuere XIX. Nota Drakenb. est haec: « Dodwell. de Cyclis diss. X, §. 92, pag. 632 emend. *Cens. LXXXVI a primis censoribus*: primos enim censores an. Vrb. 311 institutos esse, et an. 320 censurae tempus XVIII mensium spatio conclusum ab Aemilio Mamerco, ita ut singulis trienniis ad an. 440 bina fuerint censorum collegia. Verum toto caelo errat. Licet enim Aemilius censuram XVIII mensium spatio concluserit, non tamen postea quolibet mense octavodecimo novi censores, adeoque uno triennio duo censorum paria creabantur; sed, quemadmodum antea fieri solebat, quolibet quinquennio semel tantum novi censores eligebantur, rerum hac lege, ut post XVIII menses honore abirent, reliquo trium annorum et sex mensium spatio nulli censores in republica forent. Patet hoc ex cavillationibus Ap. Claudii IX, 33, qui contendebat, se censorem creatum esse ex formula primae istius legis, qua primitus censores instituti sunt, iisque imperium quinquenne datum est: similiter etiam reliquos censores post C. Furium et M. Gegabium, in quorum censura lex Aemilia lata erat. Ita enim Appius illa praetexere potuit, etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; non tamen aut se, aut quemquam eorum, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Praeterea, si post XVIII menses mox prioribus novi substitui solerent, cur non tempore Appii, exacto eo spatio, novi censores creati sunt, unde Appio censura abeundi necessitas imposita fuisset? Novos autem censores creari Appius impedire non potuisset, quia comitiis, quibus censores creabantur, non ipsi censores, sed consules praeerant. Insuper adhuc diutissima post Appii censuram censores tantum per XVIII menses, aut certe non per integrum quinquennium, honorem obtinuisse, et satis magna quinquennii parte nullos in republica censores fuisse, colligi potest ex Liv. XLV, 15, ubi censores petiisse legimus, ut *per anni et bimensis tempus prorogaretur sibi censura*. Id alioquin excurrisset in tempus novorum censorum, adeoque tum quatuor censores uno tempore exstitissent, quod erat inauditum. Sufficisset, si post triennium id sibi concedi petiissent. Ve-

fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos romanos spectaverunt [4]: palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis [5], via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Brutum Scaevam: ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis [6] simul urbem atque agros suffecit; portentoque iam similis clades erat. Et libri aditi [7], quinam finis, aut quod remedium eius mali ab diis daretur: inventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum [8]. Neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

rum nunc eo anno petierunt, quis instabat finis anni et sex mensium, quibus exactis dignitate abituri erant.» Idem Drak. ad XLV, 15 extr. haec notavit: «Sensus Livii est, censores petiisse, ut ad annuum et semestre spatium, per quod secundum legem Aemiliam censuram gerere poterant, *anni et bimensis tempus* adderetur, quo sarta tecta exigerent, et opera locata probarent. Male vero Dodwell. l. l., §. 18, existimat, censores a pontificibus petiisse, ut hic annus bimestri spatio per intercalationem augeretur. Nam *prorogare* non pro *intercalare*, nec *tempus anni et bimensis* pro *tempus bimensis in anno* ponitur etc.»

4. *Eodem anno coronati primum... ludos rom. spectaverunt* non soli, opinor, imperatores, sed et alii, quibus coronae praemii loco datae; Stroth. Cf. XXIII, 11, n. 7, et Lips. Mil. rom. V, 17. Forte legendum *ludos Romani spectaverunt.* Verba *eodem anno* parum venuste repetuntur. Cf. ad I, 3, n. 8.

5. *Damnatis aliquot pecuariis* (vide ad X, 23, n. 11), ex multa *via ad Bovillas silice perstrata est a Martis*, num templo? an campo? an iungenda *a Martis silice*? Nihil horum satis probandum, et mendosa forte vox *Martis.* Interpretes tacent.

6. *Pestilentiae urentis Vrbem* etc.; vide ad X, 17, n. 1.

7. *Et libri aditi* Sibyllini (vide ad III, 10, n. 6), ut ex iis intelligeretur, ut docerent, *quinam finis, aut quod remedium* etc.

8. *Aesculapium ab Epidauro Romam arcessendum;* vide XXIX, 11 pr. Epit. Liv. lib. II; Plut. Qu. Rom. 93, p. 286 (tom. VII, pag. 153, ed. Reisk.); Oros. III, 22; quique fabulosam narrationem tam diligenter quam ingeniose tractavit Ovid. Met. XV, 622-744.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER I.
IN LOCVM LIBRI XI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI VNDECIMI.

Qoom Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitn ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi iguomioiam, eo maxime senatum movit, quod iturnm se filio legatum pollicitus est, idque praestitit: eius consiliis et opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Poutium, imperatorem Samnitium, ductum io triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, nt Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferreot, auguem, qui se in navem eorum contulerat, io qno ipsum nnmen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapii consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaveraot, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tuoc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est: ceosa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter aes alienum, post graves et longas seditiooes, ad ultimum secessit in Iaoiculum; uode a Q. Hortensio dictatore deducta est: isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas contioet: item adversus Locanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

I. Fractae iam multis proeliis Samnitium opes erant: neque dubium habebatur, quin bello finis imponi posset, si perculso et debilitato hosti quam minimum ad confirmandos animos spatii relinqueretur. Igitur Q. Fabius consul, ardens iuventa, et confecti belli gloriam sibi comparare certus, delectu haud segniter acto, protinus in Campaniam cum exercitu profectus est. Samnites enim, dura gens, et ad desperationem potius quam timorem tot cladibus acta, quod superioris anni consules ad triumphum suum legiones deduxerant, occasione temporum usi, non poenitendas copias ex reliquiis priorum pugnarum, et novis delectibus coëgerant: et quoniam pestilentia Romanos urgeri sciebant, praeterea consules, nec experientia bellorum, nec auctoritate magnopere metuendos, eum in annum factos esse audiverant; in spem erecti, Campanos semper spretos, tum autem ut auctores periculorum malorumque suorum invisiores, populationibus et vastatione agrorum lacessebant.

II. Erat in duce romano par dignitati Fabiae domus animus, sed contemptus toties a suis victae gentis, et rei gerendae cupiditas, consilium eripuerant: raptim ad hostes exercitu ducto, quum praemissos ab imperatore Samnitium speculatores vidisset, qui conspecto Romanorum agmine se recipiebant ad suos, universam hostium multitudinem fugere arbitratus, non locorum, non hominum explorato habitu, tanquam omnis victoriae spes in celeritate posita esset, quanta maxima festinatione poterat, signa inferri iussit. Apud Samnites, a suis praemonitos, omnia circumspectius acta sunt: praecipi opportuna loca, strui acies, allo-

§. 1. Zonaras, t. II. — Liv. VII, 31.
§. 2. Zonaras. — Eutrop. — Suidas in Fab. Max.

quiis ducum accendi militis animi potuerunt. Igitur eventus proelii qualis esse debuit, fuit. Fessos ex itinere et cursu, turbatis ordinibus, tanquam ad praedam magis quam pugnam venientes, instructus paratusque miles haud magno negotio pepulit: Fabius, desideratis suorum millibus tribus, maiore etiam numero sauciorum, quo minus omnem exercitum amitteret, superventu noctis defensus est.

III. Tum loco paulo aequiore capto, quantum in illa trepidatione fieri potuit, castra communita sunt: in quibus haud multo melior, quam in ipsa acie, aut facies rerum, aut fiducia animorum fuit: non requies fessis, non cibus esurientibus, non fomenta sauciis suppetebant; tantum cum armis egressi, prioribus in castris impedimenta omnia reliquerant. Igitur inter gemitus morientium, et querelas superstitum tota nox exacta est, omnibus imminentem diem cum horrore ac desperatione, ut supremam, opperientibus. *Neque enim laboribus fessos, exhaustos vigiliis, vulneribus debiles, perculsos infelici proelio, numero etiam multum imminuto, resistere posse hostibus, quos incolumis adhuc, integris animis corporibusque, et optima spe incensus exercitus sustinere nequivisset.* Rebus conclamatis, uti solet, remedium ab hostis errore fuit. Ille venientis alterius consulis fama perterritus, ne, si oppugnare castra Fabiana adortus esset, recentium copiarum adventu a tergo circumveniretur, rerum supra spem felicium successu contentus, motis castris iter alio convertit. Digressis hostibus, Romani quoque ad tutiora loca se receperunt.

IV. Postquam ista Romam allata sunt, magis ignominia quam accepto detrimento mota civitas, mole-

§. 3. Zonaras.

stissime tulit, temeritate consulis effectum, ut bellum, quo diuturnius nullum fuerat quum iam in exitu esset, nova spe repletis Samnitium animis, formidabilius iterum, quam a longo tempore fuisset, renasceretur. Neque tribuni modo plebis, quorum hae propriae artes erant, frequentibus ad populum concionibus invidia et odio cuncta repleverant; verum etiam apud Patres agitata re, atroces sententiae dicebantur: factumque senatusconsultum est, quo *certum ante diem Fabius consul ad dicendam Romae causam adesse* iubebatur. Venientem magna vis accusatorum adorta est: neque defendi factum quibat; et quod unum maxime prodesse debebat reo, Fabii senis gratia, in contrarium verterat. Minus enim ignoscendum ei putabant, qui a praestantissimo viro genitus, et inter paternos triumphos educatus, non modo romanum nomen, sed suae quoque familiae laudes, et partas a maioribus victorias, per tantam imprudentiam accepta clade foedavisset.

V. Exulcerati animi, et defensionem paranti reo vix aequas aures praebituri, Fabii patris insigni pietate primum, mox etiam oratione leniti sunt. Is enim veritus, ne propter rem male gestam filius ab exercitu removeretur, ab ipsa quidem culpa purganda penitus abstinuit: sed *sua et maiorum merita* modeste commemorans, *tam acerbam sibi iam seni, tam ignominiosam genti Fabiae notam* deprecabatur. *Neque tamen se postulare, ut ceteris tot Fabiis, qui ab ipsis prope Vrbis primordiis romanam rem virtute consilioque auxissent, ut trecentis etiam illis, qui rempublicam sua, et tantum non universi nominis Fabii internecione texissent, error unius condonetur, si immedicabilis ille*

§. 4. Liv. Epit XI.

sit, maiusque commodum ex poena filii sui, quam incolumitate, perventurum esse videatur: se enim caritatem patriae affectibus aliis omnibus anteferre satis didicisse. « Verum enimvero, quidquid in hoc adolescente » metuendum fuit, transactum est: bona autem, quae » mens illius indolesque, ac sub me non ineptissimo » magistro, uti vobis visus sum, instituta et exercita » virtus pollicentur, adhuc exspectari possunt, nisi » spem istam, non quidem iniqua, sed tamen intempestiva severitate praecidimus. Multis initio rerum » gerendarum impegisse ad prudentiam et cautionem » profuit, qui erroris admoniti, mediocria saepe da» mna ingenti utilitate redemerunt.

VI. » Et nescio, an non ad fortunae potius invi» diam, quam hominis cuiusquam peccatum, referri » verius sit, quod et reipublicae nostrae, et Fabiae » gentis diuturna felicitas mediocri detrimento ca» stigata est: quamquam benevolentia magis haec » deorum, quam invidia vocanda sit, cuius beneficio » adversus exitiabilem superbiam, quae res nimium » secundas sequi solet, non tam damnosa civitati clade, » quam ad documentum efficaci, conditionis humanae » admonemur. Quidquid id est, Quirites, mihi certe » sinistri aliquid praesagiebat animus, quum die co» mitiorum sollicite vobiscum agerem, ne filium » meum consulem faceretis. Quum enim patrem meum, » avum, proavum, alios maiores meos saepissime, » ad haec me ipsum quinquies hoc magistratu functum » esse cogitarem, incipiebam vereri, ut eadem in » gente summos honores continuari vel dii, vel ho» mines animo satis aequo paterentur. Atque utinam vel » isto tempore preces meae valuissent! vel vobis benefi-

§. 6. Polyaenus. — Val. Max. IV, 1, 15.

» cium vestrum tueri placeret! ne quod honoris cau-» sa, me recusante, tribuistis filio meo, inauditae » hactenus ignominiae occasio utrique fieret; vosque » temeritatis argueremini! quos, si priorem de Q. » Fabio sententiam alio iudicio rescinditis, aut de-» disse imperium sine causa, aut abrogasse posteri » credent.

VII. » At si mitiora decreveritis, et vestra vobis au-» ctoritas, et Fabiae gentis existimatio salva erit; er-» rorque iuvenilis, uti cum aliquo reipublicae damno » commissus est, ita maiore cum eius emolumento » emendabitur. Sed quis spondere hoc ausit? Ego, » Quirites, ego pro filio meo sponsorem me reipu-» blicae dabo: et, quod senatui populoque romano, » deinde nostrae domui felix faustumque sit, consuli » legatus ibo, particeps futurus omnis fortunae, quam » aut invenire dabitur, aut facere. Viget adhuc ani-» mus; neque, ut in hac aetate, virium corporis poe-» nitet: possum perferre militiae labores; possum in » acie stare; et, si nihil aliud, memoria veterum pu-» gnarum terrere hostes, alacritatem augere nostro-» rum; et, quod caput est, possum adolescentiam » consulis, quae sola rerum secius gestarum causa » est, regere consilio, et aetatis praefervidae impetus » senili cautione temperare. Nisi filii ingenium tene-» rem, eumque recte monenti morem gesturum con-» fiderem, nollem in fine prope vitae sine dedecore » actae, post tot consulatus ex sententia mea vestra-» que gestos, post ingentes victorias, et illustres trium-» phos, tot annorum laboribus periculisque partam » belli domique gloriam, unius iuvenis inconsultae » temeritati corrumpendam permittere. »

§. 7. Valer. Maxim. V, 7, 1.

VIII. Huic orationi nec ad movendos praesentium animos pondus, nec ad sponsionem melioris eventus fides defuit. Summo omnium consensu legatione decreta, rebus omnibus intentissima cura provisis, non minore favore speque profectus consul est, quam paulo ante conviciis et indignatione redierat. In itinere deinde et castris, nihil non ex disciplina, veterisque imperatoris artibus curatum est: et socii, quos Q. Fabius pater multis beneficiis et virtutis admiratione devinxerat, ad omnia, quae imperabantur, praesto fuere. Milites etiam ipsi delendae ignominiae cupidi, confisique consiliis eius ducis, sub quo eamdem illam gentem, a se patribusque suis saepe fusam fugatamque meminerant, copiam cum hoste confligendi dari votis omnibus desiderabant.

IX. Neque minores a recenti victoria Samnitibus animi erant: ita, quum hi partum decus retinere, illi recuperare amissum niterentur, summis utrinque viribus concursum est. Et iam deteriore loco res romana esse coeperat, consulemque ipsum dux hostium C. Pontius Herennius cum delecta manu circumveniebat, quum, animadverso filii periculo, Maximus in confertum Samnitium agmen admisso equo se intulit. Sequutus est equitum globus, supra solitam alacritatem pudore accensus, si tot florentissimi iuvenes animis et robore a sene vincerentur. Hic impetus totius proelii fortunam traxit: sustinuere primum romanae legiones hostem, equitatus audacia animatae; mox impulerunt: frustra obnitente Herennio, qui omnibus boni et ducis et militis muneribus eo die functus, dum redintegrare ordines, retinere fugien-

§ 8. Dio ap. Vales. VIII.
§ 9. Oros. III, 22. — Zonar. — Eutr. XI.

tes. obsistere ingruentibus tendit, neque inhibere fugam suorum potuit, et opportunitatem evadendi ipse amisit. Capta cum duce millia Samnitium quatuor: ad millia viginti proelium et fuga hauserunt. Etiam castra hostium in potestatem redacta sunt, cum ingenti praeda, quam statim agri hostium late vastati, passimque expugnata, aut dedita oppida luculenter auxerunt.

X. Tanta rerum commutatio accessione unius hominis facta est, ut paulo ante victor exercitus a victo caederetur; et eum imperatorem, a quo fusus fugatusque consul fuerat, ipse nunc captivum abduceret, ingens populo romano spectaculum, et ornamentum triumphi sui, quem anno sequente ad urbem reversus summa omnium voluntate impetravit. Dum haec a Fabiis in Samnio administrantur, etiam alter consul, D. Brutus, cui Falisci provincia evenerat, prosperis rebus usus est. Quippe adiutus a Sp. Carvilio legato (nam et Bruto legatum adiungi placuerat), viro bellorum et hostis gnaro, adversus quem superiore anno consul rem feliciter gesserat, et ceterae Etruriae partem non exiguam perpopulatus est; et Faliscos occurrere ausos proelio vicit.

XI. His rebus in Vrbem nuntiatis, quum tempus comitiorum venisset, consulesque a rebus gerendis avocari parum e republica videretur, interregnum est initum. Interrex L. Postumius Megellus, comitiis quae ipse habebat, consul declaratus est, nullo ad eam diem exemplo, praeterquam Appii Claudii, quod bonus nemo probaverat. Sed Postumius non minore arrogantia magistratum gessit, quam acceperat. Iamprimum nobilitate generis, et tertio tum consulatu

§ 10. Zonaras.

inepte ferox, collegam eius anni C. Iunium Brutum, plebeium hominem, ut se longe inferiorem, olim habebat despectui. Vt vero de provinciis agi coeptum est, neque comparare cum Bruto, neque sortiri voluit, *administrationem samnitici belli extra ordinem* poscens, *tanquam sibi debitam*, quod *duobus prioribus consulatibus res sese magnas adversus eundem illum hostem gessisse* diceret. Multis in senatu contentionibus iactato negotio, quum C. Iunius se hominem novum adversus gratiam et potentiam collegae ius suum obtinere non posse videret, ad extremum, *ne discordia consulum bono publico fraudi esset*, *sponte se cedere* testatus est.

XII. Premebat adhuc Vrbem agrosque pertinax contagionis malum: quod tertium iam annum expertis omnia, neque divina ope ulla, neque humana pelli potuerat. Igitur sive sibyllinis ex libris, sive delphici oraculi admonitu (nam hoc quoque traditur), decem legati missi sunt, qui Aesculapium ab Epidauro, qua in urbe natus esse credebatur, Romam arcesserent. Quamquam enim perplexum satis responsum erat, neque providere eventum rei Patres poterant, obsequendum tamen diis statuerunt, ipsos viam explicaturos esse rati, qua possent eorum fata procedere. Res inde mira dictu sequitur; sed multis fidisque auctoribus, ipsaque structura aedis, quae tum in Tiberis insula facta dedicataque est, compertae veritatis. Quum apud Epidaurios mandata legati romani edidissent, excepti quidem benigne; sed quia parum liquebat, quid concedi posset, ut ipsi depor-

§. 11. Liv. l. XXVII, c. 6; l. III, c. 35. — Dionys. ap. Vales. — Liv. IX, 44; et X, 33.

§. 12. Suidas in posth. — Valer. Maxim. VIII, 2. — Ovid. Metam. XV. — Pausan. lib. II.

tarent, quidquid ex usu videretur, in templum Aesculapii deducti sunt.

XIII. Apud Graecos ferme locis apricis excelsisque numinis istius constitutae sedes sunt: Epidaurii quoque quinque millibus passuum ab urbe distans templum habebant, celeberrima iis temporibus fama, donisque hominum, qui valetudinem credebant ibi recepisse, praedives. Huc adducti, dum ingentis molis simulacrum, Thrasymedis Parii nobili ingenio fabrefactum, admirantur, ingens repente serpens, ex ipsis adytis prolapsus, animos omnium horrore summo et religione perfudit. Sacerdotes enim venerabundi, *ipsum in hoc angue numen esse, et nonnunquam hac forma conspici, salutari semper ostento,* clamitabant. Biduo conspectus in templo serpens, deinde iterum reconditus est: tertio die per medios spectantium venerantiumque coetus recta perrexit ad portum, ubi romana triremis stabat; quam ingressus, in tabernaculo Q. Ogulnii, qui princeps legationis erat, multiplici spirarum orbe se composuit. Ferebatur antiquitus fabula, *eundem illum Aesculapium forma serpentis indutum, aliquando Epidauro Sicyonem mularum iugis deportatum fuisse, Nicagora quadam, Echetimi uxore, deducente.*

XIV. Laeti ergo prodigio Romani, tanquam praesentem deum veherent, vela dedere, paucisque diebus interiectum mare permensi prosperrimo cursu Antium tenuerunt. Ibi quum inhorrescens mare navigationem impediret, prorepens ex navigio serpens, qui totum per iter quietus ibi se tenuerat, in vestibulum fani, quod ea urbe celeberrimum

§. 13. Plutarch. Quaest. roman. XCIV. — Liv. XLV, 28. — Pausan. et Auct. de Viris illustribus, cap. 22. — P. Diacon. II, 21. — Liv. Epit. XI.

erat, allabitur; eoque loco tres continuos dies exigit; magno cum metu legatorum, ne avelli inde non posset, quod toto eo tempore ad consuetos cibos non reverterat, donec navigio redditum magna cum alacritate Romam detulerunt. Ad spectaculum incredibilis rei tota effusa civitate, passim in ripa fluminis, quo subvehebatur, positae arae sunt, accensique odores, et victimae caesae. Iam ad eum locum perventum erat, ubi divisus modico intervallo Tiberis insulam efficit; quum relicta nave serpens eam insulam, quae post *Aesculapii* vocata est, natatu petens, cerni ulterius ab hominibus desiit. Patres *delectum a deo locum* interpretati, decreverunt, *ut eadem in sede templum Aesculapio strueretur.* Morbi, sive illa ope, sive quod alioquin desituri fuerant, cessavere. Templum mox insignibus donariis, et hominum qui *remediis salutaribus ab eo numine se adiutos* ferebant praedicatione nobilitatum est.

XV. L. Postumius consul superbiam in Vrbe adversus collegam suum exercitam, etiam in provinciam detulit. Quum enim Q. Fabius Gurges, qui priore anno consul fuerat, ex senatusconsulto proconsule res in Samnio gereret, scripsit ad hunc Postumius arroganter, *excedere* iubens *provincia sua*, *se administrando ei bello sufficere.* Obtendente *iussa Patrum* Fabio, *neque integrum sibi deserere negotium*, *quod senatus imposuisset*, quum Romam nuntiata res esset, metus incessit, ne per discordiam imperatorum, respublica detrimentum caperet. Quare *mitti ad consulem legatos* placuit, *qui verbis senatus peterent*; *ut Fabium ad exercitum et in Samnio esse pateretur.* Quum

§. 14. Auctor de Viris illustr. — Ovid. — Val. Max.

§. 15. Suet. in Claud. cap. 25. — Tab. Marm. apud Mercurial. de Arte gymn. — Dionys. apud Vales.

alias absurdum et praefractum fuisse responsum ferunt; tum etiam vocem adiectam singularis pervicaciae: *Non se senatui, quamdiu consul esset, sed senatum sibi dicto audientem esse oportere:* neve loquutus esse ferocius, quam fecisse videretur, protinus dimissis legatis Cominium (eam tum urbem Fabius obsidebat) cum exercitu progreditur, si alia ratione amoliri aemulum non posset, bello certaturus. Foedum spectaculum praebuissent hostibus romana arma, si pari stoliditate, qua petebatur, resistere Fabius voluisset. Sed ille natura et consiliis paternis moderatior, *non furori consulis, sed utilitati reipublicae cedere* praefatus, provincia excessit. Cominium post paucos dies a Postumio expugnatum est. Inde Venusiam ductus exercitus: hac quoque capta, circumlatum ad alia oppida bellum: quorum complura, partim vi, alia deditione in potestatem venerunt. Hostium in ea expeditione decem millia caesa sunt, sex millia ducenti traditis armis fidei victoris se permiserunt. Non erant spernendae res, quas bello gesserat consul, sed gratiam earum superbia contumaciaque corruperat.

XVI. Itaque quum ad Patres missa epistola de rebus suis perscripsisset, *Venusinamque urbem et agrum deducendae coloniae accommodatissimum esse* monuisset, accepta quidem res est, sed praeterito auctore victoriae consiliique ab aliis deducta sunt colonorum millia viginti; sic enim apud scriptores minime contemnendos reperio; ingens numerus, et prope excedens fidem, nisi quod videri potest inter gentes indomitas, communi adversus Apulos Lucanosque praesidio, collocari validam manum placuisse. Ceterum importunitas L. Postumii, quemadmodum ipsi supra

§. 16. Horat. Sat. II, 1. — Col. Capitol. — Plutarchus in Q. Fabio.

veteres offensas, ingentem conflavit invidiam; ita Q. Fabio ad favorem omnium valde profuit: eique, postquam ad Vrbem venit, deque rebus a se gestis disseruit, triumphus haud aegre decretus est. Triumphavit proconsule de Samnitibus, qui *Pentri* cognominantur, kalendis sextilibus. Currum equo sequutus est senex Fabius: quem non adiutorem magis victoriae quam auctorem, spectantium deducentiumque voces celebrabant.

XVII. Ipse summam rei bene gestae gloriam ad consulem populi romani trahens, sicuti nomine legati, sic etiam modestia utebatur; haud minori cum voluptate honores filii intuitus, quam eum adhuc parvulum in curru suo circumtulerat, quum ipse triumpharet. Ceterum praedae partem militibus consul dedit: reliqua in aerarium relata: C. Pontius Samnis in triumpho ductus, mox securi percussus est. Vir acer et memorabilis, qui vim romanam iis temporibus diu sustinuit, cladesque non contemnendas, sed ignominiam multo maximam ad caudinas Furculas intulit. Quem aiunt dicere solitum, *si in ea tempora natus esset, quibus munera accipere Romani didicissent, se illos diutius imperare non fuisse passurum.* Ita tum fortuna civitatis non armorum magis industria, quam innocentia morum stetit.

XVIII. L. Postumius interea non minus honoribus, qui aemulo concessi, quam qui sibi negati fuerant, fremens, per impotentiam animi, cum auctoritate Patrum contumacia certando, neque mederi acceptis vulneribus potuit; et ultro irritavit iras, quas modestia sermonum factorumque mitigare debuisset. Quip-

§. 17. Dio apud Vales. — Valer. Maxim. — Zonaras. — Liv. Epit. XI. — Cic. de Offic. II, 21.

pe non querelis adversus inimicos, non conviciis in ipsos ordines abstinens, quo Patribus aegre faceret, praedam omnem militibus distribuit, exercitumque, priusquam successor mitti posset, dimisit. Triumphum etiam contra voluntatem senatus actum, quamquam ad secundum eius consulatum relatus sit, ad haec potius tempora pertinere crediderim; idque scriptores diligentiae fideique non postremae in historiis suis prodiderunt. Ob haec facta recentioribus odiis petitus est: eumque, simul atque magistratu abiit, duo tribuni plebis corripuerunt, die ad populum dicta. Praeter ea, quae memoravimus, crimini dabatur, *quod priusquam paludatus ex Vrbe exiret, ex legionibus suis delectos milites, ad duo hominum millia, in agrum suum ad saltum repastinandum miserat: eosque in opere isto per multos dies detinuerat, immemor, non mancipia sibi, sed milites, neque ut suum agrum excoleret, sed ut publicum extenderet, datos.* His criminibus accusatus atrociter, frustra tentata defensione, suffragiis omnium tribuum damnatus, eique lis ducentis millibus nummum aestimata est.

XIX. Iam P. Cornelius Rufinus, M. Curius Dentatus novi consules magistratum inierant. Hi cum suis quisque legionibus, Samnium populationibus agrorum, et ruinis urbium foede vastavere: Samnitesque multis locis congredi ausos ingentibus cladibus ad pacem foedusque petendum compulerunt. Quum enim tot proeliis iuventutem pleramque, capto autem C. Pontio, consilium etiam et ducem amisissent, missis ad consules, et horum assensu Romam legatis, ut foedus cum ipsis quarto renovaretur, impetrarunt;

§. 18. Dionys. apud Vales. — Liv. X, 37. Epit. XI.
§. 19. Dionys. — Eutr. lib. II. — Oros. XXXII, 2. — Liv. Epit. XI.

credo, Romanis etiam vincendo fessis, cupientibusque bellum difficile, ipsisque saepe calamitosum, tandem aliquando certae pacis tranquillitate componere. Illata primum Samnitibus arma M. Valerio tertium, A. Cornelio Cosso consulibus reperio: quae ad quartos et quinquagesimos inde consules vario marte exercita, aut foederibus parum diuturnis suspensa, populum utrumque occupatum sollicitumque habuerunt.

XX. An ex hoc bello triumphaverit Cornelius, in obscuro est: de Manio non ambigitur; cuius fortuna eo fuit illustrior, quod, aliis subinde victis hostibus, bis eodem in magistratu triumphavit. Quippe Sabini, valida gens, et longa tum pace opulenta, sive precibus Samnitium, et propinquitatis misericordia commoti; sive victis vicinis ad se quoque perventuro incendio volentes obsistere, armata iuventute romani iuris loca quaedam invaserunt. Adversus hos egressus cum exercitu Curius, ut diduceret hostes, simul ne Sabinorum agri cladium bellicarum expertes haberentur, occultis itineribus copiarum partem misit: datis mandatis, *ut quam latissime possent, terrorem ubivis vastitatemque facerent.* Ea necessitas, ad sua tuenda diversis abeuntibus agminibus, formidabile sabini exercitus robur solvit, facilemque adversus dispersos victoriam consuli praebuit.

XXI. Hac expeditione usque ad Hadriaticum mare perventum est: agrorum hominumque tanta vis in potestatem venit, ut celebrata deinde fuerit Curii vox, qui pro temporum illorum disciplina factis quam verbis promptior, quum explicare singula nequiret, « Tantum, inquit, agrorum cepi, ut solitudo » futura fuerit, nisi tantum etiam hominum cepis» sem; tantum autem hominum, ut interituri fame

§. 20. Front. Strat. I, 6.

» fuerint, nisi tantum cepissem et agrorum.» Sabinis pacem orantibus, veteris sub Tatio affinitatis memoria, et quia minime gravibus odiis certatum fuerat, etiam civitas, sed sine suffragio, data est. Consulatus, quem anno sequente M. Valerius Corvinus cum Q. Caeditio Noctua gessit, tenuis admodum ad nos fama pervenit, nisi quod sub idem tempus colonias deductas esse reperio, Castrum et Hadriam*, unde mari nomen, et Senam in gallico agro. Verumtamen nondum eousque pacatis illis regionibus, magis est ut accedam auctoribus aliis, qui coloniarum istarum originem ad inferiora tempora retulerunt.

XXII. Sed in Vrbe coërcendis, quae increbuerant, maleficiis novus magistratus institutus est, qui vinculis sontium servandis, et quum animadverti oporteret, supplicio sumendo auctores atque moderatores praeessent, triumviri capitales appellati. Legis, a L. Papirio, tribuno plebis, eo de negotio latae, haec verba invenio: « Quicumque praetor posthac factus » erit, quei inter cives ius dicet, tresviros capitales » populum rogato: iique tresviri, quicumque facti » erunt, sacramenta exigunto, iudicantoque, eodem» que iure sunto, ut ei ex legibus plebeique scitis » exigere, iudicare, esseque oportet.» Quo capite mulctarum quoque exigendarum potestas ipsis data videtur: *sacramentum* enim iis temporibus vocari solebat, quod poenae nomine pendebatur aes, quoniam illud ob sacrorum publicorum multitudinem, et angustias aerarii, sacrificiorum impensis destinari consueverat. Census quoque eo anno acti memoria non alia superest, quam quod *civium capita ducenta se-*

§. 21. Flor. I, 15. — Auct. de Vir. ill. c. 33. — Vell. I, 14. — Cicero, de Leg. III, 3. — L. 2, §. 30, ff. de Off. Iud.

§. 22. Epit. Liv. XI. — Festus, in voce Sacramentum. — Plin. Hist. nat. VII, 41.

ptuaginta tria millia censa dicuntur. Principem senatus ab his quoque censoribus lectum fuisse Q. Fabium Maximum certa coniectura est, quod aliunde scimus, ex ea gente continuum eum honorem tribus mansisse, ut Maximus acceptum ab Ambusto patre, mox ad Gurgitem filium transmiserit.

XXIII. Interea quum foris res satis laetae essent, gravibus domi discordiis seditionibusque laboratum est. Plebs aere alieno oppressa novas tabulas flagitabat, rem veterem, et ab ducentis amplius annis varie iactatam, ut turbulentus aliquis tribunus ad commovendos multitudinis animos stimulum eum admoverat; aut improbitate foeneratorum populi indignatio exarserat. Sed sub prioribus aliquot consulibus, morborum aut hostium metus remissiores in urbe contentiones fecerat: Q. Marcio Tremulo, P. Cornelio Arvina consulibus; deinde proximo anno, quum M. Claudius Marcellus, C. Nautius Rutilus magistratum gererent, maiores aliquanto motus exstiterunt: ad quos comprimendos, magis quam ullius alterius negotii bellive causa, dictatorem fuisse dictum existimem Appium Claudium, qui deinde Caecus est cognominatus, quem dictatorem fuisse, in antiquis monumentis reperio.

XXIV. Sane praeter acerbitatem iniquissimi foenoris, etiam nefaria C. Plotii libido, aegris iam hominum animis, ut citius atque vehementius exardescerent, subiecit faces. Huic T. Veturius, filius eius Veturii, qui consul ob turpe foedus Samnitium populo deditus fuerat, quum ob calamitatem domesticam ad aes alienum compulsus solvendo non esset, in nexum se dedidit lubens, omniaque servilia ministeria patien-

§. 23. Zonar. — Florus.

ter exsequutus est. Plotius adolescentulum forma liberali, ex magna spe consularis familiae, ad infimae fortunae sordes depressisse non contentus, etiam pudicitiam extorquere instituit, cui iam et rem familiarem omnem, et libertatem ipsam eripuerat. Deinde Veturium aspernantem, et quidvis potius quam tantum flagitium pati paratum, verberibus crudelissimis lacerat: ille in publicum se proripiens, et ad consulum tribunal ab accurrente multitudine deductus, *de intolerabili crudelitate*, *et libidine creditoris* queritur: et apparebant vibices, verberumque recentes notae. Consules igitur rem non negligendam rati, de ea retulerunt ad senatum; dictisque sententiis Plotius in carcerem duci iussus; omnesque per totam Vrbem, quotquot aeris alieni causa nexi erant, lege de eo negotio lata, liberati sunt.

XXV. Non sum nescius, pro T. Veturio ab aliis Publium quendam, tribuni, qui inter caudinae pacis auctores fuisset, filium memorari: sed et anno ante haec tempora quadragesimo simillimam ob causam lex de nexis lata fertur. Ceterum nihil vetat, ut plurium foeneratorum ea improbitas fuerit; et priori lege, ut fit, etiam per debitorum patientiam, inter angustias rei familiaris nihil recusantium, sensim neglecta, eiusdem exempli recens factum admonuerit, ut in posterum ea de causa plenius atque diligentius caveretur. Sed populo non modo nexu, verum etiam foenoris saevitia liberari cupienti, gratae licet ultionis legisque impetratio non satisfecit. Verum, ut in morbis quibusdam acrioribus remediorum diligentia quum mitigatus videri potest, magis accenditur dolor;

§. 24. Tab. Marm. apud Onuphr. — Val. Max. V, 1, 9. — Dionys. apud Vales.
§. 25. Liv. VIII, 28. — Zonar. — Liv. Epit. XI.

non multo post adeo exulcerata res est, ut, quum tribuni plebis legem de novis tabulis summo nisu perferre contenderent, neque minoribus aut copiis aut animis a creditoribus resisteretur, plebs exemplo maiorum urbe relicta, trans amnem in Ianiculum montem secederet; obstinato consilio, nisi re impetrata, ad penates suos non redeundi.

XXVI. Quum parum adversus haec opis in consulibus esset (M. Valerium Potitum, C. Aelium Paetum fuisse coniiciunt), ad ultimum arduis temporibus remedium deventum est, ut dictator diceretur: dictus est Q. Hortensius. Is adhibitis, quae tempus et causa postulabat, fomentis, quum eo maxime distineri pacem civitatis intelligeret, quod scita sua contemni, legemque Publiliam sperni plebs indigne ferret, quamquam multis reluctantibus, cedendum temporibus esse censuit: novaque lege in Esculeto lata iterum accuratius sanxit, *ut, quod plebes iussisset, omnes Quirites teneret.* His aliisque lenimentis revocata ad concordiam et lares suos plebe, dictator sive morbi subita vi, sive curis et laboribus oppressus, quod antea nemini contigerat, in magistratu mortuus est. Inde minor aliquandiu ordinum in Vrbem dissensio fuit: sed imperii sensim deformata dignitas, quum, plebe ad ambitiosorum hominum fraudes parum cauta, et vel potestatis exercendae causa quibuslibet rogationibus accipiendis facili, multa sciscerentur, quae reipublicae decus, et ad extremum ipsa fundamenta convellerent: documentum insigne res regentibus, ne vulgus, si re familiari commoda uti possit, maiora non cogitaturum, iniuriis opulentio-

§. 26. Epitom. Liv. XI. — Liv. VIII, 12. — Plin. XVI, 10. — Agel. XV, 17. — Aug. de Civ. Dei, III, 18.

rum ad cupiditatem potestatis, qua uti non didicit, adigi patiantur.

XXVII. Legem quoque de suffragiis circum haec tempora latam esse crediderim, qua Patres in comitiorum incertum eventum auctores fieri cogebantur. Hactenus enim eo iure utebantur, uti magistratum gerere non posset, cui populi suffragiis datus esset, nisi Patres auctores fuissent facti. Continebantur interdum hoc vinculo improvida plebis studia; et quamquam raro reprehenderent comitia Patres, tamen quia ius ipsis erat, tanquam reprehensuri metuebantur. Tum vero ferente legem tribuno plebis Maenio, populi quidem aucta potestas; sed eadem opera salubris et reipublicae decora comitiorum severitas debilitata est. Q. Hortensio dictatore mortuo, creatum alium, quidam auctores sunt, rei gerendae causa, Q. Fabium Maximum, cuius tertia haec dictatura fuerit: ei L. Volumnius C. F. C. N. Flamma Violens magister equitum fuisse dicitur.

XXVIII. Bellum enim ea tempestate cum Volsiniensibus erat etrusca gente: id opportunum fuit, ad exhauriendum quidquid in urbe novis rebus pronum, ac superioris discordiae nimium memor esset. Accessit etiam nova bellandi cum Lucanis causa: qui Thurinos, Italiae, qua magna Graecia est, civitatem, praegraves accolae multis iniuriis ad fidem Romanorum confugere compulerant: bellumque adversus Lucanos C. Aelio tribuno plebis rogante populus sciverat. Educti igitur exercitus, et utrobique res gestae sunt, quarum memoria, cum auctorum, qui eas perscripserant, annalibus, amissa est. Thurini C. Aelio sta-

§. 27. Liv. I, 17. — Cic. pro Planco. — Cic. in Bruto.
§. 28. Pigh. Ann. Rom. an. 466. — Liv. Epit. XI. — Plin. XXXIV, 6. — Auct. de Vir. ill. cap. 33.

tuam et coronam auream dono dederunt. Consulatus C. Claudii Caninae, M. Aemilii Lepidi nulla re memorabili, quae tradita reperiatur, insignis sequitur; nisi quod etrusca et lucana bella tum etiam gesta videntur. Manii etiam Curii de Lucanis reperitur ovatio: quae et inter quatuor eius triumphos, toties enim triumphasse illum invenio, numeranda est. Sed quo anno, quove in magistratu aut imperio res eas gesserit, ignoratur.

XXIX. Maior inde moles et clade non contemnenda nobilis exorta est, bello cum Senonibus gallica gente contracto. Hi saepe bellum cum populo romano, saepe pacem habuerant; iamque decimum ferme annum post cladem in agro sentinati acceptam, quum Decio se devovente magnus eorum numerus caesus est, quieverant; nisi quod iuventutem suam adversus Romanos mercede ab Etruscis conduci paterentur: tum vero maiore cum manu, quam aliquot ab annis suevissent, in Etruriam progressi, Arretium obsidebant. Arretini foedus a Romanis et antea petierant, sed eo negato, impetraverant inducias, quarum tempus nondum exierat. Ceterum maior in eo spes erat venturi auxilii, quod arma gallica nunquam concuti sciebant, quin eam rem magnopere ad se pertinere Romani arbitrarentur. Itaque missis in urbem legatis, ut sibi subveniretur adversus communem hostem, petebant. Interea se circumegit annus, quo C. Servilius Tucca, L. Caecilius Metellus consules fuerunt. Pro Caecilio Coelium annales quidam memorant: sed Coeliae gentis inferior nobilitas ante annum ab Vrbe condita sexcentesimum sexagesimum, consularem imaginem nullam habuisse creditur.

§. 29. Polyb. II. — Liv. X, 19, 37.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER II.
IN LOCVM LIBRI XII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI DVODECIMI.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cnm legionibus ab iis caesus est. Quum a Tarentinis classis romana direpta esset, duumviro, qui praeerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis iniuriis qnererentur, missi, pnlsati sunt: ob id, bellnm iis indictnm est. Samnites defecerunt. Adversus eos et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in praesidium Rheginorum legio campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

I. P. Cornelio Dolabella, Cn. Domitio Calvino consulibus, quum iterum gallici belli terror se commovisset, multosque Tuscorum arma cum Senonibus sociare nuntiaretur, Arretinorum periculum sibi minime negligendum esse Patres censuerunt. Sed quia neque Dolabella ex volsiniensi agro, neque ex Lucania Domitius exciri sine rerum gerendarum incommodo

poterant; *L. Caecilium Metellum prioris anni consulem, tum praetura fungentem, ad Arretinos obsidione liberandos quamprimum coactis copiis exire* senatus iussit. Ne tamen temere sumptum esse bellum videretur, praemitti legatos placuit, nuntiaturos *Arretium in fide Romanorum esse: iustiusque facturos videri Gallos, quando foedus cum populo romano habeant, si adversus amicos atque socios iuventutem suam conduci non patiantur.* Haec legatio quum pagos Senonum circumiret, Britomaris quidam regii generis ferox adolescens, cuius pater inter Etruscorum auxilia caesus a Romanis fuerat, insana vindictae cupiditate flagrans, non homines modo comprehensos, sed et ipsa sacrosancti muneris insignia, minutatim dissecuit sparsitque.

II. Rei tam atrocis fama quum hinc in Vrbem, inde in castra Dolabellae consulis accidisset, irritatis vehementer animis, bellum Senonibus indictum est: statimque missos fecit Etruscos Dolabella, magnisque itineribus cum exercitu per sabinum ac picenum agrum ad fines Senonum contendit. Senones subito hostium incursu, et absente copiarum suarum robore, cum paucis et inconditis occurrentes facile profligantur. Consul, nullo dato victis spatio, exurit vicos, aedificia omnia diruit, vastat agrum omnem; denique puberibus occisis, imbelli mulierum et puerorum multitudine abducta, quam paucissima potest humani cultus vestigia in locis relinquit. Britomaris captus, et vario cruciatuum genere tortus, ad triumphum servatur. Per eosdem dies haudquaquam pari fortuna res apud Arretium gestae. L. Caecilius praetor ante

§. 1. Polyb. I, 7. — Marian. — Scolos. — Appian. apud Fulv. Vrs.
§. 2. Epit. Liv. XII. — Appian. — Dionys. apud Fulv. Vrsin. — Polyb.

ipsum oppidum cum Senonibus Etruscisque adverso marte conflixit. Septem tribuni militum, multique praeterea insignes viri cum ipso praetore caesi sunt: ex legionibus et auxiliis hominum millia plus minus tredecim desiderata.

III. Sed minor apud Gallos huius victoriae laetitia, quam cognito patriae excidio luctus atque consternatio fuit. Contractis, qui ubique per Etruriam militabant, popularibus, homines irae ac doloris pleni, consilii speique inopes, quum sedes, quibus reciperentur, nullas usquam haberent, quasi fato quodam ad exitium eos trahente, Romam pergendi capiunt impetum: *non aliter patriae suae vastatoribus rependi vicem posse, quam si urbem ipsorum simili clade affectam intueri cogerentur, neque minoribus animis viribusque, causis etiam acrioribus ab Arretio Romam petere, quam maiores sui ab eiusdem Etruriae oppido Clusio profecti, eandem illam urbem occupassent.* His inter se vocibus instincti, ruunt: natura impatientes morae, et tum, ut incautos hostes opprimerent, etiam consilio properi. Sed per hostilem regionem ducentibus, varia impedimenta obiecta sunt; spatiumque fuit, quo provideri adversus hunc tumultum posset.

IV. Ita reiecti, dum per ignota et infesta omnia, nulla certa destinatione vagantur, in Domitium consulem incidunt; protinusque cum eo conserunt manus. Sed adversus rationem atque disciplinam infelix temeritas fuit: occisis in proelio multis, reliqui desperatione atque rabie accensi, ferrum, quod frustra in hostes strinxerant, suis corporibus admoverunt. Ita florentissimam modo nationem, ob scelus

§. 3. Aug. de Civ. Dei, III, 17. — Appian. — Eutr. lib. II.
§. 4. Flor. I, 13. — Polyb.

interfectorum legatorum tam velox tamque vehemens ultio comprehendit, ut aliquot mensium intervallo penitus excisa, inter gentes, quarum iura violaverat, numerari desierit. Nam et parvae Senonum reliquiae, quae ad Boios, vicinam et consanguineam gentem, se receperant, eodem anno a Dolabella consule internecione deletae sunt. Quum atrocitate cladium suarum, et eiusdem calamitatis metu, Boios Etruscosque concivissent, ad lacum, qui Vadimonis appellatur, puga commissa, magnus Etruscorum numerus caesus est; Boii perpauci effugerunt; Senonum omne nomen ita periit, ut nemo superesse putaretur ex ea gente, quae Romam urbem incenderat.

V. Sub id tempus, Senam coloniam deductam esse vero propius videtur: quo Romanis universa regione potitis, nomen Senonum in ea parte Italiae funditus interiit. Etrusci tamen Boiique, sequente statim anno, quum ex iis, qui puberes interea facti fuerant, exercitum supplevissent, iterum fortunam pugnae tentare sunt ausi. Tum igitur a Q. Aemilio Papo victos fuisse crediderim: huius enim et C. Fabricii consulatus primus eum in annum incidit; Papoque provinciam Etruriam obvenisse constat. Sed in plerisque annalibus, qui adhuc leguntur, rerum istarum memoria, maiorum interventu obliterata est. Quod enim tot continuis bellis atque victoriis, maxima virtutis et potentiae incrementa romanus populus quotidie caperet, adductae in metum, quae adhuc per Italiam sui iuris erant civitates gentesque, maximum atque periculosissimum conflavere bellum, iunctis, tanquam ad communes omnium hostes praedonesque oppri-

§. 5. Polyb. — Plin. lib. III, 15. — Dionys. apud Fulv. Vrsin. — Liv. Epil. XII.

mendos, consiliis et viribus. Neque differri arma visum est, donec adhuc Boiorum Etruscorumque reliquiae distinendis Romanorum copiis sufficerent.

VI. Primi Samnites, fracto rursum foedere, cum Lucanis Bruttiisque palam sociantes consilia, proruperunt. Sed hos C. Fabricius consul compluribus proeliis vicit; uno maxime memorabili, quum Thurinam urbem iterum premente Statio Statilio, signis collatis dimicatum est; fusisque magna cum strage hostibus, ipsa etiam castra expugnata captaque. Memoriae proditum est, quum strenue castra defenderentur, scalas afferente quodam vasti corporis iuvene, Romanos animatos, plenam victoriam reportavisse. Caesa dicuntur in proelio et castris hostium millia viginti: quinque millia, cum ipso imperatore, signisque militaribus viginti capta sunt. Postero die quum donaret eos consul, quorum insignis opera fuerat, *vallaremque coronam ei se daturum* dixisset, *qui castra hostium primus transcendisset*, quaesitus ingenti studio reperiri non potuit, si miles fuisset, ultro se oblaturus huic tanto honori. Creditum igitur vulgatumque est, *Martem ipsum auctorem eius operis, causamque victoriae fuisse*: consulisque edicto supplicatio ei est habita, militesque laureati magna cum laetitia supplicatum ierunt.

VII. Conspirantes adversus Romanum populos, nullis adhuc auxiliis publice Tarentini iuverant: qui praecipui foederis istius auctores, tamen aliorum laboribus, quam suo discrimine, lacessi romana arma, bellique eventum praetentari, sapientius arbitrabantur. Sed minime diu tenuit ista dissimulatio, quin casu

§. 6. Dionys. — Plin. XXXIV, 7. — Valer. Max. I, 8. — Am. Marcel. XXIV, 15.

quodam insanae plebis temeritatem provocante, civitatis consilia nudarentur. Iam tum ea Italiae ora, consuetudine Graecorum, a quibus Tarentus, ceterarumque urbium pars pleraque conditae fuerant, deliciis spectaculorum atque histrionum immodice gaudebat, praecipua Tarentinorum luxuria, quos adeo corruptis moribus egisse memorant, ut plures epulas ludosque solemnes reciperent, quam anni dies essent. Forte in theatro maiore iuxta portum sito ludos spectabant, quum L. Valerius (alii Cornelium nominant) duumvir navalis, decemque romanae naves portum introiturae se ostendunt: pernicioso utrisque errore, quum ignari rerum omnium Romani tanquam amicum et hospitale litus peterent; Tarentini conscientia vecordes, classem hostili animo consilioque missam esse interpretarentur. Adest Philocharis, quem ob turpitudinem vitae cives sui *Thaidem* appellabant: is veterum quorundam foederum illata mentione, fas esse Romanis negat Lacinium promontorium praeternavigandi: *obviam iri stolide ferocibus barbaris, superbiamque malo coërceri* iubet. Acclamat temeraria multitudo prae continua crapula non bene mentis compos. Hominis foedissimi de tanta re sententia omnium assensu accipitur: nec mora; decurritur ad arma navesque. Romani nullam ad rem minus quam ad pugnam parati, fugae se committunt. Sed celeriter insequentibus Tarentinis evadunt naves quinque, totidem a pluribus circumventae in portum rediguntur: ex his deprimuntur cum ipso duumviro quatuor; una capitur: homines aetate et robore militari interficiuntur: cetera turba in servitutem

§. 7. Strabo, lib. VI. — Flor. I, 18. — Zonar. — Appian. — Dio apud Fulv. — Oros. IV, 1. — Diod.

venditur. Mox ab eadem animi levitate bellum Thurinis inferunt, criminantes, *eorum opera Romanum ea in loca venisse, qui Graeci quum essent, barbaram gentem, quam cognatos vicinosque Tarentinos, dubiis rebus defensores habere maluissent.* Vrbs in potestatem redacta diripitur: eiiciuntur principes: praesidium romanum pacta incolumitate dimittitur.

VIII. Romae re audita, erat quidem pro magnitudine iniuriae non levis indignatio; sed bellum novum ea tempestate sumi non placuit: legatio, quae de iniuriis quereretur, decreta, mandatumque legatis, *ut captos restitui, Thurinis res ablatas, aut aestimationem iustam reddi, exsules reduci, rerum istarum auctores populo romano dedi postularent.* More graecarum urbium in theatro concionem populi cogere Tarentini solebant: huc aegre admissi legati, turbam ebrietate et otio lascivientem repererunt: nam tum quoque dies festus agebatur: ibi quum legationis princeps L. Postumius verba facere orsus esset, ludibriis petulantissimae multitudinis exceptus, multo etiam acriores odiorum causas retulit Romam, quam extulerat. Quippe tam contemptim habuerant eum, ut sermoni eius de cetero quidem attenderet nemo; sed quoties aliquid ut ab homine romano parum graece prolatum esset, tota concio solveretur in risum; barbarum increpantes conviciarentur; cultum legatorum, nam togati aderant, exploderent; postremo etiam theatro extruderent; iura gentium nequidquam invocantes. Foedum inde dictu, sed ad licentiae popularis coërcendam temeritatem utile exemplum traditur: abeuntibus legatis inter confertam Tarenti-

§. 8. Liv. Epit. XII. — Appian. — Dio ap. Fulv. — Zonar. — Dionys. apud Fulv. — Val. Max. II, 2, 5.

norum turbam, quae in ipso theatri exitu constiterat, scurra quidam Philonides (nam hoc quoque moribus suis corrupta civitas debet, ut celebrata sint annalibus scurrarum nomina, tarentinorum principum ignorentur); sacra legatorum vestimenta, canis impudentis instar, urina respersit. Vnius spurci et furiosi hominis ea noxa videri potuisset, nisi protinus agnovisset temulenta civitas, risuque et plausibus factum illud comprobantium totum theatrum insonuisset. Postumius hac voce edita, *accipimus omen, o scurra, quando et ea nobis datis, quae non petimus;* conversus ad multitudinem, vestemque ignominia affectam ostentans, ubi redintegratis cachinnis, etiam versus in populum romanum contumeliosos cani saltarique videt; *Ridete*, exclamat, *ridete Tarentini, dum licet: nam postea quidem large flebitis.* Iratis ad haec Tarentinis, *Et quo magis*, inquit, *stomachemini, praedico, vestem istam sanguine multo vobis eluendam esse.* Post haec, nullo alio accepto responso, abnavigarunt.

IX. Iam Romae magistratum occeperant L. Aemilius Barbula, Q. Marcius Philippus consules. His senatum habentibus, quum et praetextam (nam uti erat foedata, eam attulerant) cernerent; et ipsis exponentibus ceterum iniuriae tam multiplicis ordinem discerent Patres: commotis maiorem in modum animis omnium, dubium non erat, quin armis vindicari contumeliam oporteret. Sed quia tot aliis adversus validissimas gentes bellis districtae vires erant, statimne, an postea, contra Tarentinos mittendus exercitus esset, parum expediebant: multosque per dies ab orta luce ad occasum solis re in senatu disceptata, quum alii *nihil tentandum, priusquam ceterae civitates, aut saltem*

§. 9. Zonar. — Dionys. — Appian.

quae finitimae Tarento essent, pacarentur; alii *sine mora decernendum esse bellum*, pugnarent, postremo numeratis sententiis senatusconsultum factum est, *ut de bello Tarentinis inferendo ad populum ferretur.* Id quum populus consensu iussisset, ad Aemilium consulem, qui iam in Samnium ad exercitum profectus fuerat, scriptae sunt literae, *ut omissis praesentibus castra in tarentino agro poneret, et nisi de illatis iniuriis satisfaceret populus tarentinus, eum iusto pioque bello persequeretur.*

X. Tarentini non amplius cum paucis et inermibus hominibus, sed instructo exercitu negotium sibi futurum esse cernentes, tanquam ex diuturna crapula expergefacti, iam serio, quid faciendum esset, consultabant: bellum accipere periculosum; imperata facere servile videbatur: neque vitari utrumque poterat. Variantibus igitur sententiis, exsurgens quidam, « Quid frustra dies altercando terimus, inquit, Tarentini? Venerunt tempora, quae facta magis quam » verba postulent; sed ad quae ex usu publico administrada consiliis rectis opus sit, et ore libero. Neque sane moveor, quod antehac communi quodam » liberarum civitatum morbo, dictis ad gratiam compositis, etiamsi crebro nocerent, estis oblectati: tum » enim, ut fit inter res prosperas, quid potissimum » reipublicae conduceret, parum animadvertebatis. » Iam autem in finibus nostris exercitus romanus, et » ante ipsas portas hostilis terror est: eo magistro pro» futura iucundis facile discetis anteponere.

XI. « Neque sic accipiatis, tanquam exprobraturus » praeterita surrexerim: nam veterem quidem culpam » intempestive obiicere, inimici, et alienis erroribus

§. 10. Appian. — Eclog. ex Diod. lib. XXI.

»petulanter insultantis animi est: probi viri, et salutis »communis studiosi, peccata civitatis tegere, aut excusare malunt, nisi quoties ad calamitatem publicam »amoliendam, praeteritarum offensarum recordatio »grande momentum habet. Nam ab errore quidem »omni, homines quum simus, immunes haberi velle, »nimium est superbum: sed ad eundem lapidem crebro impingere, neque saltem eventu temeritatem »castigante ad cautionem erudiri, id vero iam vix »bene humanum est. Ad unius hominis vocem naves »romanas depressimus: mox Thurios, cognatam gentem, hostilibus odiis vexavimus, quod ab Romanis »defendi, quam a Lucanis Bruttiisque diripi maluerunt: legatos Romanorum per turpem dictu contumeliam violari tulimus. Bellum igitur, quo carere »potuimus, et grave bellum, et periculosum, et improvisum, alienissimo tempore nostro attractum est. »Denique iam in agro tarentino romana castra sunt: »et nos adhuc incerti omnium, bellum formidabile »an pacem indecoram satius sit accipi, deliberamus.

XII. »Atque utinam nunc demum obliti blanditiarum, obliti privatorum commodorum, dignitatem »utilitatemque publicam spectantes in commune consuleremus! esset unde vel foedera honeste, vel arma tuto sumerentur: nunc in duas vos abire partes, »et propemodum factiones video, non indiciis, aut »ex conditione rerum sumpto consilio; sed suis quisque causis ducitur: cur enim tam paucos iuvenes et »pauperes in ea sententia esse video, quae pacem »laudat? aut cur nemini fere divitum et seniorum »bellum placet? an alia tam aequaliter divisae civi-

§. 11. Flor. I, 18.
§. 12. Zonar. — Diod.

» tatis causa est, quam quod hi rebus quietis foenori » suo agrisque frui volunt: illi, si bellum conflatum » sit, in imperiis, aut ex licentia praedae compendium » sperant? etiam olim hoc morbo laboramus, neque » a longo iam tempore respublica nostra hominibus » caruit, qui domesticas opes augere studerent, etiam » cum periculo et detrimento civitatis.

XIII. « Quibus omnibus occurrere poteritis rectis- » sime (dicendum enim est, quod ex praesentibus » utilissimum esse censeo), si neque pacem ematis ea » conditionum vilitate, quae iura liberae civitatis » minuat: neque vestras tantummodo vires belli tam » difficilis terroribus opponatis. Saepe a maioribus » copiarum nostrarum imperium externis ducibus » commissum est. Archidamum, Agesilai filium, po- » stea Cleonymum, mox Agathoclem, Peloponneso, » aut Sicilia evocavimus. Memoria nostra, quum fini- » timorum armis infestaremur, Alexandrum Epiren- » sem patres nostri acciverunt: eo consilio non solum » ipsi commodis rebus usi sunt, sed etiam nobis flo- » rentes reliquerunt. Est eadem hodie inter nos et » Epirotas amicitia: neque illi hodie exercitu ac duce » minus valent. Et recens beneficium nostrum Pyr- » rhus habet, quem Corcyraeos oppugnantem iusta » classe iuvimus. Ergo non meum hoc, sed qui ante » nos rempublicam hanc felicissime rexerunt, homi- » num sapientissimorum consilium esse existimatote: » quod vel ideo sequi debetis, quia in priore exemplo » quasi totam eius rationem cum eventu ipso perspi- » cere potestis.

XIV, » Sed tamen etiam alioquin argumenta magna » sunt et evidentia. Nemo inter nostros ita excellit,

§. 13. Appian. — Strabo, lib. VI. — Liv. VIII, 24. — Pausan. lib. I.

»ut ei aequo animo parituri sint ceteri: quae vero »sint aemulationis pericula, quoties acri et potente »cum hoste res est, scitis: et quemcumque faceretis »imperatorem, vel nimio pacis studio, vel cupiditate »gerendi belli, detrimentum vestris rebus afferre pos»set: taceo adversum Romanos, gentem armis indu»ratam, non quolibet duce bellum tuto geri. Verum »enimvero, quemadmodum nemo dubitat, virtute et »consilio militari ante Pyrrhum nemo est: sed venire »forsitan nolet? imo vero quia rerum gerendarum »cupidissimus, bellum in praesentia nullum aliud »habet, non modo veniet ipse lubenter, sed etiam »adducet copias validas, et proeliorum non rudes: »et ne ab ipso libertati nostrae metuamus, iis cum eo »conditionibus transigetur, quibus respublica in tuto »sit. Hac ratione fiet, ut bona cum spe sumere bel»lum, et vel impetrare pacem commodam, vel etiam »dare gloriosam possimus, quamquam hoc potius »eventurum non improbae spei est, ut prius Romani »nobiscum aequis legibus transigant, quam hoc re»rum statu Pyrrhum accipiant in Italiam, qui quon»dam ex eadem Epiro minoris aliquanto gloriae po»tentiaeque regem timuerunt.»

XV. Hoc consilium non eo tantum vicit, quod publicae salutis viam haud aspernandam aperuisse videbatur; sed etiam contrarias in opiniones divisa concione, quum neutra pars, obsistente altera, pertendere posset, quod proximum erat, sententiam, quae media quodammodo videbatur, universi praetulerunt. Ferunt vulgato per civitatem rumore, decretum de Pyrrho acciendo factum esse, Metonem quendam ho-

§. 14. Plutarch. in Pyrrh. c. 25.
§. 15. Plutarch. in Pyrrh. c. 25.

minem frugi, sumpta corona marcida, et facula, ebriorum more, cum tibicina theatrum intravisse: populum tarentinum, solita lascivia, iussisse, *ut progressi in medium, ille voce, muliercula tibia canerent.* Tum Metonem, facto silentio, dixisse: « Bene facitis, Ta» rentini, quod saltandi canendique copiam praesta» tis, quibus libet: nam Pyrrho in urbem admisso vix » erit, ut liceat amplius nostro nobis arbitratu vivere. » Moto ad haec populo, atque orto murmure, veriti, qui auctores iniuriarum adversus Romanos fuerant, ne pacificis consiliis valentibus ad supplicium ipsi dederentur, increpito vulgo, *quod ab homine temerario tam indigne derideri pateretur*, impetu facto, Metonem theatro exegerunt: ita nemine deinceps adversante, decretum ratum fuit.

XVI. At romanus consul, quum nihil ab Tarentinis pacati responderetur, praeterea mitti ad Pyrrhum legatos cum muneribus accepisset, ad belli consilia conversus, agrum populatur, oppida alia pugnando, alia deditione capit, damno ac terrore complet omnia. Mittuntur etiam ad prohibendas iniurias ab Tarento copiae: fit conflictus acer, sed superiore Romano, multis suorum amissis, Graeci in urbem compelluntur. Aemilius regionem omnem impune vastat uritque. Territis ea clade Tarentinis, ut multitudo, quanto secundis rebus insolentior, adversis tanto impensius in timorem praeceps est, Agidi, qui romanae amicitiae retinendae perpetuus auctor fuerat, imperium permittitur. Cupiditatem spemque pacis auxerant ex principibus quidam ab romano duce dimissi, qui *humanitatem eius, et ceteros etiam Tarentinos superiore proelio, aut per agros pas-*

§. 16. Zonar. — Oros. IV, 1.

sim exceptos, *indulgenter atque benigne haberi*, praedicabant.

XVII. Sed mutavit animos erexitque Cineae fiducia, cum auxiliaribus copiis ab Epiro venientis: namque Pyrrhus ingens animi, et Magni modo Alexandri aemulatione vastissimum imperium spe complexus, ipsis quasi fatis invitantibus, ad perficienda quae destinasset, pandi sibi viam credebat. Confirmatum etiam oraculi delphici voce narrant, ambigui quidem sensus, et utramvis in partem facilis flecti, sed quod interprete cupiditate rex pro certo et secundo acceperit: quippe de belli, quod suscepturus esset, eventu consulenti redditum responsum ferunt: *posse eum Romanos vincere*. Sed plus, opinor, animorum dabat tarentina legatio, quae *ex sua civitate*, *Lucanisque*, *Messapiis*, *et Samnitibus*, *ceterisque populis*, *qui eodem foedere tenerentur*, *facile viginti millia equitum*, *trecenta quinquaginta peditum conscribi posse*, attulerat. His igitur copiis si Romanos in ordinem redegisset, haud magno negotio ceterae Italiae dominationem se adepturum sperabat. Inde brevis in Siciliam traiectus ostentabat insulam Agathoclis excisa domo vacuam et discordem: quam etiam hereditario iure, quod ex Lanassa, filia Agathoclis, liberos susceperat, suae domui posse vindicari rebatur. His ex sententia confectis, Carthaginem bello erat petiturus.

XVIII. Fama est, Cineam, praestanti sapientia virum, quo immodicas regis cupiditates, paratamque felicitatem praesentibus bene utendi turbaturas, ipsius quoque confessione coërcendas esse ostenderet, *quid de victis Romanis agere constituisset?* inter-

§. 17. Aug. de Civit. Dei III, 17. — Ennius apud Cic. in Divin. II, 26. — — Plut. in Pyrrh. c. 27. — Iust. XVIII, 1.

rogasse. Atque illo subinde alias ex aliis victorias nascituras esse demonstrante, subiecisse: *quid igitur confectis istis omnibus acturi sumus?* Tum vero *pacis et otii bonis affatim fruituros* respondente, excepisse Cineam: » Quid igitur vetat, o rex, quin statim iis fruamur, » quum praesto sint; novis autem bellis suscipiendis » corrumpi penitus, amittique possint?» Sed Pyrrhus, iterata legatione Tarentinorum, et ambitione sua victus, *patrium esse* respondit *Epirotis*, *non pro se tantum*, *sed etiam pro sociis et amicis bella capessere.* Ceterum tegendo interiori consilio suo, cum legatis anxie pepigit, *ut lato ipsis auxilio statim rediret domum; neque diutius, quam necessum esset, ab iis in Italia detineretur.*

XIX. Inde confestim ad bellum apparandum ingenti studio versus, navium longarum magnum numerum complevit; alias praeterea, quibus equi virique transportarentur, adornavit: plerisque legatorum italicorum, quo sub specie honoris obsidum vicem retineret, in delectu agendo, copiisque conducendis usus, ceteros cum tribus armatorum millibus, addito, qui praeesset, Cinea, Tarentum praemisit. Horum adventu spes pacis abrupta, abrogatum Agidi imperium, et uni eorum, qui ex legatione redierant, decreto populi datum est. Neque multo post missus a rege Milo tarentinam arcem firmavit praesidio, murorumque custodiam et tutelam sibi depoposcit: gratulante imperita multitudine, quod penes peregrinos molestiam et labores esse, sibi otium cum securitate relictum existimabat: annona igitur militibus, pecunia Pyrrho, alacriter decreta.

§. 18. Insl. — Diod. Ecl. ex lib. XXII. — Vid. *Boileau*, *Epître première.*
§. 19. Zonar. — Pausan. — Plut.

XX. Interea L. Aemilius transmarini militis adventu cognito quo tutioribus locis hibernaret, exercitum in Lucaniam transducere instituit. Erat iter per angustos quosdam calles, quos ab altera parte praeruptae inviaeque rupes, ab altera mare claudebant: et, intellecto ducis romani consilio, tarentini naves scorpionibus et ballistis instructas admoverant litori; militemque per arctos et obnoxios tramites incedentem missilibus impetebant. Aemilius viam virtuti negatam astu explicuit, captivis, quos in ultimum agmen reiecerat, latera praetexens ordinum, quae periculo patebant. Horum misericordia Tarentini, dum suos ferire metuunt, etiam hostibus pepercerunt. Haec ferme eo anno ad Tarentum gesta. Romae vero C. Fabricius Luscinus, qui in consulatu suo Samnites, Bruttiosque, et Lucanos praeclare vicerat, triumphans Capitolium ingressus est: eundemque honorem non ita multis post diebus Q. Marcius consul obtinuit, ex Etruria, rebus ibi prospere gestis, reversus.

XXI. Quae eum causa, bello etrusco nondum finito, ex provincia revocaverit, tempore alieno (nam Fabricius a. d. III nonas martias triumphavit) non traditur: ego accitum a senatu coniicio, qui tum exspectatione Pyrrhi sollicitus, praesidia undique conquirebat. Nam et eo primum tempore, quum, tanta undique belli mole coorta, imperium pluribus exercitibus defendi oporteret, proletarii, quibus antiquitus vacatio militiae fuerat, sacramento rogari coepere: arma, quae parare per inopiam non poterant, publice data: ut legionibus alibi occupatis, haec manus per globos in muris foroque disposita, statio-

§. 20. Front. I, 4. — *Zonar.*

§. 21. Oros. IV, 1. — Aug. de Civit. Dei, III, 17. — Enn. apud A. Gell. XVI, 10.

nibus et excubiis urbem tueretur. Neque tamen his consiliis averti potuisset imminens clades, nisi fortuna urbis imperaturae periculosissimis temporibus ingentes viros reservasset; ac nescio an maximos omnium, qui unquam in ista civitate fuerint, non ita divitiis et splendore generis, quam contemptu opum, et a virtute nobiles. Haec enim aetas Curios, Fabricios, Coruncanios tulit: nullarum imaginum aut facultatum viros, sed amplissimae gloriae, quam rectissimi exempli homines, summo rei militaris usu, parique morum innocentia pepererunt: utrobique salutares patriae, quae adversus regem ambobus metuendum, non magis opus habebat viris, qui ferrum hostile retundere possent, quam qui aurum contemnere.

XXII. Pyrrhum interea, vere non exspectato, peditum duo et viginti millia, tria equitum adducentem, elephantos praeterea viginti, et funditorum sagittariorumque modicam manum, orta in medio cursu tempestas ita iactavit, ut ab extremo periculo minimum abesset. Classe disiecta, pluribusque navigiis afflictis, quum etiam praetoria navis laboraret, in mare se dedit Pyrrhus, et maximo cum labore vix tandem enatavit. Corporis tamen male habiti aegritudinem, animi robur sublevabat: et cura Messapiorum, qui suum in litus eiectum, omni studiorum officiorumque comitate coluerunt. Eorundem opera navibus quibusdam, quae procellae vim evaserant, adductis, pauci equites cum duobus elephantis, et minus duobus millibus peditum collecti. Cum hac manu Tarentum processit, obviam egresso cum militibus suis, regemque deducente Cinea. Magnis Tarenti-

§. XXII. Zonar. — Plutarch. in Pyrrh. c. 31.

norum gratulationibus exceptus, paucos dies quieti dedit: quo spatio quum civitatis mores ita comparatos esse cerneret, ut his obtinentibus, neque servari a quoquam possent, et ipsos quoque defensores suos pessumdaturi essent, dissimulavit in praesentia. Sed ubi paulatim convenientibus, quae dispersae fuerant, navibus, copias idoneas habuit; gymnasia et porticus, in quibus otiosa iuventus dies totos obambulando nugandoque consumebat, occlusit: epulas compotationesque vetuit: solemnia ludorum ex intemperantissimo usu ad iustam mediocritatem reduxit.

XXIII. Post haec delectum iuniorum severe egit; monitis, ut solebat, conquisitoribus suis, *grandes eligerent, se eos fortes redditurum.* Hos manipulis suorum permixtos, ne seorsim habiti seditiones agitarent, eadem duritia et severitate disciplinae exercuit; capitis poena infrequentibus proposita. Qui vero in armis non essent, eos maiorem diei partem in foro agere coëgit. Quarum rerum insolentia, homines inter pudendas delicias nati educatique, mirifice angebantur, *servitutem* appellando, si perire socordia et luxuria cupientes, salvi esse cogerentur. Onerabat invidiam satellitum quorumdam regiorum intemperies, qui suo arbitratu hospitia deligentes, etiam invitis et reluctantibus dominis occupabant: parique deinde licentia inter uxores eorum liberosque versabantur. Ergo fastidio praesentium multi relicta urbe in agros emigrabant, donec id quoque clausis portis appositi custodes prohibuerunt.

XXIV. Tum vero Tarentini se pro socio dominum accepisse sero intelligentes, quod unum poterant, per indignationem et questus sortem suam misera-

§. 23. Frontin. IV, 1. — Zonar. — Plutarch. — Appian. — Vales.

bantur, aliquanto liberius, ubi per aliquam idoneam causam convenientes, praeter solitos animi affectus, etiam vino incaluissent. Neque deerant, qui ad Pyrrhum referrent; arcessitique nonnulli, quod inter convivium parum honorifice de rege loquuti esse arguerentur. Sed horum quidem periculum cuiusdam inter eos simplex et ingeniosa confessio discussit: *Et haec diximus*, inquit, *et longe graviora dicturi fuimus, nisi vinum defecisset.* Ibi Pyrrhus, ut qui vini, quam hominum, eam culpam videri mallet, arridens dimisit eos. Ceterum diffisus civitatis moribus animisque, ut quemque plurimum apud Tarentinos auctoritate consilioque pollere animadverterat, causis repertis structisve, ad filium Ptolemaeum (quem discedens ipse regno praefecerat annorum quindecim adolescentem) ablegabat: alios per occultas insidias de medio tollebat: erant, quos affectata humanitate complexus, inter familiarissimos haberet, quo populo suspectiores fierent.

XXV. In his Aristarchus erat, vir inter primates amore civium et eloquentia excellens: hunc, quia nihilominus in magna apud multitudinem gratia esse cernebat, per causam certi negotii navigare in Epirum iussit. Aristarchus, quum refragari regis imperio praesentis exitii; obedire, non quidem aeque velocis, sed tamen aeque certi videretur, conscensa navi paulum provectus, flexit cursum ad urbem romanam, et receptus in fidem de rebus multis magnisque senatum largiter edocuit. Dum haec Tarenti Pyrrhus administrat, nihilo segnius ad bellum gerendum apud Romanos delectus agebantur, cogebantur pecuniae,

§. 24. Zonar. — Valer. Maxim. V, 1, 3. — Plutarch. Pyrrh. cap. 16. — Iust. XVIII, 1.

§. 25. Dio ap. Fulv.

misso ad socias civitates C. Fabricio, qui auctoritate gratiaque sua deterreret a studiis rerum novarum: quidam, quorum suspecta levitas erat, etiam praesidiis in opportuna loca impositis in fide retinebantur.

XXVI. Quidquid enim ubivis iniuriae acceptae persuasione aegrum, aut cupiditate novandi turbidum erat, id omne, tot adversus unam gentem conspirantium populorum robur, et bellicosissimi regis exspectatio commoverat: quo intentiores Romani, capita seditionum mature opprimendo, securitati suae providebant. Eo tempore casus praenestinorum principum memorabilis fuit: qui nocte iam ingruente quum adducti Romam essent, custodiae causa conclusi sunt in aerario publico, tum demum intellectis fallacis oraculi ambagibus, cuius fide popularibus suis, ad defectionem eos impulsuri, saepe spoponderant, in fatis esse, *uti romanum aerarium a Praenestinis occuparetur.* Sollicitos Patrum animos (nam et Fabricium a sociis retineri audiverant, ut eo pignore suos ab Romanis incolumes reciperent; et ad Etruscos, ad Vmbros, ad Gallos contra populum romanum incitandos legatos mitti) nova insuper cura oppressit rei, cum facto ipso atrocis, tum formidabilis exempli, ne apud omnes Italos alienissimo tempore romana fides in suspicionem et odium adduceretur.

XXVII. In extremo Italiae litore contra Siciliam Rhegium est, graeci nominis, temporibus illis florens et opulenta civitas. Ea quum adventu Pyrrhi magnum et terribile bellum cerneret consurgere, praeterea classibus Carthaginiensium in illo mari vagantibus terreretur, diffisa viribus suis arcessendum a Romanis

§. 26. Zonar. — Dio apud Fulv.
§. 27. Polib. I, 7. — Liv. Epit. XII. — Liv. XXVIII, 3.

praesidium existimavit. Missa sunt militum millia quatuor, ex Campaniae coloniis scripta manus, et inde legio campana appellata, tribuno militum Decio Iubellio deducente. His ab initio quidem neque fides in defendenda urbe, neque diligentia defuit. Deinde, quia belli propinquus metus nullus erat, paulatim otio et graecae consuetudinis imitatione in luxum resoluti, praesentemque copiam cum dura et laboriosa vita, quam eousque egerant, comparantes, opportunitatem urbis, et incolarum felicitatem, sermone cupiditatis et invidiae pleno, in circulis et hospitiis suis agitare coeperunt.

XXVIII. Delectabatur eo facto Decius, qui et ipse pari vecordia ductus, scceleratum occupandae urbis consilium pridem animo conceperat. Favebat occasio praesentis belli, quo sciebat ita distringi Romanos, ut rheginam rem curaturi non essent: et in adverso litore Mamertinos, exemplum simul felicis sceleris, et similis perfidiae haud dubios propugnatores, praeterea communis patriae necessitudine iunctos, intuebatur. Nam et hi ex Campania oriundi, quum superioribus annis inter Agathoclis auxilia stipendium fecissent, a Messeniis pro amicis excepti, civibus trucidatis aut eiectis, urbem occupaverant, domosque et coniugia miserorum inter se partiti fuerant. Etiam veterum Campanorum subibat memoria, qui Capuam possederunt, simili latrocinio Tuscis ademptam.

XXIX. Quum res satis placeret, ea consultatio supererat, quonam modo facinus impune patraretur, neve, ut in urbe populosa, pauciores a pluribus circumventi caederentur. Confingit epistolas tanquam a Rheginis ad Pyrrhum scriptas, ut praesidium roma-

§. 28. Polyb. lib. XXI. — Liv. IV, 57.

num ei proderetur. Vocantur secreto milites: epistolae, quasi interceptae, recitantur: queritur acerbe de perfidia Rheginorum Decius: ex militari multitudine quidam, ad hoc praeparati, succlamant, *armis expediendam salutem, et exitium ipsis destinatum, in auctorum capita vertendum esse:* adest etiam ex compacto, qui nuntiet, *in rhegino litore classem Pyrrhi conspectam esse, et secreta colloquia habita.* Miles supra priorem animi cupiditatem, etiam perfidia hostium et periculi metu accenditur. Consensu omnium in hanc sententiam disceditur, *ut ignari imparatique oppidani opprimantur: caede virorum facta, fortunae publicae privataeque omnes legioni cedant.* Fit facinus indignum et atrox: Decius quosdam ex principibus ad coenam vocatos, inter sacra hospitalis mensae obtruncat: alii passim in domibus suis trucidantur: maiori parte Rheginorum interfecta, ceteri patria eiiciuntur ab iisdem illis, quos paulo ante, ut cum patria servarentur, amicorum atque sociorum nomine in eam acceperant.

XXX. His patratis, nova fit publicae rei forma: aedes atque facultates miserorum, tanquam hostilis praeda, inter latrones dividuntur: caede adhuc recenti, matronae virginesque maritorum atque parentum suorum interfectoribus nubere coguntur: iura nomenque rheginae civitatis crudelis et perfidiosa legio sibi vindicat. Sed bene consuluit mortalium generi Deus, quod plerumque scelerum insignium exempla, eadem et vindictae illustris documenta sunt; ne quis magis successu maleficiorum animari ad paria consilia possit, quam exitu eventuque deterreri. Adeo verae felicitati cum facinorosis non convenit: neque

§. 29. Strabo, lib. VI. — Diodor. excerpt. lib. XXII.

ulla certior est insania, quam existimare, scelere quemquam fieri beatiorem. Vt enim quae post hanc vitam manent supplicia, quae maxima sapientes esse sciunt, nulla putentur (solet enim hominum incredibilis stultitia vix iis habere fidem, quae vident, nedum ut inexpertis moveantur); attamen etiam quum prosperrime procedunt omnia, interno vulnere lacerat animum delictorum conscientia: viventium nomen, mortuorum memoria, apud homines in odio et detestatione est; ac plerumque id ipsum quoque, quod foedissime partum, laboriosissime retentum est, non Deo, non hominibus inulta scelera diu patientibus, ingenti cum dolore eripitur.

XXXI. Iuvat hic referre breviter Decii Iubellii ceterorumque furoris eius participum poenas, quae quidem earum temporibus his connexa sunt: nam extremum exitium, interea variis casibus torti, decimum in annum distulerunt, ut in tempore memorabimus. Igitur praedonibus istis non diu laetae, aut etiam inter ipsos tranquillae res fuere. Metum a Romanis et Pyrrho utcumque, praeter occasionem temporum, mamertina societate propellebant, et consilio neutros lacessendi. Hoc enim tutissimum visum ex praesentibus, inter initia sua, dum ex violenta et subita origine nova civitas coalescit, abstinere bello: quod neque adversus regem se tuto sumpturos esse videbant; et promptiorem sperabant a Romanis veniam, si contra ipsos arma non tulissent. Prima dissensionis causa, ut inter latrones oportuit, ex iniqua divisione raptarum rerum orta est. Eiectus per seditionem Decius Messanam confugit: qui Rhegii erant milites scribam eius M. Caesium imperatorem legerunt: eodem honore

§. 31. Liv. XXVIII, 28. — Diodor. — Val. Max. II, 7, 15.

Decius, quum pecuniam secum grandem attulisset, a Mamertinis auctus est; neque laeta sibi, neque diuturna fortuna.

XXXII. Nam evenit, ut oculorum gravi aegritudine correptus, medicum insignem acciendum curaret, ultione divina iam ad plures acerbioresque poenas nefarium hominem rapiente. Adductus ergo medicus est Rheginus domo; sed quia multis ab annis Messanae habitaverat, origine non Decio tantum, nunquam ulli Rheginorum se commissuro, sed plerisque eiusdem urbis incolis incomperta. Ille memor patriae, et iniurias eius ulcisci certus, persuadet homini, se strenuum quidem afferre remedium, sed eventus tuti celerrimaeque efficaciae. Sic admoto medicamento, quod cantharidum succo temperaverat, vetitoque tolli, priusquam ipse reversus ad aegrum esset, sine mora conscenso navigio, ex urbe Messana profugit. Decius incredibili dolore satis diu tolerato, postquam medicus non redit, amoveri collyrium iubet: eo diluto, luminibus orbatum se reperit. Ita infamis, exsul, contemptus, caecus, animo et corpore aegro, tanquam vinculis constrictus, ad poenam servatur: miro quodam divinae ultionis ingenio, ut ab eo, cui salutem suam crediderat, cladem istam pateretur, qui prius ipse, quos tueri debuerat, immanitate perfidiaque circumvenisset. Quae documenta historiis consignari tradique generis humani interest; cui nunquam satis persuadetur, quantum a recta prudentiae ratione absit ea calliditas, per quam ob falsa quaedam bona, virtute fideque spretis, per foedas et iniquas libidines in vera mala ruitur.

§. 32. Appian. apud Vales. — Diodor.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER III

IN LOCVM LIBRI DECIMI TERTII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI TERTII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

I. Interea Romae parte copiarum ad praesidium urbis, et incertos belli casus retenta, novis consulibus exercitus et provinciae datae sunt. P. Valerio Laevino Tarentini et Pyrrhus; Ti. Coruncanio Etrusci belli reliquiae obvenerunt. Laevinus magnificum ad famam et terrorem ratus, hostem a se lacessitum videri; simul utile civitati, si quam longissime belli metum et incommoda ab agro romano avertisset, confestim in Lucaniam moto exercitu, castellum opportuno situ operibus permunivit, valido praesidio imposito, quo et Pyrrhi coepta tardarentur, et Lucani, quorum perfidia timebatur, ad hostem non auderent desciscere. Audito romani consulis adventu Pyrrhus, quamquam socii nondum convenerant, turpe sibi et detrimentosum fore iudicans, si inter primordia belli formidinis indicium ullum edidisset, cum copiis, quae aderant, incunctanter obviam progressus est.

II. Vt tamen per causam aliquam honestam traheret negotium, caduceatorem misit cum literis, quarum haec sententia fuit: « Rex Pyrrhus Laevino Salutem. Audio te contra Tarentinos venire cum » exercitu. Sed eo dimisso, cum paucis ad me venito: » causa enim cognita, quod alteros alteris praestare » aequum erit, etiam nolentes praestare cogam. » Ad » haec Laevinus: « Nos neque controversiarum no» strarum te sumimus arbitrum, neque hostem perti» mescimus. Tu vero absurde facere videris, causas » alienas cognoscere satagens, qui propriae culpae reus, » nondum Italiae, iniussu nostro, initae poenas nobis » pependisti. Ergo non adversus te minus, quam

§. 1. Zonar. — Plutarch. in Pyrrh. c. 34.
§. 2. Zonar. — Plutarch.

» adversus Tarentinos instructo cum exercitu venio, » Marte iudice, auctore generis nostri, de nostro » iure disceptaturus. » Neque diu moratus signa movit; et inter Pandosiam et Heracleam urbes, loco campestri, ab hostilibus castris divisus Siri amne, consedit. Fama est, Pyrrhum speculandi causa ad amnem progressum, quum castra romana diligenter spectavisset, uni ex amicis, cui Megacles nomen erat, dixisse: *Ordo certe barbarorum istorum minime barbarus est; at facta mox noscemus.*

III. Tum autem ad ripam firma collocata statione, quae transitum tentantes arceret, opperiri socios constituit: super rationem belli, quod Romanos in hostili regione rerum necessariarum inopia laboraturos esse sperabat, etiam fiducia Laevini anxius, cuius ille admirationem novo testimonio nuper auxerat; dimissis impune hostibus, qui ad exploranda castra venerant: et adiecto, *sibi praeterea maiorem alium exercitum esse.* Inter haec, ut vicinis castris, velitationes continuae fiebant: ad summam rerum proficiebatur nihil. Igitur diebus ferme quinquaginta per haec leviora certamina consumptis, consul, quod iisdem causis ad festinandum proelium, quibus Pyrrhus ad differendum movebatur, milites in concionem vocatos consilii sui certiores facit, adversus novi hostis metum confirmat. Pyrrhi famam, belluarum terrorem, quantum potest, elevat: denique rebus ita se parat, ut vel volente cum hoste congrediatur, vel etiam invitum cogat ad certamen.

IV. Itaque postquam Pyrrhum manere in sententia videt, equitatum omnem, tanquam ad agrorum praedam excursurum, praemittit: ipse cum instructis le-

§. 3. Zonar.— Front. IV. 7. — Gotefredus Viterb. — Otto Frising.

gionibus opperitur, donec in adversa ripa tumultus et clamor fiat. Equites magno a castris intervallò circumvecti, qua incustoditum flumen erat, transiiciunt; stationem pro hostili ripa collocatam cursu petunt: Epirotae, subita re perterriti, ad castra sua se recipiunt. Pyrrhus intellecto hostem adesse, equitatum omnem (tria millia erant), quanta maxima celeritate potest, ad amnem rapit, sperans, Romanos inter transeundum ordinibus solutis, et caeco vado cum iniquitate aquae solique luctantes, occupari posse. Sed quum Romani equites se obiecissent, invectus ante primum suorum agmen, non imparem famae suae pugnam edidit, splendidis armis conspicuus, neque minus insigni robore animique praesentia, quum ita totam aciem consilio imperiisque regeret, tanquam omni alio labore solutus esset; ita ubi res poscebat accurrens proeliaretur, tanquam solum ad se militis officium, ad alium universae rei cura pertineret.

V. Interea Leonnatus quidam Macedo, quum ex hostibus quendam notasset, qui ceteris omissis omnibus, unum in regem tota volitantem acie intentus, quacumque parte illum se inferre vidisset, eo quoque equum agebat, monuit Pyrrhum. Cui ille, *fatum*, inquit, *o Leonnate, mortalium effugerit nemo: ceterum neque hic Italus mecum, neque alius quisquam, impune congredietur.* Vix eloquutus haec fuerat, quum Oplacus (hoc nomen erat viro, Frentanae turmae praefecto) infesta lancea equum percútit regis; atque illius equum vicissim excipiens Leonnatus. Ibi circumfusi regis amici Oplacum pugnantem interficiunt; regem eripiunt. Sed iste casus magnopere perculit

§. 4. Plutarch.
§. 5. Zonar. — Plutarch.

regios, ipsum esse caesum opinantes. Quare ut confirmaret suos, simulque pericula sibi intenta declinaret, paludamentum et arma cum Megacle commutat; illoque in pugna relicto, ad phalangem ordinandam adducendamque pergit. Occurrunt et Romanae legiones. Certatur diu acerrime, eventu adeo dubio, ut memoriae sit proditum, septies alternante proëlii fortuna, modo Romanos hostium, modo Tarentinos Epirotasque Romanorum terga vidisse.

VI. Sed proxime desperationem Pyrrhi res adduxerat Megaclis caedes, quem regiis armis monstratum ex diversa acie fortissimus quisque regis interfecti gloriam affectans impetebat; donec eques nomine Dexter, interempto detractam chlamydem galeamque maximis cum clamoribus ad consulem ferens, fidem patratae caedis utrique exercitui fecit. Iam omnia terroris atque consternationis apud Graecos plena erant; fugissentque haud dubie, nisi quamprimum nudo capite obequitans Pyrrhus, *seque vivere et adesse* voce magna testatus, tantumdem fiduciae Romanis, quantum suo militi formidinis desperationisque dempsisset. Laevinus adesse tempus ratus, quo ultima remedia experiretur, signum equitibus sustulit, quos in insidiis collocaverat, ut terga hostium incurrerent. At Pyrrhus in hoc agmen elephantos agi iubet, ipsos quoque in ultimum terrorem hostium reservatos.

VII. Id consilium afflixit spes romanas, eventumque totius pugnae secundum Pyrrhum dedit. Nam et homines ipsi vastorum corporum mole, terribilique superstantium armatorum specie stupentes, quodvis potius ingens et formidabile portentum, quam ani-

§. 6. Front. II, 4. — Plut. — Zonar.

malium a natura productorum formam videre videbantur; et equi ad conspectum odoremque et stridorem tum primum visarum belluarum exterriti, protinus confusis ordinibus, qua cuique proximum erat, abripiebantur; sessoresque vel excutiebant, vel frustra retinentes secum auferebant in fugam: et in suorum aciem incurrentes omnia trepidatione tumultuque miscebant. Insequutis elephantorum rectoribus, multi fugientium ab iis, qui in turribus belluarum constiterant, vulnerati sunt: plures ab elephantis ipsis confecti obtritique. Sed consule omnia experto, cohaerebat utcumque acies; donec immissa Pyrrhi imperio thessalica ala male resistentes fregit disiecitque.

VIII. Neque dubium habetur, quin eo situ loci, quo tum conclusi tenebantur, caesi omnes captivi forent, ni praeter consuetudinem Pyrrhi, qui hoc imperatorium rebatur, non pertinaciter instare fugientibus, ne alio tempore desperatione salutis acrius resisterent, etiam praeceps in vesperam dies regios a persequendo desistere coëgisset. Adiuvit etiam fortuna reliquias infelicis exercitus, quod elephantus accepto vulnere conversus, etiam ceteros barritu turbavit. Ea res morata hostes, spatium fugientibus dedit, quo transmisso amne pervenire in Apuliam possent; ibique urbis cuiusdam munitionibus adversus instans periculum tegerentur. Caesa eo proelio Romanorum sociorumque peditum millia quatuordecim et praeterea octingentos septuaginta reperio; ducentos quadraginta sex equites, captos in universum mille octingentos duodecim; in his equites duos et octingentos: amissa signa militaria duo et viginti.

§. 7. Front. II, 4. — Pausan. lib. I. — Flor. I, 18. — Plin. VIII, 6. — Zonar. — Plutarch.

§. 8. Front. II, 6. — Eutrop. lib. II. — Gotefr. Viterb. — Oros. IV, 1.

IX. Quo magis miror, auctores qui haec tam accurate exsequuti sunt, negare numerum ex regio exercitu desideratorum annotatum esse, quum Dionysius scribat, Laevinum amisisse paulo minus millia quindecim; tredecim interiisse ex victoribus; Hieronymus autem Cardianus, aequalis istorum temporum scriptor, de romano exercitu non plus septem millibus cecidisse tradat; de regio, intra quatuor millia. Sed hoc inter omnes constat, flore ducum militumque suorum victoriam eam Pyrrho constitisse: exceptaeque dicuntur voces, *non minus victum se eo proelio, quam victorem discessisse*, ferentis: etiam quum Tarentino Iovi spolia donaque figeret, fassus hoc fertur, inscripto eius sententiae titulo, querentibusque sociis respondisse: *Nae ego, si iterum sic vicero, sine milite revertar in Epirum!* Ipsum quoque regem hoc proelio grave vulnus accepisse auctorem habeo; sed quoniam alii tale nihil tradiderunt, casusque diversarum pugnarum misceri nonnunquam video, non ausim uni, in silentio plurium et accuratiorum, credere.

X. Magna profecto pertinacia certatum esse hoc etiam argumento fuerit, quod postridie eius pugnae, quum caesorum corpora Pyrrhus inspiceret, quae ad humanitatis et clementiae famam humari iusserat; Romanos omnes in hostem versos honestis vulneribus oppetiisse cernens, exclamavit: *O quam proclive mihi erat orbis imperio potiri romanos habenti milites!* Neque cunctatus est eorum, quos in potestate habebat, animos appellatione blanda magnisque promissis adoriri, ut apud se stipendia facerent: et abnuere perseve-

§. 9. Plutarch. — Oros. IV, 1. — Iust. XVIII, 1, 7.

§. 10. Liv. Epit. XIII. — Eutr. — Front. I, 18, 17. — Zonar. — Dio apud Vales. — Oros. — Plutarch.

rantes nihilo sequius humaniter clementerque habuit; et vinculorum, et omnis, quae fortunam captivorum comitari solet, contumeliae expertes. At Romanos proelio tam male acceptos alia mox clades terruit, ut longe impar detrimento, ita maioris aliquanto formidinis et religionis: nam ad manifestam deorum iram referebatur, quod pabulatores forte dimissos subito coorta tempestas ita perculerat, ut inter horribilem caeli fragorem cadentibus fulminibus quatuor et triginta interirent, afflati et semimortui relinquerentur duo et viginti, iumentis etiam eodem turbine exstinctis, aut debilitatis compluribus.

XI. Pyrrhus interea quum vacua et deserta Romanorum castra cepisset, victoria non segniter usus, promovit copias, vastandisque proximorum quorumque agris, ab amicitia Romanorum permultos populos avertit. Supervenere deinde socii Lucani Samnitesque: quibus leviter castigatis, *quod pugnaturo non affuissent*, partem tamen spoliorum dedit; eo ipso magnopere laetus et exsultans, *quod praeter suas copias tarentinis tantum auxiliis adiutus, Romanorum ingentem numerum fudisset.* Intento in victoriae fructum Pyrrho, alia ex parte Laevinus curando saucios, colligendo dispersos, manum rursus haud contemnendam effecerat: et Senatus, quamquam multi culpam acceptae cladis imputabant consuli, Fabriciusque dixerat, *non sibi Romanos ab Epirotis, sed Laevinum a Pyrrho victum videri*, supplementum ei mittendum censuit.

XII. Quum voce praeconis edictum esset, *qui in occisorum locum patriae navare operam vellent, uti nomina darent*, certatim dantibus, celeriter duarum legionum numerus expletus est. His copiis auctus con-

§. 11. Iust. XVIII, 1. — Zonar. — Appian. apud Fulv. Vrs.

sul, Pyrrhi vestigia sequendo, quibus poterat exercitum eius incommodis vexabat: et quum occupandae Capuae consilia regem agitare comperisset, festinanter exercitu ducto, praevenit eum, cunctisque ad defensionem paratis, ab invadenda urbe deterruit. Pyrrhus Neapolim flexo itinere, atque ibi quoque spe sua frustratus, protinus ad ipsam Romam magnis itineribus latina via contendit. Iam ab Anagnia et Hernicorum agro, Fregellis obiter expugnatis, Praeneste pervenerat, intra vicesimum ab Vrbe lapidem; sed urbani magistratus simul atque de clade auditum fuerat, novis delectibus ex senatusconsulto iuniores armaverant; aliudque non invalidum auxilium populi romani fortuna tempore necessario providerat. Consul enim alter Tib. Coruncanius meliore fortuna cum Etruscis congressus, universam gentem novis foederibus obstrinxerat, et ad tutelam patriae revocante senatu, nullo alio hoste distractus cum exercitu victore accurrebat.

XIII. Pyrrhus quum Etruscos ad arma retrahere frustra tentavisset, praeter urbem suis praesidiis tutam, duos consulares exercitus, alterum a fronte, alterum a tergo imminere cogitans, in Campaniam regressus est. Vbi Laevinum maioribus sibi copiis, quam ante cladem habuisset, occurrere videns, *cum hydra lernaea sibi negotium esse* dixit, *cuius praecisa capita paulo post*, *numero etiam aucto*, *renascerentur*. Quia tamen priori victoriae confidebat, eduxit copias, et tanquam pugnaturus instruxit: quoque suorum simul alacritatem experiretur, simul perterrefaceret hostem, clamorem tollere milites, ac elephantos ad

§. 12. Zonar. — Appian. apud Fulv. Vrs. — Flor. I, 18. — Plutarch.
§. 13. — Eutrop. — Flor. I, 18, 18. — Zonar.

barritum ciendum incitari iussit. Redditus est a Romanis longe maior atque terribilior clamor: unde de animis utrorumque coniectans, abstinendum sibi proelio in praesentia iudicavit; et victimarum exta parum laeta causatus, exercitum in castra, et inde, magna cum praeda et captivorum agmine, Tarentum reduxit.

XIV. Romani, qui durissimo tempore de constantia sua nihil remiserant, sed de totius belli eventu semper amplas spes et orationes magnificas habuerant, praemia virtutis tum maxime celebranda rati, L. Aemilio Barbulae ob res in consulatu gestas decreverunt triumphum: isque de Tarentinis, Samnitibus, et Sallentinis, qui inter auxilia Tarentinorum fuerant, a. d. VI Idus Quintileis triumphavit. Sed P. Valerio consuli negotium datum, *ut setinum in agrum abductis exercitus victi reliquiis, castra muniret, hiememque sub pellibus agere cogeret*. Per eadem tempora quum de captivis in senatu agitatum esset, *redimine eos placeret?* ista sententia tenuit: credo praecipue movisse animos equitum casum, quos fortiter sustentata pugna donec elephanti aberant, horum superventu consternati equi sine ulla sessorum culpa caedendos vinciendosque hostibus praebuerant. Missi sunt huius negotii causa praecipuae dignationis legati, P. Cornelius Dolabella, Senonum deleta gente nobilis, C. Fabricius Luscinus, Q. Aemilius Papus, qui biennio ante collegae in consulatu fuerant.

XV. Pyrrho a natura magnorum animorum indivisa comes inerat humanitas; sed hanc ambitione auxerat, errore pervulgato ministras imperii virtutes

§. 14. Appian. — Plut. — Tabul. Capitol. — Front. IV, 1. — Dionys. apud Fulv. — Cic. in Brut. 34.

esse putans, cui uni intemperantissime deditus, huc rationes suas omnes referebat. Et quamquam audacia bellique artibus nemini sua aetate ducum postponendus esset, omnia tamen prius experiri solebat, quam armis rem permitteret: animosque hostium, ut quisque opportunus erat, metu, cupiditate, voluptate, misericordia, denique conditionum aequitate ac utilitate moliebatur. Igitur nuntiato Roma legatos venire, tot consulares ad maiorem certe aliquam rem mitti suspicatus, pacis componendae mentionem illaturos esse sperabat. Quo igitur et tutior, et honoratior accessus eorum foret, ad ipsos usque fines agri Tarentini Lyconem natione Molossum cum praesidio misit obviam: ipse vero cum ornato equitatu venientibus extra portam occurrit; deductosque perquam honorifice ac hospitaliter, rebus omnibus laute atque liberaliter habuit. Illi quae ad moderationem animi pertinent praefati, *quanta sortis inconstantia, quam subitae bellorum vices essent, neque praesciri futura posse;* mandata edunt; *se ad recipiendos captivos suòs venisse, sive certo in capita pretio redimi, sive cum Tarentinis aliisve permutari pateretur.*

XVI. Pyrrhus nihil magnae rei sine consilio amicorum statuere consueverat: quo tum quoque convocato, Milo quidam suadebat, *ut captivis retentis fortuna sua uteretur, neque bellum nisi perdomitis Romanis omitteret.* Longe diversa Cineae oratio fuit, qui, commemorata *senatus populique romani constantia, quam saepe extremis temporibus suis invictam ostendisset*, subiecit: « Aliorum fortassis hostium aut mores » oderimus, aut contempserimus arma. Cum hac

§. 15. Polyaen. Strateg. VI, 6. — Zonar. — Val. Max. V, 1. — Hist. miscel. P. Diacon. II, 16. — Dio ap. Fulv. — Dionys.

» gente, o rex, amicitiam tibi potius quam bellum » habendum esse censeo; neque reddi modo capti» vos, sed etiam donari ex usu tuo fuerit: neque » differendum arbitror, quin legatos cum muneribus » Romam mittas, qui conditionibus aequis pacem » conficiant.

XVII. « Hoc enim illud tempus esse arbitror, quo » rem tibi necessariam, si quid iudico, etiam cum » dignitate facere possis. Nunc enim rebus adhuc » prosperis de pace agens, et facilius, quae volueris, » impetraveris, et nulla alia causa, quam animi so» lita magnitudine, pacem obtulisse videberis iis, » quos integrum fuisset armis ad servitutem cogere. » Et absit quidem omen; tuaeque res, sicut coe» perunt ire, pergant. Sed tamen homines sumus; » et si fortuna verterit, neque tam facile porro ne» gotium erit pacis, neque pari cum decore tracta» bitur. » In hanc sententiam loquutis quoque ceteris, et ipse rex assensus, vocari legatos romanos iubet. Qui ubi venerunt, hunc in modum egisse fertur: » Res equidem indigna est, quam facitis, Romani! » Quum enim amicitiae mecum ineundae rationem » nullam habeatis, bello captos repetitis; ubi reddi» dero, iisdem illis adversus me usuri. Quod si igitur » revocatis ad meliora et utrisque profutura menti» bus, foedus atque societatem mecum instituitis, » vestros et cives universos, et socios, quos cepi, » sine pretio recipite: sin vero vobis hostiles animi » manent, neque ego pro sano me facturum arbi» tror, si odia vestra tot fortium virorum manibus » instruam. Neque vero tanta mihi rei nummariae » difficultas est, ut pecuniis Romanorum indigeam;

§. 17. Dionys. apud Fulv. Vrs. — Appian. ap. Fulv. Vrs. — Zonar.

» quos decebat potius, si amici essemus, liberalitate » mea locupletari. » Simul non spernendi pretii munera legatis dari iussit, *plura se et meliora alias daturum* professus.

XVIII. Haec in commune legatis omnibus praesentibus dicta actaque. Ceterum cum solo deinde C. Fabricio longior et accuratior sermo fuit: neque referre piget, quod apud idoneos auctores reperi. Quum itaque remotis arbitris colloquerentur, inter cetera regem ita dixisse postea vulgatum est: « Ego » vero, cum ceteros Romanos omnes amicos habere » expeto, tum praesertim te, C. Fabrici, quem inter » ceteros civili militarique virtute praestantissimum » esse iudico: unum deesse tibi indignor, quod re » familiari angustiore utens, debitum magnis viris » splendorem tueri minime potes. Sed hanc fortunae » iniuriam ego diutius tibi molestam esse non patiar, » daboque auri argentique facti et infecti eam co» piam, qua ditissimorum quorumque census facile » vincas. Hoc enim in primis loco fortunaeque meae » convenire persuasum habeo, eximiorum hominum, » qui potius gloriae quam pecuniae accumulandae » studuerunt, gravem inopiam consolari: id quidem » ego valde pulchrum opus esse reor; neque magni» ficentiae regiae vel monumentum illustrius usquam » poni, vel augustius diisque gratius donarium suspen» di posse. Quare non tam dedisse beneficium putabo, » quam accepisse, si meis te copiis adiuvari siveris.

XIX. « Neque tamen id a te petiturus eram, si mi» hi gloriosa largitio tantum, tibi vero parum deco» ra fuisset: nunc autem, quia non ad proditionem, » aut indignum moribus tuis facinus ullum emeris,

§. 18. Dionys. apud Vrs.

» quid est, cur hospitale munusculum, amicissimo » animo oblatum, infesto et pertinaci velis aspernari? » Ego enim aliud a te desidero nihil, nisi quod a » viro optimo patriaeque amantissimo fieri possit, » immo debeat; ut senatum a praefracta illa pervi- » cacia ad aequitatem et consilia mitiora transducas, » quod res est docendo, neque bellum sine maximo » vestro et damno et periculo geri; neque a me, qui » Tarentinis auxilium pollicitus, primo etiam proelio » victor discessi, integra fide atque dignitate deseri » posse. Neque vero me delectat vobiscum dimicare, » quos amicitia meaquam odio digniores arbitror: et » multis interea negotiis obortis, quae praesentiam » meam desiderent, in regnum meum reverti mallem. » In hoc fidem, quam postulabis, dabo: quo et tu » de animo meo securus esse possis, et ceterorum » dubitationes tollere, si qui forte negabunt regibus » tuto credi posse propter unius aut alterius vesa- » niam, qui nullo intellectu honesti, pactis atque » foederibus, donec utilia viderentur, stantes, simul » atque levitatis pretium apparuit, fidem quam oc- » casionem negligere maluerunt. Pace vero confecta, » nihil aut mihi iucundius, aut utilius utrisque fieri » possit, quam si mecum in Epirum naviges, primo » inter meos loco, et in bello legatus futurus, omnis- » que fortunae meae particeps. Nam et ego possessio- » nem nullam pretiosiorem esse puto, quam fortis » et fidelis amici: et animo tuo regiae fortunae ap- » paratus, regiorumque negotiorum maiestas con- » gruit. Haec ergo si in commune contulerimus, quae » maxima per homines censentur bona, vicissim alter » alterum adiuvantes, nullo negotio adipiscemur.

§. 19. Plutarch. in Pyrrh. — Appian. ap. Fulv. Vrs. — Dionys.

XX. Hic ubi finem dicendi rex fecisset, post modicum intervallum Fabricius infit: « De virtute quidem, si quid eius in me belli domive animadverti » potuit, mihi supervacaneum est quidquam attingere; quando iam aliis de ea credidisti: neque itidem de paupertate necessum est exponere, quod » exigui agelli tuguriolique dominus, non foenore, » neque mancipiorum operis, sed laboribus huius » corporis alor: nam et ista referentibus aliis, existimo te accurate didicisse. Si vero me deteriore » ob paupertatem conditione, quam Romanorum » quemlibet, esse suspicaris, certe, sive ultro, sive » alienam sequutus opinionem ita coniecisti, mirifice » falsus es. Mihi enim contemptis opibus virtutem » et officium sectanti nullus unquam miseriae sensus » fuit; neque fortunae meae, vel in privatis negotiis, » vel in publicis ingemui: qua enim tandem causa » convicium ei facerem? nisi forte crimini dabo, » quod in ista paupertate mea, his omnibus, quae » cuilibet animo magno excelsoque sola desideranda » videntur, non modo cum divitibus, sed etiam prae » illis, in patria perfruor.

XXI. « Honoribus enim, qui apud nos amplissimi » sunt, fungor: bella gravissima rego: splendidissimis » adhibeor legationibus: religionum sanctissimarum » curam gero: vocor in senatum: de summa republica rogor sententiam: laudant me multi imitanturque hilariter: neque minoris fio, quam quilibet » in civitate nostra potentissimus: videorque specimen et exemplum ad virtutem gloriamque capessendam esse ceteris; nihil in haec omnia sumptus » de meo faciens, sicuti neque aliorum quisquam.

§. 21. Ammian. Marcell. lib. XXIV, 9. — Dionys. — Zonaras.

» Nam alibi quidem, ubi plerumque privatim opes » magnae, publice vix mediocres sunt, magistratus » ex re familiari dignitatem splendoremque loci sui » sustinent: nostra civitas longe diversis institutis » utitur; neque fortunis privatorum ulla parte gravis » est. Omnis iste apparatus, quo nostri cives, quot- » quot ad rerum magnarum administrationem deli- » guntur, magnifice instructi sunt, praebetur publice: » quae res exaequat omnes, neque pauperrimo alicui » quidquam patitur ad tuendum publicum, aut suum » decus deesse, neque ditissimo superesse. Quando » igitur pauperrimus omnium, tamen locupletissimo » cuique nulla in re bona cedo; quid est, quod de » fortuna queri debeam? an postulandum erat, ut » me regibus parem faceret, quibus ingentes auri » cumulos licet recondere?

XXII. « Sed haec quidem ad publicam vitam: in » privata vero tantum abest, ut mea mihi inopia sit » oneri, aut incommodo, ut contra, quoties me cum » divitibus istis compono, mea sors incomparabiliter » videatur beatior: et ego me inter illos plane paucos » numerem, quibus, quanta esse in vita potest, fe- » licitas contigerit: eoque nomine et mihi plurimum » gratulor, et gratias ago paupertati meae. Quum » enim supervacua persequi mihi ineptum et otiosum » esse videatur; necessaria vero agellus recte colenti » dispensatique suppeditet; nescio quem in usum de » maioribus divitiis debeam esse sollicitus: nam om- » nem mihi cibum fames suavissimum efficit; omnem » potum sitis: somnum facilem et tranquillum labore » paro: vestis, si frigus arceat, mihi se probavit » satis: in supellectili, ut quodque ad usum, cui » destinatur, maxime commodum atque parabile est, » ita placet impensius: quare sic quoque sim iniu-

» rius, si accusem fortunam, quod mihi non maiores » facultates subministraverit illa, quam natura mea » desideret: quae mihi neque cupiditatem eius, quod » nimium esset, ingenuit; neque profecto dexterita- » tem parandi.

XXIII. « Quare cum ista paupertate mea, et aliis » opulentissimis hominibus, et te quoque ipso me » copiosiorem esse iudico: nam ego tantum habeo, » ut plus non desiderem; tu, nisi Epirum, et cetera » quae tenes possidens, inopem te esse crederes, in » Italiam traiecisses? sed pulchram facultatem, bene- » ficia hominibus dandi, praestat opulentia! ego per » inopiam subvenire queo nemini! Hoc vero non » magis me angit, quam quod aliis quoque rebus » non supra modum instructus sum; quod neque » scientiam praecellentem mihi deus, neque vatici- » nandi artem tribuit, quibus prodesse indigentibus » possem; neque alia itidem permulta. Eorum vero, » quae in me sunt, si et civitati et amicis copiam » facio, et unde quemquam iuvare ullo pacto pos- » sum, id commune omnibus esse patior; hoc quo- » que crimine hactenus me vacare posse existimo. » Neque vero tibi quidem haec parva, aut contem- » ptibilia vocare licet, qui prae te feras illa videri » maxima, adeoque ingenti pecuniae modo emere » paratus es.

XXIV. « Quod si vero ad sublevandas necessitates » egentium omnino facultates magnae optandae es- » sent, atque hoc nomine pecuniarum possessio par- » tem aliquam felicitatis faceret, uti vobis quidem » regibus videtur: utra mihi via parandarum opum » erat melior, ut a te nunc acciperem cum dedecore;

§. 23. Zonar. — Dionys.

» an vero ut olim pararem, quum possem honestissimis rationibus? Nam mihi sane ditescendi opportunitates praeclaras respublica bene gesta praebuit: » cum alias saepe, tum vero maxime ante hoc quadriennium, quando in Samnites, Lucanos, Bruttiosque consul cum exercitu missus, amplissimas » regiones populabundus percucurri: proeliis multis » victor urbes opulentas vi cepi diruique: unde donatis largiter militibus, redditoque privatis, quod » reipublicae in usus belli mutuum dederant, res » tamen superesset quadringentorum talentorum, » quae in aerarium publicum intuli. Postquam igitur » iustas et decoras ex manubiis opes, quae in promptu erant, aspernatus sum; et exemplo Valerii » Publicolae multorumque aliorum, qui rem romanam hunc in statum produxerunt, gloriam pecuniis anteposui; nunc a te munere capiam, contempta pulcherrima ditescendi occasione, pudoris atque periculi plenam amplexus? et illam quidem » opulentiam honestos iustosque ad usus expendere » liberrime et cum voluptate quadam potuissem: » nunc vero ne huius quidem boni ulla futura esset » copia.

XXV. » Creditae enim verius quam donatae pecuniae censendae sunt, quae alieno beneficio obvenerunt, animoque ingenuo et erecto graves incumbunt, donec restitui queant: ut iam per hospitii, » vel amicitiae, vel benevolentiae speciem datae acceptaeque fuerint. Iam vero, quid futurum censes, » si vulgata fama (neque enim celari poterit) magistratus, qui morum apud nos praefecturam amplissima cum potestate exercent, quos censores appel-

§. 24. Dionys.

» lamus: pro iure suo, quo in civium vitas inquirere, » et a patriis institutis discedentes mulctare consue» verunt, me publice citatum causam captorum mu» nerum dicere iusserint?» Addunt plerique, a Pyrrho, virum virtutis tantae quantivis bene emi certo, acrius continentiam eius constantiamque tentatam esse; post alia magnifica promissa, etiam parte regni oblata: neque motum esse Romanum, nisi hactenus, ut *se consilii regii rationem expedire* negaret. «Si » enim malum me virum iudicas, inquit, cur ambis? » sin vero bonum, cur corrumpis?» Adiecisse deinde dicitur, *etiam ipsi Pyrrho negotium hoc neque iucundum futurum, neque conducibile, si processisset: suam enim libertatem et amicis regiis, et ipsi regi gravem futuram: iustitiam autem et abstinentiam si Epirotae experti forent, relicto rege ad ipsum transituros.*

XXVI. Quae omnia, et quod deinceps adiecturus sum, variis ab auctoribus tradita, conquiri exponique non inconveniens nec inutile iudicavi; quo virorum, quibus fulta res romana per durissimos casus ad imperii gloriaeque incomparabilem magnitudinem pervenit, animi sensusque noscerentur: claroque sub exemplo facilius deprehenderetur, quibus moribus studere oporteat admirationi futuros homines, maioremque et meliorem transdituros posteris rempublicam, quam a maioribus ipsi accepissent. Igitur his ita dictis auditisque regem in praesentia quidem quievisse accepimus: postridie vero vocari ad se Fabricium iussisse: parato ante ad perterrendum eum elephanto, qui a tergo colloquentium post aulaeum adstans, magistri imperio repente diducto aulaeo, su-

§. §. 25. Eutr. l. II. — Flor. I, 18, 25. — Auct. de Vir. ill. c. 35. — Zonar. — Appian, apud. Fulv. Vrs.
§. 26. Plut. in Pyrrh. c. 43 sq.

per Fabricii caput demisit manum, horrendumque stridorem et barritum edidit. Sed vir ingens animi, quum sensim se convertisset, arridens, *Neque heri me aurum tuum pellexit*, inquit, *neque hodie perterrefecit bellua.*

XXVII. Deinde quum admotus coenae *de graecis sapientibus* disserentem audiret Cineam, *quibus Epicuri secta placeret, eos voluptatem in arce bonorum; reipublicae curam inter praecipua felicitatis impedimenta ponere: similemque vitam agere deos arbitrari; nulla rerum humanarum cura, nullo, neque in improbos irae, neque in bonos favoris affectu, soli otio voluptatique deditos*; exclamavisse Fabricium ferunt: *Dii faxint, isthaec sapientia Pyrrho Samnitibusque cordi sit, donec bellum cum populo romano gerent!* Hi temporum istorum mores fuerunt: haec magnorum virorum certamina, non opibus et luxuria, sed virtute, consilio, patientia, patriae caritate excellere. Nec enim subiti impetus, aut ad praesentem usum meditatae simulationis istae voces fuerunt; sed perpetuo tenore vitae verborum suorum fidem admirabiles potius nostris temporibus, quam imitabiles viri affirmarunt.

XXVIII. Idem ille Fabricius, quum eius tota supellex argentea salino uno constaret, et patella, quae tamen ipsa corneo pediculo sustineretur; Samnitium legatis pecuniam et supellectilem splendidam dono afferentibus, planas manus ad aures, hinc ad oculos, nares, os, gulam, deinde ad imum usque ventrem deducens, *donec his*, inquit, *imperitare potero, nihil deerit: vos autem pecuniam ad eos, qui hac indigent, reportate.* Denique vitam universam sic exegit, ut in

§. 27. Cic. in Catil. c. 12. — Plutarch. — Valer. Maxim. IV, 3, 6.
§. 28. Val. Maxim. IV, 3 et 10. — Hygin. apud Agell. I, 14. — Auct. de Vir. illustr.

hereditate eius non esset, unde filiarum dos expediretur: gloriosa paupertate, quum ex aerario publico erogata pecunia Senatum puderet indotatas pati virgines, quas patrem non puduerat ita relinquere. Sed et ceteri Senatus principes eadem ferme virtute tolerantiaque tum agebant. Ex quibus Q. Fabium Maximum, qui toties in summis imperiis fuerat, qui censura gesta noluerat iterum censor fieri, negans, *ex usu reipublicae videri, ut iidem saepius censores crearentur*; simili et paupertatis et amoris publici testimonio populus romanus affecit: mortuo enim tantum congessit aeris, ut inde filius Q. Gurges et viscerationem et epulum publice daret.

XXIX. Curius ab eadem altitudine animi Sabinorum munera, quemadmodum Fabricius Samnitica, sprevit. Aemilius Papus in plerisque magistratibus collega Fabricii, Tib. item Coruncanius, aliique praeclari viri, ex similitudine morum amicissime inter se coniunctissimeque vixerunt: ut vere mihi temporum illorum speciem amplexus animo videatur poëta, qui *moribus virisque antiquis rem romanam stetisse* praedicavit. His igitur animadversis expensisque rebus, maiore componendi cum hac gente belli desiderio Pyrrhus inflammatus, ducentos ex captivis protinus sine pretio restituit: ceteris, si qui ad instantia Saturnalia Romam ad visendos suos proficisci cuperent, eius rei potestatem fecit; unius Fabricii sequutus fidem, qui *reversuros exactis feriis, nisi pax interea convenisset*, spoponderat. Eaque tum et gravitas Senatus, et singulorum fides fuit, ut ad diem a Patribus praestitutam universi Pyrrho se restituerent; post-

§. 29. Cic. Leg. — Enn. ap. Cic. de Rep. l. V. — Aug. de Civit. Dei, II, 21. — Iust. XVIII, 1. — Plutarch. in Pyrrh. c. 44. — Appian. ap. Vrs.

quam obfirmatos suorum animos impellere nequidquam tetendissent.

XXX. Rex enim callidus, hunc temporum articulum sibi tenendum arbitratus, dum aspectu carissimorum pignorum mollitos, et cupidine isthaec retinendi incensos animos, ad belli odia deponenda promptiores haberet; legationem mittere Romam statuit, ut iis conditionibus, quas Fabricio praesenti exposuerat, pacis et amicitiae foedera coniungerentur. Petebat autem, *ut iisdem foederibus Tarentini comprehenderentur: ceteri Graecorum Italiam incolentium, liberi, et suis legibus, agerent: Samnitibus, Apulis, Lucanis, Bruttiis, quae erepta a Romano forent, redderentur: Romani captivos a Pyrrho sine pretio reciperent.* Erat apud Pyrrhum ea tempestate Cineas, cuius supra quoque facta est mentio; vir cum civilium rerum apprime gnarus, tum animo propositoque honestus: et qui naturae proclivem indolem eruditione usque ad efficacem facundiam exercuisset. Hunc eas ob artes carissimum rex habebat: crebroque praedicabat, *plurium se urbium imperium per eloquentiam Cineae, quam armis suis adeptum esse.*

XXXI. Romam iste quum legatus venisset, callido consilio moras nectens, priusquam senatum adiret, munera passim per illustrium domos Pyrrhi nomine misit. Introductus deinde in curiam, quum *regis virtutem et propensum in Romanos animum* multis extollens, de conditionum, quas afferret, aequitate disseruisset, magna pars senatus mota est, ut admittendas esse dubitaret. Quippe super cetera, *si socios suos oppugnare desinerent, tanta auxilia pollicebatur, ut iis*

§. 30. Flor. I, 18, 14. — Iust. XVIII, 2, — Appian. — Plutarch. in Pyrrh. c. 27.

31. Zonaras. — Plut c. 39. — Cic. Phil. I, 5.

haud difficulter imperium ceterae Italiae possent acquirere. Sed quoniam ob magnitudinem rei, sollicitis patribus, multos in dies extracta deliberatio, pacis futurae suspicionem rumoremque fecerat; Appius Claudius, ob senectam et caecitatem abstinere curia olim solitus, confestim in senatum se deferri lectica iussit; ubi conspectum protinus exceperunt filii generique, honorisque et officii causa circumfusi deduxerunt ad locum dignitati eius congruentem.

XXXII. Ibi, cum ipsius rei novitate, tum reverentia viri silentibus omnibus, exspectantibusque cuius rei causa post longi temporis desuetudinem senatum ingressus esset; ab incommodo valetudinis exorsus, *sibi quidem hactenus molestam fuisse caecitatem* dixit, *nunc autem non modo illa delectari, ne quae fierent, videret, sed etiam aegre ferre, quod aures nondum obsurduissent, ne tam foeda et romano nomine indigna audire cogeretur.* « Quo enim vobis mentes illae cesse» runt? quo reciderunt spiritus? Certe prae vobis » ferre solebatis, quum Alexandri Macedonis gloriam, » ut invicti regis, celebrari audiretis, non tam vir» tuti eius, quam felicitati, famam istam imputandam » esse: nam si romana in bella fortuna ipsum impu» lisset, alium longe eventum futurum fuisse, aliam» que de eo apud homines opinionem. At nunc » quantum ab ista vestra magnanimitate defeceritis, » respicite. Macedonibus superiores vos futuros con» fidebatis: at nunc Molossos et Chaonas perpetuam » Macedonum praedam metuitis.

XXXIII. » Alexandrum contemnebatis: nunc ex» pavescitis Pyrrhum, ne ipsius quidem Alexandri, » sed satellitis eius satellitem; qui fugiens potius ve-

§. 32. Appian. ap. Vrs. — Enn. — Plutarc.

» teres hostes, quam quaerens novos, in Italiam » traiecit: quibus copiis ne minimam quidem Macedoniae partem retinere potuit; iisdem, si diis placet, » imperium Romanis quoque paraturus. Hunc igitur » nisi grandi infortunio mactatum eiicimus, certum » habeamus, alios quoslibet merito nostri contemptu, » tanquam ad paratam praedam, ita in Italiam cupide » venturos esse. Quid enim aliud de nobis quam de » hominibus ignavissimis iudicari poterit, si Pyrrhus » in amicitiam receptus, etiam praemium referat illatae nobis ignominiae, quod eius opera factum sit, » ut Tarentinis atque Samnitibus ludibrium Romani » debeamus. » Hic fere sensus fuit orationis, quae ab ipso statim Appio est edita: qua omnium adeo sunt inflammati animi, ut severissimae sententiae auctorem sequuti, consensu decernerent, *bellum prosequendum esse; Cineamque eodem die Vrbe excedere, Pyrrhoque renuntiare*, iuberent: *neque recipi eum in Vrbem* (nam et hoc petitum fuerat) *neque priusquam Italiam omisisset, de amicitia et societate agi posse.*

XXXIV. Paris deinde tristitiae decretum ex eiusdem Appii sententia de captivis factum est, *eos neque adversus Pyrrhum duci, neque adeo coniunctim usquam haberi senatui placere; sed alios alia in praesidia mitti, mutata ignominiae ergo militia: ut qui equo meruissent, peditum stipendia facerent: qui pedites legionarii fuissent, ad levem armaturam transcriberentur: priores ordines recuperaret nemo, nisi bina hostium spolia retulisset.* Aiunt, legatis cum responso tam atroci reversis,

§. 33. Cic. Cat. 6, et Brut. c. 16. — Zonaras. — Liv. Epit. XIII. — L. 2, §. 36, de Off. Iud.

§. 34. Eutrop. l. II. — L. 1, §. 5 de postul. — Zonar. — Val. Maxim. II, 7, 15. — Front. IV, 1. — Plut. — Iust. XVIII, 2. — Flor. I, 18, 20. — Appian.

miraculo romanae constantiae attonitum regem, *qualis Vrbs ipsa*, *qualisque senatus visus esset*, interrogasse: responsumque tulisse a Cinea, *Vrbem templum sibi visam*, *senatum vero regum consessum esse*. Post haec demum gesta Fabricium ad regem legatum venisse quidam putant: sed, praeter aliorum auctorum testimonia, rerum ipsarum recte animadversarum serie erroris haud difficile convincuntur. Pace desperata, conversi ad bellum animi, ac intenta cura facti utrinque apparatus hiemem satis negotiosam habuerunt.

XXXV. Haec fuisse tempora puto, quibus ferunt Pyrrhum quo naufragiorum casus vitarentur, faciliusque Itali ac Epirotae ad auxilia mutua commeare possent, ab Hydrunte, qua longissime in pelagus procurrit Italia, ad Apolloniam ex adverso situm oppidum pontes iacere cogitavisse, spatio quinquaginta millium: tantō enim intervallo circum eos locos Graeciae Italiaeque litora dirimuntur. Idem postea molitus esse M. Terentius Varro dicitur, quum piratico bello Cn. Magni legatus Siculum Ioniumque mare classibus observaret. Inter haec Ti. Coruncanius consul, de Vulsiniensibus et Vulcientibus Etruscorum populis, a. d. Kal. Februarias triumphavit. Insignis eo anno censura fuit, tum primum a plebeiae stirpis censore lustro condito. Censa referuntur civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Principem senatus per ea tempora Q. Fabium Maximum legi consuevisse constat: huius filium cognomento Gurgitem censorem tum fuisse coniectura colligitur: Cn. Domitii certum nomen et quia lustrum is condidit, iure plebis amplificato nobilitatum est.

§. 35. Zonaras. — Plin. — Appian. in Mithrid. — Tab. Cap. — Epit. Liv. XIII. — Plin. — Panvin. in Fastis.

XXXVI. Vere primo Pyrrhus contractis sociorum copiis in Apuliam movit: multaque ibi oppida partim pugnando, partim conditionibus cepit. Adversus quem novi consules P. Sulpicius Saverrio, P. Decius Mus, cum duobus consularibus exercitibus profecti, castra castris opposuerunt prope Asculum Apuliae urbem, cognominem ei, quae est in Picentibus. Non erat dubium, quin collatis signis depugnandum foret: ceterum ne per dies aliquammultos hoc fieret, praeter torrentem profundum, qui diversos exercitus interfluebat, etiam mutuo metu cunctabantur. Romanos prioris fortuna proelii, et victor Pyrrhus terrebat: Epirotis formidabilis erat Romanorum pervicacia, et alterius consulis fatale hostilibus legionibus nomen. P. enim Decium, patris avique exemplo sua morte victoriam suorum redempturum esse fama vulgaverat: proeliorumque, quibus illi ceciderant, eventus, terribiles omnibus Decianae devotionis minas effecerat.

XXXVII. Eam rem Pyrrhus haudquaquam negligendam ratus, convocatis militibus accurate docuit, *arbitria proeliorum penes Tellurem deam, aut inferos, qui carmine illo sollicitarentur, esse non posse: neque tam iniquos credi debere deos, ut in unius hominis vesani gratiam fata exercituum mutent donentve: non praestigiis et superstitionibus, sed pugnando victorias parari: vel ipsis romanis testibus, qui non sacrificulorum et vatum agmen, sed armatas militum acies hostibus consueverint opponere. Quia tamen ignari rerum plerumque superstitionum inanium ludibriis, quam veris timendi causis, acrius percellantur; hunc quoque metum praeverti posse* ostendit exposito ornatu, quo

§. 36. Zonar. — Eutr.
§. 37. Liv. VIII, 9. — Zonar.

priores Decii se devovissent: monitisque militibus, *si quis similibus insignibus noscendus occurrisset, ab eo abstinerent tela, vivumque comprehenderent.* Sed ipsi quoque Decio nuntiandum curavit, *desineret ineptire inter armatos: neque enim consilium istud successurum esse: et si vivus venisset in manus, forte graviora passurum, quam voluisset.*

XXXVIII. Responsum a consulibus est, *se armis satis confidere, neque opus habere tantae desperationis auxilio. Id quo magis scire posset, optionem se dare, ipse transire flumen* (quod inter exercitus medium fuisse diximus), *an in sua ripa Romanos exspectare mallet: nam aut reductis copiis transitum regi tutum relicturos esse; aut, eo recedente, transmissuros: quo integro robore congressi, nulla alia in re, quam suis viribus animisque, spem victoriae reposuisse demonstrent.* Puduit Pyrrhum timoris, aut dubitationis signum ullum edere: quare posteriore accepta conditione, transeundi fluminis potestatem hostibus fecit. Levior iam sua sponte belluarum terror erat, ipsa consuetndine videndi: manusque earum facillime amputari posse, pugnae prioris experimento constabat; qua C. Minucius quartae legionis primus hastatus uno gladii ictu proboscidem elephanti praeciderat. Sed tum alia quoque praesidia excogitaverant tutioris audaciae. Equi ferreis obducti laminis currum trahebant, et ipsum côntis ferro praefixis horrentem: in curru erant collocati milites, qui belluas irruentes missilibus, aut igne iacto averterent.

XXXIX. Cum hoc apparatu transgressis flumen legionibus, Pyrrhus ex diverso exercitum instruxit, pro usu, quem iis in rebus maximum, cum singulari

§. 38. Plin. VIII, 7. — Flor. I, 18. — Oros. IV, 1.

quadam ingenii sagacitate, supra ceteros eius aetatis imperatores excellentem habere credebatur. Animadverso igitur loci genio, qui propter asperitatem soli et enata passim virgulta nonnisi pedestrem aciem pateretur, equitatum elephantosque locavit in subsidiis: dextrum cornu suis militibus et Samnitium auxiliaribus copiis firmavit; Bruttios, Lucanos, Sallentinos, esse iussit in sinistro: Tarentinos, quorum virtuti minus credebat, in mediam aciem recepit. Consulum acies legionarios habebat milites, auxiliis levis armaturae aptissime intermixtis: parique ingenio et temperamento subsidiorum ordines distinxerant. Equitatus in cornua diffusus, neque impedimento futurus erat pedestri proelio, et si quis casus agendae rei viam aperuisset, praesto erat. Inter exercitus non animis tantum, sed etiam numero pares (quadraginta utrinque millia fuisse constat) haud segnius, quam debuit, certatum est. Ancipiti adhuc victoria proelium nox diremit.

XL. Postera luce Pyrrhus, quum expeditiora loca praesidiis praecepisset, in campum paulo aequiorem Romanos descendere coëgit. Ibi elephantorum aliquis usus fuit: alia parte aciei, qua currus adversum eos parati constiterant, subito inducti, equos hostium, sicuti priore proelio factum fuerat, perterritos averterunt in fugam: peditibus nihil magnopere nocuerunt. Valde diversa istius pugnae fama est. Secundum Romanos eventum fuisse, quidam auctores sunt, etiam casu adiuvante victoriam: quum adversus Apulos impedimenta diripientes, missae regis imperio cohortes,

§. 39. Veget. de re mil. III, 24. — Zonar. — Ammian. lib. XXIV. — Liv. XXXV, 14. — Plutarch. — Front. II, 3.
§. 40. Plutarch. — Zonar. — Front. — Eutr. — Flor. I, 18. — Oros. IV. 1. — Iust. XVIII, 1.

ceteris copiis fugientium speciem discessu suo praebuissent, eoque metu et errore facta apud regios fuga esset. Quin et caesorum ingens numerus exprimitur: viginti millia de Pyrrhi exercitu; victorum ad millia quinque desiderata. Regem ipsum brachio pili iactu transmisso graviter vulneratum, quum fugientes retinere nequivisset, postremum fere omnium a satellitibus suis ex acie relatum: signa capta ex hoste tria et quinquaginta, romana vero undecim amissa esse. Fabricium quoque, legatum alterius consulis, vulnus accepisse.

XLI. Ex diverso, parem huius atque superioris proelii fortunam fuisse, alii tradiderunt: et vicinia castrorum defensos romanos minus quidem sensisse detrimenti; sed tamen confusa fuga discessisse, sic quoque sex millibus amissis: de exercitu Pyrrhi tria millia quingentos et quinque cecidisse, idque in commentarios regios relatum esse, Hieronymus scribit. Atque haec tanta non varietas modo, sed etiam pugna scriptorum me valde movet, ut iis potius credendum esse iudicem, qui dubio eventu pugnatum esse tradiderunt. Solet enim, quoties pari fere damno discessum est, utraque pars sibi asserere victoriae famam: quam deinceps aliorum negligentia, aliorum improbitas temere committit literis: pessimo facinore, magnaque cum infamia eorum, qui pro veris atque compertis, inani rumore vulgata, aut affectu serviliter corrupta, posteritati prodiderunt.

XLII. Quare propior vero videtur eorum annalium narratio, qui semel tantum ad Asculum pugnatum esse, referunt: et post acerrimam contentionem ac multas utrinque caedes, sole iam occaso, vulnus re-

§. 41. Liv. Epit. XIII. — Plutarch.

gis et direptorum impedimentorum casum, dirimendae pugnae locum, licet aegre, fecisse. Tum receptui signum esse datum in utroque exercitu, quum iam utrinque millia circiter quindecim occubuissent. Atque hoc fuisse tempus, quo Pyrrhus cuidam quasi de victoria gratulanti responderit: *Si denuo sic vincendi sunt Romani, perïimus*. Affirmant etiam hanc opinionem, quae sequuta sunt: nam et Pyrrhus Tarentum concessit: et consules hostem non insequuti, copias in hibernis per Apuliae oppida distribuerunt, quum anni tempus, et ratio belli, potius victoriam tam illustrem prosequi, alterum facile passum fuisset, altera etiam omnino coëgisset. Accedit, quod neque triumphatum ab his consulibus reperio, sed et P. Decium consulem eo proelio se devovisse, seque post patrem et avum pari genere mortis sublatos, e continenti genere tertiam victimam reipublicae praebuisse, multi putant: quod historiis omnibus silentibus ne referendum quidem, nedum refellendum putavissem, nisi magnus auctor M. Tullius Cicero in philosophicis quidem libris, sed loco non uno, posuisset.

XLIII. Pugna ad Asculum, quocumque eventu certata, reliquum anni quietum a bellicis expeditionibus habuit: sed consultationibus et apparatuum cura tempus omne consumptum est. Pyrrhus quum veterum copiarum magnam partem, ducumque et amicorum plerosque perdidisset, in Epirum misit, cum mandatis, ut veniente vere milites et pecuniae sibi mitterentur. Sed priusquam classis ea instrui posset, novae spes exortae consilium regis mutave-

§. 42. Zonar. — Cic. Tusc. Quaest. I, 37, et de fin. II, 19.
§. 43. Plutarchus.

runt. Macedoniam olim Demetrio ademptam Pyrrhus tenuerat, deinde Lysimachi vi extortam amiserat; hanc iterum novae occasioni aperuisse videbatur Ptolomaei Cerauni casus, qui a Gallis interfectus, dum bellum in Italia gerit Pyrrhus, uti turbatum regni statum, ita vacuam possessionem reliquerat. Ea ratio suasit, ne copiis militaribus Epirus nudaretur; simul ne pateret iniuriis Gallorum, vicinam adhuc Macedoniam urentium. Neque tamen eo tum accessit, in Siciliam vocantibus aliis causis, ut postea trademus.

XLIV. Hieme inter has curas circumacta, novi consules ad exercitum venerunt C. Fabricius Luscinus, Q. Aemilius Papus, qui alium quoque consulatum una gesserant. Hoc audito, Pyrrhus etiam contra eduxit copias, et observare consilia hostium instituit. Quum ita castra utrique locis haud valde distantibus haberent, res evenit ad memoriam celebris, et a plerisque non ita magno dissensu tradita. Timochares quidam Ambraciensis, in amicitia regis honestum gradum obtinens, ad C. Fabricium consulem furtim accessit, regem, si praemium eius rei dignum daretur, veneno tollere pollicitus. Id vero se per filios suos facile consequuturum autumabat, quod inter pocillatores regios illi haberentur. Fabricius, minime delectatus proditione, rem tamen perscripsit ad senatum. Senatus legatos ad Pyrrhum misit, Timocharis quidem, qui quomodocumque Romanis prodesse statuisset, insidias non indicaturos, sed monituros in universum, *uti rex ageret circumspectius, videretque, quorum hominum, quamque fidelium, ministeriis uteretur.* Haec ita apud Valerium Antiatem leguntur.

§. 44. Agell. — Cic. de Off. III, 22. — Valer. Max. VI, 5, 1.

XLV. At Claudius Quadrigarius pro Timochare Niciam beneficii istius promissorem prodit: neque legatos a senatu missos, sed a consulibus; literis quoque consulum recensitis, quibus detecto Niciae consilio, negant, se dolis aut pecunia pugnaturos: sed virtute et armis: salvumque ab insidiis regem optare, aiunt, quem suae victoriae suorumque triumphorum splendidam sperarent materiam fore. Sunt, qui medicum regis Fabricium eo de negotio coram aut literis adiisse, consulisque indicio poenas dedisse regi, tradiderint, suspendio necatum. Sed ut haec dubitationem habere possent, certum est errare, qui medicum a Curio ad regem remissum esse scripserunt. Aiunt, Pyrrhum hoc tantae virtutis experimento stupentem exclamasse: *Hic est ille Fabricius, qui difficilius ab itinere iusti et honesti, quam a cursu suo sol averti possit!* statim certe, ne vinci beneficio videretur, captivos, quos habebat, omnes Romanis restituit; Cineamque denuo misit, ad pacem et amicitiam impetrandam.

XLVI. Minime decorum visum est, vel donum ab hoste accipere, vel ob lucrum potius, quam amore virtutis, a facinore abhorruisse videri: gratis igitur ne acciperentur captivi, totidem pro his alii Tarentinorum Samnitiumque missi sunt. Hanc publicam abstinentiam conspectiore mox fama privatorum est sequuta gravitas, quum Pyrrhi munera (multa enim et pretiosa utrique sexui Cineas attulerat) non a viris modo omnibus, sed etiam a mulieribus repudiata sunt. Quo quidem tempore, quum aspernantibus, quibus primum oblata fuerant, ad alios aliosque de-

§. 45. Ammian. 50, 5. — Tac. II, 88. — Plut. — Flor. I, 18. — Eutr.
§. 46. Front. IV, 4, 1. — Appian. — Liv. XXXIV, 4. — Iust. — Val. Max. IV, 3, 14. — Zonar.

ferrentur; nemo vir mulierve tam aut tenuis aut cupidus inveniri potuit, ut recipiendis regiis muneribus ostium domus suae patere vellet. Legatis deinde prius responsum redditum: *donec Italia Pyrrhus excessisset, hostem eum populo romano fore.* Perplexum hisce regem, et neque bellum laeto animo prosequentem, neque cupientem cum aliqua dignitatis iactura discedere, extricare visa est Siciliensis expeditio, quam post longam et ancipitem deliberationem, tandem statuit suscipere. Sic enim et romanum bellum honeste declinari posse sperabat, et imperium insulae locupletissimae occupari: simul vindictam de Carthaginiensibus, ut prior ab ipsis lacessitus, sumere cupiebat.

XLVII. Nam illi, suspecto regis consilio, paulo ante Magonem ducem cum centum viginti navium classe miserant, *adversus externum hostem externis etiam auxiliis populum romanum adiuvandum esse* dictitantes: et quamquam illorum opera Romani non sunt usi, senatu respondente, *se consuevisse talia bella suscipere, quae suo milite geri possent;* foedus tamen inter utrumque populnm quarto renovatum est. Prioribus capitibus additum, *ut sive romanus populus, sive poenus, cum Pyrrho foedus faceret, nominatim exciperetur, ut his populis invicem auxiliari liceret, uter eorum bello peteretur; utque quoties utrivis eorum auxilio opus esset, naves a Carthaginiensibus praeberentur; stipendia suis quisque daret; auxilia punica Romanos mari iuvarent, exire navibus invita ne cogerentur.*

XLVIII. Quo confecto, per speciem pacis conciliandae Pyrrhum adierat Mago, speculaturus consilia

§. 47. Liv. Epit. XIII. — Polyb. III, 25.

regis, quem in Siciliam acciri Carthaginienses audierant; classemque Romanis obtulerant, non tam illorum caritate curaque, quam ut Pyrrhus italico bello implicatus, res Poenorum in insula magnis successibus efflorescentes non everteret. Tum quoque fretum, qua in Siciliam traiectus est, magno numero navium observabant, Rhegii quidem obsidendi studium praeferentes, sed verius ut Pyrrho transmittere cupienti viam intercluderent. His igitur de causis ad siciliensia negotia adiecit animum; spes ipsi magnas faciente cum rerum ipsarum statu, tum etiam legationibus Siculorum, quae aliae super alias ex insula venientes, *omnium votis expeti eum* affirmabant, *tanquam unicum levamen malorum*, *quibus miserrima terrarum nunquam acerbius conflictata esse videbatur.*

XLIX. Nam post Agathoclis miserabilem magis quam indignum exitum, Moeno quidam, Aegesta Siciliae urbe oriundus, qui et venenum regi dederat, affectata tyrannide, a Syracusanis Hiceta praetore pulsus, ad Carthaginiensium opes se contulerat. Ita bellum gravius, et Syracusanis adversum fuit, per quod tamen privatim opes Hicetae creverunt: qui postea versis in Agrigentinum Phintiam armis, inquietam diu insulam tenuit; donec Thoenionis cuiusdam audacia, principatu, quem nonum iam annum obtinebat, pelleretur. Thoenioni dominationem retinere nitenti exortus est adversarius ex syracusana nobilitate Sosistratus, diuque certatum inter hos armis est; insulam, quae syracusanae urbis pars est (ipsi *Nasum* vocant) obtinente Thoenione, quum in cetera urbe Sosistratus tyrannidem ageret. Postre-

§. 48. Inst. — Diod. Eclog. ex lib. XXI et XXII.
§. 49. Diod. — Liv. XXV, 24. — Appian.

mo quum utrinque nihil ex his discordiis praeter communem interitum imminere cernerent, vocandum esse Pyrrhum consensu decreverunt; qui gener Agathoclis, filio ex Lanassa suscepto, successioni proximus, animoque et viribus ad constituendas res Siciliae suffecturus habebatur.

L. His accedebant agrigentini leontinique principes, qui et ipsi suarum urbium, totiusque adeo insulae imperium offerentes, una voce rogabant, *ut quamprimum in Siciliam traiiceret, fessis rebus, et laboranti sub barbarorum armis libertati, praesentia sua succursurus*. Carthaginienses enim, Syracusanorum agris vastatis, ipsam quoque urbem classe centum navium, et pedestri quinquaginta millium exercitu terra marique clauserant. Igitur Pyrrhus non ultra differendum ratus, Cineam, cuius ingenio fideque plurimum uti consueverat, praemittit, cum siculis civitatibus conditiones legesque foederum et amicitiae compositurum. Ipse socios, discessum aegre ferentes, consolatus, *si a Romanis premerentur e vicina insula in tempore affuturum esse, novorum etiam sociorum accessione instructiorem*, spopondit. Quum autem praesidium in urbe Tarentina relicturus esset, aegre passi Tarentini, *ut sibi vel praestaret promissum auxilium iis conditionibus, quibus venisset, aut saltem urbem suam relinqueret liberam*, postulaverunt. Neutra res impetrari potuit; nihil aequi respondente Pyrrho, sed iubente *suum tempus exspectari*.

LI. Has inter curas Epirotae regis, consulibus bellum adversus ceteros hostes facilius fuit. Res itaque contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas hoc tempore lego. Cum Etruscis mi-

§. 50. Plutarch. — Diod. — Appian.

nus fuisse certaminum apparet, quod ex eo bello triumphatum non est: neque cum universa gente, sed cum una aut altera civitate, pugnatum esse puto, quae a Samnitibus discessu Pyrrhi se nudari sentientibus, acrius sollicitatae, posita nuper adversus Romanos arma resumpserint. Ceteris in populis, uti maior aliquanto belli moles; ita victoria illustrior fuit. C. Fabricius consul, profecto, ut coniectura est, in etruscum bellum collega, quod Epirotis cessantibus unus consularis exercitus sufficere videretur; Lucanos, Bruttios, Tarentinos, Samnitesque cecidit: civitates aliquot, in quibus et Heracleam, adstrinxit foederibus: deque his populis omnibus ante diem Idus Decembres triumphavit.

LII. Comitiis deinde peractis, consules in annum sequentem designati sunt P. Cornelius Rufinus iterum, C. Iunius Brutus iterum. Cum Rufino nobiles etiam alii petierant; sed hic ut fieret, effecit Fabricii favor qui tempora reipublicae habens in consilio, patriae salutem privatis inimicitiis anteponebat. Nam ex dissimilitudine morum simultas inter hos fuerat, quum Fabricius egregie firmus adversum pecuniam, una communis boni cura duceretur: Rufinus opum cupidior, multa privati quaestus studio consuleret ageretque. Verumtamen quum cetera industrius ut bonus imperator esset, competitoribus haudquaquam pari armorum peritia et usu praeditis Fabricius praeferendum esse iudicaverat. Ferunt, quum ei gratias deinde Rufinus ageret, *quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi*, respondisse: *non esse mirandum si compilari, quam venire*,

§. 51. Liv. Epit. XIII. — Eutrop. lib. II. — Cic. pro Balbo, c. 22. — Tab. Capitol.

maluerit. Magna enim bellorum moles in Italia supererat; et Pyrrho in Sicilia (erat enim iam transgressus) omnia sibi prona reperiente, haud abs re metuebatur, ne paulo post auctis accessione nobilis insulae viribus, ad bellum romanum gravior hostis reverteretur.

§. 52. Quintil. XII, 1. — Dio apud Vales. — Cic. de Orat. II, 66. — Agell. IV, 8.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER IV
IN LOCVM LIBRI XIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI DECIMI QVARTI.

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia, virgo vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

I. Dum haec in Italia geruntur, Pyrrhus, exercitu et elephantis in naves impositis, ex tarentino portu in Siciliam traiecit, postquam biennium et menses

praeterea quatuor in Italia fuisset. Deductus a Thoenione, qui cum navibus occurrerat, maximaque Siculorum alacritate exceptus est, oppida sua, copias, pecunias, naves, certatim tradentium: ideoque graecarum urbium omnium imperio brevi potitus, etiam punicam ditionem universam armis obtinuit, una excepta urbe Lilybaetana, quam opportunitate situs adiuti Carthaginienses, nequidquam oppugnante Pyrrho, retinebant. Vnde non absque causa spes ingentes animo complexus, relictis maximo filiorum patriis opibus, ex duobus reliquis, regem alterum Italiae, alterum Siciliae constituere agitabat.

II. Erat omnino regis istius ea tempestate magna fama magnaeque virtutes; et Siculi per annos sane multos externa simul ac civilia bella, et nocentius utrisque malum tyrannidem passi, vel mediocrem aliquem principem gratantibus animis laturi videbantur. Sed tamen ipse paulo post ad exigendas ab invitis pecunias, et potentiorum caedes versus, odium immane concitavit, etiam accedentibus cupiditatibus et arrogantia ministrorum, quorum ei vita non minus ubivis, quam sua nocuerunt. Adeo post primam illam et praecipuam curam, ut ipsi quam optimi sint, nulla aut dignior aut salubrior esse regibus sollicitudo potest, quam ut amicos ex virtute deligant; quando inter privatos ob suam quisque culpam exosus est; principibus etiam aliena peccata imputantur. Sed haec postea sequuta sunt. Tum vero calentibus adhuc studiis, primum a Taurominitanorum principe Tyndarione (nam ea parte insulae primum appulerat) mox a Catanense populo maximis honoribus acceptus cul-

§. 1. Liv. Epit. XIV. — Appian. — Diod. Ecl. — Iustin. XXIII, 2.
§. 2. Plutarch — Dionys.

tusque, cum pedestri exercitu Syracusas versus processit. Classem haud procul litoribus circumduci iussit paratam instructamque: nec enim citra proelii discrimen aditum ad syracusanam urbem daturae Carthaginiensium naves videbantur.

III. Sed evenerat ut paulo ante hoc tempus triginta naves punicae alios ob usus a classe discederent; quae quia nondum reverterant, cum reliquis aleam belli tentare Poenorum imperator recusabat. Igitur nemine prohibente ingressus, Thoenione et Sosistrato tradentibus, pecuniam publicam, naves tectas centum viginti, apertas viginti, tela, machinas, ceterumque belli apparatum accipit. Hoc agenti superveniunt a Leontinis legati, quorum princeps Heraclidas urbem suam regi, praetereaque copias, peditum millia quatuor, equites quingentos offerebat. Neque segnius aliis ab urbibus occursum est, quodam veluti torrente fortunae. Pyrrhus humaniter exceptos habitosque, conciliata omnium voluntate, suam quemque in civitatem remisit, ampliores iam animo spes agitans, et, si destinata porro ita fluerent, etiam in Africam transiturus.

IV. At sociis eius in Italia haud perinde laetae res erant: quos absente rege et robore exercitus, adversus infestiores quotidie Romanos, Milo cum parte copiarum Tarenti relictus, non satis tutabatur. Hactenus tamen profuit, ut Tarentinis ad tempus dilatis ambo consules in Samnium signa converterent. Samnites quum agros suos uri, castella expugnari, totam belli molem in se versam, seque a sociis derelictos esse cernerent; animis ac viribus impares, desertis

§. 3. Dionys. — Diod. Ecl. lib. XXII. — Plutarch.
§. 4. Zonar.

oppidis atque vicis, in montes excelsos et arduos, cum uxoribus suis liberisque ac carissimis rerum, quas inter tumultum et trepidationem avehere potuerant, se receperunt. Apud Romanos praeter aemulationem ducum, etiam ex rebus prosperis et metu hostium, negligentia orta erat, perpetua felicitatis comes. Ea causa et damni aliquid, et aliquanto plus ignominiae attulit. Quippe milites per abrupta et invia contemptim repentes, loco adiutus Samnis pepulit fuditque: multi saxis telisve obruti, aut in praecipitia deturbati, interierunt: alii quum neque receptus copia, neque pugnandi facultas esset, vivi capti sunt.

V. Hic casus ducibus ad disiungendas iterum copias incitamento fuit, quum in collegam infelicis coepti collata culpa, se quisque, si solus fuisset, melius atque prosperius rem gesturum fuisse praedicaret. C. Iunius cum suis legionibus in Samnio mansit. P. Cornelius in Lucanos et Bruttios convertit impetum. Ibi terrorem cladesque belli populationibus agrorum et villarum incendiis circumferenti, maioris aliquanto rei tentandae occasio nata est. In extrema Italiae ora, qua Orientem versus et Ionium mare Lacinii promontorii cornu protenditur, Croton est, veteri fama, et tum quoque non poenitendis opibus, inclyta. Mediam iis temporibus interfluebat Aesarus, iuxta quem frequentia utrinque aedificia murus duodecim millia passuum in circuitu patens ambibat. Hanc aperta obsidione cingere non ausus consul, proditione occupaturum confidebat: quod a compluribus romanae factionis hominibus spes ei facta erat, posse urbem praesidio externo destitutam, studiis et auxilio eorum,

§. 5. Ovid. Meta.n. XV. — Liv. XXIV, 3. — Zonaras.

quibus Pyrrhi dominatio gravis esse coepisset, recipi, si copias mature muris admovisset.

VI. Sed per eosdem forte dies, sive metu hostilis in vicinia exercitus, sive iam proditione, quae plerumque tegi diu non potest, suspecta, Crotonienses praesidium a Milone acciverant: veneratque Nicomacho duce Lucanorum valida manus, quae ignarum rei consulem, nulloque periculi metu confidentius ad moenia suggressum, eruptione subito facta, non sine caede vulneribusque multorum reiecit. Rufinus acceptum temeritatis detrimentum consilio correcturus, rumorem adversi certaminis ultro adauget; quoque maiori percussus esse timore videatur, coepto se desistere simulat, colligi sarcinas iubet, ut quamprimum discessurus. In urbem, ut castris tam propinquis necessum erat, cito haec nunciantur: praeter probabilem rei causam, iuvatur eo quoque credulitas, quod verum hoc esse cupiebant: quum iam sponte hanc in partem inclinantibus animis, captivus quidam spe libertatis atque praemiorum inductus a consule supervenit, tanquam inter festinationem discedentium, occasione captata, custodiam effugisset.

VII. Ille *Cornelium Rufinum*, *quod ad Crotonis oppugnationem parum haberet roboris*, *Locros pergere* narrat, *accitum a quibusdam urbem illam prodere pollicitis.* Adest paulo post et alter, qui de prioribus eadem; ceterum, *iam iter ingressos esse Romanos* asserit. Simul conspiciuntur eminus signa et agmen incedentium via quae Locros ducit. Eo dolo captus Nicomachus, per compendia viarum celeriter cum

§. 6. Front. Strat. III, 6.
§. 7. Zonar. — Frontin.

suis accurrit Locros, ut eam quoque urbem defensurus. Quod ubi per occultos nuntios Rufinus cito comperit, converso itinere, Crotonem regressus, quanto consilio ac prius meliore, tanto etiam eventu feliciore usus est, diligentiamque eius non modo securitas hostium, sed etiam fortunae favor iuvit: densa enim nebula opportune texit accedentem, priusque propemodum intra moenia fuit victor exercitus, quam reversum Crotoniatae didicissent. Atque huius victoriae per se satis magna laetitia, ut ferme neutram in partem fortuna tenet modum, aliis subinde rebus haud minus laetis cumulata est.

VIII. Nicomachus enim, intellecto se in errorem inemendabilem incidisse, dum incertus consilii Tarentum redit, exceptus a Rufino magnam suorum partem amisit, et cum reliquis vix in tutum elapsus est, quum unam urbem defendisse non contentus, duas perdidisset. Nam et Locri successu isto animati, praesidio Pyrrhi praefectoque, quorum iniurias diutius perpeti nequibant, trucidatis, ad amicitiam Romanorum se contulerunt. Rebus ad hunc modum procedentibus, non ideo in tantum ceciderant animi Samnitium ceterorumque populorum, quin super insitam pervicaciam, spe quoque Pyrrhi regis, et nuntiatis eius in Sicilia successibus, ad omnia, quae sors ferebat, perpetienda sustentarentur.

IX. Pyrrhus enim (ut huius etiam extra Italiam gesta, quod eorum temporibus locisque, ad haec negotiis ipsis cum romanis rebus coniunctum est, exponantur) rebus apud Syracusanos Leontinosque constitutis, circa eadem tempora cum exercitu Agrigentum profectus, in ipso adhuc itinere occurrenti-

§. 8. Appian. apud Vales.

bus nuntiis, eiectum ex urbe praesidium punicum acceperat, et Agrigentinos ipsi se suaque omnia dedere paratos esse. Neque promissis abfuit fides. Venienti Sosistratus, qui et Syracusas tradiderat, et urbem, et egregiae iuventutis octo peditum millia, octingentos equites adiungit, copias Epiroticis, quas Pyrrhus adduxerat, nihilo deteriores. Oppida praeterea triginta, quibus imperabat Sosistratus, eodem auctore se regis arbitrio permiserunt. His ita gestis misit Syracusas, qui telorum omnis generis copiam, et machinas quarum in obsidionibus urbium usus esse posset, subveherent. Nam ad urbes punici iuris oppugnandas animum adiecerat, parato iam exercitu triginta millium, praeter equites mille quingentos, et, quos in Siciliam traiecerat, elephantos.

X. Prima ex his in potestatem venit Heraclea, ubi Carthaginiensium praesidium fuerat: exhinc Azonas cepit; statimque sequuti fortunam Selinuntii primum, mox Halicyaei et Aegestani, deficiendo a Carthaginiensium amicitia, compluribus etiam aliis in eo tractu oppidis idem audendi exemplum praebuerant. Erycinos autem, et auxiliorum numerosa manu, et munitionibus loci fidentes, summa vi expugnare statuit. Instructo igitur exercitu, armatus ipse, ad moenia procedens, votum Herculi vovit, si dignum genere suo locoque bellatorem eo die se Graecis ostendisset. Postquam signum oppugnandi datum, crebroque missilium iactu propugnatores dimoti locum admovendis muro scalis fecerunt; primus omnium rex enisus, adversus concurrentes undique hostes insigne certamen edidit; alios umbone deturbans,

§. 9. Diod. Ecl. lib. XXII.
§. 10. Plut. in Pyrrh. cap. 49. — Diodor.

alios caedens gladio, magnitudine vero animi roborisque cunctos perterrefaciens. Neque magnifica tantum haec ei pugna, sed etiam omni ex parte felix fuit: sine ullo suo vulnere, magna gloria parta, etiam urbem ipsam eodem impetu cepit, animatis non minus exemplo regis ceteris quam sollicitis periculo, et utramque ob causam summa contentione pugnantibus. Sacrificavit deinde Herculi, voti reus; ludosque varii generis magnifico apparatu per complures dies edidit.

XI. Hoc quoque anno Romae de Lucanis atque Brutiis ante diem nonas Ianuarias triumphatum esse reperio: sed C. Iunio triumphum illum adscribi miror, quum in his populis res Rufinus gesserit, duasque nobiles civitates receperit, quem etiam alios apud auctores triumphalem virum nominari video. Civitate ob Pyrrhi progressus haudquaquam secura, novi quoque terrores ex prodigiis et morborum lue accesserunt. Foedi maxime ominis habitum est, quod Iovis Capitolini signum fulmine tactum, caputque avulsum non nisi aruspicum arte curaque reperiri potuit. Graviore non iam metu, sed clade urbem affecit pestilentia, pecudes hominesque communi strage corripiens, sed praecipue gravidarum abortibus formidabilis; quum nulli propemodum iam aut partus humani, aut foetus animalium ederentur incolumes, iraque deorum omne viventium genus interiturum esse crederetur.

XII. Ea vis mali maxime insignem Q. Fabii Maximi Gurgitis alterum consulatum effecit, in quo collegam habuit C. Genucium Clepsinam. Neque tamen a bello

§. 11 Plin. XVI, 6, et XXXIII, 11. — Liv. Epit. XIV, — Oros. IV, 3. Aug. de Civit. Dei, II, 17.

samnitico lucanoque cessatum est; magnasque clades hostibus illatas duo certa sunt argumenta, quod eodem anno Q. Fabius de Samnitibus, Lucanis, Bruttiis, triumphavit quirinalibus; quodque ii populi miserunt ad Pyrrhum literas et oratores, *actum de se, nisi subveniretur, neque vim romanam ulterius sustineri posse, extremamque necessitatem deditione praeveniendam esse*, testaturos. Ea res, et quod senescentibus iam hominum studiis, aut ob iniurias quasdam in contrarium versis, in Sicilia res ei duriores esse coeperant, permovit Pyrrhum, ut insula relicta copias in Italiam reportaret. Quod eius consilium, et rerum inde sequutarum series, quo plenius nosceretur; paulo plura de rebus interim ab eo gestis referenda putavi.

XIII. Post occupatam igitur Erycem, praesidiumque loco impositum, ad Aeginorum urbem profectus est, commodo ad panormitanum portum situ, et munitionibus insignem. Ibi sponte oppidanorum receptus ad ipsam Panormum castra movit, cui ab argumento portus amplissimi pulcherrimique nomen est inditum. Hac quoque per vim occupata, quum insuper locum, qui Epieircte vocatur, inter Panormum et Erycem in monte amoeno, sed arduis accessibus, situm cepisset, universa iam provincia Carthaginiensium potiebatur, excepto Lilybaeo. Hanc autem urbem non ita pridem Poeni condiderant, ut Motyensibus ea sedes foret, quorum oppidum Dionysius tyrannus bello carthaginiensi diruerat. Quum igitur ex omni, quod in Sicilia habuerant, imperio spes suas unum istum in locum conclusas viderent Poeni, apparatus ad ob

§. 12. Zonar. — Iustin. — Plutarch.
§. 13. Polyb. I, 8. — Diod. Ecl.

sidionem a Pyrrho fieri sentientes, maioribus eam viribus defendere decreverunt.

XIV. Introducto igitur non spernendo robore militum, commeatuque copioso, ad haec magna vi machinarum ac telorum (cuius rei facultas ipsis ampla erat, quod in potestate mare haberent) ad oppidum undique permuniendum magna cura se contulerunt. Praecipue, qua terra patebat aditus, crebrae turres excitatae sunt, lataque fossa facta: celerius opere procedente, quod maiore sui parte structum in cautibus marinis oppidum, toto illo spatio manu facta munimenta nulla desiderabat. Missis interea legatis, quamquam ad bellum magnos apparatus fecerant, magnasque copias, quum aliunde, tum etiam ex Italia, mercede conduxerant; *si pax aequis conditionibus impetrari posset, pecuniam et classem* pollicebantur. Pecuniae mentionem non admisit Pyrrhus, urbes quas occupaverat retinere cupiens; de Lilybaeo tamen concessurus videbatur. Sed amici regis, civitatumque Sicularum principes, *metu Carthaginiensium vacuturam esse insulam* negantes, *donec illi tantum valentes classibus Lilybaeum, tanquam scalas quasdam ad exscensionem faciendam paratas tenerent;* perpulerunt ut *unam esse* responderet *amicitiae conditionem, si universa Sicilia cedentes, utriusque imperii terminum esse mare paterentur.*

XV. Ita spe pacis discussa, protinus ad urbem signa movit; neque procul muris castra metatus, manipulis ita dispositis, ut defessi a recentibus per vices exciperentur, oppugnationem orsus est. Sed Lilybaetani, quum et numero propugnatorum, et machinarum apparatu iuvarentur, locum tenuerunt.

§. 14. Zonar. — Plut. — Diod.

Tantam enim catapultarum scorpionumque vim Carthaginienses invexerant, ut murorum ambitus capiendis omnibus minime sufficeret. Quum igitur cuiusque generis missilium velut imber quidam in regios spargeretur, multique passim caderent aut sauciarentur, incoeptum omiserunt. Machinas deinde et ipse fabricare instituit, praeter eas, quae Syracusis advehebantur: et effossis subter humum cuniculis, omnes obsidionum tentavit artes. Quum autem animose resistentibus Poenis toto fere bimestri nequidquam se fatigasset, videretque, donec apertus a mari obsessis aditus exitusque foret, expugnari Lilybaeum non posse: obsidione soluta aliam in partem convertit impetum.

XVI. Quippe adversus Mamertinos freti accolas Graecae quaedam civitates fidem regis implorabant, super alias graves et crebras iniurias etiam tributum pendere coactae. Pyrrhus igitur exercitu propere ducto, quum iis in locis quosdam Mamertinorum ad exigenda vectigalia missos comprehendisset, necavissetque, proelio cum occurrentibus facto discessit superior; ac multa eorum praesidia expugnavit diruitque. Et hactenus quidem rebus praeclarissime gestis, eximiam sibi potentiam gloriamque rex paraverat; praeter alias virtutes etiam eximia humanitate amorem singulorum, studia civitatum, non adeptus magis, quam meritus. Sed felicitatem tantam, et quam existimare fundatissimam potuisses, momento fere dissipatam, praeter levitatem ingeniorum, quae istis populis nunquam defuit, et amicorum intemperiem, ipsius maxime regis culpa traditur: qui adversis egre-

§. 15. Diod. — Polyb. I, 56. — Plutarch.
§. 16. Fazel. Hist. Sicil. dec. I, lib. I. — Plutarch.

gius, secundis rebus, ut inter has ferme inferiores humanae mentes sunt, in superbiam efferebatur.

XVII. Quum igitur, ut ante diximus, ad efficienda coepta classem sibi necessariam esse duceret, naves autem haberet multas, sed parum instructas a sociis navalibus; remigibus acerbe conquirendis valde offendit civitates: repente mutatus, et ex priori lenitate ad superba imperia, minasque, et postremo supplicia, praeceps. Sed haec tamen, quia communis boni specie tegebantur, utcumque tolerabant: postquam autem eos ipsos, quorum beneficio maxime Siciliam obtinuerat, interimi videre; non paulatim, neque mora interposita, sed subito aversis animis, multi populi ab eius amicitia desciscentes, ut cuique opportunum erat, alii Poenis, alii Mamertinis se applicaverunt. Adeo nimirum crudelitas, etiam quum sola est, semper gravis, penitus fit intolerabilis, postquam adversus bene meritos exercita, propriis odiis etiam ingrati perfidique animi detestationem adiunxit.

XVIII. Hanc autem in necessitatem vi cuncta tractandi se maxime videtur induxisse, dum pravis suorum cupiditatibus consiliisque nimis obsequitur: his enim opes, amicis aut necessariis Agathoclis ademptas, dono dabat, nihilo quam fuerant illi melioribus: magistratus urbium praecipuos satellitibus aut centurionibus suis committebat, neque ex institutis aut moribus civitatum, neque in legitimum tempus, sed quomodo et quoad ipsi placuisset. Lites atque controversias publicorumque negotiorum administrationem omnem ad se traxerat, pleraque familiaribus committens, quos habebat avaritia lu-

§. 18. Dionys. apud Vales.

xuriaque detestabiles, qui cogendis per flagitium perdendisque pecuniis pariter intenti, dum libidini suae satisfacerent, ius iniuriamque in promiscuo habebant. Irritatis ob haec animis, mussare primum homines, mox palam queri: *cur igitur prioris status poenituisset, si nunc etiam toleranda eadem forent? frustra vocatum receptumque Pyrrhum, si studeat aemulari mores, quos puniturus advenisset: neque acriorem ullius iniuriae sensum esse, quam cuius auctor haberetur idem ille, qui vindex esse debuisset.*

XIX. Iamque multi haud obscure studium novarum rerum prae se ferebant; quum ille ad pessima consiliorum conversus, augere causas offensionum, quam tollere, maluit: quasi, quod per iniustitiam peccatum fuerat, emendari saevitia posset. Interea Carthaginienses, animadverso regem propriis viribus haud sane validum, quotidie minore apud Siculos affectu haberi, erecti in spem recuperandae provinciae, novum exercitum miserant: passimque transfugientibus, qui Pyrrhi saevitiam metuebant, negotium Epirotis magnum exhibebant. Pyrrhus per causam punici belli, praesidiis in urbes introductis, splendidissimum quemque falso proditionis crimine oneratos necare instituit: his de medio sublatis, multitudinem facilius in officio mansuram esse ratus. Postremo Thoenionem et Sosistratum corripit, totius insulae longe principes, quorum praecipuis studiis imperio Siciliae potitum fuisse ostendimus. Sed Thoenio quidem interfectus est: Sosistratus ad hostes effugit, non minus auctoritatis opisque collaturus ad eiiciendum Sicilia regem, quam ad imponendum confirmandumque contulerat.

§. 19. Plut. — Zon. — Dionys.

XX. Tum igitur certatim plerisque ad Carthaginienses deficientibus urbibus, nonnullis ad Mamertinos; res Epirotarum ex florentissimis angustae malaeque redigi coeperunt. In hoc statu rerum non ingrata regi sociorum italicorum legatio venit: quae, *ceteris omnibus amissis, vix paucas urbes hostem aegre a moenibus submovere,* questa, honestum discedere cupienti praetextum praebuit, ut partibus laborantibus auxilio futurus, non eiectus a Carthaginiensibus, in Italiam reverti voluisse videretur. Abiturus, quum opes insulae situmque, et hominum animos secreta cogitatione expenderet, dixisse fertur: « O amici, qualem » Romanis atque Carthaginiensibus palaestram relin- » quimus! » Haud vano praesagio: quod paulo post longa inter hos bella, tot utrinque submersae classes, tot acies caesae, satis superque impleverunt. Ceterum hostium animis cum fortuna crescentibus, neque tutus ex Sicilia discessus Pyrrho, neque in Italiam appellenti tranquillum ad Tarentinos iter fuit.

XXI. In ipso freto traiicientem adorti Carthaginienses, quum Epirotae nulla ferme maritimarum rerum experientia, hominibus exercitatissimis pares esse non possent, septuaginta naves depresserunt, ceteras reddiderunt inutiles. Ita cum duodecim navibus ex adverso proelio in Italiam effugit, qui navibus tectis amplius centum, et longe adhuc maiori onerariarum actuariarumque numero cursum instituerat. Sed undique collecto quod militum ex adverso proelio litora tenere potuerat, statim ita robustam effecit manum, ut Rhegii subito impetu expugnandi spem conciperet. Sed reiectus a Campanis Rhegium tenentibus, mox

§. 20. Iust. — Plut. — App. — Paus.
§. 21. Appian. — Plut. — Zonar.

in periculum haud contemnendum incidit. Quum enim per loca caeca et saltibus impedita duceret, coorti ex insidiis hostes turbaverunt novissimum agmen, multosque milites cum duobus elephantis peremerunt.

XXII. Erat neque genere bellatorum, neque numero spernenda manus. Decem haud minus millia hominum in armis exercitatorum, Mamertini plerique: hi enim Rheginorum amicitia et cognatione confisi, intellecto Pyrrhum in Italiam reverti constituisse, fretum priores transiecerant, et spe praedae in opportunis ad subitam irruptionem locis consederant. In eo certamine quum pro solita audacia Pyrrhus ante prima signa pugnaret, in capite vulnus accepit. Ad quod obligandum quum ex acie paulisper secessisset, quidam hostium magnitudine corporis et armorum cultu conspicuus longe ante alios procurrens increpavit eum elata voce, iussitque *prodire, si viveret.* Ibi Pyrrhus ardens ira, visuque et manante per faciem cruore terribilis, impetum in provocatorem, frustra retinentibus suis, vertit: occupatumque illata in caput plaga prosternit. Memoriae proditum est, eam gladii temperiem, eamque vim ferientis fuisse, ut infimum ad corpus vulnere continuato, partibus utrinque dilabentibus, medium hominem eodem ictu dissecaret. Eius spectaculi foeda novitate percussi hostes, et ut maiorem communi hominum sorte virum reveriti, pugnam omiserunt.

XXIII. Pyrrhus hac molestia solutus, non ideo laetior agebat. Quod enim pars impedimentorum isto proelio amissa erat, et opes ex Siciliae spoliis partas prioris cum Poeno pugnae casus interceperat; in ma-

§. 22. Polyb. I, 8. — Plut.

gna rei nummariae difficultate, quum, poscentibus stipendia militibus, non esset unde praeberentur, dicatos Proserpinae thesauros spoliare coactus est. Fanum illud apud Locrenses opinione sanctitatis celeberrimum iis temporibus fuit: quam civitatem quum Pyrrhus animatis praesentia sua regiae factionis hominibus recepisset, multa in Locrenses foeda facinora edidit, cupidius et latius, quam interfecti praesidii postulasset ultio, caedibus et rapinis in miseros grassatus. Postquam autem nihil supererat, quod conferre homines vellent possentve, manus ad sacram pecuniam extendere coepit, pessimis amicorum, qui plerumque nocentissimi cuiusque consilii auctores fuerant, cupiditatem eius inflammantibus.

XXIV. Erant autem hi Evogoras Theodori filius, Balacerque Nicandro, et Dinarchus Nicia genitus. Ii non suasores modo fuerunt Pyrrho, necessitati omnia cedere praedicantes; sed ministerium quoque suum sacrilegio praebuerunt: ingenti pondere auri, quod multos per annos subterraneis in specubus asservatum fuerat, eruto. Laetus ille, *religione intempestiva nihil ineptius, opesque paratas non accipere dementis esse*, dictitans, impositam navibus praedam Tarentum avehi iussit: ipse terra est profectus. Ceterum facinus ei suum non turpius coepto, quam infelicius eventu fuit. Subita tempestas adorta classem, ventis sub noctem mutantibus, qui ferentes hactenus fuerant, naves in tenebris circumactas partim in fretum expulit. Sed quae sacram pecuniam vehebant, quassatae lacerataeque undis irrumpentibus, cum ipsis hominibus interierunt: pecuniam autem reliquis ex naufra-

§. 23. Liv. XXIX, 18. — Appian.
§. 24. Dio et Dionys. ap. Vales. — Suidas in [illegible]. — Appian. — Diod. — Liv. VII, 3.

gio tabulis haerentem, postridie quam exportata fuerat, in vicina fano litora fluctus retulerunt.

XXV. Re intellecta, thesaurum omnem diligenter conquisitum referri ad pristinas sedes iussit, pacem numinis, ut putabat, hoc facto impetraturus. Neque tamen ideo melioribus deinceps fatis usus est, omnes eius conatus, etiam quibus consilium et virtus non abfuisset, eludente fortuna: quam ille rem et postea constanter ad laesi numinis iram referebat, uti Proxenus historiae scriptor, atque ipse in commentariis suis Pyrrhus memorat: et recenti adhuc malo, quum Proserpinae sacrificans, multis hostiis litare non posset, exarsit adeo ut cunctos infelicis consilii auctores ac ministros, quique facinus istud aggressuro vel leviter consenserant, de medio tolleret; atque hi quidem dignum moribus factisque suis exitum habuerunt: Pyrrhus autem institutum prosequutus, quieto deinceps itinere Tarentum pervenit.

XXVI. Romani, quum maiorem in modum urgeret pestilentia, Pyrrhique in Italiam reditu belli timor crevisset, nihil adversus ista vel humani praesidii, vel divini intentatum reliquerunt. Vetus erat opinio, pestilentiam clavo ab dictatore fixo sedari posse: eam spem tum quoque tentatam, clavique pangendi causa dictatorem dictum esse P. Cornelium Rufinum, haudquaquam improbabilis coniectura est: quum et mali magnitudo ad omnia quaerenda remedia stimulare mentes posset, et Rufinum anno sequenti a censoribus notatum fuisse constet, postquam bis consul et dictator fuisset; neque dictaturae eius vel cer-

§. 25. Val. Max. I, 1, 1. — Suidas in παραιτησάμενος. — Dionys. — Appian. — Plut. in Pyrrh. c. 53.

§. 26. Pigh. in Annal. rom. — Liv. VII, 3. — Varro in Sat. Γέροντος διδασκάλου.

tior inveniatur memoria, vel convenientior locus. Et adversus morbos quidem, ut potuit, provisum est: armorum cura maiorem industriam contentionemque, praecipue ob difficultatem delectuum, postulabat. Nam praeter diuturnitatem belli, etiam longo iam tempore infesta lues taedium rerum omnium hominibus iniecerat: citatique iuniores militiam mira obstinatione detrectabant. Sed pervicaciam istam severitas et constantia M. Curii Dentati secundum consulis fregit.

XXVII. Is enim, L. Cornelio Lentulo collega, magistratum iam inierat. Quum igitur in Capitolio delectum haberet Curius, respondente nullo, vocabula tribuum omnium in urnam coniici, quumque Pollia tribus exiisset, quod ex ea nomen primum sorte eductum erat, citari iussit. Tacere perseverantis bona primum, deinde quum graviter de consulis iniuria questus tribunos appellasset, ipsum quoque vendidit: *nihil opus esse reipublicae eo cive, qui nesciret parere*, praefatus: neque tribuni auxilio fuerunt; et postea quoque salubris exempli indicata res in consuetudinem transiit: ut delectu rite acto, qui miles factus non esset, in servitutem venderetur. Hoc terrore ceteri adacti ad nomina promptius danda: conscriptisque legionibus, quae decretae erant, in hosticum ambo consules moverunt: Lentulus in Lucaniam irruit; Samnitas adortus est Curius. Excitus ad eius rei famam Pyrrhus, lustrato Tarenti exercitu suo, peditum ferme viginti millia. tria equitum recensuit.

XXVIII. Cum his, et delecta Tarentinorum iuventute, Samnium ingressus, Samnitas dicto minus audientes habuit; tardiusque ad eum auxilia et infre-

§. 27. Valer. Maxim. VI, 3, 4: — Liv. Epit. XIV. — Cic. pro A. Caec. cap. 34. — Plutarch. in Pyrrh. c. 54.

quentius venere, animis non ob cladium modo magnitudinem fessis, sed etiam exulceratis, eo quod istarum causam Pyrrho imputabant, tam tristia non passuri, nisi proditis discessu suo italicis sociis, expeditionem siculam ille suscepisset. Verumtamen sic quoque magnis instructus copiis, partem earum in Lucaniam, ad distinendum alterum consulem misit; ipse Man. Curium oppugnare aggressus est, facilem sibi reliquam victoriam fore ratus, si hunc superavisset. Romanus autem, gnarus phalangi Macedoniae, si explicari possit, nullam aciem parem esse, locis impeditis se tuebatur: et quoniam ex Lucania ventura sperabat auxilia, simul etiam auspicia et exta parum laeta erant, copiam pugnandi minime faciebat.

XXIX. Tanto vehementius cupiebat confligere Pyrrhus, priusquam duo consulares exercitus coniungerentur. Igitur assumptis ex omni exercitu promptissimis quibusque, praeter aliquot elephantos, noctu, quo falleret hostem, ad castra Romanorum statuit accedere. Dum autem ad iter et oppugnationem futuram omnia apparantur, ipse in somnum lapsus maiorem sibi dentium partem excidere, et ex ore copiosum erumpere sanguinem imaginatus est. Eo visu perplexus, abstinere in id tempus rebus gerendis decreverat; sed amicis obtestantibus, *ne occasionem forte non redituram elabi pateretur*, signum ad proficiscendum dari iussit. Circa Malceventum urbem (hoc enim tum adhuc nomine erat) montosa et silvestria loca sunt; quae deinde paulatim aequioribus clivis demissa, postremo in planitiem late patentem desinunt, qui *Taurasini campi* appellantur. Itaque Pyr-

§. 28. Frontin. Strat. II, 2.
§. 29. Dionys. apud Vales. — Cluv. Ital. Antiq. IV, 8. — Plutarch.

rhus ex inferioribus locis per obiectos colles et saltus instituto itinere, quum lumina defecissent, erroribus et ignorantia locorum tardatus, luce iam orta ex castris romanis conspici coepit.

XXX. Commotis inopinato hostis adventu animis, quia tamen dubium haberi non poterat, quin pugnandum foret, extaque victimarum laetiora fuerant, consul celeriter ex castris progressus, primos quosque hostium divulsos a suis et incompositos adoritur, pellitque. Hi in suos incurrentes totum agmen turbavere; caesusque est militum haud exiguus numerus, et nonnulli elephanti a suis relicti venerunt in potestatem victoris. Hic successus animavit Curium, ut insistendum fortunae putaret, et cum universis copiis ad pugnam instructis paratisque in campum se demitteret. Neque Epirenses moram fecere. Concursum est utrinque ferociter, sed quod priore certamine Romanus superior fuerat, plus etiam in praesens animorum atque spei attulerat. Cedentibus Epirotis, iterum a belluis subsidium petiit Pyrrhus, alteroque suo cornu fugiente, vicissim in altero Romanos ad praesidia sua pedem referre coëgit.

XXXI. Firmam ibi stationem iturus in pugnam consul constituerat: hanc igitur recentibus viribus excipere proelium, et elephantos amoliri iubet. Adversus haec animantia promptam atque facilem opem usus monstraverat, ignique magis quam ferro averti posse superiores docuerant pugnae. Parati igitur erant malleoli, stupa et pice multa obducti, quos incensos ardentesque in terga et turres belluarum iaculabantur: ii, sive cuti elephantorum, sive ligno turrium insedissent, uncis praeacutis infixi haerebant. Quum

§. 31. Oros. IV, 2. — Plut. Flor. I, 18. — Zonaras.

igitur hi, et una varii generis missilia ex superiore loco confertim iacerentur, elephanti partim terrore flammae, partim dolore vulnerum in furorem acti, quum amplius a magistris regi nequirent, in suorum aciem retrocesserunt, omnia, quo impetum verterant, trepidatione et clade miscentes. Narrant initium stragis ab elephanto pullo ortum, qui telo ictus in capite, quum stridorem querulum edidisset, matrem primum ad notam vocem exsilientem, deinde hac etiam tumultum augente, ceteras belluas omnes turbaverit averteritque.

XXXII. Magna ea pugna et numero caesorum, et victoriae fructu fuit. Tum enim debellatum est cum Pyrrho, neque ceteri deinceps Itali diu, neque post Italiam, aliae nationes regesque restiterunt. Triplo maiorem ea pugna numerum in regiis partibus dimicasse tradunt. Octoginta enim peditum, sex equitum millia fuisse; ex his qui plurimum, sex et triginta millia; qui minimum, sex et viginti caesa memorant: captos mille trecentos, cum elephantis octo. Pyrrhus cum paucis equitibus Tarentum effugit. Capta eius castra admirationi fuisse dicuntur, et in posterum usui. Antiquitus enim et Romani et alii populi castra passim per corpora cohortium constituere, mapaliorum in morem, solebant: primus totum exercitum Pyrrhus dimensis rite spatiis sub eodem vallo continuisse fertur: atque illo exemplo adiutos Romanos, additis, quae ex usu viderentur, ad metationem castrorum, quam sequentibus temporibus perfectissimam habuere, pervenisse.

XXXIII. Hic annus republica belli praeclare feliciterque gesta, domesticis quoque rebus, et notabili

§. 32. Dionys. apud Vales. — Eutrop. lib. II. — Front. Strat. IV 1.

severitate disciplinae urbanae illustris fuit. Q. Fabricius Luscinus, Q. Aemilius Papus, concordem censuram exercuerunt. Multis equi publici adempti sunt; quidam etiam in senatu legendo praeteriti. Sed maxime insignis ad memoriam P. Cornelii Rufini nota fuit. Bis consul et dictator fuerat, rebusque magnis bello gestis triumphaverat. Hunc igitur senatu moverunt censores, causamque isti animadversioni subscripserunt, *quod eum comperissent argenti facti coenae gratia pondo decem habere*. Isque casus non hominis modo, sed familiae ad longum deinde tempus fuit: nec ante Sullam dictatorem, quisquam ex ea summis honoribus usus est. Tanta temporibus istis parsimonia, tantusque in eadem civitate postea luxus fuit, ut quae supellex apud posteros contemptissimae vilitatis argumentum futura erat, eadem a prioribus pro intolerabili luxuria damnaretur. Censu perfecto lustrum conditum est: censa civium capita ducenta septuaginta unum millia, ducenta, viginti quatuor.

XXXIV. In exitu anni consul uterque triumphantes Capitolium invecti sunt. Prior Curius: cuius et triumphus cum fama rerum, et laetitia successus, tum etiam splendore pompae illustrior fuit. Nam ad eam diem ex vicinis et pauperibus populis in apparatu triumphi nihil ferme nisi arma fracta, aut carpenta gallica; in praeda, nisi greges et armenta ducta fuerant; tum vero et varietate gentium, quarum captivi ante currum ducebantur, et spoliorum pulchritudine ac magnificentia, celebris species fuit: quum Epirotae, Thessali, Macedones, Apuli, Lucani, Bruttii,

§. 33. Zonar. — Liv. Epit. XIV. — Agell. IV, 8. — Plutarch. Sulla, I. — Val. Max. II, 9, 4. — Fasti Capitol.

§. 34. Flor. I, 18. — Senec. de brev. vitae, cap. 13. — Eutrop. — Plinius, VIII, 6.

vincti ante currum agerentur: praeferrentur autem tabulae pictae, signa nobilium artificum, aurum, purpura, ceteraeque transmarinae elegantiae, et Tarentini luxus instrumenta. Sed praecipui miraculi gaudiique spectaculum elephanti fuere. Cum ipsis turribus suis quatuor (nam reliqui ex vulneribus interierant) tum primum Romae visi sunt: vulgus a nomine animalis, quod hactenus maximum noverat, et loci, ubi primum conspexerat, *boves Lucas* vocitabat.

XXXV. Alterius consulis paucos post dies obscurior triumphus fuit. Neque tamen illi poenitendae res fuerunt. Samnites et Lucanos vicerat; oppida multa ceperat, sed comparatione curianae gloriae, horum splendor aestimatioque decrescebat. Inter eos, qui virtutis ergo donati sunt, Ser. Cornelio Merendae auream coronam ex praeda dedit, ob samniticum quoddam oppidum eius maxime opera captum. Romanis ad hunc modum victoriae suae laetitia fruentibus, longe dispar animorum habitus apud hostes erat. Ii iam olim imperio Pyrrhi minime laeti, post infelicem pugnam, animis timore atque indignatione plenis, nihil quietum agitabant. Rex ipse dudum romani belli pertaesus, et nunc desperata penitus victoria, nihil nisi rationem tutius honestiusque discedendi meditabatur. Sed dissimulato interea consilio, hortabatur socios, *ne ob unum adversum proelium conciderent animis: non plus eos cladis postrema hac pugna accepisse, quam prima intulissent: neque ideo Romanos ad pacem etiam bonis conditionibus permoveri potuisse. Horum constantiam si ipsi quoque aemularentur, seque fortunae vertenti servarent, omnia commodius habitura; superesse vires ad haec diuturno bello*

§. 35. Capit. Marmor. — Plin. — Iust. XXV, 3.

suffecturas. In Graecia multos potentes amicos se habere, a quibus certa auxilia exspectare possit.

XXXVI. Neque haec incredibiliter fingebantur: quum et antea, praesertim a Ptolemaeo, qui Macedoniae tum praeerat, luculenter adiutus fuisset: et in magna existimatione apud Graecos barbarosque esset; aliisque beneficiorum memoria, aliis metu devinctis, ab Aetolorum gente temporibus istis potentissima, ipsisque Macedonibus, praeterea Illyriorum regulis coleretur. Ceterum haec ita iactabat, magis ut desciscere parantes socios in fide retineret, donec aperto ad navigandum mari regnum repetere posset; quam quod aut bellum in Italia continuare vellet, aut magnam spem in transmarinis auxiliis haberet. Dimissis tamen circum Asiae Macedoniaeque reges legatis, ab aliis pecuniam, ab aliis auxilia, ab Antigono, qui Macedoniam tenebat, utrumque postulabat. Hac spe utcumque retenta sociorum voluntate, quum interea dissimulanter omnia paravisset ad discessum, legati eum literis ab Antigono redierunt. Convocatis igitur suorum Italorumque principibus, non quidem quas acceperat literas recitavit, sed fictitias alias, quibus paulo post ab Antigono auxilia magna affutura esse continebatur.

XXXVII. Hoc astu non sociis modo delusis, sed etiam Romanis, qui propinquo loco praesidium agitabant; consecuta nocte citra ullum impedimentum vela fecit, Ceranniosque montes (Epiri id promontorium est) tenuit. Sed quo minori turpitudine deseruisse bellum videretur, fidesque hominibus fieret, perfectis quibus evocatus esset rebus reversurum,

§. 36. Dio apud Vales. — Pausan. lib. I. — Iust. XXIII, 2. — Polyaen. Strat. VI, 6.

Milonem ad custodiam arcis Tarentinae reliquit; eique, ut non modo spe praemiorum, sed etiam paris exitii metu in fide maneret, sellam dedit, cuius lora erant ex Niciae pelle, quem compertis in caput suum insidiis occiderat. Huic igitur addito praesidio militum, cum ceteris copiis, octo peditum millia, quingenti equites erant, sexto quam exiverat anno, patrium in regnum reversus est. Interea Romae quum comitia centuriata haberentur, Pyrrhusque bellum instauraturus putaretur, M'. Curium refici consulem placuit; quod unus ille adversus regem optime gesta re, ad reliqua quoque belli plus auctoritatis et fortunae allaturus videretur. Ex patriciis Ser. Cornelius Merenda factus est, eum quoque provehente recenti gloria, et commendatione gentilis sui, sub quo priore anno militaverat.

XXXVIII. His consulibus in Lucanos, Samnitesque et Bruttios conversa belli moles est; qui cum locis potius quam armis se defenderent, nihil rei ad reliquarum exemplum memorabilis geri potuit. Neque tamen imminuta inde Curii gloria est, sic quoque iudicantibus omnibus, regem acerrimum, non modo cladem acceptam, sed etiam ducem adversus se denuo venturum Curium, exhorruisse. Confecti itaque belli huius, fugatique ex Italia Pyrrhi penes illum laus atque fama permansit. Anno, qui tertium Curii consulatum sequutus est, primum ab alexandrinis regibus legati cum muneribus Romam venerunt; in C. Fabii Dorsonis, C. Claudii Caninae magistratu. Ptolemaeus cognomento Philadelphus, audita Pyrrhi fuga, gratulatum misit, petitumque, *ut populi romani*

§. 37. Zonar. — Plut. in Pyrrh. c. 59.
§. 38. Liv. Epit. XIV. — Eutr. lib. II. — Zon. — Euseb. II, 1729. — Dio apud Urs. — Val. Maxim. IV, 3, 9.

socius et amicus haberetur. Laetum id honorificumque patribus visum, quod amicitia romana ultro a tam potentibus tamque longinquis regibus ambiretur. Igitur comiter acceptis habitisque legatis, societatem cum Ptolemaeo iungi placuit: simul delecti ex illustribus, qui confirmandae eius, reddendique officii gratia legatione ad regem fungerentur, Q. Fabius Gurges ex consularibus, et cum eo C. et Numerius Fabii Pictores, Quintusque Ogulnius.

XXXIX. His profectis, adversus italicos populos, qui arma adhuc necessitate et desperatione retinebant, a consulibus feliciter dimicatum est. Maiores alterius res fuisse visas, triumphus C. Claudii Caninae argumento est, quem de Lucanis, Samnitibus, Bruttiis in magistratu suo duxit Quirinalibus. Sed rerum foris prosperarum laetitiam nonnihil turbavit Sextilia, quae Vestalis virgo quum esset, incesti comperta, temeratis religionibus, infensos civitati deos effecisse credebatur. Sed piaculis et sacris placata deum ira, sacerdosque verso in noxium caput supplicio, ad portam Collinam viva defossa est. Iisdem consulibus coloniae deductae sunt, Cossa in Volscientibus, et in Lucania Paestum, quae Graecis Posidonia vocatur. Eam Lucani Sybaritis ademerant: ab his recens in ditionem populi romani pervenerat. Illustrior anni sequentis memoria est, qui finem belli non adversum Samnitas modo ceterosque, sed etiam cum Tarentinis attulit.

XL. L. Papirius Cursor, Sp. Carvilius secundum consules, Samnites Bruttiosque et lucanum cum tarentino populo provincias nacti, exspectationem ho-

§. 39. Marm. Capitol. — Liv. Epit. XIV. — Oros. IV, 2. — Vell. I, 14. — Plin. III, 5. — Strab. l. V.

minum (nam in spem hoc anno finiendi belli par istud consulum studiose delectum fuerat) consiliis factisque magnificis expleverunt. Et Samnites quidem a Carvilio perdomiti, primum atque septuagesimum post annum, quam decertari coeperat, meliori quam antea fide conditiones pacis a Romanis impositas accepere. L. Papirius Bruttios et Lucanos magnis cladibus subactos ad pacem petendam compulit. Vt tamen in uno multorum finitimorum populorum bello, terminis quoque regionum ipsarum permixtis, etiam Papirio cum Samnitibus, Carvilio cum Bruttiis Lucanisque, et utrique cum Tarentinis res fuit. Nec enim modo copiae Tarentinorum fusae fugataeque; sed ipsa quoque civitas in fidem accepta est. Quod negotium, quia praeter victoriam ex nobilissima urbe, Pyrrhi regis mortem, Carthaginiensium calliditatem, et prima aemulationum inter Poenos Romanosque initia continet, paulo accuratius explicandum est.

XLI. Pyrrhus ante biennium ex Italia sic abnavigaverat, ut, relicto in urbe tarentina praesidio, spem reditus sui faceret. Ea paulo post novo regis istius in Macedonia successu non parum aucta, Italorum animos adversus praesentia damna sustentaverat. Vir enim ardentis animi quum diu quiescere non posset, Antigono, quod in Italia belligerantem nullis auxiliis iuvisset, bellum intulerat, eumque proelio victum universo prope regno eiecerat. Vnde Romanis quoque continuus per ea tempora metus fuit, ne auctioribus copiis regressus in Italiam, maius priore bellum excitaret. Sed inopinata mors regis spes metusque omnium subito incidit atque sustulit. Pyrrhus enim,

§. 40. Liv. XXIV, 9; id. XXXI, 31; eiusdem. Epit. — Zonaras. — Pausan. lib. I. — Plutarch. in Pyrrh. cap. 57.

§. 41. Pausan. — Plutarch.

ut erat potentiae in immensum augendae insatiabiliter appetens, per causam reducendi in regnum Spartae Cleonymi, qui cum Areo dissidebat, Peloponnesum ingressus, ad illam etiam occupandam adiecit animum. Et Lacedaemonios quidem, licet urbe frustra oppugnata, magnis affecit incommodis.

XLII. Sed Argis interea, quum adversae factiones duae essent, principes earum Aristippus Antigonum, Aristias Pyrrhum, ad opprimendos inimicos advocat; nam et Antigonus, contra communem hostem Laconibus auxilio futurus, in Peloponnesum venerat. Ita diversis portis, sub eandem noctem, utriusque regis copiae in argivam urbem recipiuntur. Pyrrhus cognito urgeri suos, urbem et ipse ingressus, quum die iam oriente lupum et taurum ex aere, certantium inter se habitu, vidisset, imminentis fati indicio exhorruit. Oraculum enim erat vetus, fatalem Aeacidae locum fore, ubi taurum cum lupo dimicantem spectavisset. Igitur retrahere copias, et ex urbe recedere cogitabat. Sed occurrentes cum Heleno Pyrrhi filio subsidiarii milites elephantique, clauserant exitum: hisque in urbem irrumpere, illis exire nitentibus, quum hostes etiam acriter insisterent cedenti turbae, et in angustis viarum spatiis Argivi, Macedones, Epirotae, quique cum Areo venerant Spartani Cretesque, ad haec elephanti quidam truderent inter se truderenturque; omnia trepidatione et tumultu miscebantur.

XLIII. Dum inter haec Pyrrhus ubique consiliis, clamoribus, manu, servare suos, arcere hostes satagit; a iuvene quodam Argivo lancea leviter vulneratus est. Matrem hic habebat anum pauperculam, quae cum aliis mulieribus ex tecto domus proelium spectans, quum Pyrrhum in auctorem vulneris sui toto

impetu ferri videret, periculo filii attonita, protinus tegulam corripuit, ac utraque manu libratam in caput regis demisit. Tam inhonorus et miserabilis exitus Pyrrho fuit, quo maiorem animi robore, solertia consiliorum, scientia rei militaris, multisque praeterea corporis ingeniique bonis, aetas illa non tulit. Sed fructum laboris operumque suorum, et ornamenta virtutum, ambitione corrupit, felicior futurus, si suis rebus contentus; potentissimus autem omnium, si quam in quaerendis opibus industrius fuit, tam in retinendis circumspectus esse potuisset.

XLIV. Haec igitur postquam in Italia sunt audita, pro variis hominum studiis, laetitia luctuve civitates affecere. Sed alii quidem populi, qui suae spontis erant, pacem amicitiamque Romanorum, quibus poterant conditionibus, redimebant: tarentinum, ne suis consiliis uteretur, praesidium Epirotarum et praefectus arcis Milo vetabat. Inter quos res paulatim ex levioribus iniuriis atque contumeliis in apertas inimicitias processerat. Itaque maximis in difficultatibus constituti Tarentini, quum extra moenia Romanos hostes, intus Epirotas haberent; missis legatis auxilium a Carthaginiensibus petiverunt. Poeni, qui Siciliae magnam partem tenerent, et maritimà Italiae loca sibi, quam Romanis, accedere mallent, specie ad eiiciendum Milonem, ceterum si Tarento potirentur, etiam adversus Romanos tuituri, cum instructa classe prompte accurrerunt. Quum inter haec etiam L. Papirius consul advenisset, undique clausa Tarentus erat, Romanis a terra urbem simul arcemque, Poenis eandem arcem a mari obsidentibus.

§. 43. Strabo, lib. VIII. — Ovid. in Ibin. — Dionys. ap. Vales. — Iustin. XXV, 4 et 5.

§. 44. Zon. — Oros. IV, 3. — Liv. Ep. XIV.

XLV. In hoc statu rerum, quam haud minor Romano cura esset, ne Carthaginienses arcem caperent, quam ne a se non caperetur, omnes victoriae rationes subtiliter indagans, Milonem per idoneos internuntios tentat, *si Tarentum eius opera obtinuisset, ipsum popularesque cum rebus suis incolumes dimissurum esse*, pollicitus. Milo nihil ex praesentibus videns potius, cum Tarentinis agit, *ut iunctis consiliis de communi salute deliberarent*: sensimque persuadet, *ut se legatum ad L. Papirium mitterent, de conditionibus ex omnium utilitate ferendis diligenter acturum*. Vt homines taedio curarum periculorumque fessi lubenter assensi sunt, ad consulem identidem profectus, quocum fallaciam istam composuerat, luculentas plerumque conditiones, et spem non poenitendae pacis certam referebat. Ea credulitas, si quid in animis Tarentinorum diligentiae ac curae superfuerat, securitate fiduciaque resolvit, occasionemque Miloni praebuit, qua non arx modo, sed etiam urbs ipsa Romanis traderetur.

XLVI. Carthaginienses hoc eventu minime laeti, sed *amicos Romanorum se* ferentes, *neque aliam ob causam, quam ad expellendum Milonem venisse*, discesserunt. Auctores habeo, Poenos a Romanis monitos, *si tarentinae rei se immiscerent, contra foedera facturos videri*, non modo denuntiationem hanc insuper habuisse, verum etiam in acie tarentina contra Romanos auxilia punica stetisse: qua ex offensa maxime bellum, quod adversum Carthaginienses in Sicilia gestum est, eruperit: quamquam Poeni periurio culpam tegere volentes, *nihil ab se dolo malo factum esse*, iuravissent. Ego sicut non abnuerim, vel inter

§. 45. Front. Str. III, 3.

§. 46. Zonaras. — Oros. Liv. Epit. — Gotof. Viterb. — Paul. Diac. Hist. Misc. II, 23. — Fast. Capit.

ipsos duces tale quid agi potuisse, dum Romanus Poeni praesentiam aegre patitur, Poenus instituto suo quam potest causam praetexit; vel populos ipsos publice isthaec disputavisse: ita veriores belli mox exorti causas alias fuisse existimo; quod neque statim bellatum est, et postea natum in Sicilia bellum, ob Mamertinos praecipue, manentibus adhuc punicis foederibus, exarsit. Aucto ad hunc modum imperio, redeuntes Romam consules a gratulantibus excepti, magno omnium favore, magnaque sua gloria triumpharunt.

XLVII. Inter haec Q. Fabius Gurges et ceteri, qui missi Alexandriam fuerant, in senatu legationem renuntiarunt: *Omni se genere hospitalitatis ac benevolentiae acceptos habitosque; munera venientibus magnifica missa; maiora etiam data discedentibus. Sed priora quidem illa modeste recusari, magis ex dignitate abstinentiaque romana visum esse: cetera, quae omnino recipienda fuissent, a se priusquam aliarum rerum quidquam agerent, in aerarium populi romani delata esse. Sed et Alexandriae, quum ad solemnes epulas invitatis, more apud reges usitato, coronae aureae missae essent, eas ominis causa acceptas, noctu statuis regis imposuisse.* Senatus et successu legationis, et gravitate legatorum mire laetus, gratiis actis, *quod sua continentia mores romanos externis quoque nationibus venerabiles reddidissent*, restitui munera, quae in aerarium detulerant, praecepit. Continuo populus, *ita demum rempublicam optime gestum iri*, dictitans, *si ditescendi ex publicis negotiis infame studium tolleretur*, idem scivit: quaestoribus pecuniam eam, uti

§. 47. Marm. Capitol. — Iust. XVIII, 2. — Val. Maxim. IV, 4, 9. — Tacit. Ann. II. 57. — Zonar. — Front. de Aquaeduct. — Plin. VII, 41.

iussi erant, prompto restituentibus, digni hoc abstinentiae fructu homines, pari gloria et recusarunt aegyptias opes, et receperunt. Q. Fabium, qui caput legationis eius fuerat, hoc quoque nomine praelatum tot egregiis viris existimo, ut a censoribus M'. Curio, L. Papirio princeps senatus legeretur: quum nobilitate domus, et paternis meritis, simul consulatibus duobus totidemque triumphis, nulli iam honori impar videretur.

XLVIII. Iisdem consulibus M'. Curius censor Anienis amnis aquam in urbem ducendam locavit, ex manubiis hostium. Ex quibus adeo privatim ditari noluit, ut aliquando, quum a malevolis interversae pecuniae argueretur, gutto ligneo, quo ad sacrificia uti consueverat, in medium prolato, iuraverit, *se nihil praeterea de praeda hostili suam in domum intulisse.* Vir profecto tum rerum gestarum magnitudine, tum etiam aliarum virtutum illustribus experimentis meritus, ut quaedam eius insigniora dicta factaque modico excursu annotentur. Neque vero indignum, aut historiae condendae officio alienum iudico ea referri, per quae homines in republica versaturi, haud sane minus quam consiliis operibusque militaribus, ad felicitatem ex virtute petendam instruantur. Bello sabino quum tantum praedae fuisset, ut tum primum Romanos gustum divitiarum cepisse scriptor historiae Fabius autumet, Curius nihil ex tam opulenta victoria, praeter conscientiam famamque, sibi vindicans, in pristina paupertate duritieque mansit: etiam publicae continentiae magister idem idoneus, et severus custos.

§. 48. Auct. de Vir. ill. c. 30. — Strab. l. V.

XLIX. Agri enim captivi parte maxima publicata, privatis haud amplius quaterna dena iugera viritim divisit; ipse, quum senatus maiorem ei portionem assignaret, eodem quem ceteris dederat agri modo contentus fuit, *malum esse civem* dictitans, *cui non idem, quod aliis, satis esse posset.* Haec deinde in Sabinis villa Curiana fuit, in qua forte rapa torrentem victi nuper Samnites quum adivissent, ingensque pondus auri afferrent dono: *Ego haec*, inquit, *in fictilibus meis esse malo, et aurum habentibus imperare.* Cui villae quum vicina praedia senior Cato possideret, eo ventitabat crebro, tenuemque casam, et rusculum, quod vir tantus post tres triumphos manibus suis foderat, cum recordatione vitae abstinentissime actae contemplatus, animum ad parem constantiam, antiquae simplicitatis et virtutis aemulatione componebat. Et profecto viris haud aliis opus fuit ad imperii futuri tam firma ponenda fundamenta, quae et impositam molem perferre possent, et non exteris modo concutientibus resisterent, sed ipsis quoque domesticis vitiis aegre vixque convellerentur.

§. 49. Plut. in Apopht. — Front. Strat. IV, 3. — Plin. XVIII, 3. — Auct. de Vir. ill. — Cic. in Catone, cap. 16. — Plutarch. in Cat. mai.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER V

IN LOCVM LIBRI XV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI QVINTI.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus romanus argento uti coepit. Vmbri et Salentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

I. Superatis post multa certamina validissimis hostibus, partaque per Italiam pace, supererat ea deliberatio Patribus, quemadmodum victoria bene uterentur. Mulctari parte finium omnes, qui arma contra tulerant, populos placuit: severiore adversum Tarentinos vindicta, quanto intemperantius offenderant: arma navesque tradere iussis, muri quoque diruti sunt, tributumque civitati impositum: pax modo cum libertate concessa. Nihil deinde visum an-

tiquius, quam perfidiam puniri legionis, quae Rheginis dolo circumventis, oppidum eorum decimum iam annum pro suo possidebat. Hi quum ante providissent, romanis rebus quotidie laetioribus, suum scelus inultum non fore, quidquid ad communiendam urbem, viresque defensioni parandas pertinebat, sollicite administraverant: non ignari, quod fraude vique partum esset, nisi iisdem illis artibus diu retineri non posse. Praeter insitam ferociam freti erant amicitia Mamertinorum; successuque adversus Carthaginienses, deinde Pyrrhum, quo urbis suae animorumque fortitudinem experti fuerant, hostibus ab obsidendi consilio cito depulsis. Itaque in tantum creverant rebellium et desertorum animi, ut Crotonem prodentibus quibusdam capere ausi, praesidium romanum trucidare, urbem diruere sustinuerint.

II. Igitur L. Genucio, qui cum C. Quintio consulatum eo anno gerebat, mandata est ultio: compulsisque intra moenia pêrduellibus urbs obsessa. Sed illis suas et Mamertinorum vires non instrenue opponentibus, quum incommoda quaedam passus consul etiam rerum necessariarum penuria laboraret, ab Hierone, qui Syracusis principatum obtinebat, frumento et milite adiutus est. Hic enim Mamertinis infensus, etiam socios eorum Rhegium tenentes oderat: incrementis quoque Romanorum, ut eorum animos ad usum sequentium temporum beneficiis occuparet, movebatur. Sic ad extremum ad deditionem urbe coacta, Mamertinos certis conditionibus adstrictos dimisit consul, perfugas et latrones, quorum multi Rhegium, velut ad asylum concurrerant, affecit sup-

§. 1. Zonaras. — Liv. Epit. XV. — Polyb. I, 7. — Oros. IV, 3.
§. 2. Zonaras. — Liv. Epit. XV.

plicio: legionarios autem milites abduxit Romam, ut de ipsis senatus statueret.

III. Magnum inde publicae severitatis exemplum sequitur. Senatus primum *omnes, qui adducti a consule fuerant, in carcerem condi* iussit, *ut inde ad supplicium capitis promerentur.* Deinde, quum intercessisset senatusconsulto tribunus plebis M. Fulvius Flaccus, denuntians, *ne in capita civium romanorum adversus leges et morem maiorum animadverteretur;* constantia Patrum tribunitii clamores spreti sunt: suppliciumque de nocentibus sumptum. Ne tamen invidia facti tam acerbi, plebisque moestitia gravior foret, si tanta hominum multitudo eodem tempore interficeretur; singulis diebus quinquaginta ducti sunt, quos virgis caesos securi percusserunt. Senatus etiam corpora sepeliri, mortemque cuiusquam eorum lugeri vetuit. Decius Iubellius, qui ad eam usque diem oculis suis superstes vixerat, ut maiore cum dolore moreretur, in carcere manus sibi attulit. Plures auctores sequutus legionem totam, hominum millia quatuor Romae in foro securi percussa retuli.

IV. Sed verius puto, quod a Polybio traditur, *ex ea legione vivos in potestatem venisse admodum trecentos; reliquum numerum, dum urbs capitur, ferociter repugnando caedi maluisse, non ignaris omnibus, post delicta tam enormia, nihil ex deditione aliud, quam plures cruciatus, mortemque graviore cum ignominia coniunctam exspectari posse.* Vrbs rhegina prioribus incolis, quod eorum usquam reperiri conquirique poterat, cum libertate legibusque suis, reddita est. Hoc iustitiae fideique documentum romanae civitatis

§. 3. Valer. Maxim. II, 7, 15. — Front. IV, 1. — Appian. apud Vales. — § 4. Liv. XXVIII; 28, et XXXI, 31. — Polyb. I, 17, et II, 16.

existimationem largiter auxit: neque minus amoris eo facto, quam per arma metus, apud italicos vicinosque populos quaesitum. C. deinde Genucii, Cn. Cornelii consulatus bellum cum Sarsinatibus habuit. Vmbrorum ea gens Apenninum incolentium, quibus causis in arma fuerit acta, quaque spe formidabili iam Romanorum potentiae se opposuerit, silentibus scriptorum reliquiis, divinare non potui. Totius etiam belli series penitus intercidit, nihilque ad nos ex veteri rerum istarum memoria pervenit, nisi quod a Cn. Cornelio de Sarsinatibus triumphatum est.

V. Asperrimam his consulibus hiemem fuisse Romae traditur, ut arbores emortuo succo aruerint, Tiberis densa glacie concreverit, iumenta et pecudes inopia pabuli contabuerint: tantaque fuit inclementia caeli, ut in foro romano nives horrendae altitudinis per dies quadraginta continuos duraverint. Res inusitata, ut fit, a multis prodigii loco habita, vehementi terrore hominum animos perculit: intentiore statim metu, quum Q. Ogulnio Gallo, C. Fabio Pictore magistratum ingressis multa cernerentur ostenta, multa nuntiarentur. Romae enim aedes Salutis, et pars muri sub eodem loco, de caelo tacta. Lupi tres ante lucem Vrbem ingressi semesum cadaver intulerunt, membratimque laceratum, in foro, ipsi strepitu hominum exterriti, reliquerunt. Formiis moenia fulmine saepius icta disiectaque nuntiabantur: et in agro caleno diducta repente terra flammam erupisse alatam, quae triduo toto flagrans quinque agri iugera usque in cinerem exusserit, ut non modo fruges eo loco cunctae, sed etiam arbores radicitus emo-

§. 5. Colum. Capil. — Zonar. — Aug. de Civ. Dei, III, 17. — Oros. IV, 4. — Eir. lib. II.

rerentur. Plus ea res timoris Romae, quam calamitatis attulit. Nihil enim magnopere consequutum est, nisi quod bellum a Picentibus ortum, annoque sequente confectum, eam quoque regionem romanae ditioni adiecit.

VI. Interea in Vrbe signandi argenti primum initium fuit, auctis iam successu rerum opibus, quum ad eam diem aes tantummodo Romae in promiscuo pecuniae usu fuisset, tum autem denarii quinariique ex argento cusi, qui pro libris totidem aeris essent; aliique minores, qui dupondio et semisse quum aestimarentur, ex re sunt sestertii appellati. *Moneta* dicta, quod in aede Iunonis capitolina cuderetur. Cognomen enim illud inditum Iunoni fuerat, quod bello Pyrrhi et tarentino consulentes de pecuniarum inopia Romanos monuisset, *pecuniam non defore iustitiam et arma colentibus.* Consules Q. Gallus, C. Fabius ad comprehendendum Lollium samnitem profecti sunt: qui quum obses Romae fuisset, clam elapsus, castello quodam occupato faciebat latrocinia, populariumque animos vix adhuc certa pace compositos, ad defectionem incitabat.

VII. Atque is quidem cum collectitia et maximam partem inermi turba non diu restitit; in Caricinis (ea quoque Samnii pars est, Frentanis propior) laboris periculique plusculum fuit. Dum locus munitus, qui praedarum Lollio receptaculum fuerat, expugnatur; ancipiti casu, ex spe magna in timorem, ex timore ad victoriam subito ventum est. Inducti quidam ex propugnatoribus impunitatis pacto, nocte sublustri Romanos intra moenia receperunt. Concurrentibus

§. 6. Liv. Epit. XV. — Zonar. — Plin. XXXIII, 3. — Suid. in Μονήτα.
§. 7. Ptolem. — Zonar.

ad tumultum oppidanis, quum manus conseri coepisset, magna vis nivis repente caelo delapsa conspectum eripuit proeliantibus. Ea res Caricinis adversus locorum ignaros ita profuit, ut maximo in discrimine romana signa versarentur: iamque prope aberat, ut cogerentur referre pedem, quod inter tenebras fieri citra magnum detrimentum nequibat; quum subito, cessante nivium casu, reddita luna est; caecoque metu liberatis promptum ad victoriam iter virtute partum. Eae turbae impedimento videntur fuisse, ne Picentes iis consulibus perdomarentur.

VIII. Insequente autem anno P. Sempronius Sophus, Appius Claudius Caeci F. Crassus consulatu inito bellum illud aggressi, rem ex sententia confecere. Sub eadem ista tempora in Piceno, qui ager Senonum Gallorum fuerat, Ariminum colonis occupari placuit; Maleventum in Samnio: sed nomine, quod ominosum esse videbatur, mutato, *Beneventum* colonia dicta est. Sabinis, qui ante aliquot annos accepti in civitatem fuerant, tum suffragii quoque ius datum. In Vmbria res etiam a Claudio gestae, Camarinumque oppidum captum: incolae sub corona venditi: sed qnia parum liquida fide gestum ab imperatore bellum videbatur, utilitatem populus romanus iustitiae posthabuit: *conquisitosque Camertes redimi ab emptoribus, receptisque in civitatem locum ad habitandum in Aventino colle assignari, et praedia sua restitui*, iussit.

IX. At picentinae victoriae maius gaudium fuit: resque digna visa, quae denariis argenteis nuper cudi coeptis impressa, et pluribus statim innotesceret, et ad memoriam servaretur posteritatis. Nummos Picum

§. 8. Eutrop. l. II. — Vell. I, 14. — Liv. Epit. XV. — Val. Max. VI, 5, 1. — Pigh. in ann. 485.

repraesentantes, Saturni filium (nam is gentis auctor creditur) et ab alia parte dextram a magistratu romano porrectam supplicanti, ex senatusconsulto cudendos curavit Q. Caedicius Quinti filius. Et certe luculentam ea gente pacata virium accessionem factam vel inde constare potest, quod trecenta sexaginta Picentium millia in fidem populi romani venisse traduntur. Eo bello triumphum consules meruerunt duxeruntque: insigniore tamen P. Sempronii gloria, quod adversus validiores hostium copias, periculoque et contentione maiore certaverat. Res enim prodigiosa tum accidit, ut instructa utrinque acie, sub ipsum committendi proelii tempus, terra subito moveret.

X. Sed consul apta tempori oratione territos militum animos confirmavit: *haud minus hostes religione non necessaria perturbatos* dictitans, *eiusque victoriam fore, qui excusso inani metu adversarium sui non bene compotem prior invasisset. Templo* deinde *Telluri deae* voto, *si populo romano victoriam dedisset*, impetum in hostes fecit. Neque hi segnius excepere certamen, caedesque tam atrox fuit, ut etiam victoris exercitus pars minor evasisse dicatur. Ab hoc proelio, quum alia Picentium oppida, tum caput gentis Asculum, situ murisque tutissimus locus, Sempronio se dediderunt. Huius deinceps exemplo Picentium omne nomen imperata facere pollicitum, a senatu pacem obtinuit. Iam Italia tota, qua siculum ioniumque mare spectat, perdomita, soli restabant Sallentini, qui ad extremas Italiae oras colunt, qua mare superum ionio committitur: ad hos igitur a Picentibus bellum, veluti contagione quadam pervasit, iisque M. Atilio Regulo,

§. 9. Plin. XXXIII, 3. — Col. triumph. — Eutr. lib. II.

§. 10. Front. Strat. I, 12. — Flor. I, 19 et 20. — Oros. IV, 4. — Strabo, lib. VI. — Liv. Epit. XV. — Eutrop.

L. Iulio Libone consulibus indictum est. Crimini datum, quod Pyrrhum ex Epiro venientem, portubus oppidisque suis recepissent.

XI. Ceterum commoditas portus brundusini, qui eodem vento spirante et dimittere naves potest, et accipere, facilisque inde in Illyricum et Epirum traiectus, quodque opportunius videbatur ipsis Italiae finibus imperium terminare, veriores belli causae putabantur. Triumpharunt ex his ambo consules una die, quae fuit octava Kalend. Februar. Fusis acie Sallentinis, nobilissimum eo tractu oppidum brundusinum ceperant: aliaque prospere gesserant: adiuti, ut ferebant, a Pale pastorum dea, quae *praemium victoriae* petiisse ultro dicitur, *ut aedes sibi Romae dedicaretur*. Maiori parte Sallentinorum ab his subacta, victoriam sequentis anni consules absolverunt. Numerius Fabius C. F. M. N. et D. Iunius D. F. D. nepos Pera fuere. Ab his Vmbri simul atque Sallentini in deditionem accepti.

XII. Sic universa iam Italia perpacata, qua maribus et amne Pado finitur, e vestigio per insulas propinquas, et adsitam ionio hadriaticoque pelagoque continentem, aliorum spe, aliorum formidine celebrari romana magnitudo coepta est. Nam quibus studium erat per iniurias vicinorum crescendi, suis consiliis impedimentum a Romano metuebant: aliis ex diverso praesidium istud adversus impotentiam adversariorum, tanquam divinitus oblatum amplexantibus. Primi omnium Apolloniatae missis Romam legatis in amicitiam recipi petierunt. Vrbs illa sexaginta stadiis a mari recedit, a Corinthiis et Corcyraeis condita, commo-

§. 11. Enn. lib. VI. — Zonaras. — Columu. triumph. — Flor. I, 20. — Liv. Epit.

§. 12. Strab. lib. VII. — Liv. Epit.

dumque portum habet, qua proximus in Graeciam a Brundusio traiectus est. Illyricae macedonicaeque circum gentes colunt: igitur inter potentes et cupidos libertatem suam aegre tuebatur. Ab senatu non tam civitatis eius opes, quae tenues erant, quam spem futuri, et apertam ad maiora occasionem reputante, perquam humaniter accepta est legatio: quo gravior mox vindicta fuit in quosdam ordinis senatorii iuvenes, qui legatos orta contentione pulsaverant.

XIII. Q. enim Fabium neque magistratus dignitas, aedilitatem enim gerebat, neque generis amplitudo tutata est, quin Apolloniatibus ob eam noxam dederetur. Deditus est etiam Cn. Apronius itidem aedilis, eiusdemque culpae reus. *Hos* igitur *per feciales legatis Apolloniatorum tradi, quaestoremque cum his Brundusium ire* senatus censuit, *ne quid in itinere legatis a deditorum propinquis amicisve noceretur.* Magnum sane fidei publicae documentum; sed non inferius prudentiae: quum enim opinione iustitiae nationum exterarum animos ad amicitiam suam attrahere desiderarent; magnopere intererat, iniurias eorum, qui primi ad societatem iungendam venissent, quam accuratissime vindicari: neque enim quidquam destinatis eorum tam inimicum fieri potuisset, quam si commissum esset, ut et Apolloniatas facti sui, et alios exempli poeniteret; atque ab hac utilitate receptum, constanterque sequutis etiam temporibus servatum est, ut qui legatos civitatis liberae pulsavissent, iis, quorum erant legati, dederentur. Ceterum Apolloniatae deditis in suum oppidum adductis, plus se

§. 13. Dionys. apud Vales. — Zonaras. — Val. Max. VI, 6, 5. — L. 17, ff. de Legation. I, tit. 7.

commodi ex humanitate, quam ex vindicta, consequuturos prudenter arbitrati, domum incolumes remiserunt.

XIV. Hoc anno ab utroque consule, bini sunt triumphi ducti. D. Iunius ante diem quintum Kal. Octobres, Numerius Fabius ante diem tertium Nonas eiusdem mensis de Sarsinatibus Vmbrorum populo triumpharunt: iterum Kalend. Febr. Fabius, Nonis Iunius de Sallentinis et Messapiorum gente, quae Sallentinos accolas auxiliis iuverat. Is finis eo tempore bellorum italicorum fuit; nam quod anno sequente, Q. Fabio Gurgite tertium, L. Mamilio Vitulo consulibus, ad Volsinios gestum est, non cum iustis hostibus bellum, sed adversum scelesta servitia pro sociis ultio fuit. Etruscorum gens opulentissima Volsinii fidem populi romani contra servos quondam suos implorabat. Vsi enim inepto consilio, sive quod superioribus bellis attritas vires ita recreari posse sperabant; sive deliciis ipsi diffluentes, armorum laborem fugiebant: servis libertate et civitate donatis, ea permiserunt. Inde communicatis etiam honoribus in senatum legi, magistratusque fieri coeperunt.

XV. Ita brevi oppressis veteribus civibus, translataque in se republica, datam a dominis libertatem adversus ipsos insolentissime exercuerunt. Matronas honestas virginesque per vim constuprari: maritis parentibusque de iniuria conquerentibus pro vindicta legum, contumelias et ludibria rependi: arbitrio petulantissimorum nebulonum rapi, trahi, vexari omnia Volsiniis iam in morem venerat. Neve praetereatur insigne monumentum, quem ad finem servilium

§. 14. Florus I, 21. — Io. Antioch. apud Vales.
§. 15. Zonaras. — Val. Max. IX, 1, 2. — Aucl. de Vir. ill. cap. 36.

animorum belluina impudentia possit procedere, si nacta potentiam fuerit; lege lata sanxerunt, *uti libertinis in patronorum filias ac uxores stupri ius esset: floremque virginis ingenuo nupturae primum aliquis ex suo ordine delibaret.* Volsinienses igitur veteres, quum neque ferre diutius miserias istas, neque propulsare viribus suis possent, consilio clam inter se habito, legatos Romam mittere decreverunt. Ii secretis precibus impetrato, *uti privatis in aedibus senatus cogeretur*: perniciem enim sibi, si res emanasset, impendentem prospiciebant: oratione flebili calamitates urbis suae exposuerunt; qua moti Patres, opem miseris ad recuperanda pristina iura promiserunt.

XVI. Sed haec quum acta secreto putarentur, iis, qui fuerant accusati, per Samnitem quendam indicata sunt. Is, quum in aedibus, ubi senatus convenerat, hospes domini aegrotaret, per oblivionem eo in loco relictus exceperat dicta, prodideratque. Quaestiones igitur de legatis Roma reversis habitae sunt; compertoque negotio, et ipsi et principes alii civitatis crudeliter interfecti. Eo iustior inferendi belli causa visa: missusque cum exercitu Q. Fabius cos. occurrere ausos in fugam vertit, magnumque fugientium numerum cecidit: ceteros, qui intra munimenta se receperant, actis operibus oppugnare instituit; sed illis non segniter resistentibus, quum levia, ut solet, certamina crebro fierent, consul, dum incautius inter tela versatur, vulnus accepit, et in eius deinde curatione decessit. Obsessi, casu eo cognito, eruptionem summis viribus fecere, sperantes, exercitum interitu ducis turbatum, si subito invaderetur, a moenibus submoveri posse.

§. 16. Iulius Obsequens, de Prodigiis, cap. 27.

XVII. Verumtamen eventus proelii contra dedit: excepti ferociter a militibus romanis, et in urbem iterum cum clade compulsi sunt. Huic ego pugnae Decium Murem praefuisse crediderim: hic enim legatus esse Fabio, et post necem eius, donec successor veniret, bellum administrare potuit: atque inde esse reor, quod apud negligentiores historicos, volsiniensis belli coepti finitique titulus Decio Muri ascriptus est. Censores eo anno creati Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio, et C. Marcius, qui quum antea quoque censuram gessisset, in hoc honore Censorinus appellatus est. Memorabilis huius Marcii moderatio fuit, qui accepta potestate, quam non ambiverat, populum ad concionem vocatum gravissima oratione increpuit, *quod magistratum illum bis eidem mandavisset, cuius tempora, non aliam ob causam, quam quia nimia potestas eius esset, coarctanda sibi maiores iudicassent.* Inde profecta lex est, qua cautum, *ne quis censor iterum fieret.*

XVIII. Eodem anno quaestorum numerus ampliatus est. Quatuor hactenus suffecerant: urbani duo; totidem ad bellum exeuntibus consulibus adiungebantur. Sed proximis aliquot annis, aucta maiorem in modum republica, vectigalibusque ac portoriis multis accedentibus, duplicari numerum istum necesse fuit. Appius deinde Claudius, qui in magistratu Caudex cognominatus est, et M. Fulvius Flaccus consules sequuntur: annus coepto primum adversus Poenos in Sicilia bello memorabilis. Tum enim inter duas potentissimas civitates inimicitiae primum erupere, quae multos post annos, illatasque et acceptas horrendas

§. 17. Aucl. de Viris illustribus, c. 36. — Marm. Capitolin. — Val. Max. IV, 1, 3.

clades, non nisi alterius excidio finiri potuerunt. Sed prius de Carthagine quaedam altius repetenda sunt, quam ad bellorum istorum expositionem accedamus: erunt enim his in rebus enarrandis multa intellectu iudicatuque difficiliora, nisi primum origo urbis et incrementa cognoscantur.

§. 18. Plut. in Coriolan. cap. 1. — Liv. Epit. XV. — Tacit. Annal. XI, 22, 6. — Agell. XVII, 2.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER VI

IN LOCVM LIBRI XVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI SEXTI.

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur: contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus; quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus romanis, adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia ducenta viginti quatuor. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos et Volsinios prospere gestas continet.

I. Carthaginem a Tyriis Phoenicibus conditam esse, praeter veteris historiae fidem, etiam perpetua civitatum istarum, donec floruerunt, amicitia, praeterea linguae nunc quoque manentis manifesta similitudine, certum atque testatum est. Ex ea gente ferunt Elisam, quae et Dido cognominata est, filiam Agenoris Belo geniti, quod Pygmalionem iisdem parentibus ortum, ob iniustam mariti sui Sichaei caedem odisset,

patria profugam, eum Africae sinum, peninsulamque in qua post condita Carthago fuit, tenuisse: parvis admodum rei tantae initiis, ac potentiae, quae deinceps consequuta est, spem nullam ostentantibus. Quippe non plus terrae ab incolis emisse Elisa creditur, quam corio bovis amplecti posset: hoc in tenuissima lora dissecto maius aliquanto spatium, quam venditores intelligebant peti, comprehendit; arcique struendae suffecit locus, quam ex eo *Byrsam* appellatam putant. Inde multis, commerciorum gratia cum advenis colendorum, sedes iuxta statuentibus, quum iam instar civitatis effectum esset; Afrique mansuetos homines et divites secum retinere cuperent: facile assensi sunt venientibus ab Vtica legatis, qui *suo exemplo* (nam et Vtica colonia Tyriorum erat) *ad condendam iis locis urbem* hortabantur. Ita convenit, ut Afri sedem oppidi Phoenicibus concederent; hi annuum eo nomine vectigal penderent Afris.

II. Operi perfecto Elisa lingua sua nomen imposuit *Carthadas*, quod urbem novam significat; Graeci Carchedona, Romani aberrante, ut fit, pronuntiatione Carthaginem vocaverunt. Ea quum et vicinos faventes, et populum industrium, et, quod maximum est, sapientem reginam haberet, admirandis incrementis brevi convaluit. Haec ante romanam urbem conditam anno circiter septuagesimo acta videntur: nam inter auctores, ut in re tam antiqua, parum convenit. Sed Elisae quemadmodum vita casuum varietate nobilis, sic etiam memoranda mors fuit. Iarbas africanae cuiusdam gentis regulus nuptias eius ambibat, ni as-

§. 1. Bochart. Chanaan. — Iust. XVIII, 5. — Appian. Lybic. — Strab. lib. XVII. — Liv. XXXIV, 61. — Vell. I, 2, 6.

§. 2. Cato ap. Solin. — Bernegg. ad Iust. XVIII, 6, 9. — Sil. Ital. l. I, 81. — Serv. in Virg. Aeneid. I, v. 344.

sequeretur, bellum minitans; sed illa castitate insigni, et mariti prioris amore, nuptias adversabatur: bellum rebus adhuc nascentibus et teneris exitiosum fore intelligebat: igitur tempore ad deliberandum sumpto, quasi tandem vicisset animum, et ad nuptias africanas adduxisset; in extrema tum urbis parte *rogum exstrui* iussit, *priusquam novum matrimonium ingrederetur, Sichaeo suo inferias daturam* praeferens: tum hostiis multis immolatis, ad ultimum ipsa conscendit pyram, et gladio, quem secum attulerat, sibi mortem conscivit; caritate viri et civium propriae incolumitatis curam superante. Retulerunt Carthaginienses quam potuere gratiam: et admiratione virtutum eius, donec respublica salva fuit, pro dea venerati sunt: aedes in loco, ubi vitam exuerat, structa: ipsa *Dido* (sic sermone suo viraginem Poeni vocant) appellata.

III. Quum deinde nemo unus successione regni post Elisam dignus haberetur, mixta optimatium et populi potestate gubernari civitas coepit. Regia tamen appellatio manebat, sed ii lacaedemoniis regibus similes erant; nisi quod nulli certae domui addictus honos, ut quisque nobilium divitiis et virtute ceteros anteibat, mandabatur. Hi foris bellorum administrationem habebant; unde *praetores* atque *dictatores* a Romanis, potestatem eorum cum sua republica comparantibus, appellari solent: domi principes consilii publici erant: cum eo de negotiis civitatis statuebant: de maioribus rebus referebatur ad populum; eius iudicium in dissensu regum atque senatorum valebat: eidem ius erat etiam adversus placita regibus

§. 3. Arist. Polit. II, 11. — Bongars. ad Iust. XXX, 2, 7. — Polyb. VI, 49. — Liv. XXX, 16. — Corn. Nep. in Hamil. cap. 3.

et consilio sciscendi, si forte contra rempublicam esse (id autem licebat cuivis coarguere) viderentur. Quae nimia populi potestas, cum assentatorum studiis, ut fieri amat, in immensum augeretur, sequentibus temporibus Carthaginiensium rebus vehementer nocuit: in senatu porro seniores triginta quasi sanctius consilium erat: et horum in ordine universo plurima vis. Decoris publici disciplinaeque cüstodiam censoria potestate praefectus morum exercebat.

IV. Successu temporum, maioribus iam populi carthaginiénsis opibus, plures ad bellum imperatores deligi coeperunt. Ex quibus praecipuae virtutis et felicitatis Mago, quum duos filios suis artibus instructos reliquisset, atque easdem illi quoque numerosiori iam soboli veluti per manus traderent, evenit, ut eius familiae nimia potentia novis remediis coërcenda videretur: creatique centumviri, penes quos de ipsis quoque ducibus iudicia forent: formidabilis potestas, vel amplitudine iuris, vel diuturnitate temporis, perpetui enim erant; quum iam reges ipsi non in perpetuum, neque longum adeo ad tempus, sed annui crearentur: quos domi frequentius *Suffetes*, id est, iudices nominabant, consulibus Romanorum similes. Sed centumviros insolentius se gerentes lex Hannibalis in ordinem coëgit, sancito, *ut in singulos annos iudices legerentur, neu quis biennium continuum iudex esset.*

V. Sacra maxime Tyro advecta colebant; quaedam etiam post assumpta. Iunonis cultus praecipuus: neque levis Aesculapii, cui magnificum templum in ipsa urbe struxerunt. Apollinis etiam locuples aedes fuit, laminis aureis tecta, cum celebri simulacro, quod

§. 4. Iustin. XIX. — Cornel. Nep. — Livius XXX, 7, et XXXIII, 46.

excisa Carthagine Romani avectum, iuxta circum maximum collocaverunt. Ad Herculem vero Tyrium quotannis magna cura delectam navem, cum decimis annuorum proventuum, aut partarum bello manubiarum, mittebant. Ab iisdem conditoribus suis, alium etiam ritum horrendae religionis hauserant, ut Saturno, quem ipsi *Belum* vocant, quotannis victima humana facerent: cuius immanitatis reliquiae ne cum ipsa quidem urbe tolli penitus abolerique potuerunt. Ceteros civitatis mores plerumque commerciorum utilitas moderabatur: quibus gens natura et maiorum instituto deditissima, prudens imprudens omnes suas rationes consiliaque accommodabat.

VI. Hinc inevitabili malo, divitiarum admiratio honosque comitia corrupit magistratuum; virtutem pecuniae subiectam debilitavit; populum inflammavit opum cupiditate, fraudumque et mendaciorum servili consuetudine infecit; remque publicam harum rerum se studio totam tradere compulit. Inde enim processit, ut neque fidei multum in punicis foederibus, et virium publicarum longe maxima pars in classibus esset; pedestris militia, robur atque firmamentum omnis imperii, nullo equestris aut modico in honore usuque: quoties terra bellandum, mercenariis copiis res gereretur; quarum neque caritas ulla in rempublicam, et fides venalis, et discordia molesta, et conspiratio terribilis esset: adeo capitali errore, ut non alius hostis, ante ultimum excidium, rem punicam tam prope ad extremam desperationem

§. 5. Virg. Aeneid. lib. I, 19. — Strab. lib. XVII. — Appian. in Punic: — Plutarch. in Flamin. c. 1. — Polyb. legat. CXIV, 3. — Diodor. XX, 14. — Iust. XVIII, 6. — Hieron. in Isa. c. 46. — Plin. XXXIX, 5, 37.

§. 6. Cicero contra Rull. cap. 35. — Polyb. I, 65, 67, et VI, 49. — Liv. XXXIII, 46, et XXVI, 36,

adduxerit. Neque minor ex ea malorum seges, quod qui in magistratibus et in curationibus erant, mutua dissimulatione peculatum impune exercebant: ut sic quoque minus mirandum esse videatur, si bello inter has civitates exorto, superiores Romani fuerunt; quorum senatores duris temporibus suam pecuniam in publicum conferebant, quum Carthaginienses rempublicam haberent quaestui.

VII. Sed haec vitia cum ipsa urbe adoleverunt: quare primum quidem ut infirma et modica, non aegre tolerabantur: post aliquandiu sustinere potuit imperii magnitudo, et quidam singulari virtute duces, quorum maxime opera quidquid felicitatis Carthago habuit, comparatum stabilitumque comperio. Sed ab initio quidem adversus Afros vectigal pro solo urbis reposcentes dimicatum est: idque ius non nisi repetentibus bellum extortum: inde prolatum etiam imperium: Africaeque pars cultissima sub ditionem populi carthaginiensis redacta. In Sardiniam autem, deinde Siciliam ut traiiceretur, maris opportunitas et illius insulae rudis ad resistendum barbaries, huius ob discordias perpetuas potentiorum iniuriis exposita pulchritudo invitavit. In Corsicam ex Sardinia facilis transitus; et insulae non opulentissimae promptior occupatio fuit. At in Sicilia diutissime varia fortuna dimicatum est, maximasque et victorias ex iis bellis, et clades Poeni retulerunt.

VIII. Hamilcar quidem, Hannonis F. quum trecenta hominum millia in Siciliam deportasset, a Gelone victus, interiit: qua calamitate perculsi Carthaginienses abstinuere Sicilia, donec ab Aegestanis, quos Selinuntii premebant, exorati, Hannibalem Hamilcaris filio

§. 7. Iust. IV, 3, et XIX, 2. — Herod. VII.

Gescone natum emiserunt. Is Selinunte ac Himera excisis, magnam iterum potentiam Poenis in Sicilia comparavit. Imilco Leptinem Dionysii maioris fratrem ducemque in siculo mari vicit, navesque cepit aut depressit centum, virorum interfecit plusquam viginti millia: multas Siciliae civitates obtinuit, partem quoque Syracusarum coepit: sed orta repente pestilentia, toto ferme absumpto exercitu, cum paucis eum Carthaginem redire compulit. Neque tamen spem Siciliae occupandae abiecerunt Poeni, sed paucis post annis cum alia classe Hannonem adversus Dionysium bellare iusserunt. Postea Magonem ab Iceta vocatum, et in ipsa iam syracusana urbe castra cum peditum sexaginta millibus habentem, Timoleon eiecit. Mox Hannibalem et Hamilcarem septuaginta millia militum adducentes idem Timoleon pugna magna vicit, castrisque exuit.

IX. Sed haud temere velocior iis ullo bello maiorve conversio fortunae, quam adversus Agathoclem fuit: qui victus in Sicilia, obsessus Syracusis, nulla evidente spe salutis, ultro transduxit in Africam bellum, Carthaginiensesque multis proeliis victos, desciscentibus passim Libybus, in maximum periculum metumque coniecit: domum deinde reversus, Sicilia tota expulit, donec mors regis, et ex ea turbae, spem iterum occasionemque repetendae possessionis aperuerunt. Exinde, ut diximus, vario marte cum Pyrrho bellavere, ad extremum superiores. Interim etiam in Hispania civitates quaedam stipendiariae factae, quum Gaditanis opem adversus accolas petentibus, cognato populo (nam et Gades Tyrii condiderant) auxilium

§. 8. Diod. XIII, 43, et XIV, 60. — Iustin. XX, 5. — Plutarch. in Timol. c. 24 et 30.

§. 9. Iust. XXII, 8, et XXIII, 4. — Curt. IV, 4.

Carthagine missum, vicinas aliquot Hispaniae regiones punici iuris fecit.

X. Is ferme Carthaginis status erat, quo tempore bellum adversus Romanos sumpsere. Siciliam vero, qua punicae ditioni subiecta non erat, maiori ex parte Syracusani, et rex eorum Hiero possidebat: reliqua Mamertinorum armis tenebantur. Ii donec Romanorum, qui Rhegium occupaverant, societate uti potuere, sua defendisse non contenti, etiam punicos syracusanosque fines incursabant: denique oppida Siciliae multa, quo vastationem agrorum, et alia incommoda redimerent, vectigal pendere coëgerunt. Sed expugnata urbe rhegina, defectoribusque supplicio affectis, nudati hoc subsidio Mamertini priores opes tueri nequiverunt: et amissis ferme, quae extra Messanam tenuerant, de urbe ipsa cum Hierone syracusano dimicabant. De quo rege, quoniam ipse quoque temporibus eisdem hostis populi romani, mox per annos sane multos socius et amicus fidelissimus, et ingens ad res constituendas momentum fuit; paulo copiosius exponendum puto. Nam et in eo rara felicitas, et magna virtus, et prudentiae vis eximia fuit: eaque tempestate Syracusanorum opes et floruerunt cum Hierone, et conciderunt.

XI. Hic igitur nullo neque divitiarum, neque gloriae a maioribus relictae, neque alio aliquo tali praesidio adiutus, omnem fortunam suam sibi debuit: non ut plerique ad magnam potentiam ex tenui loco criminationibus meliorum, aut nece fugave adversantium provectus; sed modestia et in parandis opibus, et in habendis, singulari: recte coniiciens, nullum

§. 10. Polyb. I, 8 et 10.
§. 11. Liv. XXIV, 4, — Polybius, lib. VII, apud Vales.

esse regnum stabilius, quam quod ita exercetur, ut magis hoc timeant amittere, quibus imperatur, quam qui imperat. Itaque quum annos quatuor et quinquaginta praefuisset, idque iis temporibus, quibus collisae duae potentissimae civitates de principatu terrarum summa contentione pugnabant, ipse nullo foris bello, si primos annos excipias, nullis domi insidiis petitus, nonagenario maior, quum ad eam aetatem, certo temperantiae argumento, sensus integros corpusque firmum pertulisset, obiit: non suis modo carus, sed etiam apud Romanos pariter Graecosque magna fama.

XII. Quem et principatum deponere saepe volentem cives sui publice prohibuerunt: et filius Gelon, qui natus annos plus quinquaginta ante Hieronem decessit, rara inter mortales moderatione, regno quam patre carere perpetuo maluit, eumque ad extremum usque vitae tempus constanti fide atque pietate percoluit. Is igitur Hieron ab Hierocle genitore, qui stirpem suam ad Gelonem veterem Siciliae tyrannum referebat, expositus est: quod virum nobilem susceptam ex ancilla prolem pudebat tollere. Sed omni humana ope destitutum apes, in os iacentis ingesto melle, per complures dies aluerunt. Eo prodigio, responsisque aruspicum, qui regiam puero potentiam portendi confirmabant, permotus Hierocles, infantem recolligit, agnoscit, et in spem futurae magnitudinis diligenter instituendum curat: tum igitur inter aequales discenti, a lupo in turba puerorum repente conspecto tabulam ablatam esse aiunt: et mox militiae tirocinium auspicanti aquilam in clypeo, noctuam in hasta consedisse. Consilii viriumque indi-

§. 12. Iust. XXIII, 4. — Io. Sarisb. Polycrat. I, 13.

cium id fuisse creditum est, summique, ob regiam alitem, fastigii.

XIII. Sed certiora signa mox ipse dedit, forma et robore corporis eximio: verum ingenii, temperantiae, comitatis, iustitiae, moderationis nomine clarior atque illustrior. Saepe in acie, saepe adversum provocantes singulari certamine congressus, semper victor, a Pyrrho multis militaribus donis virtutis causa donatus est. Cuius postea ex genere Gelon, Hieronis filius, Nereidem in matrimonio habuit. Pyrrho ex Sicilia fugato, quum inter syracusanum exercitum et urbanos, solemni temporum istorum morbo, iterum orta esset dissensio, in castris circa Merganam Artemidorus et Hiero militaribus suffragiis duces creati, consiliis Hieronis, et amicorum eius opera, clam intromissis militibus urbem in potestatem redegerunt. Ibi Hiero excelsum se virum et quanticumque imperii capacem ostendit; nam ex diversis partibus occidit, aut eiecit neminem; sed clementia, moderamine, rectisque consiliis ita composuit motus, ut non minoribus studiis eorum, adversus quos venerat, quam a quibus adductus fuerat, praetor Syracusis crearetur.

XIV. Hic vero reipublicae curam ut suae toto animo complexus, quum a longo iam tempore vitium istud in Sicilia inolevisse cerneret, ut quoties magistratus copias eduxissent, vel in exercitu turbaretur aliquid, vel domi novarum rerum motus orirentur; circumspicere aliquem coepit, cui res urbanas tuto crederet, si quando ipse ad bellum exire cogeretur. Vxorem igitur duxit filiam Leptinis, qui magna inter cives auctoritate, vir etiam cumprimis honestus fideique tenax habebatur. Ita provisis domesticis rebus

§. 13. Iust. XXIII, 4, et XXVIII, 3. — Pausan. lib. VI. — Polyb. I, 8.

adversus mercenariorum insolentiam, remedium necessarium magis, quam usquequaque laudabile, commentus est; nam educto contra Mamertinos exercitu, quum illi iuxta Centuripas occurrissent, aciem ad Cyamosorum amnem hoc dolo instruxit, ut inter cives mercenariosque intervallo relicto, hos committere proelium iuberet, tanquam ipse cum urbanis signis alia parte impeditum et districtum hostem invasurus. Ita conductitii maiore Mamertinorum numero circumventi cadunt: ipse, dum horum caede distinentur hostes, otiose tutoque syracusanas copias in urbem reducit.

XV. Ad hunc modum repurgato, quidquid in exercitu aegrum, et ad seditiones pronum fuerat, urbanum militem studiose exercet: novas mercenariorum copias conducit: atque ita benevolentia multorum comparata, remoto audacissimo quoque, reliquis adversus armatum et intentum mutire non ausis, principatum arbitratu suo administrat. Interea Mamertini recenti victoria ferociores, contemptim atque temere Syracusanorum fines populabantur. Adversus hos Hiero, iam civibus et militi fidens, incunctanter egressus, ad ipsam hostium urbem, dimissis passim globis fere vacuam, castra posuit. Cuius intellecto discrimine, Mamertini ad ferendam suis opem expedito cum agmine impigre accurrerunt. Hiero motis ex agro mamertino castris Mylas urbem, et in ea milites mille quingentos capit: inde castellis aliquot aliis raptim potitus, Ameselum procedit, medio inter Agyrium et Centuripas loco situm. Id quoque, licet munitionibus et praesidio firmum esset, expugnatum diruit: praesidiarios in fidem acceptos sibi militare

§. 15. Diod. Ecl. lib. XXII.

cogit: agrum ameselanum Centuripinis Agyrinisque dividit.

XVI. Hoc successu rerum alacrior denuo in fines Mamertinorum irruit; Alesum oppidum deditione capit: Abacaeninos atque Tyndaritas ipsorum voluntate adiungit. Sic ab utroque mari proximis Messanae urbibus Hieroni parentibus (nam et etruscum mare Tyndaritani habitant; siculum Tauromenii accolunt, et ipsi Syracusanorum eo tempore socii) Mamertini in arctum coacti, Cio quodam praetore copias opponunt hosti, ad Longanum amnem in myleo campo castra habenti. Pugna commissa, quum dubio marte certaretur; subito in latera Mamertinorum recens impacta cohors, haud dubiam Hieroni victoriam tradidit; nam ante proelium Hiero ducentos Messeniorum exsules, fortitudine et Mamertinorum odio praestantes viros, additis de suo exercitu delectorum quadringintis, *vicinum collem*, cui *Thorax* nomen est, *circumire*, *hostemque incautum improviso incursu turbare* iusserat. Ii mandata gnaviter exsequuti effecerunt, ut universus Mamertinorum exercitus internecione caederetur.

XVII. Cios, re desperata, iam nihil aliud quam mortem mereri manu cupiens, multis vulneribus affectus capitur, et in hostium castra deductus, fidem extorum aruspicumque praedictionem, alio quam speraverat eventu, comprobat; nam ante pugnam immolanti vates inspectis extis promiserant, *fore ut in castris hostilibus pernoctaret.* Id ille in spem victoriae trahens, sero se ambigua praedictionis interpretatione deceptum agnovit. Hac aegritudine confectus, quum postridie inter equos captivos eum videret,

§. 16. Polyb. I, 9. — Diod.

quo filius in proelio usus fuerat, hunc etiam occubuisse coniectans, fasciis fomentisque vulnerum revulsis spiritum indignantem effudit. Mamertinos clade comperta desperantes, iamque victori cum infulis supplicum occursuros, ex inopinato fortuna servavit.

XVIII. Forte sub idem tempus Hannibal Carthaginiensium praetor, in Liparaeorum agebat insulis, quae Siciliae adiacent. Is audita Hieronis victoria, metuens ne Mamertinis penitus excisis syracusana potentia Carthagini gravis et intoleranda fieret, specie gratulantis ad Hieronem ocius venit: eumque moratus ne statim ad Messanam duceret, urbem ingressus est prior, Mamertinosque deditionem facere volentes non modo verbis ad spem retinendae libertatis revocavit, sed etiam praesidium suorum militum introduxit. Hiero astutia Poeni se delusum intelligens, quum ad obsidionem iam difficiliorem futuram haud satis paratus esset, Syracusas rediit: exceptusque magna omnium laetitia, et ab universis copiis rex acclamatus, postea quoque nomen istud civium externorumque consensu retinuit. Hierone digresso, Mamertini, quum fiduciam paulisper resumpsissent, de rebus praesentibus deliberantes, duas in factiones scindebantur. Alii *non esse dubitandum* autumabant, *quin Carthaginiensium tutelae se permitterent: quum hoc non modo plures ob causas conducibile, sed etiam, admisso iam praesidio, necessitati proximum videretur.*

XIX. Contra dicebatur: *non minus infensos Mamertinis Poenos, quam Hieronem fuisse: neque dubitandum, quin illi non benevolentia, sed cupidine dominandi Messanam defendere statuerint: a multis iam aetatibus eos imperium affectare Siciliae, non exercituum,*

§. 18. Strabo, lib. VI, pag. 275. — Diod. — Polyb. I, 9.

non classium damno, ne suarum quidem rerum metu et africis bellis, ab improba spe deterritos. His igitur si se committant, classem validam, et ipsius Siciliae pleramque partem iam obtinentibus, sine exceptione ulla servituros esse. Minime igitur expedire vocari auxilio Carthaginienses, populum impotentem, infidum, graviusque iugum impositurum, quam a Syracusanis timuissent. Praesidium punicum, si eo tantum consilio venisset, ne in manus Hieronis mamertina civitas incideret; re iam perfecta dimitti bona cum gratia posse: si qua vero clandestina subesset molitio; etiam intentiore studio ancipitis amicitiae fallacias praeveniri oportere. Romanos igitur potius implorarent, armis invictos, fide praestantes; neque causam retinendae sub sua ditione Messanae, neque facultatem habituros: quibus in Sicilia ne vestigium quidem soli, neque navalium rerum ullus usus, aut adeo cura esset.

XX. *Hos satis habituros, si Carthaginiensibus et Hieroni Messana urbe tanquam obice quodam et froeno cupiditatis obiecta, securam ab his Italiam retinere possint. Perseverarent igitur Romanorum potius fidem, quam cuiusquam alterius gentis, experiri: neque honeste ipsos et parum opportune priora consilia mutaturos esse, missis iam legatis, et auxilii spe impetrata.* Quippe ante postremum cum Hierone proelium, diffidere iam rebus suis incipientes Mamertini, Romanorum opem, uti consanguineorum, imploraverant: et consulibus belli gerendi cupiditate plebem incitantibus, populus auxilium ferri Mamertinis iusserat; sed senatus auctor fieri pudore cunctabatur. Qui enim modo suos ob Rhegium per scelus captum seve-

§. 19. Polib. I, 8.
§. 20. Zonar. — Polyb. I, 10.

ro supplicio affecerant, ii, si iam Mamertinis pari perfidia Messana potitis opitularentur, destrui videbant gloriam iustitiae ac fidei, quam priore facto late quaesivissent. Ceterum clade Mamertinorum mox audita, quum iam dubium esse non posset, quin, relicti a Romanis, Poenorum opes respecturi essent, praevaluit sententia iuvandos esse censentium: nam et in senatu plures eodem inclinare coeperant, prospicientes, ni fieret, Messanam statim, et paulo post ceteram Siciliam totam Carthaginiensium fore: quod si evenisset, populum romanum cum poeno de Italiae possessione certaturum.

XXI. Nam istud periculum inevitabile, tum cupiditas imperii potentibus insita, tum ipse locorum situs efficiebat. Quippe Italiam a Liguribus et Venetis inter duo maria longo tractu procedentem, qua Bruttiorum ager est, a contactu Siciliae tenue fretum dividit. Neque dubitatur, continentes olim has regiones fuisse; mox intercurrentibus aquis diremptas, sive humiliora ea parte loca mare acceperunt, sive maior aliqua vis terrae motus aut incumbentium undarum angustias isthmi perrupit: a quo eventu *Rhegium* nominatum putant: tali enim aliquo vocabulo quae rupta sunt a Graecis appellantur. Itaque primos Siciliae cultores ex Italia venisse credibile est, etiam ipso nomine confirmante coniecturam. Messanam enim ex adverso litoris italici sitam civitatem Opici condidisse traduntur: quam, quia in sinu falcis referente figuram est posita, *Siciliam* credo appellarunt; quod advenientes postea Graeci *Zanclen* sunt interpretati, utraque illa voce diversos apud populos fal-

§. 21. Sallust. fragm. 12. — Isid. IV, 1. — Cassiod. — Var. XII, 14. — Casaub. in Strab. — Macrob. — Strab. lib. VI, pag. 268. — Fest. in Siculices, et ibi Scalig. et Dacer.

cem significante. Inde, ut solet, toti insulae haec appellatio haesit, ut ipsa quoque et Zancle, et a pluribus Sicilia vocaretur.

XXII. Insula vero ista cum magnitudine, tum etiam fertilitate, omnes, quae in mediterraneo mari sunt, longe antecellit: olei, vini, frumenti optimi supra fidem ferax: populo frequens, multisque et maximis urbibus ad miraculum exculta: portuum autem situsque totius commoditate vix alius magnum imperium constituere cupientibus aeque idoneus locus est. Nam Italiae coniuncta ex diversa parte Africam respicit; alio ex latere Sardiniam: ab Oriente Peloponnesum et Graeciam ionio mari discretas habet: quaquaversum navigatione brevi, et ad emittendas accipiendasque classes facillima. Neque dubium est, cupiditatem hac insula potiundi, quam eodem tempore et romanus populus et carthaginiensis affectabat, causam bello dedisse, licet alia dicerentur! nam Romani *Tarentinos contra foedus adiutos* arguebant: Poeni *societatem cum Hierone, ut adversus se initam*, criminabantur.

XXIII. Ceterum eo iam potentiae civitas utraque pervenerat, ut evitari non potuerit, quin aliquando quacumque de causa colliderentur. Quemadmodum enim arbores non magno intervallo consitae, aliquam quidem diu non impediunt invicem magnopere; auctae vero, alimentum atque succum mutuo intercipiunt; quum grandiores fieri coepere, radicibus et ramis commissae atteruntur: ita surgentibus imperiis vix per naturam diutius fida manere potest concordia, quam donec, extrito quod medium fuerat, coniun-

§. 22. Diodor. Eclog. lib. XXIII. — Flor. II, 2. — L. Ampel. c. 46. — Liv. XXI, 10. — Zonar.

§. 23. Arist. Polit. II, 11. — Liv. XI, 27. — Zonar.

ctis iam finibus concurrentia urgeant inter se trudantque; neque priorem intra modum standi impetrabili voluntate; neque libero, nisi remotis obsistentibus, ad maiorem amplitudinem procursu. Accedebat ad has causas in utraque civitate magna plebis et potentia, et suscipiendi bellum cupiditas: nam in carthaginiensi republica vulgus valebat plurimum; quod auctis civitatis opibus, variis et ipsum commodis locupletari solitum, quaestus dulcedine bella ex bellis seri non invitum patiebatur.

XXIV. Neque multum diversa conditio romanae multitudinis erat; quae damna rei familiaris, superiori bello illata, siculis divitiis facile reparari posse sperans, pro iure nuper Patribus extorto, sententiam bellum suadentium plebiscito confirmavit. Quo armatus consul Appius, quum alioqui, victis antiquae sectae viris, maior senatus pars assensa esset, sine mora C. Claudium tribunum milit. cum paucis navibus praemittens, *observare occasionem, et si qua obvenisset, in Siciliam transire* iussit. Ille quum Rhegium venisset, in casum dare triremes non ausus, quod longe maiori Poenorum classe fretum obsidebatur, piscatoria navi conscensa Messanam vectus est: ibi cum Mamertinis, ita ut praesens usus postulabat, colloquutus; quum Poenis reclamantibus parum proficeret, infecto negotio rediit. Sed paulo post cognito Messanae discordiam esse, multis Romanos advocandos esse negantibus, magna parte carthaginiense praesidium haudquaquam aequis oculis aspiciente, rursus transmisso freto, cum alia tempori apta disseruit, tum hoc maxime interiecit, *se non nisi ad li-*

§. 24. Zonaras. — Polyb. I, 11. — Liv. Epit. XVI. — Auct. de Viris illustribus, cap. 37.

berandam civitatem venisse: hoc ubi perfecisset, e vestigio discessurum esse.

XXV. Quum ad haec Poeni responderent, *non esse Romanis laborem ullum suscipiendum in liberanda civitate, quae sui iuris esset: iam beneficio Carthaginiensium provisum, ne Mamertini servire Syracusanis cogerentur: facesseret igitur Romanus; aut si quam aliam iustam haberet causam, cur esset Messanae, exponeret:* negavit Claudius *liberam videri civitatem, in qua praesidium alienae gentis, non sponte oppidanorum ageret.* Ad ea quum responderet nemo, Poenis prae superbia, Mamertinis metu tacentibus, vir vafer et promptus, *apparet,* inquit, *ex hoc ipso silentio vestro, Carthaginiensium causam iniustam, et Mamertinos libertatis avidos esse: nam ni ita foret, et illi de iure suo disserere non gravarentur, et isti, nulla, si cum Carthaginiensibus sentirent, dissimulandi causa, palam et aperte institutum illorum approbarent.* Ad haec verba fremitu Mamertinorum orto, multisque orationem illam ut veram et intimis sensibus suis congruentem laudantibus, satis in praesentia promotum esse putans Romanus, quod habitus tamen animorum exploravisset, Rhegium regressus est.

XXVI. Neque multo post adornatis quas habebat triremibus, tentavit transitum. Sed Poenorum praefectis et multitudine navium, et in maritimis rebus solertia longe inferior, ad haec fluctuum illorum violentia, quos orta subito tempestas praeter solitum exasperaverat, repulsus, amissis aliquot triremibus, ceteris aegre servatis, in portum, unde exierat, rediit. Neque deterritus hoc incommodo, ut meliori alia opportunitate fortunam iterum experiri posset, naves reficiebat: quum ab Hannone (is mamertino praesidio fretique custodiae praeerat) venerunt nun-

tii, quidquid triremium hominumve superiore certamine Poeni ceperant adducentes. Cupiens enim foederum ruptorum infamiam Romanis impingere, consilium hoc amplexus erat Hanno, questusque, *possessi Carthaginiensibus freti per vim tentatam navigationem esse*, ad pacem et foedera maiori deinceps cura servanda provocabat: sed audito, Claudium nullas conditiones admittere, nisi Messana praesidium deduceretur; fretique traiectionem iterum moliri, exclamavit, *se vero non esse passurum*, *ut Romani vel manus in isto mari abluerent.*

XXVII. Neque tamen prohibere potuit, quin Claudius observata freti natura, captatoque tempore quum refluxum eius etiam ortus commode ventus adiuvaret, priusquam occurri posset, Siciliam teneret. Ibi Mamertinorum in portu repertorum coacta concione, persuasit, *ut Hannonem advocarent*, *tanquam de praesenti negotio cum eo deliberaturi.* Hanno enim, oppidanorum discordibus animis parum confisus, arcem cum suis occupaverat; neque concioni Mamertinorum se audebat credere: tamen veritus, ne hoc ipsum querelas eorum accenderet, si diffidere videretur, et per suam absentiam se Romanis protinus adiungerent, in colloquium venit: quo per disceptationes et iurgia diu extracto, ad ultimum iniectae a Romanis Hannoni manus sunt; isque in carcerem conditus, Mamertinis factum comprobantibus. Ita partim dolo, partim terrore circumventus, quum alia conditio nulla esset, arce Mamertinis reddita, praesidium deducere coactus est.

XXVIII. Poeni re comperta supra modum exacerbati, quum alioqui duces suos ob mala consilia quan-

§. 27. Polyb. I, 11.

tumvis prospero eventu punire solerent, simul stultitiam Hannonis, simul ignaviam accusantes, in crucem miserum sustulerunt: et continuo navales terrestresque copias Messanam pergere praeceperunt; alio Hannone, qui Hannibalis erat filius, ad res gerendas in Siciliam misso. Ille coactis ad Lilybaeum copiis Selinuntem progressus, castrisque ibi factis, pedestrem exercitum reliquit: ipse processit Agrigentum, et arce communita, populum Carthaginiensibus amicum, ad societatem armorum contra Romanos impulit. Hinc in castra reversum repererunt ab Hierone legati, qui et ipse Romanorum in Siciliam transitu minime laetus, hoc maxime opportunum tempus iudicabat, quo coniunctis punicis viribus, et ipsi et Messanam obtinentes barbari penitus ex insula exterminarentur.

XXIX. Itaque colloquio cum carthaginiensi duce habito, quum utrique Messanae occupandae spe excidissent, facile adversus Romanum, utrorumque pari damno supervenientem, societatem instituerunt, ut Messanam communiter obsiderent; neque quemquam in Sicilia, nisi aut syracusani, aut punici iuris esse paterentur. Ita poenus imperator, praemisso caduceatore, qui Romanos, *si Carthaginiensium amici esse vellent, relinquere Messanam*, et *intra praestitutum diem excedere Sicilia* iuberet; totis viribus adversus Mamertinos movit. Naves circa Pelorum stationem agere iussae: pedester exercitus ad Cubilia (*Eunas* Graeci vocant), haud procul urbe Messana dissitum locum, castra communivit. Venit et ex pacto cum syracusano milite Hiero, et ab altera urbis parte, circa montem

§. 28. Val. Max. II, 7, 1. — Polyb. X et XI. — Diod. Ecl. l. XXII.
§. 29. Diod. Ecl. l. XXII et XXIII.. — Zonar. — Polyb.

Chalcidicum nomine, consedit. Ita urbs undique circumdata, neque terra neque mari commeatum aut auxilia accipere tuto poterat.

XXX. Sub idem tempus, quum punicus caduceator nihil a Messana pacati retulisset, Carthaginienses partim ira, partim diffidentia permoti, omnes qui apud ipsos militabant italici generis conductitios crudeliter occiderunt. Quae postquam Romae comperta sunt, e vestigio cum valido exercitu profectus consul Appius Rhegium venit : inde praemissis, qui cum Poenis et Hierone de obsidione solvenda agerent, ipse fretum acri custodia septum sciens, sollicitus intentusque rationem minore cum periculo traiiciundi circumspiciebat. Legati consulis neque a Poenis amicum responsum retulerunt, et ab Hierone accurata oratione sunt increpiti, qui, commemoratis in populum romanum officiis suis, « Ambigo, inquit, meamne » vicem doleam magis, an vestram, Romani; nam » ego quidem amicos aliquanto quam existimaveram » deteriores; vos autem opinionem iustitiae ac fidei, » qua apud omnes clari eratis, amisistis. Adversus » Mamertinos nulla vobis unquam societas aut amicitia fuit: foedera cum Poenis olim, mecum etiam » nuper icistis.

XXXI. « Haec in gratiam aliorum nihil ad vos attinentium dissolvere cupientes, potestis dicere, qua » vel iniuria nostra, vel merito Mamertinorum hoc » faciatis? sed quia Carthaginiensibus quod pro se » dicant, non deerit; illorum omissa causa, quae me » tangunt unum, in praesentia memorabo. Mamerti» ni, boni populares vestri, quum apud Syracusanos,

§. 30. Diod. Eclog. — Polyb. — Liv. XV, 2.
§. 31. Diod. Eclog. lib. XXI.

» uti non ignoratis, stipendia fecissent, ut in Italiam » redirent dimissi, Messanae, postquam a miseris et » credulis Messeniis tanquam amici et socii recepti » sunt, facinus post hominum memoriam longe foe» dissimum ediderunt; interemptis noctu hospitibus » suis, eorumque bonis, uxoribus, liberis, et urbe » ipsa in potestate retenta. Quod nisi vos ipsi etiam » eodem, quo ceteri mortales omnes, sensu nefan» dum et intolerabile scelus esse iudicavissetis, pro» fecto in iis, qui Mamertinorum imitatione idem in » Rheginos ausi sunt, illud ipsum tam severe non » fuissetis vindicaturi.

XXXII. « Qua igitur indignitate vos moti poenas » ab nefariis hominibus repetendas esse putavistis, » eadem et ego moveor, ne Mamertinos impunitos » pati possim; praesertim quum postea quoque la» trociniis per universam Siciliam exercendis, primi » sceleris memoriam novis subinde facinoribus pro» pemodum obruerint: nam, ut alia taceam, Camerina » Gelaque urbes ab his excisae, quum in fide Syra» cusanorum essent, satis mihi graves causae viden» tur, cur hominum importunissimorum nefariam » audaciam iusto pioque bello prosequamur. Quod » si vero tuendos vobis esse propterea simulatis, quod » eadem in Italia nati, quodammodo consanguinei » vestri videantur: quanto iustius fuit Rhegiensibus » Italis parci, qui cives vestri fuerunt? Qua in urbe » recuperanda quum ego vos auxiliis et commeatu » iuvarem, divinare debui futurum, ut aliquando » me non leviores ob causas Messanam obsidentem » prohiberetis? sed quid ego multis ago, Romani? » nam profecto si penes vos aliqua adhuc fideique

§. 32. Dio l. Ecl. l. XXIII.

» famaeque cura, si quis honesti intellectus, si de» nique pudor superest, dubitare non debeo quin » me tam iusta tenentem arma vestris viribus adiuturi » potius, quam impedituri sitis: sin vero haec vobis » levia videri coeperunt, eventus quidem armorum » incertus est: sed hoc longe certissimum, omnes » ubique mortales apertissime cogrituros esse, non » ulla iuris aut aequi specie, non ob acceptas iniu» rias, quod ne ipsi quidem audetis praetexere, nulla » etiam Mamertinorum misericordia, sed sola ambi» tione et nobilis insulae vestro imperio adiungendae » improba cupidine, Romanos ad bellum nobis infe» rendum incitari. »

XXXIII. Quum renuntiata ista essent, Appius olim animadverso, excubantibus in traiectu validis classibus, sine manifesto periculo transfretari non posse, consilium init calliditatis et astutiae plenum: placere sibi negat, *Hieronem ab Romanis alienari: neque adversus ipsum decretum bellum esse; neque iniussu populi suscipi posse*: die igitur praedicta socios navales praesto esse iubet, ac navigia ad cursum instructa haberi, tanquam domum abnavigaturus. Sciebat autem multos ea syracusanis atque etiam punicis castris milites per speciem negotiatorum, rhegino in portu versari, per quos famam illam celeriter ad eos quibus maxime persuasum hoc cuperet, perventuram esse iudicabat. Sic igitur accidit, ut providerat: quippe quum die claro navibus conscensis iuxta litus italicum vela facere coepisset, Carthaginienses, quibus freti claudendi negotium datum fuerat, re statim per suos nuntiata, nullum iam hostilis transgressus periculum esse reliquum existimantes, transitum incu-

§. 33. Front. Strat. I, 4. — Zonar.

stoditum dimisere, quo quemque ferebat animus, dilapsi.

XXXIV. Consul, qui futurum hoc coniectaverat, converso sub noctem cursu, cum omni classe, nemine per tenebras venientem observante, nedum prohibente, in Siciliam vectus est. Audax id coeptum et periculosae aleae plenum fuit, quum ignarus maris exercitus per freta, etiamsi hostis et tenebrae abessent, suo ingenio metuenda, cum rudibus et imperite fabricatis navigiis noctu rueret; dignaque res visa, quae etiam novi cognominis monumento posteris innotesceret. Quod enim caudicariis navibus multis in transvehendo milite usus esset, admiratione facti *Caudicem* istius aevi simplicitas appellavit. Hactenus enim rerum maritimarum adeo nullus Romanis usus fuerat, ut ad hoc tanti momenti negotium, neque tectam navem, neque longam, ne lembum quidem unum haberent, sed triremibus, quas Tarentini Locrique cum Eleatis et Neapolitanis commodato dederant, et actuariolis, quae quinquaginta remorum essent, uterentur.

XXXV. Ceterum Appius, quum forte non longe ab eo loco, ubi castra erant Syracusanorum, appulisset, cohortatus suos, *certamque victoriam* ostentans, *si tale nihil suspicantes opprimerent*, protinus ad hostium oppugnanda castra pergit. Hiero subito tumultu excitus, et ipse contra educit copias pro tempore instructas: fit aliquandiu certamen acre; pelluntur romani equites: sed legionibus fortissime proeliantibus vincitur Hiero, seque cum suis trepidus intra vallum recipit. Appius spoliari corporibus hostium iussis, Messanam intrat, Mamertinosque praesentia sua ex

§. 34. Polyb. I, 11 et 20. — Sen. de Brev. vitae, cap. 13.
§. 35. Zonar. — Polyb. I, 11 et 12. — Flor. II, 2. — Diod. Ecl. lib. XXIII.

timore magno recreatos spei melioris implet. Hiero victum se videns, priusquam vidisset hostem (sicut ipse postea confessus est), fretique transitum a Carthaginiensibus proditum suspicatus, quum ambigua mente multa secum agitaret, de summa rerum vereri coepit; proximaeque noctis silentio copias eduxit castris, et contento itinere Syracusas refugit.

XXXVI. Eo submoto Appius, quum terrore victoriae recentis ad Poenos quoque debellandos uti vellet, militibus, ut cibum tempori capiant, imperat: deinde albescente iam die progressus, castra Poenorum oppugnare instituit. Erant haec loco satis tuto posita, et natura manuque diligenter permunita: hinc mare, inde profundae paludes, in peninsulae ferme speciem ambibant: inter has angustum spatium, quo uno adiri poterat, ductus adversum irrupturos murus obsepiebat. Hic ubi vim fecissent romani milites, neque locorum simul iniquitatem, et propugnantium multitudinem vincere possent, missilibus maxime, sicut in urbium oppugnatione solet, rem gerentibus Poenis, irrito incepto desistere coacti recesserunt. Saepe in bellis meliori fortunae locum sors durior, et adversi ab initio casus fecere: dum his affecti, consiliis animisque maioribus acceptum detrimentum sarcire student, hostes felicitatis opinione blanda fascinati, neque satis adversum fortuita providentes, in temeritatem auferuntur.

XXXVII. Quod illo tempore Carthaginiensibus usu venit. Qui repulisse hostem non contenti, tanquam fugientem eruptione ex castris facta prosequebantur; suae virtuti, non munitioni locorum Romanos cessisse existimantes. Itaque postquam ex angustiis, quibus

§. 36. Zonar. — Polyb. I, 12.

defensi fuerant, processere, mutata cum loco fortuna proelii, magnusque eorum numerus caesus est: reliqui ad castra, pars, ut cuique maxime promptum erat, in urbes circumiectas diffugere, neque deinceps, quamdiu Messanae Claudius fuit, castris suis excedere sunt ausi. Consul etiam cum natura loci et difficultate situs iterato pugnare minime consultum arbitratus, quum tempus ibi frustra terere videret, praesidio Messanae relicto in Syracusanorum sociorumque fines impressionem fecit: iisque impune vastatis, tantum concepit fiduciae, ut iam ad ipsas Syracusas exercitum auderet admovere. Varia ibi fortuna certatum est: semel etiam consul magno in periculo fuit; circumventusque foret, nisi mature capto consilio misisset ad Hieronem, quasi de conditionibus pacis acturus. Misit et ille certum hominem ex amicis: cum hoc coepto colloquio, et de industria producto, sensim ex iniquo loco se subtraxit in tutum.

XXXVIII. Syracusani quoque sequuti, sermones de pace cum diversis Romanis instituerunt, conventumque foret, ni Hiero auctor fieri noluisset. His rebus gerendis maior anni pars consumpta: tum Messanam rediit consul, et inde cohortibus aliquot relictis ad tuendos Mamertinos, cum ceteris Rhegium traiecit: mox Romam decessit ad triumphum; quem de Poenis et rege Siciliae Hierone, quod primum ille de transmarinis populis ageretur, magna omnium gratulatione duxit. Hoc initium Romanis tentandi maria, et hic successus coeptorum in Sicilia fuit. Ceterum et ista et sequentium temporum gesta scriptorum ambitione corrupta sunt, quum eorum praecipui, Philinus agri-

§. 37. Pol. lib. I, 20.
§. 38. Silius, lib. VI, vs. 660. — Eutrop. lib. II. — Polybius I, 14.

gentinus, et ex Romanis Fabius Pictor, dum ille Carthaginiensium gloriae, hic domesticae nimium studet, officium et fidem insuper habuerunt.

XXXIX. Quorum levitatem merito Polybius arguit: quippe quum etiam privatorum minimis in causis falso testimonio circumvenire quemlibet execrabile crimen habeatur; quanto foediore perfidia conditor historiae principum atque populorum acta corrumpere censendus est? cui neque mortalium commodorum quidquam, neque spiritus ipse pulchra veritate debebat esse antiquior, tanto minori spe veniae, quod ne praetextum quidem mentiendi allegare idoneum ullum potest; cui, si libere, quae vera sciebat, quacumque de causa non licuisset tradere, tacere certe licuisset. Porro, dum in Sicilia Claudius Hieronem et Poenos vincit, obsidionem Volsiniensium ad exitum deduxit alter consul M. Fulvius, qui homines adversus vim desperatione validos, inopia rerum necessariarum et fame domuit. Facta deditione, ingratum illud et insolens libertinorum vulgus cum cruciatu interemptum est: urbs etiam ipsa diruta: reliqui Volsiniensium, et quod servorum fidem atque reverentiam erga dominos non exuerat, in attributas alibi sedes migraverunt: hoc quoque bellum dignum triumpho visum est: eumque consul a. d. kalendas Novembres tanquam de Volsiniensibus egit.

XL. Iisdem consulibus a Cn. Cornelio, C. Marcio censoribus lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia ducenta viginti quatuor: numerus sane magnus et prope modum incredibilis, tot bellorum a primis ferme urbis initiis nunquam cessantium continua detrimenta, tot ex

§. 39. Liv. Epit. XVI. — Zonar.

pestilentia morbisque saevissimis non minores bellicis strages, cogitanti. Ceterum aliis aliisque subinde populis in civitatem recipiendis, quod institutum a Romuli sapientia profectum posteri constanter tenuerunt, invicta nullisque cladibus superabilis effecta est respublica; quam nec a Pyrrho data damna, neque naufragia sequentia primo punico bello, neque secundo Trasimenus et Cannae potuerunt affligere, quin ex incommodis suis identidem alacrior ferociorque resurgeret.

XLI. At in Graecia Lacedaemonii militari laude et ipsi percelebres, neque impares romanae virtuti, quoniam arcebant peregrinos, nec imperium, quod pepererant, diu, neque libertatem suam semper tueri potuerunt. Sed quum leuctrica pugna mille non amplius Spartiatae cecidissent, protinus potentia civitatis corruit: iterum ad Sellasiam, Lacedaemoniorum sex ferme desideratis millibus, statim amissa libertas est. Achaei vero, eiusdem Peloponnesi incolae, vicinos omnes aequo iure complexi, pulcherrimam constituerunt rempublicam, et mansuram, nisi romanam potentiam, tum etiam longe lateque imperantem, insania paucorum in perniciem suam patriaeque provocasset. Atqui tam diversus eventus instituta tam dissimilia necessario sequutus est. Sicut enim naturae congruit, corpus quod iustum ad modum salubri cibo reficitur, robustius et longioris aevi esse, quam si ingenito contentum succo extra se natum alimentum omne aspernaretur; ita florentiores fuere civitates, quae suum efficere noverunt, quidquid usquam egre-

§. 40. Capitol. Colum. — Eutrop. lib. II. — Suidas in Ῥωμαίων πόλις. — Tac. XI, 24.

§. 41. Dionys. II, 17. — Plutarchus in Agesil. c. 49. — Idem in Cleo. c. 41. — Iust. lib. XXXIV, 1.

gii erat, quam quae inepta quadam arrogantia habentes despicatui, quod in sua gleba natum non esset, semetipsas multis bonisque potentiae quaerendae tuendaeve adiutoribus spoliarunt.

XLII. Idem annus rei sane crudeli, sed mox intemperantissime usurpatae, initium attulit, ut sanguis humanus, in gratiam levissimi cuiusque spectatoris affatim fusus, voluptas publica fieret. Barbari moris auctores M. et D. Iunii Bruti, nescio qua pietate defuncti patris cineres honoraturi, gladiatorum munus ediderunt, magno favore civitatis. Sed hanc humanitatis iniuriam ulta pestilentia est, quae per istum et sequentem annum atrocissime saeviit. Ob quam, quum sibyllinos libros adiri placuisset, ira deum immissam esse, repertum. Ergo religiones profecto parum caste haberi suspicione orta, pontifices diligentius observando et inquirendo, plurima sacella fanaque a privatis occupata esse invenerunt; et Capparoniam ex vestalibus incesti crimine teneri. Sed illa, dum rea peragitur, suspendio praevenit supplicium: in corruptorem eius consciosque servos legibus animadversum est. Loca sacra ex privatorum temeritate priscis usibus vindicata.

XLIII. Sic exsoluta religionibus civitate, Patres animum rursus ad reipublicae curam retulerunt; et quoniam Etruria iam pacata, nihil in Italia reliqui motus erat, ambos anni novi consules in Siciliam cum legionibus transgredi placuit. Fuerunt hi M. Valerius M. F. M. N. Maximus, qui in hoc honore Messala appellatus est, et M. Otacilius C. F. M. N. Crassus. Ab his transportatas prospere copias eadem in rebus geren-

§. 42. Liv. Epit. XVI. — Val. Max. II, 4, 7. — Oros. IV, 5. — Aug. de Civit. Dei, III, 17.

§. 43. Tabul. Rom. — Diod. Ecl. lib. XXIII. — Zon.

dis prosecuta felicitas est. Quum enim Adranitarum urbe post brevem obsidionem per vim capta, Centuripinos circumsiderent, venerunt ab Alaesinis legati oppidum suum dedentes. Inde consules diversas insulae partes obeundo, modo divisis, modo iunctis exercitibus, ut res et ratio suadebat, Poenis Syracusanisque, quoties congredi erant ausi, profligatis, terrorem famamque late sparsere: tantaque fortunam sequentium felicitas, tantusque impetus fuit, ut paulo post oppida haud minus septem et sexaginta numerarentur, quae romanae fidei se permiserant: quo in numero Tauromenitani quoque et Catinenses fuere.

XLIV. Vnde consules imperatis, quae volebant, auxiliis quotidie validiores, ad ipsas iam Syracusas castra ponere sunt ausi, obsidionem urbis meditantes. Quibus rebus animadversis Hiero, quum suis atque Carthaginiensium viribus diffidere coepisset, praeterea plus apud Romanos esse fidei crederet, amicitiam et ipse cum Romanis inire constituit; legatosque cum mandatis de pace componenda ad consules misit; neque Romanis displicebat Hieronem a societate punica disiungere, maxime ut res annonaria suis legionibus expeditior esset: nam Carthaginiensibus mare obtinentibus, ex Italia transvehi commeatus nequibant; et ab ea re prioris anni consul plus propemodum, quam ab hostibus, incommodi molestiaeque persenserat. Hierone vero adiuncto, syracusanum regnum, abundanti frugum copia, res necessarias Romanis affatim erat praebiturum.

XLV. Itaque legibus his transactum: *ut Hiero quae de Romanis sociisve eorum loca, quosque homines ce-*

§. 44. Entr. lib. II. — Diod. — Polyb. I, 16. — Paus. lib. VI. — Diod. Ecl. lib. XXIII.

pisset, sine pretio restitueret, argentique talenta centum penderet. Ipse tuto imperaret Syracusis, ceterisque syracusani iuris urbibus: ex quibus erant praecipuae Acrae, Leontium, Megara, Elorus, Netini, Tauromenium. Legatis deinde ab Hierone Romam venientibus, eaedem conditiones ratae fuerunt, pacemque cum eo rege servandam et senatus censuit; et post paucos dies Cn. Atilio Calatino populum rogante, populus iussit. Hoc foedus in annos quindecim pactum, deinceps perpetuo mansit; Hierone magnitudinem romanam ita colente comiter, hisque vicissim illius studium tam benigne prolixeque remunerantibus, ut neutros eorum societatis institutae poeniteret. Syracusanae pacis audita fama, Hannibal poenus, qui Hieronem obsidione liberaturus cum navalibus copiis iam Xiphoniam accesserat, maiori quam venerat festinatione recessit.

XLVI. Romani, quum iam Hierone quoque socio et commilitone uterentur, non diu morati, carthaginiensis ditionis oppida complura subegerunt. Et ab Adranone quidem, vico munito, Macellaque, post multorum dierum obsidionem discesserunt irriti: ceterum Segestanos, occiso Poenorum praesidio, ad se ultro desciscentes, receperunt. Praeter alia, cognationis necessitudine se Romanis fratribus favere dictitabant, originem suam et ipsi ad Aeneam ex troiano incendio profugum referentes. Neque multo post Alienaei Romanis accesserunt; ad Hilarum vero, Tyrittum, et Ascelum, vi et machinis opus fuit, eoque severius in victos consultum. Quo terrore Tyndaritani, proximos se periculo, et auxilia longe esse cer-

§. 45. Zonar. — Polyb. I, 16. — Diodor. Ecl. lib. XXIV. — Casaub. in Polyb. — Tabul. Messan. apud Pighium. — Diodor.
§. 46. Diodor. — Polyb. — Zonar. — Cic. Verr. IV, 33.

nentes, quum ipsi quoque de tradenda Romanis urbe consultarent, a Poenis prohibiti sunt: nam illi ex rebus ipsis coniectura capta, quid ageretur, primores civitatis obsidum loco Lilybaeum avexerunt; etiam frumento, vino, ceterarumque rerum apparatu asportato.

XLVII. His temporibus Otacilii Crassi consulis utilis et conveniens romanae disciplinae severitas fuit: qui milites ab Hannibale turpi pacto incolumitatis sub iugum missos, extra vallum tendere iussit, ut hostium incursionibus expositi, neque alibi quam in virtute spem habentes, confirmarentur animis, armisque potius quam loco se tueri discerent. Post haec et alia non maioris momenti gesta, quum hiems immineret, praesidiis per opportuna loca dispositis, consules, reliquo exercitu in Italiam reportato, Romam redierunt. Ibi M. Valerio, cuius eo bello felicior et utilior opera fuerat, triumphus decretus, quem ante diem XVI kalendas Apriles de Poenis et rege Siculorum Hierone duxit. Praetervectum inter spolia horologium esse ideo annotatum est, quia res ad eam diem incomperta Romae fuerat: id Catina recepta deportatum, deinde in publico secundum rostra, in columna Valerius statuit. Idemque tabulam, in qua proelium, quo Poenos et Hieronem vicerat, depictum fuit, in latere Curiae Hostiliae proposuit; quod ante eum fecit nemo, postea plerique.

XLVIII. Messalae cognomen huic Valerio ab urbe Messana inditum fuisse constat: sed miror, ab ea capta haesisse non contemnendis auctoribus credi; quum potius ideo impositum ipsae res evidenter ar-

§. 47. Front. Strat. IV, 1. — Zonaras. — Fasti Capitol. — Varro apud Plin. VII, 60. — Varro ap. Macrob. Saturn. I, 6. — Seneca, de Brev. Vit. c. 13.

guant, quod Messanam a Poenis et Hierone discessu Appii Claudii acrius infestatam, illis submotis, hoc reconciliato, liberasset. Inter haec quum adhuc pestilentia vexaret urbem, dictatorem clavi figendi causa dici placuit. Dictus est Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Maximus Centumalus: is magistrum equitum Q. Marcium Q. F. Q. N. Philippum dixit. Eodem anno Aesernia colonia deducta est; quum superiore Firmum deducta esset, et, ut quidam volunt, Castrum. L. deinde Postumius L. F. L. N. Megellus, Q. Mamilius Q. F. M. N. Vitulus consules facti. Sicilia provincia utrique data; legiones vero duae tantum decretae: sufficere visae, postquam in societatem accepto Hierone levius bellum factum erat; et rem frumentariam facilius expediri posse rebantur, si minor exercitus mitteretur.

XLIX. Consules, traiectis in Siciliam legionibus, sociorumque contractis auxiliis, minores sibi res praetermittendas rati, ad urbem agrigentinam totis viribus obsidendam animum adiecerunt. Eam rebus omnibus Poeni largissime instruxerant, belli arcem habituri. Quippe quum Hieronem ab amicitia sua defecisse, Romanos contra non perfunctorie rerum sicularum curam capessere cernerent, diligentiore ad bellum apparatu opus esse rati, primum quidem praesentium virium maiorem partem in Sardiniam miserunt, quae Italiae litoribus insidiaretur, ut hoc metu Sicilia Romanos abstraherent; aut certe minoribus, quam voluissent, copiis rem ibi gerere cogerent. Mox Romanis ad sua tuenda, Siciliamque novo cum exercitu repetendam, pariter sufficientibus, spe ista falsi, ex Liguribus Gallisque mortales multos,

§. 48. Marm. Capitol. — Liv. Epit. XVI. — Vell. I, 14. — Polybius, lib. I, cap. 17.

§. 49. Zonaras. — Polybius.

sed plures adhuc ex Hispania mercede conductos, simul rerum ad victum necessariarum magnam copiam, Agrigentum miserunt: ibi horreum annonae, receptum exercituum suorum esse volentes, loco, et opportunitate situs, et magnitudine oppidi, prae ceteris quae in Sicilia possiderent, his usibus accommodato.

L. Circum hanc igitur urbem tota belli mole contracta, consules, Poenis intra munitiones compulsis, ad unum inde milliare castra locant. Erant tum in agris maturae fruges, et quia diuturnam fore obsidionem apparebat, milites studio demetendi colligendique frumenti, longius et incautius, quam hoste tam propinquo par esset, vagabantur. Neque Carthaginienses imperite aut segniter occasione usi, magnam intulissent cladem, nisi tantumdem virtute restituissent romani milites, quantum negligentia perdiderant. Quum enim frumentatores subitum hostis impetum sustinere non potuissent, Poeni ad ipsa castra romana perrexerunt, divisoque agmine quidam vallum rescindere parabant; alii cum statione pro castris locata proelium conserebant. Tunc igitur, sicut alias saepe, militiae leges et incorruptus disciplinae rigor, rem ancipitem et exitio romani exercitus casuram, erexit.

LI. Quod enim quacumque de causa stationem deseruisse capitale apud Romanos est; excubitores nihil in fuga spei repositum esse gnari, quamquam numero longe superarentur, pugnam praesentissimis animis sustinuere, multis quidem suorum amissis, sed hostium interfectis pluribus; donec armari cohortes laborantibusque succurrere potuerunt. Ita et hic pulsi hostes, et qui vallum iam prope ceperant circumventi: magna ibi caedes fuit; ceteros ad ur-

bem usque Romani persecuti sunt. Ea res in posterum et timidiores ad erumpendum hostes, et cautiores Romanos ad frumentandum fecit. Inde quum segnior esse coepisset contentio, rarius, nec nisi ad levia certamina, excurrentibus Poenis, dividi copias placuit, et duabus urbis partibus, hinc ad Aesculapii fanum, inde via, quae Heracleam ducit, castra statuit: haec fossis utrinque permunita: qua urbem spectabant, adversum eruptiones; foris, quo tutiora contra invasuros essent, iterque subsidiorum in urbem introducendorum praecluderetur.

LII. Medium inter duo castra spatium frequentibus praesidiis stationibusque septum est. In his omnibus multum iuvabantur opera Siculorum, qui recens in fidem venerant, quorum iam una cum Romanis centum millia facta erant. Ab iisdem commeatus Erbessum usque subvehebantur: ab eo deinceps oppido (non aberat autem longe) ipsi Romani sua in castra deportabant. Ita fiebat, ut affatim esset magna rerum necessariarum copia. Hoc in statu ad menses ferme quinque haesit obsidio: quum neutris insigne ad victoriam momentum adeptis (praeter leves enim velitationes tentatum nihil fuerat) res punicae deteriore loco esse coeperunt. Quia enim ingens hominum multitudo, haud minus quinquaginta millia bellatorum, tanto iam tempore idem intra oppidum conclusa, annonam fere omnem absumpsisset, sperari vero subvectio nulla posset, aditus omnes Romanis sollicite custodientibus, propugnatorum animi tam praesentibus malis quam exspectatione instantium haud mediocriter angebantur.

LIII. Igitur Hannibale, Gisgonis filio (nam hic re-

§. 52. Diod. Eclog. lib. XXII. — Polyb.

bus Carthaginiensibus Agrigenti praeerat), crebris nuntiis opem adversus famem et pericula poscente, cum militibus, qui postea contracti fuerant, elephantisque, Hanno senior in Siciliam transmittitur. Peditum erant millia quinquaginta, sex equitum; sexaginta elephanti. Cum his copiis Lilybaeum vectus, inde versus Heracleam movit: statimque venerunt ad eum, qui deditionem Erbessi pollicerentur. Horum opera Erbesso potitus, unde hactenus ad castra romana deferri commeatus consueverat, rem haud minimi momenti perfecisse videbatur, quum exclusos omni propemodum facultate necessariarum rerum Romanos haud levius urgeret, quam ab his Agrigentini premebantur. Iamque de obsidione solvenda deliberatum erat non semel, nihilque propius factum, quam ut negotium istud pro desperato abiiceretur, nisi rex syracusanus omnes tentando vias nonnihil frumenti ceterumque rerum furtim submittens, praesentem inopiam modico subinde levamento recreasset.

LIV. Hanno quum Romanos et penuria, et morbis, qui sequi famem solent, graviter affectos, suas contra copias viribus integris agere perpenderet; propius ad Romanos accedere, proeliisque, si facultas daretur, fortunam experiri statuit. Elephantis igitur quinquaginta ceteroque toto exercitu assumptis, Heraclea profectus, numidicum equitatum praemittit, qui hostium castris obequitans, eliceret romanos equites, et in praeparatas insidias deduceret. Numidis, uti mandatum erat, ad castra consulum contemptim provolantibus, erumpunt Romani, propelluntque resistentes primo, deinde solutis ordinibus via, qua ve-

§. 53. Zonar. — Polyb. — Diod. Ecl. lib. XXIII.

nire Hannonem sciebant, refugientes, contento cursu persequuntur. Igitur quanto longius abripi se passi fuerant, tanto difficiliorem ad sua munimenta receptum habuerunt; multique eorum, quum et recentes occurrissent copiae, et qui paulo ante fugerant undique circumfunderentur, desiderati sunt.

LV. Hoc eventu magis etiam ad spem summae victoriae confirmatus, Hanno collem quendam, Torum nomine, mille quingentis passibus a Romanorum castris distantem, insedit. Serius tamen aliquanto, quam inter exercitus tam propinquos sperari potuisset, commissa pugna est; modo Romanis, modo Poenis unius proelii fortunae spes universas committere formidantibus. Donec igitur pugnandi avidior Hanno fuit, Romani castris suis se tenuerunt: quod numero, et alacritate, ipsi detrimento equitum suorum perculsi et moerentes, vincerentur. Postquam autem dubitatione sua sociorum animos languescere, hostes in spem erigi, duriusque sibi bellum cum inopia, quam cum Poenis futurum arbitrati, certamen detrectare desierunt; Hanno vicissim tergiversari coepit, et omnia metuere.

LVI. Duo menses sic exacti, ut praeter levia proelia, quae fiebant quotidie, nihil maioris rei gereretur. Ad extremum frequentibus Hannibalis precibus motus, qui et nuntios mittebat assidue, et facibus accensis signa crebra edebat famem amplius obsessis tolerari non posse, multosque ea peste coactos ad hostem transfugere; dimicationi moram ulterius nullam afferre decrevit: eodem tempore Hannibale quoque cum suis eruptionem ex urbe facturo. Quae

§. 55. Zon. — Polyb.
§. 56. Polyb. — Zon. — Front. Strat. II, 1.

quum animadvertissent consules, intra sua se castra quieti tenuerunt; eo ferocius Hanno aciem instructam ostentare, et ubi nemo contra exit, sub ipsa Romanorum munimenta suggredi, ad pugnam audacter provocare, cunctantibus timorem et ignaviam obiicere: illi hostem levibus proeliis a vallo repulisse contenti, neque contra manentes struebant aciem, neque recedentes insequebantur. Hoc ubi per aliquot continuos dies factum, Poenisque iam persuasum esset, nihil ultra ausurum Romanum, L. Postumius consul contemptum hostium in suam occasionem solerter vertit. Instructis enim silentio copiis omnibus, intraque vallum retentis, accedentem pro more Poenum cum paucis submovens, a prima luce ad horam diei sextam velitando detinuit; tum demum recipientibus se hostibus productas ex castris legiones immisit.

LVII. Hanno, quamquam contra opinionem suam pugnandum sibi videret, intrepide congressus in serum diei ambiguum certamen extraxit. Sed Romanos curatis bene corporibus, ad pugnam praeparatos, aestus, sitis, labor, non aeque fatigabat: Carthaginiensis autem acies ante commissum proelium inedia et stando fessa, quanto longius protrahebatur dimicatio, fatiscentibus corporibus minus ad resistendum virium habebat. Postremo conductitius miles, qui in prima fronte pugnabat, diutius sustinere laborem non potuit, neque solum ipse cessit loco, sed in elephantorum agmen, et alios a tergo stantes ordines trepida fuga se inferens, turbavit totam aciem, hostique acriter incumbenti terga dare coëgit. Eadem felicitate tum quoque ab alia parte gesta res: Hannibalque, quum eruptione pugnavisset, maiore suo quam

§. 57. Zonar. — Diodor. Eclog. lib. XXIII. — Oros. IV, 7.

hostium detrimento in urbem compulsus est. Capta Carthaginiensium castra sunt: elephanti vulnerati tres, caesi triginta, undecim in manus Romanorum venere: similis et hominum fortuna fuit; de tanto exercitu pauci cum ipso duce Heracleam evaserunt.

LVIII. At qui in urbe clausi erant, rebus plane desperatis, nullam salutis viam sibi relictam esse videntes, maximis terroribus affligebantur: quum Hannibal optimi, ut in fortuna mala, consilii auctor, animadverso Romanos et labore certaminis defatigatos, et laetitia bene gestae rei solutiores, negligentius solito excubias agere, circa tertiam vigiliam cum mercenariis exit oppido; et cratibus, quas hunc ad usum ante paratas stramento compleverant, in fossas iniectis, transgressus, aliquantum itineris praecipit, donec Romani, luce iam oriente quid actum esset sentientes, partem extremi agminis deprehenderunt: Hannibal cum reliquis in tuta loca pervenit. At Agrigentini, desertos a Poenis se videntes, multos eorum, qui in urbe remanserant, sive per iram. sive ut a victore gratiam inituri, concidere. Nec ideo minus direptum est oppidum: homines, amplius quinque et viginti millia liberorum capitum, in servitutem venditi.

LIX. Hoc maxime modo captum a Romanis Agrigentum est, septimum intra mensem quam obsideri coeperat, magna cum utilitate gloriaque populi romani, sed multa quoque sanguinis impensa: quippe supra triginta hominum millia de consulum exercitu, Siculorumque auxiliis, inter istam obsidionem varia peste perierunt. Qua de causa, simul quia nihil iam magnae rei ob hiemem propinquam suscipi poterat,

§. 58. Polyb. — Zonar. — Diodor. — Oros. IV, 7.

Messanam redierunt. Anno deinde proximo cum imperio iverunt in Siciliam L. Valerius M. F. M. N. Flaccus et T. Otacilius C. F. M. N. Crassus, consules; prioribus ducibus ad spem triumphi Romam digressis. Carthaginienses quidem, classe tanquam ad vastandam Italiam missa, novos consules a Siciliae cura distinere cupiverant; sed ii constitutis circum litora globis militum, qui praedones arcerent, nihilominus in insulam transiecerunt. Tunc quoque multa Siculorum oppida in fidem recepta, recenti cladis Agrigentinae exemplo et metu: neque obsistentibus Poenis, quos super proelium adversum etiam seditiones mercenariorum militum angebant; Gallis praecipue ob mensium aliquot stipendia non soluta tumultuantibus. Ad quos puniendos fraudem eiusmodi commentus est Hanno.

LX. Sermone blando mitigatos *modicum ad tempus quiescere* iubet: *sibi esse certam et propinquam oppidi cuiusdam locupletis occupandi spem* ostendit: *ex eius praeda cumulate Gallis etiam pro solutionis mora satisfactum iri* confirmat. Ita sedatis illis, adeoque gratias agentibus, opportuno tempore, cum dispensatore suo, quem habebat fidelissimum, agit, *ut specie transfugae, tanquam rationibus interversis ad Otacilium consulem pergeret, indicaretque, nocte proxima Gallorum millia quatuor, ad urbem Entellinam proditorum opera recipiendam venturos, locatis insidiis circumveniri posse.* Consul rem non spernendam arbitratus, licet transfugae non omnino confideret, mittit delectam militum manum; veniunt et Galli ab Hannone decepti. Consurgentibus ad hos excipiendos Romanis oritur proe-

§. 59. Diodor. — Eutrop. lib. II. — Zonar. — Polyb. — Front. Strat. III, 16.
§. 60. Zonar. — Diodor. — Front. Strat. III, 16.

lium atrox, in quo Galli omnes interfecti, quum inulti noluissent occumbere, duplex Hannoni gaudium praebuerunt, conductitiorum insolentiam, cum hostium haud exiguo detrimento, non incallide vindicanti.

LXI. Romae interim de aqua Anienis in urbem deducenda Minucius praetor in senatu retulit. Opus illud ex manubiis censor M. Curius locaverat; sed variis exortis impedimentis res nonum in annum prolata, tum retractabatur; creatique duumviri Curius et Fulvius Flaccus: sed Curio quintum intra diem defuncto, gloria deductae aquae penes unum Fulvium fuit. Sub id tempus Hamilcar in Siciliam Hannonis successor Carthagine venit. Hannonem namque, ex mala pugna domum redeuntem, ignominiose exceperant Poeni, mulctatumque sex millibus aureorum praefectura dimoverant. Eum Hamilcarem patrem Hannibalis, qui sequens bellum punicum adversus Romanos duxit, fuisse, quidam similitudine nominum decepti non recte tradiderunt: nam genitor Hannibalis Hamilcar extremis eius belli temporibus in Siciliam cum imperio adolescens venit; sed celebritas eius effecit, ut alterius ignotioris Hamilcaris acta, Barcae Hamilcari, omnium qui hoc nomine fuerunt nobilissimo, adscriberentur. Successor igitur Hannonis Hamilcar, pedestri utique exercitu Romanos longe superiores esse cernens, mediterraneas quidem urbes nullas audebat aggredi, neque ex locis montosis et arduis in plano descendere; sed classe validus, qua haud dubie maris imperium tenebat, ea parte virium haud segniter utebatur, missoque iterum Hannibale

§. 61. Front. de Aquaed. — Diodor. — Zonar. — Cic. de Off. III, 26. — Corn. Nep. in Hamilcare, cap. 1. — Polyb. I, 20.

ad vastandam Italiae oram, ipse sicula litora circumvectus, pleraque maritima loca, quae Romanis sese adiunxerant, facile recuperavit. Qua re fiebat, ut Romanis loca procul a mari remota, Poenis litoralia et occupantibus facile, et tuentibus, aequo utrinque momento spes metusque librarentur, neque facile penes utrum populum totius belli victoria esset futura, iudicari posset.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER VII

IN LOCVM LIBRI XVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI SEPTIMI.

Cn. Cornelius consul, a classe punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum: ob quam causam ei perpetuus honor habitus est, ut reverțenti a coena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Poenis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam traiecit.

I. Quartus iam belli carthaginiensis annus exierat, neque poenitebat virtutis aut fortunae Romanos: proeliis enim omnibus, quotiescumque congressi cum Syracusanis, aut cum Poenis fuerant, victores disces-

serant; opulentas urbes oppugnando ceperant; aliae conditionibus in potestatem venerant: sed quando bellum in insula gerebatur, neque commeatus, neque supplementa, quum opus esset, submitti poterant: et naves Carthaginiensium liberis et improvisis appulsibus non modo siculas urbes ad mare positas, ex tuto vexabant; sed etiam Italiae oram subinde vastantes, et detrimentum imperio Romanorum, et ignominiam famae inferebant; quum interim Africa indemnis, et periculorum malorumque omnium hostilium exsors haberetur. Itaque re diligenter deliberata senatui populoque romano placuit, ut classe comparata, non terra tantum, uti coeperat, dimicaretur cum Poenis, sed etiam maritimae aleae fortuna tentaretur.

II. Haec prima romanae urbi de navalibus rebus seria cogitatio fuit: quam haud minus forti felicique opera complevit, ac animo consilioque fidenti susceperat; ut non immerito iudicaretur, orbis imperium genti romanae deberi, cui adversus exercitatissimum in re nautica populum classibus bellare volenti, nec ad rem aggrediundam audacia, nec ad regendam solertia, nec ad perficiendam constantia defuisset. Quum enim ad eam diem Romani adeo maritimam militiam non attigissent, ut neque viros, qui navale proelium vidissent, neque naves ullas bellicas, ne fabricandarum quidem artifices idoneos haberent, maxima fiducia tantum opus aggressi, brevissimo tempore et navigare coeperunt, et dimicarunt maritima pugna, et homines a multis aetatibus rerum earum peritissimos superarunt. Cura classis fabricandae mandata Cn. Cornelio. L. F. Cn. N. Scipioni Asinae, et C. Duilio M. F. M. N. qui consulatum recens iniverant.

§. 1. Polyb. I, 20.
§. 2. Oros. IV, 7.

III. Navis erat una quinqueremis, quam Claudius, quo tempore freti transitum meditabatur, cupidine pugnandi propius ad litus perlatam, locisque vadosis et brevibus impeditam pedestri manu ceperat: huius ad exemplum classem exaedificari consules iussere, tantoque studio institerunt operi, ut sexagesimum intra diem, quam caesa materia fuerat, classis centum sexaginta navium in ancoris staret. Sed nec ingenio minore quam industria consules expeditionem istam maturarunt: quum enim neque imperitos remiges in proelii discrimen adducere consultum putarent, neque exercendis iis tempus rerum gerendarum coarctare vellent, commenti sunt rem uti prima specie ridiculam, ita usu eventuque prolixe commendabilem; ut interea, dum naves compinguntur, futuri remiges in litore sedentes officia sua docerentur. Iisdem enim ordinibus dispositi, quos in ipsis navibus servaturi mox erant, hortatore in media turba collocato, ad illius vocem et praecepta, movere et impellere remos, iterumque quiescere, haud aliter, quam navigantes solent, iubebantur. Hac imaginaria exercitatione tantum profectum est, ut postquam paratis iam navibus paucos dies in ipso opere industriam suam probavissent, iam confidere ipsis auderent consules, suamque et legionum salutem credere.

IV. Provincias deinde quum sortirentur, C. Duilio terrestre in Sicilia bellum, Cn. Cornelio classis evenit. Qui assumptis navibus septemdecim Messanam progressus, quo in adventum classis, quam sequi, ut primum posset, iusserat, necessaria praepararet; priusquam ad fretum illa accederet, in manus hostium inci-

§. 3. Auct. de Vir. illustr. cap. 37. — Plin. XVI, 39. — Polyb. I, 21.

§. 4 Zonar. — Ὀλυμπιάδ. ἀναγρ. — Polyb. I, 21. — Liv. Epit. XVII. — Flor. II, 2. — Oros. IV, 7.

dit. Factum id Boodis astucia, quem Hannibal punicae classis imperator legatum habebat, et credulitate consulis, qui Liparaeis quibusdam ab hoste subornatis fidem habens, Liparae urbis per proditionem occupandae spem temere conceperat. Ibi circumventus a punicis navibus, conserere tamen manus, et pugnando salutem quaerere cogitabat, nisi Boodes altera fraude ipsum et tribunos militum, quasi de conditionibus cum Poeno loquuturos, suam in triremem pellexisset: venientibus iniectae sunt catenae: quo terrore quum ceteri sine certamine se tradidissent, Boodes navibus omnibus potitus captivos Carthaginem misit.

V. Simile mox poeni ducis peccatum fuit, eoque maioris opprobrii, quod neque romani consulis incogitantia tam recenti exemplo ad cautionem profuisset. Didicerat romanam classem, iuxta litus italicum vela facientem, ad fretum tendere, neque procul abesse iam posse: volens igitur eam ex propinquo considerare, ut numerum navium, et quo in novo instituto Romanis agilitas et habitudo esset, accurate cognosceret, cum navibus quinquaginta proficiscitur, securus futuri, et classe, ut in cursu tuto solet, navigiis temere permixtis, parum composita. Igitur in flexu cuiusdam promontorii quum in romanam classem ordine commodo navigantem subito illatus esset, ante victus quam ad pugnam parare se potuisset, amissa meliori parte navium, postquam ipse quoque ad extremum periculi venisset, cum ceteris vix effugit.

VI. Victrix classis, cognito Cornelii casu, simul ad C. Duilium misit nuntios, qui suum adventum ei

§. 5 Polyb.

significarent; simul ad proelium se parabat, quod ceteras Carthaginiensium naves propinquis locis agere compererat: ibi dum sollicitis animis incommoda suarum navium considerant, easque rudi opere constructas, a punicis velocitate longe superari reputant, venit cuidam in mentem machinae ad comprehendendas hostium naves tenendasque utilis, quam postmodum *corvos* vocaverunt: eius haec forma fuit. Tignum erat rectum, teres, quatuor ulnas longum, crassitie dodrantali, trochleam in summo habens: huic in prora navis defixo aptabatur scala sex ulnas lata, longa pedes quatuor, composita ex transversis tabulis, quas impacti clavi ferrei firmiter continebant: in ea machina foramen relictum erat oblongum, quo tigno inducta complecteretur illud, eique cohaereret, per spatium ulnarum quatuor, quanta ipsius tigni longitudo erat.

VII. Scalae vero reliqua pars et tigno non inserta, quae ulnarum erat duarum, quibusdam velut articulis ita dependebat, ut facile attolli demittique posset: in extremo scalae validum affixum erat ferrum, pistilli forma, praeacutum, quod in capite annulum habebat, ex quo funis alligatus per trochleam tigni, in ipsam navis proram demittebatur. Tum, quoties voluissent, attracto fune erigebatur scala, remisso ruebat, quidquid comprehendisset infesto ferrei stili acumine defigens et vinciens. Inter haec C. Duilius consul pedestri exercitu tribunis tradito, ad naves venit; intellectoque Mylaiten regionem ab hoste vastari, cum universa classe ad eam oram proficiscitur. Grata res Carthaginiensibus fuit, qui adversum mediterraneos homines et rei nauticae imperitissimos,

§. 6. Flor. II, 2. — Polyb.

certam sibi victoriam pollicebantur: ipsi quoque documento futuri, nullum unquam hostem ita contemni oportere, ut quidquam de cavendi diligentia et disciplina remittatur.

VIII. Dux classis Hannibal, is qui copias ex Agrigento eduxerat, septireme vehebatur, quae fuerat regis Pyrrhi: hunc reliquae naves sequebantur, non tanquam ad proelium, per aciem et distinctos ordines, sed ut cuique pronum erat, hostium contemptu properantes: at postquam propius suggressi suspensos ex proris adversae partis minantesque corvos viderunt, rei novitatem admirati paulisper haesere: tandem ferocissimo quoque imperitorum hominum rude commentum deridente, primae quaeque naves concitato impetu invehuntur. Tum vero demissi repente corvi, ut in quamlibet inciderunt, ita perforato tabulato haerentes invitam retinebant: milites autem romani, siquidem sors tulerit ut ex lateribus naves connecterentur, omni ex parte in hostiles insiliebant: quoties autem prorae tantum commissae essent, per ipsum tignum annexumque pontem armati bini transibant, tanto expeditius, quod utroque a latere scalae lorica genu tenus alta tutiorem incessum gradumque firmiorem praestabat: primi enim quique proiectis ante se scutis frontem adversus hostium tela protegebant; pone sequentes sua scuta loricae utrinque applicabant; sic etiam lateribus defensis, navem adversam collato gradu oppugnabant; fiebatque pugna non rostrorum, sed ensium virorumque cominus, et statariae similis.

IX. Vnde Romano, qui robore praestabat, adversum homines leviter armatos, naviumque potius agi-

§. 8. Flor. — Front. Str. II, 3. — Polyb.

litate quam manibus confisos, facilis victoria fuit; celeriterque sunt expugnatae naves punicae triginta: in quibus et praetoria septiremis capta est. Hannibal tamen, quum ex navi, quae iam capiebatur, in scapham saltu se demisisset, captivitatem evasit; rapideque misso Carthaginem amico, qui famam cladis praeveniret, imminens ob rem male gestam supplicium astu declinavit. Is enim curiam ingressus, quasi re adhuc integra consilium a senatu petiit, *cogrediendumne cum romana classe videretur?* omnibus succlamantibus, *ne dubitandum quidem aut differendum fuisse: Fecit*, inquit, *et victus est.* Ita non audentibus incusare factum, cuius, antequam fieret, auctores esse pro se quisque voluissent, capitis poena liberatus est imperator, praefectura navium adempta.

X. Ceterum post fugam ducis e proelio reliquae Carthaginiensium naves (supererat autem pars multo maxima) impedito consilio, quid faciendum esset, ambigebant: pudebat excedere pugna, nullo tum accepto incommodo, ne hoste quidem urgente: rursum romanas naves aggredi corvorum metu cunctabantur: ad postremum undique circumvecti, et nauticas artes omnes experti, ubi omni ex parte opponi sibi rostra et obiici formidabiles illas machinas vident, desperata victoria discessere. Mersae traduntur ex proelio naves punicae quatuordecim, captae una et triginta, cum septem hominum millibus, postquam pugnando tria millia periissent. Hoc eventu C. Duilio consule adversus Poenos iuxta Liparaeorum insulas certatum est: unde magnus Romanis etiam praedae fructus, sed longe amplissimus gloriae famaeque fuit.

§. 9. Valer. Max. VII, 3, 7. — Zonar. — Aucl. de Vir. illustrib.
§. 10. Eutrop. l. II. — Oros. IV, 7. — Flor. II, 2. — Zonar. — Polyb.

Consul assumpto terrestri exercitu Segestam profectus, urbem a Poenis ad extremum spei adactam, periculo exemit: inde Macellam pugnando cepit, Hamilcare nusquam occurere auso; confirmatisque civitatum amicarum animis, aestate iam circumacta, Romam rediit.

XI. Cuius discessu res punicae rursum efflorescere coeperunt. Primum enim ab obsidione Mutistrati, post septimum mensem multis suorum desideratis, discesserunt Romani: deinde, quum inter ipsos et auxiliares dissensione orta, seorsim a legionibus inter Paropum et Thermas castra metati socii essent, illorum vecordia utendum ratus Hamilcar, improvisa irruptione supra millia quatuor occidit: neque multum abfuit, quin totus Romanorum exercitus eadem clade involveretur. Tum igitur multa iterum oppida, partim expugnata sunt ab Hannibale, partim proditione capta. Quae licet Romae haudquaquam laetis auribus acciperentur, levia tamen damna prae gaudio navalis victoriae reputabantur. Quum enim hactenus romana virtus terrestribus bellis invictam se praestitisset, non abs re laetabantur isto proelio maritimarum quoque virium non contemnendam opinionem quaesitam esse: unde ad spem totius belli mirifice confirmatis animis, auctorem decoris inusitati novis etiam honoribus dignum iudicaverunt.

XII. Primus itaque Duilius navalem triumphum de Siculis et classe punica egit Kalendis intercalaribus; tulitque civitas, quod honore isto non contentus, alium sibi nullo exemplo privatus sumpsit, ut a coena redeunti tibicinis inter cantum funale praeluceret. Columna quoque rostrata senatusconsulto posita in

§. 11. Diod. Eclog. l. XXIII. — Eutrop. l. II.

foro est, ex Pario marmore candido, quae mersarum captarumque navium numerum, et summam pondusque pecuniae captae complexa, adhuc visitur, sed extritis vetustate vocabulis pluribus: auri tamen nummos captos esse ter mille septingentos, argenteorum supra centum millia, aeris gravis vicies septies centena millia pondo, satis agnoscitur. Triumpho peracto comitia C. Duilius habuit: L. Cornelius L. F. Cn. N. Scipio, C. Aquilius M. F. C. N. Florus consules facti. Provincias consulares senatus decrevit Siciliam, et classem. Cui classis obvenisset, et in Sardiniam et Corsicam transiicere, si e republica videretur, permissum. Haec sors Cn. Cornelio quum evenisset, instructa classe profectus est.

XIII. Haec prima Romanorum in Sardiniam et Corsicam expeditio fuit. Insulae sunt locis ita coniunctae, ut eadem videri possint: caeli tamen solique natura, et quod sequitur, hominum ingenio, multum dissimili. Sardiniam, ut imaginem humani vestigii referentem, *Ichnusam* Veteres, itemque *Sandaliotin* dixerunt. *Inde Sardum Hercule libyco genitum* aiunt *frequentatae ab se insulae nomen, quo hodie noscitur, imposuisse.* Graecos etiam ad ea loca venisse cum Aristaeo fabulis antiquis decantatum est; itemque post iliaca bella, Troianos. Terra neque spatio soli maximis eiusdem maris insularum, neque bonitate fertilissimis multum cedit: parens optima pecudum, frumenti optimi feracissima, metallorumque, sed praesertim argenti, dives. Caelo tamen haud aeque salubri utitur, laudemque foecunditatis apud exteros pestilen-

§. 12. Tacit. II, 49. — Colum. Triumph. — Cic Cat. cap. 13. — Liv. Epit. XVII. — Plin. III, 4, 5. — Sil. in fine, lib. VI. — Pigh. Annal.

§. 13. Sall. Hist. II, 1. — Plin. III. — Sil. lib. II. — Sall. Fragm. — Pausanias. — Aelian. Hist. XXII, 16, 34. — Sol. cap. 10.

tioris aëris infamia corrumpit: per aestatem enim morbosa est, et in locis fertilioribus, magis.

XIV. Herbam praeterea producit vehementis veneni apiastro persimilem, quae in cibo sumpta mentem adimit, nervisque violenter attractis labia distorquet in ridentium speciem; exitiali succo, nisi post vomitum lac aut aqua mulsa copiose bibatur: ita vis istius mali praesens diluitur; ceteris deinde incommodis ea medentur, quae in convulsionibus nervorum usui sunt. Etiam minimum animalculum per imprudentiam supersedentibus mortiferum est. *Solpugam* vocant, formicarum genus, tanto periculosioris malitiae, quod et latet facile propter exiguitatem, et ab ignaris naturae eius etiam animadversum non timetur. Sardi, variis ex barbaris mixta natio, quum ingenio suo permittitur, lubentius latrocinio quam agricultura victitant: pelta et brevi ense armantur: thoraces ex pelle musmonum consuunt; arietes ita vocant, quos insula gignit, non lanam ut alii, sed pro ea pilum caprorum more gestantes. Vrbium celeberrima Caralis est, Africam spectans, et inde condita, cum pulcherrimo portu.

XV. Corsica nec amplitudine nec opibus Sardiniae comparanda, tertium tamen inter has insulas magnitudinis locum obtinere creditur: nomen a Corsa, muliere quadam, accepisse incolae tradunt; cuius ab armento taurus in hanc insulam ex Liguria transiecerit. Graecis *Cyrnus* vocatur. Montosa est et aspera, et plerisque locis penitus invia: quare populum etiam terrae suae similem alit, nullo humano cultu feris

§. 14. Mela, II, 7. — Strab. l. V. — Plin. XVI, 16. — Math. in Diosc. VI, 14. — Plinius, XX, 1. — Lucan. IX, 837. — Claud. de Bell. Gild.

§. 15. Sall. Hist. II, 1. — Strab. l. V. — Lycus apud Athen. lib. II. — Plin. XXIX, 4. — Mart. Capella. — Diod. V, 3.

propemodum ipsis intractabiliorem. Capti in servitutem vix mansuescunt: sed aut impatientia laboris et iugi vitam exuunt; aut contumacia et stupiditate molesti sunt heris. Mel in insula copiosum est, sed amari saporis, quale fit ex flore buxi quam Corsica multam et crassissimam profert. Idem tamen saluberrimum putatur; et sunt qui longaevos in Corsica homines fieri opinentur, quod mel istud suum in continuo usu habeant. Oppida nec magna nec frequentia populo, sed tamen supra triginta numerantur: ex quibus facile principes sunt Aleria, Phocaeensium colonia; et Etruscorum Nicaea. Hic quoque grave caelum est, et praeterea importuosum mare.

XVI. Cum his igitur gentibus diu Carthaginienses bella gessere, et utriusque insulae dominatione, praeter inaccessa loca potiti sunt. Sed quia facilius erat rudes et feros homines vincere, quam domare; tum alia, quibus eos continerent, excogitarunt, tum etiam quo res vitae necessarias ex Africa petere cogerentur, quidquid ubivis frugum fructuumve erat, corruperant, etiam supplicio mortis indigenis proposito, si quis tale quid serere aut plantare instituisset: donec longa consuetudine facti mitiores imperium aequioribus animis pati didicerunt. Has ad insulas navigationem eo tempore L. Cornelius consul instituit: et prius quidem in Corsica urbem expugnavit Aleriam: quo facto ceteras facile et citra laborem aut periculum adiunxit. Inde Sardiniam petenti classis occurrit hostium: quam aggressus consul, antequam ad manus ventum esset, in fugam coniecit.

XVII. Mox ad Olbiam profectus, quum in portu

§. 16. Sen. Cons. ad Helv. cap. 8. — Arist. περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων. — Freinsh. ad Flor. II, 2, 16. — Zonar.

multas Carthaginiensium naves stare vidisset, neque se satis a pedestri robore instructum ad oppugnationem urbis situ et defensorum multitudine validae crederet. omisso in praesens negotio, domum ad plures milites assumendos abnavigavit. Per idem tempus servilis in urbe motus inter ipsa initia feliciter compressus, magna rempublicam sollicitudine simul affecit, et liberavit. Ad classem instruendam ex gentibus recens devictis navales socii frequentes cogebantur; eorumque tum ad quatuor millia Romae convenerant, Samnites plerique: ii, quod a mari abhorrerent, conditionem suam secretis sermonibus miserati, eo usque exarserunt, ut urbem incendere atque diripere agitaverint; iamque ad tria servorum millia in eandem sententiam pertraxerant, quotidie sumente vires conspiratione, quum Erius Potilius praefectus auxiliorum prudenti consilio periculum omne discussit.

XVIII. Simulato enim eiusdem factionis studio, machinationes eorum omnes exacte perdidicit: genus, numerum, nomina singulorum, qui in ea coniuratione essent, cognovit; loca, tempora, quibus ausuri quodque forent, exploravit. Nihil iam deerat ei, quo minus rem ad senatum deferret, praeter facultatem curiam adeundi; nam voluntas supererat: sed, Samnitibus nusquam incomitatum sinentibus, perficere institutum nequibat; donec excogitato dolo persuasit eis, *uti, quo die senatus haberetur, in forum agminatim progressi, fraudem sibi in dimetiendo frumento factam esse vociferarentur: inde nasciturum occasionem* dicens *aut exsequendi consilii sui, aut certe speculandi, quid adversus subitos eiusmodi motus animi consiliique Pa-*

§. 17. Oros. IV, 7.
§. 18 Zon.

tribus esset: quoque plus fidei faceret, ipse processit una, neque comitem modo se tumultus eius, sed principem ducemque praebuit. Vnde vocatus ad senatum, conspirationis occultae periculum commentique sui causas exposuit.

XIX. Patres, dissimulata facti conscientia, miserunt qui turbam illam blandis verbis delinitam domos abscedere iuberent: *daturos operam Patres, ut iniuria, quae facta diceretur, sublata, iuris sui cuique copia fieret.* Ita coniurati, latere adhuc consilium suum existimantes, digressi sunt: nocte vero proxima suos quisque servos. quos indicio Potilii sceleris esse participes cognoverant, vinxit: Samnitium quoque plerique in hospitiis suis comprehensi. Nescio, an haec cura, an vero aliud negotiorum aut valetudinis impedimentum C. Florum tenuerit, ne citius in Siciliam proficisceretur: in qua Hamilcar post proximam victoriam res Carthaginiensium magnis profectibus restituebat. Quippe Camarina et Enna proditione receptis, Drepanum, ubi portus egregius erat, communivit, et in oppidi formam auxit, transductis illuc Erycinis, quorum urbem, ne Romanis usui foret, praeter templum Veneris, everterat. Multa deinceps alia loca dolo aut armis in potestatem redegerat, totaque Sicilia potiturus videbatur, nisi Florus, ob res istas ne sub hiemem quidem insulam relinquere ausus, obstitisset.

XX. Facilius alteri consuli bellum cum Sardis et Carthaginiensibus ad Olbiam fuit. Quo reversus cum auctioribus copiis, Hannonem invenit, quem Hannibale remoto Carthaginienses rebus maritimis praefecerant. Pugna vehementi facta, Hanno fortissime di-

§. 19 Diod. Ecl. l. XXIII. — Zon. — Oros. IV, 7.

micans, quum vinci suos videret, in confertissimos hostes irruens interfectus est, secutaque oppidi deditio. Consul victoriae famam etiam humanitatis adversus hostem insigni monumento decoravit: nam e tabernaculo suo corpus Hannonis efferendum curavit, amplasque ipsi fecit exsequias, cessantibus post mortem odiis, virtutem etiam in hoste honorandam esse recte iudicans. Inde recentis victoriae terrorem exolescere non passus, multas et alias Sardiniae urbes cepit, consilio doloque virtutem adiuvans.

XXI. Solebat enim noctu appulsa litori classe, delectos ex cohortibus haud procul oppidis, quae adoriri constituerat, exponere: qui locum insidiis opportunum occupantes exspectabant, donec ad ipsas urbes suggressus consul oppidanos in arma compulsos, simulatione fugae longius a moenibus elicuisset; tum illi advenientes cursu, vacuas defensoribus urbes capiebant: eo astu complures in potestatem venere; tantumque vincendo processum est, ut neque in Corsica, neque in Sardinia Poenorum exercitus consistere possent. Qua de causa minime dubitatum est, quin Romam reverso triumphus amplissimus decerneretur. Triumphavit de Poenis et Sardinia et Corsica ante diem V Idus Martias, quum magnam ex insulis istis praedam, et multa millia captivorum adduxisset. At in Sicilia C. Florus proconsule Mutistratum obsidebat, locum munitum, et semel iterumque frustra tentatum.

XXII. Ne tum quidem prius expugnari potuit, quam novus consul A. Atilius A. F. C. N. Calatinus veniret: huic enim Sicilia provincia, collegae eius C. Sulpicio

§. 20. Valerius Maximus, V, 1, 2. — Silius, lib. VI, vs. 671. — Front. III, 9.
§ 21. Florus, II, 2. — Fasti Capitolini. — Eutropius, lib. II. — Zonaras.

Q. F. Q. N. Paterculo classis evenerat. Ii, quod Panormi Carthaginiensium hiberna erant, cum omnibus copiis eo profecti acie instructa fecere pugnandi copiam hostibus, Sed nemine contra prodeunte, Hippanam petierunt: quae urbs ex itinere oppugnata statimque capta est. Inde Mutistratum perrexit Atilius, quam acriter defensam ad extremum fatigati lamentis mulierum atque puerorum propugnatores deseruerunt, Ita praesidio Carthaginiensium noctu digresso, prima luce portas oppidani aperuerunt, Sed Romani, malorum quae in obsidione pertulerant nimium memores, obvios sine discrimine sexus aetatisve caedebant; donec A. Atilius proclamari iussit, *praedam et homines capientium fore.* Tum demum crudelitatem avaritia vicit; servatique Mutistratensium reliqui sub corona venierunt; urbs direpta est et diruta.

XXIII. Camarinam inde ductus exercitus, ob regionem parum diligenter exploratam, maximum in discrimen incidit. Poenus enim imperator obviam profectus loca superiora prior occupaverat; romanasque copias in vallem iniquam temere demissas circumsidebat, Certum ante oculos omnium exitium, et caudinae cladis imago versabatur, nisi consilium et virtus M. Calpurnii Flammae, qui tribunus militum eodem in exercitu agebat, rebus paene desperatis subvenisset, Nam is P. Decii sequutus exemplum, qui tribunus militum idem in Samnio fecerat, assumptis militibus trecentis ad tumulum quendam occupandum ivit; nulla spe evadendi, sed amore laudis et servandi exercitus cupiditate ipse militesque eius accensi. Ferunt, quum eo duceret,

§. 22. Diodor. — Zonar.

§. 23. Zonar. — Agell. III, 7. — Front. Strat. IV, 5, 10. — Liv. Epit, XVII. — Liv. VII, 34, et XXII, 60. — Flor. II, 2. — Oros. IV, 8.

ita suos allocutum esse: *Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones.* Atque ita factum est: hostibus enim in hos conversis, dum acerrima pugna quantumvis multos morituri detinent, consul evolvere sese locis infestis potuit: Carthaginienses, interfectis qui se obiecerant, nihil in detectis iam insidiis ponentes spei discesserunt.

XXIV. Itaque Calpurnii miraculo proxima fortuna fuit: qui repertus inter suorum hostiumque cadaverum cumulos, quum solus omnium adhuc spiraret, sublatus atque diligenti cura refectus, quum inter multa vulnera letale nullum accepisset, diu postea fortem fidelemque operam reipublicae praestitit, magnoque terrori hostibus fuit. Qui si apud Graecos tantum virtutis specimen edidisset, neque praemiorum, neque monumentorum satis potuisset decerni; nunc homini romano tanti facinoris merces corona ex gramine fuit: memoria vero facti adeo negligens, ut vix de nomine fortissimi viri constet; eundem enim *Calpurnium Flammam* plerique, sed M. Cato *Q. Caedicium*, Claudius Quadrigarius *Laberium* vocatum esse, tradiderunt. Ceterum emersus ex his angustiis consul, quum et error pudorem, et periculum vigilantiam acuisset, maioribus iterum viribus et intentiore cura oppugnare urbem aggressus, postquam sine machinis parum proficiebat, ab Hierone petitas accepit. Earum violentiae cessit murus, redactosque in potestatem Camarinenses maiori ex parte sub hasta consul vendidit.

XXV. Tum ad Ennam itum; ea quoque proditione recepta: praesidiarii partim a Romanis in oppidum

§. 24. Auct. de Viris illustribus, cap. 39. — M. Cato apud Agell. — Plin. XXII, 6. — Front. Str. IV, 5, 10. — Agell. III, 7. — Diod. — Polyb.

admissis interfecti sunt; alii fuga dilapsi ad suarum partium loca se receperunt. Sittanae possessionem non dolus sed virtus dedit; magna vi pulsis, qui defenderant, et urbe expugnata. Neque moram fecerunt minora quaedam in ea Siciliae parte oppida, quin protinus missis legatis consuli se traderent. Qui praesidiis per commoda loca dispositis in Agrigentinum agrum signa promovit, ibique Camicum castellum opera proditorum recepit. Vnde perculsi, qui Erbessum tenebant, oppido relicto, fugerunt: sic Erbessus quoque ad Romanos rediit. Hoc successu consul animatus, et quod Liparaeorum haud paucos sibi favere putabat, ad illorum urbem admovit exercitum. Ibi non pro cetera felicitate res processit. Hamilcar enim, romani ducis consilio sagaciter deprehenso, Liparam clam intraverat, intentusque tempus bene gerendae rei exspectabat. Quod Romanus, quum ignoraret, audacius et incautius subiens muros, repentina Poenorum eruptione turbatur: vulnerati sunt in eo conflictu permulti, caesorum quoque non exiguus numerus fuit.

XXVI. Interea C. Sulpicius consul in Sardinia cum Poenis aliquoties prospere dimicavit; tantumque hinc accessit animi, ut Africam versus vela facere auderet. Id vero minime ferendum esse Carthaginienses arbitrati, Hannibalem, qui ex sicula fuga Carthagine adhuc agebat, iterum navibus suis praeponunt, multisque et praestantissimis praefectorum navalium adiunctis, *classem hostilem a patriis litoribus repellere* iubent. Solvit is quidem ut pugnaturus: ceterum quo minus concurreretur, intercessit tempestas; quae

§. 25. Polyb. I, 24. — Diodor. — Flor. II, 2. — Zonar.
§. 26. Oros. — Polyb. — Zonar.

utrisque gravis incumbens, ad loca tranquilliora submovit invitos. Sardiniae tamen portus ambo duces tenuerunt. Ibi quum in ancoris haberent naves, Sulpicius, quo Poenum in apertum mare perliceret, quosdam subornat, qui transfugarum specie persuaderent Hannibali, *Romanos iterum in Arficam navigare.* Deceptus ille hoc vaframento, celeriter educta classe, in consulem idoneo loco praestolantem imparatus incidit; multaeque naves punicae depressae sunt, priusquam scire possent, quid ageretur; quum insidias consulis tempestatis favor et opportune orta caligo texisset.

XXVII. Tandem re intellecta reliquae repetiverunt portum, aut in litus se eiecerunt; ibi profugientibus remigibus pleraeque inanes captae sunt. Hannibal enim, desperato teneri portum posse, in oppidum Sulcos se contulerat; ubi seditione orta comprehensus a Carthaginiensibus, qui eodem ex pugna confugerant, quod *eius temeritatem et stultitiam cladis suae causam fuisse* dicerent, crucique affixus periit. Sed haec victoria Romanis paulo post detrimenti nonnullius causa fuit; quum enim sublato classis punicae metu in vastatione agrorum contemptius et securius versarentur, improviso Poenorum Sardorumque incursu, Hannone quodam duce, fusi sunt. Censuram hoc anno C. Duilius gessit, Ianique templum apud forum olitorium struxit. Triumphi dehinc duo spectati: prior C. Aquillii Flori proconsule de Poenis a. d. IV Nonas Octobres; alter C. Sulpicii consulis de Poenis et Sardis, a. d. III Nonas.

XXVIII. Quum deinde C. Atilius M. F. M. N. Regulus, et Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio iterum con-

§. 27. Zon. — Polyb. — Liv. Epit. XVII. — Marm. Capit. — Tac. Ann. II, 49.

sules essent, sacra quaedam procurandis prodigiis fieri solita senatus faciunda censuit; quod in Albano monte, locisque aliis pluribus, atque adeo in urbe ipsa, lapides frequentes grandinis instar deciderant. Latinas ferias instaurari, causaque earum dictatorem dici visum est. Q. Ogulnius L. F. A. N. Gallus dictator, M. Laetorius M. F. M. N. Plancianus magister equitum fuerunt. C. Atilius, qui classi praeerat, ad Tyndaridem Siciliae quum appulisset, classem punicam ordine parum composito praeternavigantem conspicatus, eius oppugnandae consilium subito cepit; iussisque sequi ceteris navibus, ipse cum decem, quae primae parari potuerunt, evolat; et ad Poenos iam longius evectos summa velorum remorumque contentione pergit.

XXIX. Hamilcar in ea classe vehebatur, non contemnendus imperator: qui paucas sibi naves instare videns, alias portu vix egressas esse, magnam partem etiamnum in ancoris haerere, converso cursu C. Atilium eiusque naves tota classe circumvenit: deprimuntur celeriter naves novem, impari adversum tanto plures certamine nequidquam omnia expertae. Praetoria tamen meliori, quam ceterae fuerant, remigio instructa, sociisque navalibus praesentia consulis animatis, vi perrupit, salutemque invenit: iam enim aderant Romanorum aliae naves, quarum superventu mutatur fortuna pugnae, merguntur punicae naves octo, capiuntur cum ipsis remigibus decem: reliquae ad Liparaeorum insulas intendunt cursum. Haec mari gesta: terrestrium copiarum segnius bellum fuit, urbe Lipara sine successu oppugnata: sed in apertorum locorum vastationem desaeviit hostilis ira; ea-

§. 28. Zonar. — Fragm. Capit. — Polyb.

demque calamitas etiam Meliten insulam haud longe dissitam comprehendit. Ob haec gesta C. Atilius consul triumphum navalem de Poenis egit. Eodem anno etiam A. Atilius proconsule ex Sicilia de Poenis triumphavit a. d. XIV kalend. Febr.: laetaeque tum Romanis res erant, qui non terrestribus modo proeliis, sed etiam maritimis superiores, non iam de Sicilia annexisque insulis, quarum imperium satis sibi certum esse putabant, sed de Africa invadenda, bellique terrore Carthaginis ipsius portis impingendo, incipiebant consultare.

§. 29. — Polyb. — Zonar. — Oros. IV, 8. — Colum. Capit. — Auct. de Vir. illustr. c. 39.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER VIII

IN LOCVM LIBRI XVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI OCTAVI.

Atilius Regulus cos. in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum maxima militum clade occidit; et quum aliquot proeliis adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenariis desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce, victus proelio, et captus est. Res deinde a ducibus romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M.' Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCXCVII millia, DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et iureiurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto, periit.

I. Consulatum deinde L. Manlius A. F. P. N. vulgo Longus inivit, et Q. Caedicius Q. F. Q. N. cui in magistratu mortuo suffectus est M. Atilius M. F. L. N. Regulus, qui semel consul fuerat. Hoc anno demum Africa, quae hactenus cladium hostilium exsors egerat, sentire bellum coepit, Romanis in eam ingressis, postquam Carthaginiensium classem magna pugna vicissent. Quae uti gesta sint, ipsiusque Reguli utramque fortunam, et indignum viri virtute exitum, hoc libro exponemus. Anno superiore quum C. Atilio consule Carthaginienses ita proelio navali contenderent, ut quamquam ipsi pluribus amissis navibus pugna priores excessissent, tamen quia romanas etiam aliquot submerserant, se non inferiores fuisse interpretarentur: Romani contra eventum eum pro victoria haud dubia computabant. Ita fiebat, ut spe et fiducia pari populus uterque studium maritimarum rerum per aemulationem summam prosequeretur.

II. Igitur et consules in Africam transferre bellum iussi, cum trecentarum triginta navium classe Messanam appulsi; atque inde litus Siciliae dextrum legentes praeter Pachynum ad recipiendas pedestres copias, tum castra circa Ecnomum collem habentes, pergebant: et sub idem tempus Hamilcar imperator Poenorum, et praefectus classis Hanno, trecentarum sexaginta navium duces, Carthagine Lilybaeum, et inde Heracleam Minoam transgressi, eo in portu stationem agitabant, consilia Romanorum observantes, et si versus Africam instituere cursum auderent, prohibituri. Quod edocti consules ad utrumque ca-

§. 1. Tab. Capit. — Polyb. I, 25.
§. 2. Oros. IV, 8. — Polyb.

suum studiose cuncta comparant, ut sive navalis proelii tentandae spes forent, sive alicubi exscensionem fieri oporteret, consilium in expedito haberent. Itaque pugnacissimis quibusque militum in naves impositis, quatuor classes, tanquam eiusdem universae partes totidem, faciunt: legionem primam in prima classe, duas sequentes ordine suo constituunt: in quarta collocant triarios.

III. Has copias ita disponunt, ut singulis navibus treceni remiges, milites vero centeni viceni vehantur: ita numerus hominum in universa classe ad millia centum quadraginta accedebat. Hunc numerum aliquanto superabant Poeni, plus centum quinquaginta millibus hominum adducentes. Et militum quidem genus prae suis parvi faciebant consules: maior ea deliberatio erat, quum in alto mari pugnandum fore appareret, ubi celeritas navium et gubernatorum artes plurimum valent, quo ordine adversus istud discrimen aptissime componi acies posset: postremo rationem instruendae classis talem ineunt. Hexeres duas, quibus consules ipsi vehebantur, pariter in fronte statuunt: utrique harum hinc primam inde secundam classem longa et simplici serie annectunt, ita collocatis navibus, ut omnium prorae foras obversae essent; hexeresque propemodum coniunctae irent, proximae his longius inter se digrederentur; atque ita deinceps spatium inter duas oppositas naves relictum cum ipsis ordinibus cresceret.

IV. Sic minimo inter primas naves, maximo inter postremas intervallo, quum ex duabus istis classibus forma cuneatae aciei effecta esset, tertiam deinde legionem admoverunt: quae simplici navium ordine spatium istud inter priores duas apertum praetexens, triquetram totius aciei faciem exhiberet. Pone hanc.

a tergo tertiae classis, hippagines funibus tractoriis ad naves tertianorum pertingentibus remulco trahebantur. Postremi omnium triarii navibus unam in seriem, sed semicircularem exporrectis, ita priores ambibant, ut ab utroque cornu prominerent. Ita totum corpus fronte cava, postremis partibus solidis, rostri navalis similitudinem praeferebat; non minus ad sustinendam impressionem firmum, quam ad inferendam habile. Sed Carthaginiensium duces, romanae classis adventu per exploratores cognito, quum urbem suam aditu facilem, imbelle vulgus, accolas leves et ad mutandam fidem pronos cogitarent; obviam ire decernunt, omnia prius experiri certi, quam tutum in Africam cursum romanis navibus permitterent.

V. Igitur suos paucis cohortati, *ut memores non de praesentibus modo, sed omnibus, quos domi quisque carissimos haberent, pugnandum esse, obfirmatis et alacribus animis proelium capesserent*, naves conscendunt; bonaque cum spe sua et navalium sociorum ex portu evehuntur. Neque longe romana classis aberat: itaque haud procul Heraclea pari utrinque robore concurritur. Poeni duces inter se ita comparaverant, ut in dextro cornu Hanno curaret (erat autem idem ille, qui apud Agrigentum infeliciter pugnaverat), ceteris praeesset Hamilcar: naves autem suas animadversa Romanorum acie quadripartito et ipsi diviserant. Harum quae totius aciei sinistra erat in figuram arcus sinuata, terram versus inclinabat: ceterae simplicibus ordinibus extentae, proris navium in hostem versis: ex his dextrum cornu, in quo rostratarum et quinqueremium celerrimae erant, Hanno

§. 5. Zonar. — Polyb. I, 27.

versus altum mare quantum poterat exporrexit, si pugna aliunde commissa esset, circumdaturus hostem.

VI. Neque diu morati consules in medias Poenorum naves cum duabus classibus suis se intulerunt. Hamilcar, quo Romanorum aciem distraheret, suis praeceperat, ut commissa pugna fugam continuo capesserent. Quod quum factum esset, Romanique cedentes avide persequerentur, illis quidem ob celeritatem navium innoxia fuga fuit; at Romanorum acies, uti voluerat Hamilcar praeviderat que, divulsa est, triariis et tertia classe suo adhuc loco se tenentibus. Quod ubi perfectum esse vidit, subito dat e navi sua signum, ut conversis proris pugnam cum insequentibus ineant: certatur ambiguo marte, Poenis velocitate et peritia nauticae rei, Romanis robore militum, longe superioribus. Itaque quamdiu navium potius quam hominum pugna esse potuit, punica res haud dubie meliori loco erat: sed quoties corvorum iactu colligatis navibus cominus pugnari coeperat, penes Romanum erat certa victoria; quum miles manu fidens, et in conspectu consulum pugnans, insignitiore opera virtutem suam his approbare contenderet.

VII. Dum in ea parte sic dimicatur, Hanno cum dextro cornu, quod hactenus immotum habuerat, in triariorum naves invectus a mari fecit impetum, magnasque in angustias redactis molestum omnino negotium exhibuit. Eodem ferme tempore sinistra quoque Carthaginiensium acies, mutata priore forma, et aequata fronte rostris infestis tertiam Romanorum classem, quae hippagines remulco trahebat, invadit. Romani dimissis funibus ad resistendum se parant: hic quoque fortiter confligitur: ita tribus locis, totidem navalia proelia, magno intervallo divisa nascuntur. Quum ita satis diu dubia victoria certatum esset,

tandem evenit, quod necessum est, ubi simul pluribus locis aequali virium robore pugnatur, ut quae pars prima pulsa fuit, totius certaminis victoriam daret. Quum enim Hamilcar vim hostium ulterius ferre non posset, ipsius fuga ceteras etiam punicae classis partes statim profligavit.

VIII. Nam ex consulibus L. Manlio in captivis navibus conquirendis, et ad suas alligandis occupato, M. Regulus commissum alibi certamen videns, auxilium suis ferre festinavit, assumptis secundae classis navibus, quotquot ex priore pugna integrae illaesaeque evaserant. Celeriter opem istam sensere triarii, receptisque animis, quos prope ad extremum periculum adducti desponderant, strenue dimicare cum adversariis coeperunt. Hanno quum et hos acrius resistere sibi, et a tergo se premi videret a recentibus, velis in altum datis imminens exitium praevenire studuit. Quum inter haec L. Manlius quoque, tertiam Romanorum classem a Carthaginiensium sinistro cornu ad terram urgeri conspicatus, cursum eo intendisset, supervenit et M. Regulus, qui iam hippagines et triarios in tuto locaverat; ita subito facies rerum vertitur, clauduntur que et cinguntur, qui paulo ante Romanos circumdederant: quos equidem in arctum constipatos et velut obsessos olim pessumdedissent, nisi metu corvorum accedere veriti, spatium dedissent consulibus, ut et suos eriperent incolumes, et Carthaginiensibus subito accursu circumfusi, naves quinquaginta cum vectoribus omnibus, velut indagine caperent: paucae reliquae iuxta litus ipsum se subducentes effugere.

IX. Fuit hoc proelium quum varietate casuum, et contentione pugnandi, tum etiam amissarum utrinque navium multitudine inter pauca memorandum. Tres

et sexaginta Poenorum naves captae; supra triginta depressae sunt: victores quatuor et viginti naves amiserunt fluctibus haustas; at in potestatem hostium nulla pervenit. Post hanc victoriam Messanam reversi, paucos dies navibus hominibusque reficiendis, et ampliori commeatui parando dederunt. Inter quos Hamilcar, quum Africam ab Romanis adiri vehementer nollet, prohibere vero vi et armis non posset, ad dolos se contulit; missoque ad eos per causam petendae pacis Hannone tempus extrahere sategit, donec copiae, quas Carthagine sibi mitti sperabat, advenissent.

X. Hanno quum ad consules accessisset, audiretque voces *in illum statuendum esse* clamitantium, *quod quinto ante anno in Cn. Cornelium Asinam consulem Poeni designavissent;* astuto responso periculum intentatum elusit: « Hoc vero, *inquit*, si feceritis, iam » nihilo eritis Afris meliores. » Statimque consules excepere sermonem, tacere iussis, qui vinciendum dixerant, conveniensque romanae gentis gravitate vox audita est: « Isto te metu, Hanno, fides civitatis no» strae liberat. » De pace, quia neque Poenus serio agebat, consulesque victoriam quam pacem malebant, frustra agitatum est. Africanam igitur expeditionem diutius differri non placuit. Neque poeni duces obstitere, quamquam inter se constituissent, quietum iter hosti non concedere, sed diversis ex partibus carpere morarique. Ceterum Hannone ad praemuniendam Carthaginem festinante, Hamilcar nihil movere ausus, Heracleae se continuit: naves romanae et ab hostibus et a tempestate pacatum iter habuerunt.

§. 9. Oros. IV, 28. — Zonar. — Polyb.
§. 10. Valer. Max. VI, 6. — Zonar. — Polyb.

XI. Neque defuerant, qui longinquam navigationem, et hostile litus, ipsumque Africae nomen exhorrescerent; ante ceteros imperium detrectante tribuno militum Mannio: sed adversus hunc ita exarsit Regulus, ut virgas securimque minitaretur, ni paruisset: ita demum praestitum est obsequium consuli, formidinemque navigandi propior et maior metus expulit. Hermaeum promontorio nomen est, quod a sinu Carthaginis in mare siculum late procurrit: eam oram primae Romanorum naves tenuerunt: ibi paulisper exspectato, donec tota classis convenisset, litus Africae praetervecti consules ad Clupeam urbem pervenere: hic legiones expositae sunt, navibusque in portum subductis, vallum ac fossa, quo tutiores essent, circumdata: urbs, quia deditionem abnuebat, obsessa, statimque metu civium, sive dedita, sive deserta (nam utrumque traditur), in potestatem Romanorum concessit.

XII. At Carthaginienses, quamquam sane dura et insueta paterentur, tamen gratulabantur sibi, quod aliquanto mitiora formidatis accidissent. Metuerant enim audito pugnae navalis exitu, ne protinus ad ipsam Carthaginem victrices copiae ducerentur. Itaque nonnihil ex priore metu respirantes, in contrahendas copias urbemque et suburbanam regionem tuendam intenti erant. Consules interea missis Romam nuntiis, qui et res hactenus gestas docerent, et de instantibus sententiam Patrum exquirerent, Clupeam muniunt, ut ea sede belli uterentur: praesidioque ad urbis et agri custodiam imposito, cum ceteris omnibus copiis longius progressi, cultissimam regio-

§. 11. Flor. II, 2. — Polyb. I, 29 et 30. — Zonaras.
§. 12. Zonaras. — Polybius.

nem, utpote quae post Agathoclis tempora ferrum hostile non viderat, perpopulantur: villas magnificas multas destruunt: magnam quadrupedum praedam, hominum praeterea supra viginti millia abducunt, nemine prohibere auso; oppida quoque multa vi aut deditione capiunt: in his perfugarum aliquem numerum deprehendunt, magnamque vim captorum proximis bellis civium romanorum liberant; quos inter et Cn. Cornelium fuisse crediderim, qui proximo post biennio consul iterum factus est.

XIII. Dum haec aguntur, qui Romam a consulibus missi fuerant, cum mandatis senatus revertuntur: iubebatur autem *alter eorum in Africa manere cum ea parte virium, quam retineri ex republica iudicassent; alter ceteram classem et copias Romam reducere.* Sic imminente iam hieme, mansit M. Regulus cum quindecim ferme peditum millibus, equitibus quingentis et navibus quadraginta: classem reliquam mancipiis et praeda onustam L. Manlius Siciliae litora tuto praetervectus in Vrbem reportavit. Septem et viginti millia captivorum ab hoc Romam deducta reperio; navalemque de Poenis decretum ei triumphum esse. Post haec Serv. Fulvius M. F. M. N. Paetinus Nobilior, et M. Aemilius M. F. L. N. Paulus consules facti. His Sicilia et classis provinciae decretae: Regulum res in Africa prosperrime gerentem ex medio cursu victoriarum revocari non placuit; iussusque proconsule bellum in Africa administrare.

XIV. Id senatusconsultum nemo accepit aegrius, quam idem ille, cuius in honorem factum fuerat. Igitur literis ad senatum missis ea de re questus est, interque causas petendi successoris posuit, *villici sui*

§. 13. Polyb. — Zonar. — Oros. IV, 9. — Colum. Capitol.

morte (is agellum heri, quem habebat in Pupinia, iugerum septem coluerat) *mercenarium occasionem nactum, amoto inde instrumento discessisse: quare necessariam esse praesentiam suam, ne rure deserto non esset, unde uxor liberique sui alerentur.* Decrevitque senatus, *ut ager M. Reguli publice coleretur, res amissae redimerentur, uxori liberisque eius alimenta praeberentur.* Ii tum mores fuere. Sed ego, quoties haec atque talia lego tradove, temperare non possum, quin cum animo meo recogitem, quanto sit virtuti firmior a laude, quam ex pecunia merces: quippe tam multis post aetatibus gloria M. Reguli manet; aliorum opes cum dominis et saepe ante ipsos perierunt.

XV. Carthaginienses interea duobus domi constitutis ducibus, Asdrubale Hannonis F. et Bostare, tertium etiam Hamilcarem ex Sicilia accivere, qui cum peditum quinque millibus, equitibus quingentis, Heraclea Carthaginem propere venit. Hi communicato inter se consilio statuerunt, *non moenibus, ut ad eam diem factum fuerat, continendum exercitum; neque Romanos impune quidvis agere sinendos esse:* sic animis ad bellum gerendum incitatis exercitus educitur. Interea M. Regulus proxima quaeque subigendo in loca pervenerat, per quae flumen Bagrada labitur: ad quod castra habentes Romanos improvisa pestis et damno non mediocri, et terrore adhuc maiore perculit. Magnitudinis enim portentosae serpens aquatum profectos milites invasit; territisque et nequidquam repugnantibus multos ingentis oris hiatu sorbuit: alios spirarum voluminibus et caudae verbere obtrivit:

§. 14. Liv. Epit. XVIII. — Front. Strat. IV, 3. — Valer. Max. IV, 4, 6. — Senec. ad Helv. cap. 12. — Dio apud Vales. — Polyb.

§. 15. Zonar. — Flor. II, 2. — Liv. Epit. XVIII. — Val. Max. I, 8, 19. — Oros. IV, 8. — Tubero apud Agell. VI, 5.

nonnullos ipso pestilentis halitus afflatu exanimavit; tantumque negotii M. Regulo facessere potuit, ut totis viribus cum eo de possessione amnis fuerit dimicandum.

XVI. Quod ubi cum iactura militum fiebat, neque vinci aut vulnerari draco poterat, durissima squamarum lorica, quidquid telorum ingereretur, facile reppellente, confugiendum ad machinas, advectisque ballistis et catapultis, velut arx quaedam munita, deiiciendus hostis fuit. Post aliquot iactus in vanum emissos ingens saxum, spina dorsi perfracta, vigorem impetumque formidabilis monstri resolvit. Sic quoque difficulter confectum est, tanto cum horrore legionum et cohortium, ut *se oppugnare Carthaginem, quam alteram bestiam, malle* fatereutur. Neque diutius ibi morari castra potuerunt, quin tabo infectas aquas, et omnem circa regionem foetore iacentis pestifero afflatam fugerent: non sine rubore aliquo humanae superbiae, quae non raro viribus suis nihil negatum esse, stolide putat. Exercitum certe romanum, imperatore M. Regulo, terra marique victorem unus anguis et vivus exercuit, et interfectus submovit. Quare nec puduit proconsulem, huius etiam hostis spolia Romam mittere, timorisque sui magnitudinem et victoriae gaudium publico monumento fateri. Corium enim belluae detractum in Vrbem devehendum curavit: quod centum viginti pedes longum fuisse dicitur: et in templo quodam suspensum, ad Numantini usque belli tempora duravisse.

XVII. Motis a Bagrada castris, versus urbem Adin exercitum duxit consul, obiter expugnatis vastatisque

§. 16. Plin. VII, 14. — Oros. IV, 8. — Sil. Ital. lib. VI. — Val. Max. — Zonar. — Polyb.

oppidis et castellis, quae in itinere occurrerant. Ad Adin vero, quam capere maioris erat operae, vineis machinisque adhibitis iusta instituta est obsidio. Ad quam prohibendam poeni duces quum celeriter accurrissent, in colle quodam castris quidem romanis imminente, sed impedito silvosoque, consederunt. M. Regulus ingenio situs et genere copiarum hostilium aestimato, quum illis peditem suo neutiquam comparandum, sed in elephantis et equitibus spei plurimum esse videret, ceterum eam virium partem in aperto campo formidabilem futuram, iniquitate locorum excludi, inutilemque reddi; stultitia hostium sapienter usus, priusquam errorem suum animadvertere ac corrigere possent, in suis castris eos oppugnare statuit. Quapropter hortatus milites, et cetera, quae suggerebat ratio, diligenter exequutus, nondum certa luce castris egreditur, aciemque in adversum collem, ubi Carthaginiensium erant castra, erigit.

XVIII. Poenos ipsa primo Romanorum audacia territabat, quod numero pauciores ex inferiore loco tantas copias in munimentis suis aggrediebantur: deinde maior inde tumultus fuit, quod equites et elephanti, unde plurimum auxilii speravissent, non modo nullam utilitatem, sed ultro perturbationem et impedimentum afferebant. Ipsum quoque tempus augebat trepidationem, quod inopinantes et magnam partem adhuc sopitos Romanus invaserat. Itaque multi suis in cubilibus trucidati sunt: alios trepida fuga palantes, et quo se reciperent nescios, insidiae secundum vias collocatae exceperunt. Mercenariis tamen Poenorum Hispanis Gallisque raptim instru-

§. 17. Zonar. — Polyb.
§. 18. Zonaras. — Polyb.

ctis, et extra vallum alacriter certantibus, in ancipiti aliquandiu victoria fuit, fugiente iam legione prima: totusque Romanorum exercitus impulsus foret, ni cohortes, alia ex parte circumgredi iussae, hostem cedentibus instantem opportune a tergo aggressae forent: tum etiam qui paulo ante locum deseruerant, recolligi, et ad repetendam pugnam animari potuere. Sic utrinque impetitus hostis, quum aliquandiu fortissime restitisset, cedere coactus est.

XIX. Quod ubi fieri Carthaginienses videre, continuo se eiiciunt castris, et contento studio fugiunt. Et elephantis quidem equitibusque, postquam planiora loca attigere, facilis et tutus receptus fuit: peditatum paulo longius persecuti victores, ad castra diripienda redierunt. Hac pugna Poenorum septemdecim millia caesa, quinque capta referuntur, cum elephantis duodeviginti. Eventus huius proelii non modo totam circa regionem, sed etiam longius dissitos populos Romanis conciliavit, diebusque non ita multis oppida circiter octoginta in fidem venere. Vnde Poenos in magnas angustias redactos prope modum axanimavit capti a Regulo Tunetis nuntium, urbis tam munitae, et quae ad duodecimum a Carthagine lapidem posita, ne occultum quidem hostibus sineret esse, quidquid ibi fieret, tum ad ipsam urbem, tum ad mare propinquum patente prospectu.

XX. Neque solum romani belli terror circumsteterat, sed Numidae quoque veteribus odiis, occasione nova stimulati arma moverant; vastandoque et urendo punicos agros plus etiam terroris et cladis, quam romanus hostis, inferebant: et in urbem undique confugientes rustici non consternationem modo ma-

§. 19. Oros. IV, 9. — Eutrop. lib. II. — Zonar. — Liv. XXX, 9.

ximam, sed iam famem quoque faciebant: absumente magnam annonae vim tanta mortalium multitudine, et reliquam adhuc copiam avaritia dominorum occultante, qui ex calamitate publica quaestum aucupantes, cum ipsa rerum necessariarum penuria pretium earundem auctum iri quotidie sperabant. Vnde factum est, ut pronis auribus legatio M. Reguli acciperetur, qui belli confecti titulum ambiens, timensque, ne quis Roma successor missus eum interciperet, Poenos ad pacem hortabatur.

XXI. Itaque missi sunt ad eum quidam ex principibus: sed quum a M. Regulo, qui se certam in manu habere victoriam putabat, intolerabiles conditiones ferri viderent, infecto negotio discesserunt. *Sicilia* enim *et Sardinia tota cedere, Romanis captivos gratis reddere, suos pecunia redimere, belli sumptus omnes restituere, praeterea vectigal annuum pendere*, iubebantur. His alia, neque minus molesta, addebantur: *ut eosdem cum populo romano hostes amicosque haberent: ne navibus longis, praeterquam una uterentur: Romanos autem, quotiescumque significatum esset, triremibus instructis quinquaginta, iuvarent.* Obstupefactis ad haec legatis, et *ut mitiora imperaret* orantibus; *vincendum, aut vincentibus obtemperandum esse*, respondit. Quibus in urbem relatis exacerbati Poeni, quamquam rebus admodum accisis uterentur, omnia tamen prius pati decreverunt, quam eas admittere conditiones, quas nihil aliud nisi captivitatem civitatis suae servitutemque esse arbitrabantur. In eo statu rerum naves, quae ad conducendum militem in Graeciam missae fuerant, collecta mercenariorum haud exigua manu redierunt.

§. 21. Zon. — Liv. XXX, 30. — Aug. de Civ. Dei, III, 18. — Dio ap. Vrs. — Diod. Ecl. lib. XXIII, et apud Vales. — Polyb. I, 31.

XXII. In his Xanthippus quidam erat genere Lacedaemonius, qui patriae disciplinae, quam edoctus a pueritia excellenter fuerat, usum rei militaris haud inferiorem adiunxerat. Ille rebus, quae eousque gestae erant, intellectis, et reliquo punicarum copiarum, elephantorum, equitum apparatu cognito, non dubitavit iactare palam, *Carthaginienses non a Romanis, sed a semetipsis victos esse, per imperitiam ducum, qui viribus suis uti nescivissent.* Hoc sermone celeriter vulgato, vocatus a magistratibus Xanthippus, rationes sententiae suae promit tam evidentes, ut prope manibus contrectari possint: *in faciundis itineribus, in castris ponendis, in proeliis committendis, loca prorsus incommoda deligi consuevisse,* docet: *si suum consilium audiant, non incolumitatem modo, sed etiam victoriam* promittit. Probant hanc sententiam quum ceteri civitatis principes, tum ipsi duces: et laudabili modestia patriae saluti suam existimationem posthabentes, homini peregrino deferendum imperium exercitus sui consentiunt consciscuntque. Xanthippus accepta potestate quotidie milites ex urbe educens, campestribus exercitiis ad servandos permutandosve ordines, ducumque iussa celeriter exsequenda adsuefacit: copias hanc disciplinam cum priore comparantes admiratione sui, fiduciaque melioris deinde successus implet: tota civitas recreata ex rebus fere desperatis ad exspectationem futuri erigitur.

XXIII. Hanc alacritatem omnium ubi duces vident, animo et ipsi recepto in hostem iterum ducere constituunt: suosque uti tempus postulabat adhortati, cum duodecim fere millibus peditum, quatuor equi-

§. 22. Polyb. I, 32. — Flor. II, 2. — Zonaras.

tum, et elephantis non multo paucioribus centum adversus Romanos progrediuntur. Romanos unum illud movebat, quod instituto priore mutato Poenos, vitatis editioribus asperisque locis, per plana camporum videbant incedere: sed perpetua felicitate in superbiam elati, vinci solitas copias ductoremque Graeculum despiciebant. Neque Regulus intactus erat hoc fortunae obsequentis blando veneno: igitur quum se maritimas Poenorum vires, quum pedestres fregisse, oppida ferme ducenta, hominum ad ducenta millia cepisse, urbemque ipsam punicam variis incommodis laborantem cogi ad deditionem posse reputaret; pacem tolerabili conditione petentibus negavit, scripsitque Romam, *portas Carthaginis a se metu obsignatas teneri.* Ita magnos etiam animos saepius in secundis rebus moderatio, quam in adversis constantia, deseruit.

XXIV. Ceterum Poenis castra loco aequo habentibus, M. Regulus, cui in peditatu plus roboris, eoque montosa et ardua loca sectanda erant, nihil referre virtutis putans, ubi dimicaret, non timuit et ipse campo se credere, etiam ad maiorem ostentationem fiduciae, fluvio, qui medius fuerat, transmisso: passuumque fere mille ducentorum intervallo ab hoste constitit. Xanthippus romani ducis imprudentiam conspicatus, *hoc illud tempus esse, quo promissa sua Carthaginiensibus exsolveret*, testabatur: quod enim Romanos ex itineris labore defatigatos, qualibus optavisset locis, nactus erat, suam fore victoriam non dubitabat: tempus etiam opportunissimum ad pugnam videbatur, quod praecipiti iam in vesperam die, Afris

§. 23. Zonar. — Front. Strat. II, 2. — Auct. de Vir. ill. cap. 40.
§. 24. Zonar. — Appian. — Polyb.

locorum gnaris, sive vincerentur, effugium per noctem facilius erat futurum; sive vincerent, nihil ad victoriam persequendam impedimenti. Consultantibus ergo Poenis, quid agendum esset, *deorum hominumque fidem* invocans, *ne tam praeclaram occasionem perderent*, ad proelium capessendum omnes impulit, eo facilius, quod ipsi milites Xanthippi nomen inclamantes, insolita alacritate hostem ultro poscebant.

XXV. Summa igitur rei Spartano permissa, educit ille exercitum, instruitque hoc modo: phalanx Carthaginiensium, in qua robur erat peditatus, in subsidiis constituitur: huic, spatio relicto conveniente, praetexuntur elephanti, simplici serie latitudinem phalangis exaequantes: in utroque cornu expediti cum equitibus, post hos in dextro, mercenariorum gravis armatura collocatur. Acie sic ordinata, velitibus imperat, uti telis emissis se recipiant in apertos ad hunc usum suorum ordines: et hoste iam a validioribus excepto, rursum erumperent a cornibus, Romanorumque cum adversa phalange pugnantium latera repente incursarent. Regulus contra copiis ex more instructis, quum elephantos in prima Poenorum acie stantes conspexisset, consilium celeriter capit: leviter armatos in frontem adducit, in subsidiis locat densos legionum ordines: equites in cornua diffunduntur: fit acies in altitudinem firma, sed multo quam fuerat angustior.

XXVI. Ita quum et ab elephantis et ab equitibus hostium periculum esset, adversus belluarum quidem irruptionem recte provisum, sed in locis patentibus spatium equitatui hostium datum, ut circumfundi contractis ordinibus posset. Proelium ab elephantis

§. 25. Front. Strat. II, 3. — Polybius.

coepit, quos in adversum agmen agi Xanthippus iussit, confestimque Romani clamore sublato arma pulsantes contulerunt gradum. Ab equitibus etiam utrinque in cornibus pugna commissa: sed longe hic minore Romanorum numero, quum sustineri vis hostium non posset, cito fuga facta est. At e peditibus qui sinistri adstiterant, sive elephantorum occursum vitaturi, sive faciliorem sperantes de mercenariis, victoriam, horum in aciem irruunt, versosque in fugam ad vallum usque castrorum hostilium persequuntur.

XXVII. Non aeque facile reliquis adversus elephantos certamen fuit: quorum intolerabili mole dissipabantur ordines, proterebantur armati, agmina tota tanquam ruina sternebantur. Sustinebat tamen incumbentes ipsa aciei densitas, aliisque alii substituti ordines; donec simul locis omnibus laborari coeptum: dum extremi quique ab equitibus circumventi, priores, quotquot iam elephantorum aciem perruperant, ab integra et instructa phalange hostium, et assultantibus utrinque velitibus excepti, passim trucidantur. Neque minus caedis in ipsa fuga fuit: per aperta loca et plana effusos elephanti Numidaeque equites immissi straverunt. M. Regulus cum militibus fere quingentis vivus in manus hostium venit: ex toto exercitu non amplius duo millia hominum, qui mercenarios loco pepulerant, festinato abitu, Clupeam incolumes praeter spem evaserunt. Romanorum sociorumque millia circiter triginta sunt interfecta. De punico exercitu ceciderunt non multi, praeter octingentos ex mercenariorum agmine, quod adversus sinistrum hostis cornu dimicaverat.

§. 26. Front. Strat. II, 2.
§. 27. Polyb. — Front. Strat. II, 3, 3. — Flor. II, 2. — Ολυμπ. ἀναγρ. — Eutrop.

XXVIII. Tanta re perfecta, quum exercitus spoliis caesorum, et imperatore Romanorum capto superbus Carthaginem reverteretur, obviam effusa urbanorum multitudo; alii in vicis aut domibus consistentes incredibili cum voluptate, spectaculo, quale paulo ante vix optare ausi essent, fruebantur, vix tantae felicitatis vel gaudium, vel etiam fidem capientibus animis. Qui enim modo proxime in desperationem adducti non regionem tantum suam, sed urbem ipsam, aras, focos amittere timuerant: ii tantam rerum commutationem subito factam esse, quamquam viderent, vix audebant credere. Sed maxime in ipsos duces intenti omnium oculi animique erant: quum modo Xanthippum, modo Regulum intuentes, huius aestimatione magnitudinem sui imperatoris metirentur extollerentque: *quantum illum esse virum oporteret, qui ducem acerrimum, fortunatum bellatorem, victorem superbum, hostem implacabilem, terrorem pestemque magnae Carthaginis, exercitu florentissimo, existimatione amplissima, libertate denique ipsa tam facile tamque celeriter exuisset!*

XXIX. Augebat admirationem habitus viri, quod sub exiguis membris, aspectuque non nimis decoro, ingentem virtutem occultaverat. Quibus ex rebus multum Xanthippo gloriae, sed nec minus invidiae nascebatur. Quo in monstro profligando non minore prudentia, quam in bello conficiendo usus, quamquam diuturnus ipsi factorum suorum fructus Carthagine deberetur, relinquere spes ancipites et insidiarum plenas, et ante mutationem animorum aut fortunae domum regredi statuit. Hoc enim plerum-

§. 28. Diod. lib. XXIII, ap. Vales.
§. 29. Sil. It. l. VI, vs. 304. — Polyb. — Oros. IV, 9.

que ingenio homines agunt, ut patriae studium in ore, privatum in animo magis habeant: igitur quamdiu quidem honores et divitias incolumi civitate quaerere tuerique possunt, amorem illius ardentissimum praeferunt: ubi periculum est, ne ad alios ob magnam virtutem et eximia merita haec concedant, longe malunt deesse, qui publicae rei prosint, quam esse, qui obsint suae.

XXX. Donec autem alios aequiparare posse putant, occultius atque remissius invident; quum vero longissime relicti, comparatione propinqua se premi sentiunt, opesque et magistratus, quos ipsi sitiebant, penes alios esse; quod virtute desperarunt, per calumniam et criminationes meliorum consequi student. Ita fit, ut optimo cuique plures inimici sint, pluresque insidiae struantur: sed adversum has homini indigenae in propinquis et amicis suis praesidium est: peregrinus hoc auxilio destitutus, malitiam degenerum animorum acuit ipsa facilitate nocendi, quod insidiantibus magis expositus, vel everti citra maximum laborem potest, vel citra periculum offendi. Xanthippum igitur haec sagacissime perpendisse, quae sequuta sunt, evidenter affirmarunt. *Abnavigantem* enim *per quosdam a Carthaginiensibus immissos submersum* ferunt, *post acceptum beneficium illius auctorem gravatis exosisque; quo exstincto famam etiam peregrina virtute servatae civitatis expiraturam crediderint.*

XXXI. Alii de fato Xanthippi non eadem; sed *punicam tamen perfidiam* arguunt: *datam enim discessuro navem veterem et rimarum plenam, sed ad speciem firmitudinis recens picatam: ceterum virum ne-*

§. 30. Polyb. — Zon. — Appian.

quaquam decipientibus facilem, animadversa fraude, dissimulanter aliud navigium conscendisse, ereptumque periculo esse. Non minoris perfidiae, sed ob numerum peremptorum crudelitatis odio superior, iisdem temporibus perpetrata res traditur. Mercenarios enim ob navatam insigniter operam praemia paulo tumultuosius efflagitantes, in naves imposuerunt, facta spe alio quodam loco tributum ipsis iri, quod peterent. Sed a praefectis navium, quibus id negotii datum clam fuerat, in deserta quadam insula expositi relictique, quum omnis humanae opis egenos, sine alimentis, sine navibus, neque manere fames, neque abire pelagus sineret, foedo horrendoque genere mortis extabuerunt.

XXXII. Apud alios auctores facinus hoc ad superiora tempora referri reperio, quibus Syracusani bellum cum Poenis habuere: nomenque mansisse infami deinceps insulae, ut Osteodes (Ossuariam possemus dicere) vocaretur. Ea post Liparam, occidentem versus in alto mari sita est. Quae facta quomodocumque, aut quocumque tempore evenerint, a cetera Poenorum immanitate nihil abhorrens habent. Neque igitur mirandum est, qui in socios adiutoresque suos hoc animo fuerunt, si adversum hostes iidem se gesserunt inclementius. Quamquam profecto ceteros captivorum satis tolerabiliter habuisse feruntur: quod et ipsi multos ex suis in potestate Romanorum esse sciebant, quos permutatione instituta cupiebant recipere.

XXXIII. Sed adversus M. Regulum neque abscondere iram, neque moderari potuere, quin omnibus modis vexarent virum angerentque: cibum enim praebebant, non qui vel voluptatis aliquid afferre sensi-

§. 31. Zon. — Liv. XXVIII, 12. — Diod. V, 11. — Oros. IV, 9.

bus, vel vigoris corpori posset; sed qui tenuissima refectione spiritum infelicis ad producendas eius miserias detineret: at acerbiores erant contumeliae perpetuae, inter quas consueverant creberrime elephantum aliquem adducere, cuius barritu exterritus, et invisa specie tortus, nec animo nec corpore posset requiescere: postremo ita maceratum exagitatumque in carcerem publicum coniecerunt. Quae postquam audita sunt Romae, non dolore modo ingenti, sed etiam metu, civitatem perculerunt. Timebatur enim, ne Carthaginienses acerbitate calamitatum suarum, et victoriae fiducia stimulati, reddere vicem hostibus, et quid malorum perpessa Carthago foret, Romanae urbi persentiscendum dare cuperent, auderentque.

XXXIV. Quare consulibus mandavit senatus, *ut Italiam quam possent diligentissime munirent praesidiis; ipsi cum navibus quamplurimis Siciliam, inde, si videretur, Africam adeuntes, Poenos ab Italia petenda propiore metu distinerent.* Ceterum Carthaginiensibus antiquior cura fuit civitates a Romanis occupatas recipere, Afros, qui a se ad hostes desciverant, mulctare, in rebellione persistentes ad obsequium armis cogere. Sed Clupea quidem ab Romanis strenue defensa est: in Numidia, aliisque populis Africae, magnum magis bellum, quam difficilis victoria fuit. Interea quum in Italia validam adornari classem comperissent, omissa quam obsederant Vtica, naves veteres reficere, novas exaedificare, ad prohibendos africo litore Romanos omnia studiose parare coeperunt. At consules incredibili diligentia tantum effecerant, ut aestatis initio naves iam trecentas quinqua-

§. 34. Polyb. I, 36. — Zonaras. — Strab. lib. XVII, pag. 834, et lib. VI, pag. 277.

ginta instructas ornatasque haberent; quibuscum in Siciliam profecti, postquam ibi satis tuta omnia, nihilque mali, praeterquam quod in exspectatione et metu fuerat, reperissent, praesidiis ubi maxime opus erat relictis, cum cetero exercitu protinus Africam versus contenderunt.

XXXV. Sed tempestate Cossuram delati (inter Africam et Siciliam, qua Lilybaeum promontorium est, posita est insula), vastatis agris, et urbe eiusdem nominis capta, praesidium imposuerunt. Inde ad Hermaeum promontorium perrexerunt, quod medio inter Carthaginem et Clupeam situ, alterum carthaginiensis sinus cornu claudit. Eo loco quum Poenorum naves occurrissent, acrique certamine duas inter classes dimicaretur, auxilio venere suis a Clupea Romani, momentumque hoc, paribus eousque rebus, ad victoriam fuit. Poeni naves quatuor supra centum submersas, triginta captas ab hostibus, militum ad millia quindecim amiserunt: ex Romanis mille centum periere milites, cum navibus novem. Tum Vticam profecta classis, expositusque miles, iuxta ipsam civitatem castra munivit: venerunt eodem Carthaginienses copiae, quas Hannones duo ducebant: ita pedestri quoque proelio res gesta, deteriore Poenorum fortuna, qui hic quoque circiter millia militum novem perdiderunt.

XXXVI. Capti sunt inter hos aliquot viri nobiles, servatique a consulibus, ut per hos M. Regulus, et qui cum eo similem casum subierant, redimerentur. Deliberatum inde est de praesentibus; magnaque spes fuerat Africam retineri posse: verumtamen regione

§. 35. Strab. lib. XVII, pag. 832. — Eutr. lib. II. — Oros. — Polyb. — Zonar.

quaquaversum vastata, quum fames timeretur, abduci Romanos, qui Clupeam tutati fuerant, Siciliamque repeti placuit. Avecta est una ingens praeda, quam in urbem Clupeam M. Reguli rebus adhuc prosperis comportatam victoriae recentes cumulaverant. Perventum erat in Siciliam tuta navigatione, nimiumque felices fuissent consules, si felicitati suae modum statuere didicissent.

XXXVII. Sed quia, dum in Italiam revehuntur, eadem opera quasdam urbes Siciliae maritimas recipi posse putabant, nequidquam obtestantibus navium gubernatoribus, *ne inter Orionis et Canis exortum, quae infestissima navigantibus sunt sidera, obversum Africae litus, intutum et importuosum praeterveherentur*, tantam tempestate cladem perpessi sunt, ut vix aliud in hoc genere proditum sit exemplum illustrius: denique de navibus trecentis sexaginta quatuor, vix octoginta, onerum iactura facta, servari potuerunt: hippaginum quoque, ceterorumque variae formae navigiorum numerus haud minor periit: ut ita cadaveribus hominum animaliumque, et fractis navium tabulis, a Camarinensium ora, ubi pestis illa classem invaserat, Pachynum usque litus omne compleretur. Tam dura in sorte non leve solatium afflictis humanitas Hieronis regis attulit, qui benigne exceptos, vestibus, cibo, naviumque armamentis adiuvando, Messanam usque deduxit incolumes.

XXXVIII. Sed Carthaginienses hoc fortunae beneficio non segniter usi, Cossuram insulam urbemque receperunt: et sine mora in Siciliam transiicientes, Agrigentum duce Carthalone circumsessum, quia non

§. 36. Polyb. I, 36. — Eutrop.
§. 37. Eutrop. — Oros. IV, 9. — Diod. Ecl. lib. XXIII. — Polyb.

subveniebatur, exciderunt diruerunt que: multi hic mortales interfecti captive: ceteri, quibus per mediterranea loca in ditionem Syracusanorum effugium fuit, in vico iuxta fanum Iovis, Olympium vocant, consedere. Neque longe aberant a spe totius insulae recuperandae Poenorum duces, nisi audito Romanorum in reparanda classe studio, confirmati socii fortibus animis praesentem metum tolerassent. Tanta enim diligentia huc incubuerant consules, ut vix credibili celeritate, intra unum trimestre naves novae centum viginti compingerentur. Cum his Cn. Cornelius L. F. C. N. Scipio Asina, et A. Atilius A. F. C. N. Calatinus iterum consules, impositis ex novo delectu strenuis militibus, primo quoque tempore solvere iussi.

XXXIX. Magnum inconstantis fortunae documentum Cn. iste Cornelius fuit: utili ad fortiter tolerandas adversitates exemplo: quippe quum septimo ante anno consul insidiis Poenorum circumventus, captivitatem, vincula, carcerem, quidquid in humanis rebus aut sordidissimum, aut miserrimum habetur, pertulisset; non cetera modo suae dignitatis ornamenta, sed etiam ipsum illud consulare fastigium, fascesque non sponte relictos, tanto maiore gaudio recepit, quanto acerbiore casu perdiderat. Consules Messanam transgressi, assumptis quas ibi repererant navibus (eae superioris ferme naufragii reliquiae erant), cum navibus ducentis quinquaginta ad ostium amnis Himerae accesserunt, oppidumque Cephaloedium ad duodevicesimum inde milliare in eodem litore situm, prodentibus quibusdam receperunt. A

§. 38. Zonar. — Diodor. — Eutrop. — Polyb.
§. 39. Val. Max. VI, 9, 11. — Polyb. — Diod. — Cluv. Sicil. Ant. II, 4. — Strab. lib. VI, pag. 266.

Drepano, nam illuc cursum flexerant, quum neque statim potiri loco potuissent, et obsidionem agitantibus Carthalo suppetias urbi veniret, proposito frustrati recesserunt.

XL. Nec ideo segniores ad audendum facti, maiorem aliquanto rem feliciter confecere. Panormum enim directo cursu, punicae ditionis principem urbem, et occupato portu, iuxta ipsos oppidi muros fecerunt exscensionem, recusantesque deditionem Panormitanos fossa valloque circumdare instituerunt. Favebat labori natura regionis, materiem copiosam arboribus passim enatis subministrans. Itaque cito perfectis operibus, quum oppugnationem strenue urgerent, machinarum ope turrim ad mare sitam deiecerunt: milesque per ruinas irrumpens multa cum hostium caede urbem exteriorem, quae nova dicebatur, expugnavit. Neque vetus urbs diu morata est: quum enim magna in eam multitudo confugiens, plus ex urbe nova terroris quam commeatus intulisset; brevi deiectis periculi cogitatione animis, et fame iam imminente, legati venerunt ad consules, corporibus exceptis omnia dedituri. Non accepere consules, gnari res obsessis angustas esse, nisi pretio statuto redimerentur. Pactae sunt in capita minae duae: redempta capitum millia quatuordecim: cetera multitudo, millia ferme tredecim, cum reliqua praeda venierunt.

XLI. Clara ea victoria fuit, magnaeque et subitae utilitatis: multa enim eius orae oppida, quaedam etiam longius dissita, Poenorum eiectis praesidiis, societatem romanam complexa sunt; principio ab Ietinis orto, sequutisque statim Soluntinis, Petrinis, Tyndaritanis, aliisque. Rebus ita gestis, praesidioque

§. 40. Polyb. — Diodor. — Zonar.

Panormi relicto, Messanam consules, deinde Romam redierunt. Poeni abeuntibus insidiati, naves aliquot onerarias, cum pecunia quam vehebant, abstraxere. Romae deinde continui triumphi duo spectati. Duxerunt prioris anni consules, prorogato imperio, de Cossnrensibus et Poenis, navalem utrumque. Prior Ser. Fulvius a. d. XIII Kal. Febr. triumphavit: M. Aemilius postridie. Annus, quem ab Vrbe condita quingentesimum numerant, africanam expeditionem habuit, sed inanem et sine fructu. Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Caepio, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blaesus consules in Siciliam traiecere: ubi tentato frustra Lilybaeo, in Africam direxere cursum, ducentis sexaginta navibus instructi. Litus hi legentes Africae, multisque locis exscensionem facientes, oppida multa ceperunt, praedaque magna potiti sunt.

XLII. Maioris tamen rei nihil geri potuit, quod commodissimorum quorumque locorum aditu prohiberentur, occurrentibus ubique Poenis, qui minus iam impedimentorum et plus animi habebant, receptis, quae M. Regulus tenuerat, punitisque defectoribus. Hamilcar enim Numidiam Mauritaniamque pervagatus, tractum eum omnem perpacaverat, imperatis poenae loco mille talentis argenti, et viginti millibus boum, punitisque principibus, qui favisse Romanis arguebantur, quorum ad millia tria patibulo affixi sunt. Neque tamen hostium occursus, quam ignorantia locorum, et caecae sub aquis insidiae, formidabilior romanae classi fuit. Subvectos ad Meningem, Lotophagorum insulam, quae minori Syrti vicina est, recedente maris aestu vadosa loca tenuere:

§. 41. Polyb. — Zonar. — Marm. Capitol.
§. 42. Zonar. — Eutr. — Oros. IV, 9. — Appian. apud Vrs. — Polyb.

donec iactura levatas naves, et extrema omnia metuentes, praeter spem reversi fluctus explicuerunt.

XLIII. Ita non impune pestem evidentissimam elapsi, et loca tam infesta horrentes, sine mora fugientium in speciem vela fecerunt: ignari non minus ipsis superesse periculum, quod adirent, quam quod evitaverant. Et Panormum quidem redeuntibus innoxium iter fuit. Ceterum Italiam petituros, dum Palinuri promontorium flectunt, quod a lucanis montibus in mare procurrit, magna tempestatis vis adorta, longas naves supra centum sexaginta, cum hippaginibus et onerariis multis, profundo mersit. Quare continuis hoc genus cladibus moesta civitate, quum imperium maris ipsae etiam undae ipsique venti Romano negare viderentur, decrevere Patres, ne amplius sexaginta navium classis, ad praesidium Italiae, commeatusque exercitui, qui in Sicilia esset, subvehendos haberetur. Alteri tamen consulum C. Sempronio calamitas ista non obstitit, quin triumphum de Poenis ageret Kalendis Aprilibus, decimo post die quam de iisdem Cn. Cornelius procos. triumphasset.

XLIV. Censores eo anno Romae fuerunt: sed mortuo in magistratu L. Postumio L. F. L. N. Megello, qui idem praeturam tum gesserat, etiam D. Iunius D. F. D. N. Pera, censura se abdicavit. Aestate vero proxima C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius C. F. Cn. N. Geminus, consules, in Siciliam profecti, inter alia quaedam oppida, etiam Himeram fluvio, cui adiacet, cognominem obsidione receperunt; sed vacuam incolis, quos noctu Carthaginienses eduxerant. Iuvit tamen loci non ignobilis possessio, quod-

§. 43. Solin. cap. 30. — Diod. — Zonar. — Eutrop. — Polyb. — Fasti Capitol.

§. 44. Polyb. — Diod. — Orosius.

que deleta sic esset ignominia, quam Romani nuper ad eam urbem incurrerant, occupandarum Thermarum (nam et hoc eiusdem urbis nomen celebratur) certa spe per militarem avaritiam excidendo. Quidam enim ex captivis, cui Thermis custodia portae cuiusdam commissa fuerat, ut proditione urbis libertatem redimeret pactus dimissusque, hora constituta missis ad recipiendam urbem militibus portam aperuerat. Horum praecipui quum ingressi essent, praedaeque potiorem partem avertere cuperent, *portam obserari* iubent, *neminique praeterea suorum aditum dari.* Quod ubi factum est, Thermitanique strepitu exciti ad arma concurrerunt, neque resistere ob paucitatem suam, neque adiuvari a suis, quos arcuerant, valentes, dignum stultitia sua exitum fecere, ad unum omnes interfecti.

XLV. Thermis Himerensibus in potestatem redactis, C. Aurelius consul, Liparam, quae iam aliquoties a prioribus ducibus tentata irrito conatu fuerat, obsidere cogitans, ex romanis copiis, quae per universam Siciliam erant, plurimos fortissimosque milites delegit: eosque, acceptis ab Hierone navibus, in Liparaeorum insulam traiecit. Vnde quum ad auspicia repetenda Messanam rediturus esset, P. Aurelium Pecuniolam agnatum suum (apud alios Q. Cassium tribunum militum lego) obsidioni praefecit, opera tueri diligenter, de cetero abstinere pugna iussum. Sed is posthabito consulis mandato, suae gloriae cessurum ratus, si per absentiam illius capta Lipara foret, ad oppugnanda moenia duxit, non impunita temeritate: nam neque expugnare urbem potuit, et multis amissis, eruptione in recedentem facta, aggere

§. 45. Zonar. — Fronl. Strat. IV, 1. — Val. Max. II, 7, 4.

praeterea incenso, castra aegre tutatus est. Sed reditu C. Aurelii quum mutata fortuna esset, magna hominum caedes in urbe capta est edita: deinde ad tribuni poenas itum, quem, adempto militiae gradu, virgis caedi consul, et stipendia inter gregarios pedites facere coëgit; memorabili severitate, cuius et alia quaedam exempla in eodem illo consulatu C. Aurelius edidit.

XLVI. Recepta Lipara, Timasithei, qui locis istis quondam praefuerat, posteris datum, ut immunes a tributis et vectigalibus essent: adeo ne tempore quidem intercidere sinebat gratissimus populus veteris beneficii memoriam, quod Timasitheus craterem aureum Delphico Apollini dono a Romanis missum, quem piratae liparaei ceperant, legatosque, qui eum deferebant, salvos et in Gaeciam et deinde Romam reducendos curaverat. Erctam, deinde castellum munitissimum, Romani cum peditum quadraginta millibus, et equitibus mille obsidere aggressi, neque capere potuerunt, neque cum Poenis ausi sunt collatis signis confligere: nam ex M. Reguli casu tantus elephantorum terror romanas legiones incesserat, ut ex eo tempore proeliorum aleam fugerent. Saepe in lilybaetano agro, saepe in selinuntio instructis adversum hostes ordinibus steterunt, vix aliquando passuum sexcentorum intervallo dirempti: sed neque pro solita prius alacritate proelium incipere, neque omnino in plana se demittere tutum rati, loca ardua et inaccessa sectabantur.

XLVII. Vnde Carthaginienses maiorem in modum confirmati, quum et pedestri exercitu iam confiderent, et mari quoque maiores a tempestate Romanis, quam

§. 46. Ολυμπιάδ. ἀναγρ. — Liv. V, 28. — Diod. — Polyb.

ex adversis proeliis sibi accidisse clades iudicarent, etiam decreto senatus de classe omittenda cognito, recipi Siciliam posse speraverunt, si novae eo terrestres maritimaeque vires mitterentur. Sed maxime pecuniarum inopia premebat: impensis belli tam diuturni omnes et olim reconditas, et quae quotidie cogebantur, opes haurientibus. Ergo legatis ad Ptolemaeum Aegypti regem, quocum amicitia ipsis erat, missis, duo millia talenta pecuniae mutuae petiverunt. Rex, qui Romanos, et ipsos amicos sociosque suos, offendere nollet, pacis auctorem atque pararium utrisque se obtulit. Sed, re frustra tentata, petitionem suam Poenis denegavit, *amicos adversum hostes, non adversum alios amicos sibi adiuvandos videri praefatus.* Sub ea tempora Romae Tib. Coruncanus primus ex plebe pontifex maximus factus est.

XLVIII. Censores is quoque annus habuit, quod munia magistratus eius, altero censore mortuo, altero abdicante, peragi anno superiore non potuerant. M. Valerius M. F. M. N. Maximus Messala, P. Sempronius P. F. P. N. Sophus lustrum septimum atque tricesimum condiderunt: eo censa sunt capita civium ducenta nonaginta septem millia septingenta nonaginta septem. Tristis haec et severa censura fuit: in senatu recensendo, tredecim moti: iuvenes quadraginti ademptis equis publicis aerarii facti: hoc quidem C. Aurelii consulis querela effecerat, coram censoribus arguentis, *quod in Sicilia, quum necessitas postularet, ad opus iussi accedere, imperium detrectavissent.* Consul ne hac quidem spretae disciplinae ultione contentus, etiam apud Patres obtinuit, ne eis

§. 47. Zonar. — Appian. ap. Fulv. — Liv. Epit. XVIII.
§. 48. Tab. Rom. — Val. Max. II, 9, 7. — Front. Strat. IV, 1.

emerita iam stipendia solverentur. Neque minus, ut illa fuerunt tempora, ob vigorem disciplinae intente custoditum, quam ob res gestas, decretum ei triumphum opinor, quem de Poenis et Siculis a. d. Idus Apriles egit.

XLIX. Proximus deinde annus plus minarum, quam eventuum habuit: nam ex magnis utrinque apparatibus quum mutuo metu tenerentur, aestas nullo maiore negotio memoranda transiit. L. Caecilius L. F. C. N. Metellus, C. Furius C. F. C. N. Pacilus, consules, legionibus in Siciliam deportatis, neque lacessiverunt ipsi hostem magnopere, nec ab eo lacessiti sunt, quamquam novus Poenorum imperator Hasdrubal cum ducentis navibus, elephantis centum quadraginta, peditumque et equitum millibus viginti recens advenisset. Ea res senatum denuo de classe paranda consultare coëgit: quippe trahendo in longum bello rempublicam exhauriri sumptibus, neque post M. Reguli cladem suis legionibus pristinum vigorem mansisse; et ut terra prosperrime res succederet, tamen prohiberi Sicilia Poenos non posse, donec imperium maris penes illos esset, haud obscure videbant. Ergo rursus ad priora consilia revoluti, victoriae spem in navibus habere, illasque summa cura reficere, aut aedificare coeperunt.

L. Interea quum L. Metello Panormi relicto, C. Furius ex Sicilia domum reversus comitia consularia habuisset, C. Atilius M. F. M. N. Regulus, L. Manlius A. F. P. N. Vulso, facti: uterque iterum. His mandata classis instruendae conscribendorumque sociorum navalium cura; L. Metello prorogatum imperium, isque proconsule bellum in Sicilia administrare ius-

§. 49. Col. Capitol. — Oros. IV, 9. — Polyb. — Eutrop.

sus. Hasdrubal alterum ex romanis ducibus, cum dimidia parte virium abivisse cernens, secumque reputans iam a longo tempore, quamquam instructae ex adverso acies essent, Romanos metu cunctatos fuisse; quum iam neque voces suorum, qui segnitiem eius increpabant, diutius ferre posset; omnibus cum copiis Lilybaeo egressus, difficili per Selinuntiorum fines itinere, panormitanum agrum attigit, ibique castra metatus est. Forte Panormi cum exercitu reliquo procos. agebat, ut aestate iam adulta, sociis ad demetendas fruges condendasque praesidio esset.

LI. Hic audito hostium speculatores occultos Panormi degere, universos, qui in urbe essent, procedere in concionem iussit: deinde praecipiens, ut sese mutuo prehenderent, rogando ignotiorem quemque, *quis esset, aut cuius rei causa Panormi ageret*, exploratores deprehendit. Ex quibus ubi didicit, quid apud hostes ageretur, animadverso plus temeritatis quam consilii in expeditione Poenorum esse, quo magis ad ineptam fiduciam incautos proliceret, simulavit metum, et intra munimenta urbis se continuit. Ferocior ergo factus Hasdrubal, promotis castris agrum panormitanum vastat, urit, fruges corrumpit, ad ipsos usque urbis muros populationem profert: neque moveri hoc vel damno, vel pudore, proconsul; ratus, si paululum sustinuisset, utrumvis in Poenos cum ingenti foenore derivatum iri: maxime vero ut flumen Orethum, quod meridiem versus urbem praeterlabitur, transirent hostes, exspectabat; hoc enim si factum esset, praemeditatam expeditamque victoriae viam habere rebatur. Id ut assequeretur, quum rebus

§. 50. Polyb. I, 39. — Diod. — Zonar.

§. 51. Polyb. — Fazell. de Reb. Sic. l. II; Dec. XI, lib. IV, c. 3. — Front. III, 17.

ceteris in speciem timide administratis, tum propugnatores in muris raros collocando, et animum suorum et numerum ab hoste despici cupiebat.

LII. Hoc consilium, quum et praetor hostium audacia sua, et improviso casu sors iuvisset, ex sententia proconsulis cessit: nec enim defuit Hasdrubal tum copias pedestres, tum equitatum et elephantos omnes transducere, positis iuxta muros oppidi castris, tanto cum contemptu confessae, ut putabant, hostium formidinis, ut neque vallo sibi neque fossa opus esse iudicantes, nullis defensa munimentis tentoria figerent. Eo quum lixae mercatoresque ingentem annonam plurimumque vini convexissent, mercenarii Carthaginiensium avide hausto mero, clamoribus dissonis, tumultuque et strepitu, qualis ebrietatem sequi solet, omnia complevere. Tum vero tempestivum proconsuli visum, emissis expeditis hostes ad pugnam prolicere, processitque res ita feliciter, ut aliis aliisque subinde prorumpentibus, tandem totus Hasdrubalis exercitus e castris educeretur.

LIII. Ibi L. Caecilius proconsul partem velitum ante fossam urbis disponit: his imperat, *siquidem elephanti propius suggressi essent, densa in eos tela coniiciant: si urgeantur ipsi, refugiant in fossas, atque rursum inde conentur*: sordidos opifices et forensem turbam comportare missilia iubet, et extra muros proiicere, ne copia horum velitibus desit: sagittarios in muris locat; ipse cum cohortibus gravioris armaturae intra portam, dextro hostium cornu obversam, instructus paratusque consistit. Interea qui proelium commiserunt, modo multitudine hostium pressi, servatis

§. 52. Diod. — Polyb.
§. 53. Front. Strat. II, 5.

ordinibus referebant pedem, modo recentibus suorum auxiliis confirmati, quae proconsul identidem submittebat laborantibus pugnam sustinebant: quum rectores elephantorum aemulatione incensi, quo ipsi potius, quam Hasdrubal, auctores victoriae fuisse viderentur, concitatis belluis proturbant adversarios; et ad urbem se recipientibus incaute instantes, ad ipsam usque fossam progrediuntur.

LIV. Ibi vero, quum et a moenibus sagittarum nimbus rueret, et a recentibus, qui ante fossam steterant hastae, velitares confertim iacerentur, confecti vulneribus elephanti saevire, conversique quo dolor et ira ferebat, incumbere suis, proterere obvios, perturbare et dissolvere ordines armatorum coepere. Quo animadverso proconsul, *hoc illud esse tempus provisae diu victoriae* clamitans, aperta porta prorumpit: neque difficile certamen instructis et compositis adversus trepidantes et turbatos fuit: magna caedes pugnantium, magna fugientium facta, casu quodam, qui praesidium afflictis afferre debuerat, ultro calamitatem augente. Quippe sub idem illud tempus punica classis comparuit: ad quam, veluti *salutis unicam spem, quum trepida multitudo metuque caeca promiscue rueret, multi invicem aut ab elephantis conculcati sunt, alii a persequentibus interempti, magnus etiam numerus inter natandum, aut dum naves tumultuose conscenduntur excussus, in mari periit.

LV. Neque vel ad ea tempora, vel deinceps ulla populo romano inter tot res prosperas victoria clarior cessit: qua et ad priorem fiduciam erecti sunt animi, et tantus hosti metus incussus, ut non modo

§. 54. Polyb. — Diodor. — Zonar.

spem in posterum pedestris militiae, quamdiu id bellum fuit, sed etiam cogitationem deponeret. Viginti millia Carthaginiensium eo proelio caesa referuntur: elephanti sex et viginti statim, ceteri postea omnes capti; proconsul enim efferatas palantesque belluas ab ignaris haud facile adduci posse cogitans, praeconis voce *incolumitatem et libertatem captivis* promiserat, *quorum opera comprehensi elephanti esse viderentur.* Ita primum captis mansuetioribus sibique notis, ceteros horum ope haud difficulter adduxerunt. L. Metellus omnes Romam misit, haud indigno quod memoretur invento per fretum transportatos.

LVI. Quod enim naves ad eam rem idoneas nullas habebat, doliis coactis multis vinctisque, ita ut inter bina quaeque dolia tignum unum immissum, neque collidi inter sese, neque divelli sineret, rates compactae sunt, quae deinde tabulato constratae, materia terraque ingesta, et lateribus undique praeseptis in stabuli formam, ingressas intrepide belluas, sine sensu navigationis, cuius valde impatientes sunt, in rhegino litore exposuerunt. Hasdrubal ex clade Lilybaeum evasit, sed Carthagine damnatus absens, quumque rediisset, comprehensus et supplicio affectus est. Interea Poeni caesos exercitus suos, abactos elephantos, totam Siciliam praeter Lilybaeum et Drepanum amissum, Romanosque iterum classe confecta, mari terraque validos esse reputantes, ad pacis consilia se retulerunt; gratanter accepturi, si lenioribus paulo conditionibus transigi posset.

LVII. Quae res quum eos M. Reguli, legumque pacis ab ipso quondam dictarum admonuisset, in eam

§. 55. Polyb. — Flor. II, 2. — Oros. IV, 9. — Zon. — Front. Strat. II, 5.
§. 56. Front. Strat. I, 7. — Plin. VIII, 6. — Zon. — Oros. — Eutr.

cogitationem venerunt, ut per illum ipsum maxime crederent, vel pacem, vel quod secundum pacem gratissimum erant habituri, permutationem captivorum impetrari posse. Neque dubitabant, quin promptissimam operam in eo negotio, vel sua causa navaturus esset: *quem enim tanta duritie animi cogitari posse, quin exire miserias carceris, revisere carissima pignora, frui libertate, patria, dignitate, honoribus cupiat? Esse M. Regulo uxorem Romae, esse liberos: propinquos eius affinesque in senatu et magistratibus, fratrem etiam patruelem consulari imperio agere: ipsum senatui populoque romano et ob res prosperas carissimum, et ob adversas miserabilem esse: sive se amaret, sive a suis amaretur, neminem neque agendae causae diligentiorem patronum, neque impetrandae gratiosiorem fore.* Non abnuit ille, nulla spe aut cupiditate suae utilitatis, ut postea apparuit, sed ut senatum ad publica tuenda commoda praesens auctor efficacius permoveret. Ita Carthaginiensium legatis additus quum ad urbem venisset, ingredi, quamvis rogatus a Romanis, noluit: *hostium legatis ex disciplina patria senatum extra urbem dari* causatus.

LVIII. Coactis ergo Patribus, inter legatos Carthaginiensium verba fecit, *se quoque, ut qui iure belli servus Poenorum esset, mandata dominorum attulisse, maxime quidem bellum uti finiretur conditionibus, quibus utrique populo visum esset: sin vero, ut saltem captivorum esset permutatio.* Digressos mox legatos et ipse sequutus est, neque deliberationi senatus hoc ipsum instanter petentis prius interesse voluit, quam Carthaginienses assentirentur: tum assedit tacitus,

§. 57. Zonar. — Appian. apud Vrs.
§. 58. Dio. apud Vrs. — Liv. Epit. XVIII. — Zonar. — Sil. lib. VI, v. 474. — Cic. de Off. III, 27.

donec rogatus sententiam, « Patres, *inquit*, conscri-
» pti, ego tamen Romanus sum, et corpus quidem,
» ut fortuna voluit, penes hostes est; animus fortu-
» nae non subiectus, qui fuit, manet: quare huic
» potius obsequutus, quem meum esse reor, quam
» corpori, quod alienum est, neque captivos permu-
» tandi, neque ineundae pacis auctor sum. Bello ma-
» nente captivos reddi, prorsus est inutile: nam illi
» pro me uno duces multos, pro sene adolescentes
» repetunt; in quibus esse novi, quos non spernatis:
» finiri vero bellum, nisi luculentissimis conditioni-
» bus, aut universa victoria, quum indignum esset
» sapientia vestra, tum rei romanae damnosissimum.

LIX. » Scio, vobis etiam in gerendo bello difficilia
» multa accidere: neque enim res magnae citra ma-
» gnum laborem magnosque sumptus confieri possunt:
» sed si Carthaginiensium fortunam contuleritis,
» omnia, quae momentum ad victoriam faciunt, pe-
» nes vos meliora sunt. Magna pugna superati sumus
» semel, sive culpa ista mea, sive fortuna fuit: sed
» exercitus eorum toties cecidimus, et animos mea
» clade rursum erectos victoria panormitana infra
» priorem desperationem deiecit afflixitque. Siciliam
» excepta una alteraque urbe amiserunt: in ceteris
» insulis res ipsorum malae sunt. Classem habetis,
» cui punica non optet occurrere: hac quoque parte
» belli perpetuo superiores: neque accepta tempesta-
» tibus damna tantum vobis virium detraxerunt,
» quantum adiecerunt cautionis. Pecuniae fortassis
» par utrobique inopia: sed obsequentiores tamen
» vobis Itali, quam Afri Poenis, quos quum amassent
» nunquam, nuper etiam impensius odisse didice-
» runt. Qui enim nulladum tam atroci iniuria laesi
» certatim ad me defecerunt, eos post vastatam a

» prioribus dominis regionem, abacta armenta, extortas pecunias, interfectos principes, quid aliud » exspectare creditis, quam ut novus exercitus hinc » in Africam veniat?

LX. » Quod vero delectus vobis facilis et copiosus » est, miles bonus, concors, lingua, moribus, sacris, » civitate, cognatione iunctus, id tantum esse reor, » ut hac una re ancipitem facere possetis Carthaginiensibus totius belli victoriam, si ceteris omnibus » vinceremini. Quid enim adversus eiusmodi copias » momenti sit in mercenaria manu? et tamen si quod » erat, sua crudelitate iam aboleverunt Poeni, sibique non minus difficilem effecerunt peregrini militis » conducendi rationem, quam conducti custodiam: » Xanthippus, cui forte Carthago debet, quidquid » ab eo tempore potuit amittere, tam ingrate perfideque tractatus, documento erit aliis, ne temere » locent operam ei populo, qui maxima merita non » nisi maximis iniuriis novit remunerari: vulgus etiam » barbarorum, stolidum et venale genus, nihilominus » absterrebit in sui generis homines saepius exercita » saevitia, quum modo carnificum aut commilitonum » manu perempti, modo in desertis insulis expositi, » pro stipendiis emeritis, ne simplicem quidem mortem, et humani moris supplicia pertulerunt. Habetis, Patres conscripti, rationes meae sententiae, » qua neque pacem Carthaginiensibus dandam, neque » commutationem captivorum recipiendam censeo. »

LXI. Non displicebat consilium senatui, si auctore salvo accipi posset, sed huius eo magis miserabantur, quo ipse, ut reipublicae consuleretur, magis se neglexerat: apparebatque huc inclinari, ut qualibet conditione vir animi tam generosi patriae redderetur: iamque voces iactabantur dicentium, *postquam ad*

suos postliminio revertisset, *suo iam iure manere in civitate*, *aut retineri posse*. Pontifex etiam maximus affirmabat, *si remansisset in civitate*, *circa periurium facturum videri:* quum ille spiritu vultuque, quem etiam iste senatus stupesceret, « Quin, *ait*, dubitationem istam semel tollitis, Romani, sequiminique » sententiam meam, et audetis me contemnere? Frustra tenditis obtinere, quod neque iucundum vobis, neque utile patriae, neque mihi honestum sit » futurum. Fortasse dum nova res esset, alacres, et » gratantes vobiscum me versari videretis: sed simul » atque primi istius gaudii brevis impetus evanuisset, » odiosiorem me vobis redderet reditus mei turpitudo, quam absentia mea desiderandum effecisset.

LXII. » Mihi quidem certum est in ea civitate non » degere, ubi post servitutem africanam civis honesti » dignitatem tueri non potero; et si maxime vellem, » prohiberet fides, prohiberet iurisiurandi sacer honor, numinumque veneratio, quorum invocationem et reditus mei ad Poenos pignus feci, et si peierem, poenae non a me tantum, sed etiam a vobis » populoque romano repetendae vindicem timeo. Sunt » enim profecto aliquid dii, neque periuriis aut contemptu hominum impune violantur. Si quis vero » posse me religione exsolvi autumat: esse prodita » libris auguralibus huiuscemodi piacula; caerimoniis » et victimis perfidiam ac periurium rite procurari: » eum ego meminisse velim, maiorem esse maiestatem » numinum, quam ut peierando laesa quibuslibet hominum inventis placetur: neque rationi consentaneum, ut maculae peccatis hominum contractae, » pecorum boumve sanguine ablui credantur.

§. 61 Paeanii Metaphr. in Eutrop.
§. 62. Eutrop. lib. II. — Sil. lib. VI. — Zonar.

LXIII. » Ad me quod attinet, scio mihi Carthagine » paratos esse cruciatus magnos, exquisita tormenta. » Sed his omnibus tristius esse puto fidem fallere. Hoc » enim mihi profecto noceret: illa magis ad ea, quae » circa M. Atilium sunt, quam ad ipsum referuntur. » Nolite calamitosum existimare, quisque ferre cala- » mitatem potest. Servitutem, contemptum, dolorem, » inediam, vigilias, quum mala nunquam putaverim, » post tanti temporis assuetudinem etiam molesta » credere desii. Tolerabilia enim esse, tolerando di- » dici: quod si supra quam ab homine ferri possint, » intendantur, non ab illa tantum, sed ab omni mi- » seria me cita mors liberabit. Nihil igitur timendum » esse video mortem non timenti, quam etiam occu- » pare licet; et fecissem nisi viri esset, vincere potius » dolorem, quam effugere. Sed haec pauca et confusa » ideo dixi, ut vos neque dimoveri me posse a sen- » tentia sciretis; neque vicem meam velut hominis » infelicis et calamitosi misereremini: mihi vero mei » consilii tota ratio facilis et constans est; nam ut » Carthaginem revertar, id mihi debet esse curae: » quid passurus ibi sim, erit diis. » Aiunt etiam, quo efficacius moveret dubitantes, confirmasse, « prius- » quam Carthagine dimissus esset, sibi venenum pu- » nica fraude datum, quod lenta peste spiritus vitales » exedens, facta permutatione restitutum suis con- » sumeret. »

LXIV. Horribilem vero in hoc viro virtutis constantiam, qui, dum ab honesto non discederet, contumelias, cruciatus, mortem, quidquid denique abominantur homines, maiori prope contentione sequutus est, quam alii vitaverant: utili mortalibus docu-

§. 63. Tudit. apud Agell. VI, 4.

mento, eas tantum animas quibusvis terroribus pares, honestique propositi ad extremum tenaces esse, quae nobilitatis suae sensum habent, seque non ad hanc modo vitam natas esse meminerunt. Nec enim acerbitates tantas M. Regulus sponte pertulisset, nisi aut pulchris factis ingentia post mortem fore praemia, aut sceleratis ingentes poenas, credidisset. Igitur in sententiam M. Reguli facto senatusconsulto, quum moestos et iratos dominos ipse vultu semper eodem sequeretur, repulsaeque dolorem appareret in suasorem eius crudeliter vindicatum iri, moti quidam sunt, ut vel nolentem retineri iuberent: uxore praeterea Reguli Marcia, communibusque liberis, omnia fletu planctuque complentibus, dixere consules, *neque manentem dedituros esse neque discedentem moraturos*.

LXV. Sic ille, recusato etiam coniugis colloquio, parvorumque filiorum complexu osculisque vitatis, Carthaginem revectus, atrocissimis suppliciis vexatum corpus exuit. Palpebris enim resectis aliquamdiu in loco plane tenebricoso habuerunt: deinde quum sol esset ardentissimus, repente eductum intueri caelum coëgerunt: postremo coniectum in arcam ligneam, quam ad solem obverterant, clavis introrsum versis horrentem, atque ita angustam, ut erectus perpetuo manere cogeretur; dum fessum corpus, quocumque inclinaret, ferreis stimulis confoditur, cruciatu et vigiliis interemerunt. Hic M. Atilii Reguli fuit exitus, ipsa quoque vita, licet maximam per gloriam diu

§. 64. Sil. lib. VI. — Zonar. — Dio apud Vrs. — Eutrop. — Hor. Car. III, 5. — Appian. Punic.

§. 65. Liv. Epit. XVIII. — Valer. Max. IX, 2, 1. — Tubero apud Agell. VI, 4. — Auct. de Vir. illustr. cap. 40. — Aug. de Civit. Dei, I, 15, et III, 18. — Oros. — Sil. — Cic. de Off. III, 27. — Diod. apud Vales. lib. XXIII.

acta, clarior et illustrior. Fuit vir moribus integerrimis, animo infractus; consilio non spernendus; in quo nihil accusare neque sua neque sequentia tempora potuerunt, nisi quod fortunam secundam infirmius tulisse visus est, repudiatisque Poenorum precibus causa fuisse, cur multis deinde annis bellum maneret, ingenti cum civitatis utriusque detrimento.

LXVI. Ceterum M. Regulus peccatum istud aliis virtutibus, sed maxime mortis admirabili constantia, delevit; calamitate sic perlata fortunatior, quam si evitare imminentem potuisset. Audito fine Reguli, et barbara Poenorum feritate, senatus nobilissimos captivorum Marciae liberisque dedidit: quos illi conclusos in armario muricibus praefixo, pari ac Regulus interierat supplicio excruciare constituerunt, alimentis etiam per dies continuos quinque non praebitis; intra quod tempus Bostar Poenus moerore fameque extabuit. Hamilcar vero firmior, etiam alios quinque dies cum cadavere Bostaris inclusus, ciboque tantum ad vitam cum miseria prorogandam dato duravit: donec cognito quid fieret, magistratuum imperio saevitia coërcita est; iniunctumque, ut Bostaris cineribus in patriam remissis reliqui captivorum mitius haberentur: morum utriusque civitatis memorabili discrimine; quum altera nec inique laesa, nec impune laesura, virtutem, quam venerari debuerat, diris suppliciis exstingueret: altera iustissimae vindictae poneret modum, non quem poscebat irritatus dolor, sed quem reverentia humanitatis, et decora claris imperiis moderatio commendabat.

§. 66. Diodor. lib. XXIV, apud Vales. — Zonaras. — Tudit. apud Agell. VI, 4.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER IX

IN LOCVM LIBRI XIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI DECIMI NONI.

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, XIII ducibus hostium et CXX elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et revocatus a senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt, Fregenae, in agro salentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia, soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: *Vtinam frater meus viveret, iterumque classem duceret!* ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex max. A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in Vrbe tenuit; nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C.

Lutatius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex max. ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

I. Profectis ab Vrbe Carthaginiensium legatis, consules senatusconsulto exercitum in Siciliam deportare iussi, cupide paruerunt, et ira in hostes accensi ob M. Regulum, et aemulatione speque ex L. Metelli proconsule victoria. Nec enim confecti negotii magnitudinem damno tantum carthaginiensis populi metiebantur, quod amisso exercitu, tantoque numero elephantorum, ad reliqua belli factus esset infirmior; sed haud minus eo, quod prospera cum belluis pugna romani milites animum ex priore formidine receperant; spesque incesserat, finiri bellum posse, ni occasioni defuissent. Igitur classe navium ducentarum coacta consules ambo cum legionibus quatuor Panormum appulerunt: assumptisque reliquis ibi copiis navibusque, praeter eas, quae custodiae locorum necessariae videbantur, cum rostratis ducentis quadraginta, cercuris vero (sic vocant navium quoddam breviorum genus) sexaginta, et aliis cuiusque modi navigiis plurimis Lilybaeum veniunt; ibique consilio habito aggredi urbem constituunt.

II. Haec est illa lilybaetani oppidi nobilis obsidio, quae per solidum decennium, ab eius belli anno quarto decimo tracta, non expugnatione urbis, aut deditione ab obsessis facta, sed universi belli eventu finem accepit. Quum enim Poeni Romanique intelli-

§. 1. Polyb. I, 41. — Oros. IV, 10. — Diod. Eclog. lib. XXIV. — Etymol. in κερκοῦρος.

gerent, quantum in ea urbe momentum utrisque foret, vel ad Africae praesidium, vel ad imperium Siciliae, summis utrinque viribus et oppugnata et defensa est. Vrbem deinde romanam ex moerore, quem M. Reguli casus attulerat, refecit L. Metelli triumphus: non visu modo et memoria rerum prosperrimarum, sed etiam adversus inhumanam gentem vindictae dulcedine. Triumphavit de Poenis proconsule a. d. VII Idus Septembres. Ducti sunt ante currum duces hostium tredecim, et ingens elephantorum agmen, viginti supra centum: sunt et qui plures numerent. Hi deinde producti sunt, quum ludi fierent, et hastis praepilatis per totum circum ab operis acti, quo contemnere disceret belluas populus, quas vehementissime timuerat. Interfectos esse iaculis Verrius Flaccus auctor est, quum neque uti iis placuisset: neque donari regibus tantam accessionem virium, ex usu reipublicae videretur.

III. Eodem anno magna vilitas annonae Romae fuit; assibus singulis farris modios fuisse; itemque vini congios, ficique siccae pondo triginta, olei pondo decem, carnis pondo duodecim traditur: quum plus ubivis earum rerum esset, quam pecuniae, cuius inter belli tam diuturni sumptus magna iam penuria esse coeperat. Dum haec Romae geruntur, in Sicilia Lilybaeum summis viribus oppugnabant consules, neque minore pertinacia animorum ab inclusis resistebatur. Prima vis admota est turri, quae prae aliis longissime versus Lybicum mare procurrebat. Hac deiecta, ad proximam quamque promota sunt opera, donec sex omnino turres procubuerunt, tum ad ce-

§. 2. Col. Triumph. — Liv. Epit. XIX. — Dionys. lib. II. — L. Piso ap. Plin. VIII, 6. — M. Varro apud Plin. XVIII, 3.
§. 3. Polyb. I, 42. — Zonar. — Diodor. lib. XXIV.

teras quatiendas fossae compleri coeptae, ut machinae transduci admoverique possent: quamquam magnus erat labor, quippe latitudo fossae sexaginta cubitos, altitudo quadraginta aequabat; tamen impigre coeptus promotusque est.

IV. Contra haec Carthaginienses, interius aperta fossa, egestam humum amoliebantur: sed quum multitudine materiam apportantium nihilominus agger cresceret, fossaeque complanarentur, relicto isto consilio murum alium interiorem exstruxerunt; indefesso ad omnia Himilcone, qui praeter urbanam multitudinem, mercenariorum decem millibus instructus, vim omnem dolumque hostium sagacitate, vigilantia, constantiaque eludebat. Ille nihil neque remissum apud suos, neque tutum apud hostes patiebatur; operibus opera, cuniculis cuniculos, armis arma opponebat: inter haec saepe eruptionibus pugnatum, adeo nonnunquam ferociter, ut haud pauciores, quam iusta pugna cadere solent, tumultuariis istis certaminibus desiderarentur. Inter quae, Romanis muros suffodientibus, quo subrutis fundamentis conciderent, Himilco ex adverso cuniculos agi iussit, ubi Romanos terram egerere animadverterat. His deinde protinus apertis armatos immisit, qui nudos et operi intentos subito aggressi, multos interemerunt; neque pauciores, dum opem suis laturi ad muros accurrunt, sarmentis in fossam coniectis, deinde incensis, concremarunt.

V. Gliscebat tamen in animis obsessorum pavor atque consternatio, qua abusi duces quidam mercenariorum, *stipendia sibi non ex fide soluta* praetexentes, de prodenda Romanis urbe consilia inierunt:

§. 4. Zonar. — Diod. — Polyb.

minime dubitantes, quin suos quisque milites facile illecturus esset ad probanda, quae agerentur. Itaque nocte quadam clam ex oppido ad castra Romanorum elapsi, statum urbis obsessae, et quid ipsi pararent, exposuerunt. Agebat tum inter mercenarios, qui Lilybaei erant, Alexon quidam, Achaeus genere, vir neque militarium artium rudis, et eximius fide. Is, animadverso proditorum consilio, rem ad Himilconem continuo defert. Himilco, ut in magno et instanti metu nihil cunctatus, duces mercenariorum, quot eorum adhuc Lilybaei erant, convocat: quid a quibus tentetur exponit, eosque graviter incusat: hortatur praesentes, *ne temeritatis et perfidiae alienae participes esse velint: in fide perseverantibus integra apud Carthaginienses omnia, stipendium certum, praemia magna fore: proditionis infami crimine se commaculantes, et diis et hominibus adversis acturos esse.* Simul pecuniae quantum cogere istam inter trepidationem potuerat, dividit: *de gregariorum stipendiis, ut quam maturrime solvantur, sibi curae futurum esse* spondet.

VI. Magna vis orationis est in tempore adhibitae, praesertim si gravitate morum fides sermoni concilietur: assensi certe sunt universi, operamque suam ad continendos in officio milites alacriter obtulerunt. Himilco laudatos et ampliori spe incensos *ire confestim ad suos quemque* iubet, *operamque dare, ut in fide atque potestate sint:* mittit una Hannibalem, filium eius Hannibalis qui in Sardinia perierat, et Achaeum Alexonem; illum ad Gallos, quibus ex veteri commilitio notus et acceptus erat; Alexonem ad ceteros varii generis mercenarios, omnibus ex aequo carum gratumque. Ili fidem suam interponentes, *rata fore*

§. 5. Zonar. — Polyb. I, 43.

quae Himilco promisisset, negotium adeo ex sententia perfecere, ut paulo post reversos ad moenia proditores non modo aversarentur omnes, sed etiam conviciis telisque ultro arcerent.

VII. Et hi quidem ad consules re infecta regressi, muneribus tamen quibusdam et agris in Sicilia donati sunt. Ceterum Poenorum res improviso malo prope desperationem adductas, eo tempore fides Alexonis sustentavit: qui prius servatis itidem Agrigentinis, quibus simili quodam scelere mercenarii Syracusanorum insidiati fuerant, iure suo memoriam laudemque in historia meruit. Creverunt deinde obsessis animi adventu novorum auxiliorum. Carthaginienses enim, licet ignari omnium, quae Lilybaei gesta essent, res non segnibus consiliis indigere iudicabant. Igitur Adherbali rei maritimae praefecto negotium dederant, ut classe comparata militem, annonam et pecuniam Lilybaeum introduceret. Ab hoc missus Hamilcaris filius Hannibal, ab Aegusis, quas vocant, insulis ventum opportunum nactus, recta fronte lilybaetanum portum petit, instructos in navibus habens milites, et, si quis obsisteret, vi perrupturus. Iam ab obsidionis principio portus aditum obstruxerant Romani, demissis in fundum maris cercuris quindecim quos ad hunc usum lapidibus oneraverant.

VIII. Igitur, partim hostis celeritate deprehensi, partim metuentes ne ventorum vi convulsi et ipsi in portum et intuta navigantibus loca raperentur, advenientibus hostibus occurrere neglexerunt. Et Hannibal portum tuto tenuit, copiisque (decem erant millia militum) expositis, magna cum laetitia Lilybaetanorum, in urbem acceptus est. Romani, quum

§. 7. Zonar. — Polyb. I, 45. — Oros. IV, 10. — Diod. Ecl. l. XXIV.

ingressum hostium impedire non potuissent, de cetero consultabant, quemadmodum opera sua tutarentur, quae tanta multitudine novorum militum recepta Himilconem profecto oppugnaturum esse videbant. Neque fefellit eos opinio. Poenus enim aliorum recentibus viribus, aliorum refectis adventu sociorum animis usurus, veteres novasque copias in concionem vocat; spe victoriae ac praemiorum ad faciendam eruptionem impellit; dispositisque, ut res poscebat, manipulis, sub primam lucem opera Romanorum pluribus locis aggreditur.

IX. Erant et apud hos provisa cuncta, quaque plurimum periculi metuebatur, firmae stationes oppositae: cum his itaque confestim acre certamen contrahitur: cadunt utrinque multi, quum et magna animorum contentione, et numero pugnantium non contemnendo res gereretur, haud paucioribus viginti millibus urbe egressis, et maiore aliquanto multitudine obsidentium. Quippe consules contractis ex amica Sicilia auxiliis plusquam centum millia hominum effecerant: ex quibus ad expediendos commeatus aliasque necessitates dimissis ceteris, ad obsidionem urbis millia ferme sexaginta adducta. Sed quum ex omni parte vehementer dimicaretur, maxima circa machinas erat contentio: quas alii ut corrumperent, alii ut defenderent, non magis suae quam hostis vitae parcebant. Iacebat ingens agmen occisorum in ea statione, quam tuendam ab initio ceperant: augebat clamorem proeliantium et terrificam discriminis faciem alia turba, quae facibus taedisque armata, per pericula, per caedes suas alienasque ad incendenda opera ruebat; propiusque factum est nihil, quam ut

§. 9. Diodor. Polyb. I, 45.

pervicaciae hostium miles romanus cederet, machinaeque defendi nequirent. Sed Himilco multos suorum occumbere cernens, Romanos autem de ardore propugnandi nihil remittere, signum receptui dedit, pugnaque prior excessit: neque Romani institerunt, contenti servatis operibus, quae propemodum pro amissis iam habuerant.

X. Proxima nocte Hannibal, clam hostibus, dum fessi ex proelio eius abitum observare negligunt, navibus, quibuscum venerat, Drepanum ad Adherbalem vectus est; abductis una equitibus, quos in locis impeditis ad nullam rem obsessis utiles, alibi bonam operam navare posse recte iudicaverat. Hi enim a Drepano saepe excurrentes, intuta faciebant itinera, rerumque necessariarum subvectionem difficilem, multosque pabulatorum, longius a castris vagantium, excipiebant, sociosque Romanorum omni cladium genere vexantes, consulum rationes non mediocriter conturbabant. Neque mari tutas iis res Adherbal esse patiebatur, qui modo siculis modo italicis litoribus improvisus incidens, nihil quo nocere Romanis posset, inausum intentatumque relinquebat. Ita factum, ut magna in castris nata inopia (nec enim praeter carnes pecudum quidquam ferme cibi supererat), magna pars fame, plures etiam morbis, ut solet, obortis morerentur.

XI. Hunc ad modum quum aliquot hominum millia desiderata essent, alterum ex consulibus ad comitia Romam discedere, suasque legiones deportare placuit, quo remanentibus in obsidione expeditior annonae ratio foret. Iterum deinde maiori conatu terra lapidibusque aggestis, aditum portus sepire ag-

§. 10. Diodor. — Zonar.

gressi sunt, validis trabibus decussatim compactis aggerem communientes, quae ferreis ancoris revinctae, totius operis compagem firmiore nexu continerent. Sed propter maris altitudinem, ob quam inter descendendum convellebatur quidquid iniectum erat, ingens et inutilis labor fuit: nam oborto vehementiore ventorum flatu, undisque intumescentibus, perfracta omnia ac direpta sunt. Quum tamen ipsa operis fama clausum aliquandiu portum tenuisset, anxios ea res Poenorum animos, vehementerque sollicitos habuit; neque enim ulla in promptu erat ratio, qua cognoscere statum suorum possent, neque quisquam audebat operam suam ad inspiciendas Lilybaetanorum res polliceri: donec Hannibal quidam, cognomento Rhodius, vir ex illustribus, se ingressurum urbem, et postquam omnia coram perlustrasset, ex fide renuntiaturum recipit.

XII. Ei promisso gratia primo maior apud Poenos, quam fides fuit: quippe praeter moles in mari iactas, aditum portus a romanis navibus ad ancoras stantibus custodiri sciebant. Sed ille privata, quam habebat, adornata navi, ad insularum, quae Lilybaeo praeiacent, unam, hinc deinde, quum postridie ventum ferentem nactus esset, circa quartam horam diei, palam, inspectantibus universis hostium copiis, hominibusque fiduciam stupentibus, portum invectus est. At romanus consul, ut regredientem interciperet, selectas ex omni numero naves decem per noctem instrui iubet: eas ab utroque latere portus, quam proxime ad ipsum eius ostium constituit. Hannibal celeritate navis suae confisus clara luce procedit: exspectabant eum intenti paratique Romani, simulque

§ 11. Zonar. — Diodor. — Polyb. I, 46 et 47.

conatu quanto poterant, in eum ferebantur. Sed ille velocitate tantum vincebat, ut effugisse non contentus, ultro illuderet, modo adnavigans, modo circumvectus, quasi ad pugnam hostes provocaret.

XIII. Hac audacia quum saepius uteretur, multum rebus punicis adiumenti contulit, quod et obsessorum animi nuntiis suorum mirifice recreabantur; et quae postulabat usus Carthagini mature cognosci poterant, et contumeliosa istius hominis temeritas Romanos molestia et pudore vexabat. Iuvabatur autem peritia maxime locorum, quod in palustri illa coenosaque eluvie, per quam Lilybaeum aditur, certum fidumque navibus iter accurate observaverat: quoties enim ab alto veniens in conspectu habere urbem coeperat, ita obvertebat navem, ut puppis Italiam respiceret, ex prora turris lilybaetana, quae mari imminebat, ita cerneretur, ut omnium Africam versus sitarum turrium conspectum tegeret: quae una tutissima est via pleno cursu portum petentibus nautis. Iamque plures esse coeperunt, qui audacia et felicitate Hannibalis incitati Lilybaeum commearent: donec casu quodam quadriremis celeritatis eximiae comprehenderetur.

XIV. Licet enim aliis partibus moles a Romanis iactas venti ac undae raptavissent; uno tamen loco, ubi minus profundum mare fuerat, constiterunt. Ei dorso impacta navis quum obhaesisset, capta a Romanis, optimoque milite et remigio instructa, etiam Hannibali exitium attulit. Quippe noctu forte ingressus urbem, quum in reditu palam solvisset, quadriremenque istam ad omnes suae navis motus similiter occurrentem videret, animadverso statim periculo fugere,

§ 14. Diodor. XXIV, 1.

et quum hoc frustra esset, repugnare conatus, in validiorum potestatem venit. Romani hac quoque nave potiti, parique modo ad observandum portus aditum usi, ne quae deinceps naves Lilybaeum penetrare possent, facile prohibuerunt. Acrior inde vis obsidentium esse coepit: adortique munimenta Romani, quae mari vicina erant, omne defensorum agmen ad tuenda loca, quae oppugnabantur, pertraxere. Sic via facta reliquis copiis, quae ex diversa parte occasioni huic insidiabantur, ut murum exteriorem caperent; quamquam id frustra fuit: quippe dux poenus cum delectis suorum tempestive accurrens, multa cum caede tenentes locum Romanos reiecit.

XV. Alia deinde maior fortuna spem obsessis universae victoriae dedit. Forte ventorum ingens vis exorta fuerat, adeo veluti data opera Romanorum incumbens machinis, ut et vineas quateret, et ipsas turres in capitibus earum structas convelleret. Non fefellit ea res oppidanos, deorumque munere oblatam sibi opportunitatem credidere, qua toties frustra tentatis operibus ignem iniicerent. Itaque tripartito agmine erumpunt, faces, et quae alendo igni paraverant, immittunt; eratque per se facilis ad concipiendam flammam materia machinarum, quam diu ante caesam sol et aestus arefecerant. Neque segniter ad opem ferendam concurrerant Romani: sed impar certamen erat, quum alii machinis iam incensis ad tela certius validiusque coniicienda luce ignium et tempestatis impetu iuvarentur; aliis haud minus ab his causis impedimenti periculique, quam ab hostili ferro, esset: quippe flatus vehemens et Romanis prorsus adversus, fumum, favillam, flammas in ora oculosque

§. 15. Polyb. I, 48.

hominum pervolvebat; telaque ab hostibus missa maiori violentia deferebat in obnoxios, quum interim Romanorum ictus incerti et invalidi, nec dirigi per caliginem possent, et vehementia reflantis venti frangerentur.

XVI. Ita factum, ut omnes Romanorum vineae, petrariae, arietes, et quidquid operum vel agendis cuniculis, vel verberando muro paratum fuerat, eodem incendio absumerentur. Tum vero spes omnis potiundi per vim Lilybaei excidit; desertaque obsidio foret, ni Hiero, magna iterum frumenti copia submissa, uti maneretur evicisset. Ita omisso oppugnandi consilio, castrisque ex omni parte communitis, tempori et casui rem permittere decreverunt. Obsessi quoque refecta murorum parte, quae ceciderat, maiores in posterum ad tolerandam obsidionem animos habuerunt. Haec nequaquam laetis aut securis animis Romae audita; neque tamen dubitabatur, quin bello accepta detrimenta bello sarcienda essent; adeoque haec sententia penitus infixa mentibus fuit, ut quidam senator in ipsa curia occisus esse memoretur, quod verba de pace fecisset. Magni deinde apparatus facti, inter quos remigum (nam huius generis iactura ingens facta erat) millia decem ex novo delectu in Siciliam missa.

XVII. Consules iam erant P. Clodius Ap. F. C. N. Pulcher, L. Iunius C. F. C. N. Pullus. Clodium illum nepotem Caeci fuisse, falso a quibusdam traditum est. Is quum in Siciliam venisset, accepto qui ad Lilybaeum erat exercitu, milites in concionem convocat, prioris anni consules acriter reprehendit, *quod per ignaviam et delicias, obsessis quam obsiden-*

§. 16. Dio 'or — Polyb. — Zonar.

tibus similiores tempus ad Lilybaeum sine ullo profectu, nec sine magna Romani nominis ignominia damnoque trivissent. Erat enim vir asper et acerbus, et qui violentia ingenii, fastuque ob nobilitatem suam prolaberetur ad facta dictaque vix sanae mentis homini convenientia. Idem in puniendo saevus et immitis nullum delictum venia, levissimum quodque nimia severitate prosequebatur; quum interim ipse in rebus maximis, non misere tantum, sed etiam prorsus amenter impingeret. Nam et consilium priorum ducum, quod acerbe vituperaverat, imitatus est, ut ad portum obstruendum moles in mare iaceret; et quod capitalioris amentiae fuit, temere Drepanum aggressus, non minus sua imprudentia, quam Adherbalis virtute, florentissimam classem perdidit.

XVIII. Persuaserat sibi ceterisque, hostem ignarum supplementi, quod romana classis accepisset, imparatum Drepani deprehendi posse; nihil enim crediturum minus, quam audaciam et vires Romanis esse ultro hostem mari lacessendi. Sic delectis navibus optimis ducentis et viginti, impositoque remige, et fortissimo quoque ex legionibus, nam ut ad certam praedam, minimeque longum laborem (Drepanum enim Lilybaeo abest millia passuum non amplius quindecim) certatim sese offerebant; circa tertiam vigiliam silentio solvit, cursu per noctem prospero, et hostes fallente. Lux orta, primis iam navibus a Drepano haud procul conspectis, ad miraculum insolitae rei excivit Adherbalem, neque dubitare poterat, quin hostis adesset. Duarum rerum erat proposita optio,

§. 17. Plinius, XV, 1. — Diodorus apud Valesium, lib. XXIV.

§. 18. Polybius, I, 46 et 49. — Diodorus, Ecl. l. XXIV, 1. — Eutropius. — Orosius.

ut aut confestim proelio congrederetur, aut aditu hosti concesso, cingi se obsiderique sineret; quod postremum, quum haud minus flagitii quam molestiae discriminisque plenum videretur, aversatus, socios navales subito in litore coëgit: mercenarios autem milites voce praeconis in concionem advocatos brevi sed efficaci oratione monuit, quanta spes esset proelium prompte capessentibus; quantus, si illud refugissent, ex obsidione metus.

XIX. Alacriter succlamantibus omnibus, Adherbal collaudatos naves sine mora conscendere iubet, praetoriamque (hac ipse vehebatur) oculis et remigio sequi. Haec ubi praecepta dedit, primus ipse altum petit, sub ipsas portui impendentes petras egressus, quum eodem tempore ex adverso latere romanae naves portum intrarent. P. Clodius, non uti speraverat territo hoste proeliumque detrectante, sed ad defensionem sui strenue converso, perturbatus ipse, naves suas propere revocat, in aperto mari structurus aciem. Sed illae nullo ordine, ut unaquaeque praecurrerat, aliae intra portum iam penetraverant, aliae petebant aditum, quaedam in ipsis faucibus versabantur: inde factum, ut dum magno nisu retrocedere omnes tendunt, aliae in alias incurrentes turbarent mutuo, remosque invicem detergerent; donec ut potuerunt evolutae portuque egressae, quoniam spatium temporis nullum supererat, continuo iuxta litus ipsum in ordinem aciei adstitere.

XX. Ipse consul, qui prius agmen coëgerat, tum converso cursu ante omnes evectus sinistro classis suae lateri se applicuit. At Poenus interea laevum hostilis aciei cornu praetervectus, cum navibus rostratis quinque, tot enim secum habebat, Romanis obvertere frontem coepit, altum patensque mare a

tergo habens: simul alios suorum, ut quisque advenerat, adiungere se iusto intervallo prioribus navibus iubet, et postquam omnes eadem serie directae sunt, servatis ordinibus in hostem movet. Iamque sublatum utrinque ex praetoria pugnae signum erat, quum omni ex parte acriter concurritur, pari primo spe, sed subinde meliore Carthaginiensium fortuna. Quamquam enim numero navium vincebantur, armatis tantum nonaginta, longe tamen rebus aliis superiores erant; nam et navibus melioribus, exercitatissimo remige utebantur: locum autem pugnae sortiti erant commodissimum, ut quoties urgerentur liberum in mare receptum haberent, velocitate sua ex facili vel elusuri hostem instantem, vel etiam si longius prosequeretur, circumventuri. Romanis contra ad litus appressis in arcto omnia; non procurrere libero impetu, non inhibere tuto poterant; sed quoties urgente hoste retrocedebant, aut puppe in sabulo desidente haerebant, aut impacti litoribus periclitabantur.

XXI. Ita quum neque perrumpere hostium ordinem, et rursus a tergo invadere possent, ob tarditatem navium, remigumque imperitiam; neque ob angustias locorum, intra quae conclusi erant, laborantibus suis opem a puppi ferre, impune a Carthaginiensibus vexabantur. Ad has difficultates accesserat et alia desperationis ex religione causa; iraque deorum se premi rebantur ob temeritatem consulis, qui contra auspicia pugnare sustinuisset, ad neglectum religionum etiam contumelia addita. Pullos enim, quo-

§. 20. Diodor. XXIV, 1. — Polyb. I, 51.

§. 21. Eutrop. lib. II. — Cic. de Nat. Deor. II, 3. — Flor. II, 2. — Val. Max. I, 4, 5. — Suet. Tib. cap. 2. — Front. Strat. II, 13. — Polyb. lib. I, cap. 51.

niam non pascebantur, in mari praecipitari iusserat, *ut biberent, quando esse nollent*: ea res, tanquam invitis iratisque diis proeliantes, ad omnia segniores timidioresque fecerat. Sed ipsi cladis auctori, quum cetera perdidisset, ad se conservandum, nec ingenium, nec audacia defuit. Quippe quum naves suas passim deprimi capique videret, assumptis triginta, quae proximae constiterant, inter litus et hostilem classem elapsus est; et quo tutior ad lilybaetanum exercitum receptus foret (praeternaviganda enim Poenorum erant praesidia), naves in speciem victricium ornari iussit.

XXII. Ita Poenis victoriam penes consulem fuisse, reliquasque naves eius mox sequuturas putantibus, non modo tutus ei reditus, sed etiam hostibus terribilis, Lilybaeum fuit: relictas a consule naves tres et nonaginta cepit hostis una cum propugnatoribus et remige, praeter eos qui navibus magna vi in litus impactis, eiecerunt se in terram, fugeruntque. Sed et in ipso proelio magnus navium numerus depressus est: nam plures ducentis Lilybaeo P. Clodius advexerat. Tanta victoria minimo impendio Carthaginiensibus stetit: *non modo navem, sed ne hominum quidem ullum interiisse, vulneratos oppido paucos*, traditur; quum *de romana classe octo millia hominum caesa, capta millia viginti* referantur. Sub idem tempus etiam a Panormo naves frumento onustas rapuere Poeni, Drepanumque avexere, et vicissim ex agro drepanitano commeatus Lilybaeum importantes, omni genere bonorum obsessos large refecerunt.

XXIII. Neque hic substitit eius anni fortuna, quin alio quoque magno incommodo mactaret Romanos,

§. 22. Eutrop. lib. II. — Diodor. XXIV, 1. — Oros. lib. IV, cap. 10.

nec possessione modo maris, sed etiam spe potiundi depelleret. Alter enim consul L. Iunius, cum onerariis multis, quibus annonam ad exercitum deferret, rostratisque sexaginta ex Italia profectus, ubi Messanam appulit, obviam aliarum navium multitudinem habuit, quae tum ab exercitu, tum aliis Siciliae partibus eo convenerant. His assumptis, et classe facta navium longarum CXX, onerariarum prope DCCC, Syracusas provehitur. Quo postquam venit, quaestoribus partem navium Lilybaeum ducendam tradit: ipse substitit Syracusis, exspectans eos, qui Messana proficiscentem consequi non potuerant, simul annonam cogens, quam ex locis mediterraneis socii subvehebant. Interim Adherbal missis Carthaginem navibus, hominibusque captivis, fortuna gloriaque ad res gerendas incitante, Carthaloni, qui suas septuaginta naves cum totidem ferme onerariis ex Africa adduxerat, triginta alias addidit, misitque hominem ad naves Romanorum, quae in portu ad Lilybaeum stabant, abstrahendas, aut corrumpendas.

XXIV. Ille sub primam lucem magno terrore invectus, quum aliis navium manus, aliis ignem iniiceret, et in Romanos ad defensionem navium accurrentes, praefectus urbis Himilco mercenarios eruptionem facere iussisset, magna in castris trepidatio fuit: ad extremum Carthalo confractis non ita multis, abreptis quinque, Heracleam versus cursum direxit. Iis locis excubanti, ne quis Romanorum impune Lilybaeum navigaret, nuntiatur, navium omnis generis classem haud poenitendam adventare. Iam ille praefectos alios ad se pertrahendo naves bonas ad centum

§. 23. Polyb. I, 52. — Diodor.
§. 24. Polyb. — Diod.

viginti effecerat: confisus igitur viribus, et superiore victoria, confestim egreditur portu, venientibusque occurrit. Iuxta Geloum litus in conspectum classes venere: sed romani quaestores impar certamen veriti, ad Phintiadem, quod in amicitia Romanorum erat oppidum, deflexerunt. Portus ad Phintiadem nullus est: tantum procurrentes in mare petrae stationem navibus haud usquequaque incommodam praebent.

XXV. Hic exscensione facta Romani hostium adventum instructi exspectabant, catapultis atque ballistis ex oppido advectis, et pro litore ad tutelam navium dispositis. Carthaginiensibus initio consilium fuerat obsidendi hostem, quem putabant metu perculsum statim refugiturum in oppidum esse, navesque ad praedam relicturum. Sed ubi Romanis graviter se defendentibus, certamen periculi plenum experiebantur, praetereaque loco multa habenti incommoda parum fidebant, destiterunt; paucisque navibus ex earum numero, quae commeatum vehebant, abductis, ad Halycum fluvium, qui haud procul inde aberat, discesserunt: ibi dum saucios reficiunt, hostium abitum ex commodo suo observaturi. Alii scriptores, credo Philinum, sequuti, *haudquaquam levi damno defunctos esse Romanos*, volunt*: sed primo statim aspectu hostium perculsos quaestores, dum Phintiadem cursu petunt, onerarias naves, aliasque praeter bellicas, deseruisse: in ipso vero proelio rotunda Romanorum navigia quinquaginta, longas vero naves sexaginta depressas, tredecim ita percussas quassatasque, ut deinceps usui esse nequiverint.*

XXVI. Non longo post tempore, Poenis adhuc stationem ad Halycum amnem habentibus, L. Iunius cos,

§. 25. Diod. — Polyb. I, 53.

rebus, quarum gratia Syracusis substiterat, perfectis, praeter Pachynum promontorium, vela Lilybaeum versus faciens, a speculatoribus Carthalonis conspectus est. Carthalo, re nuntiata, quanta potest celeritate obviam consuli proficiscitur, ignaro eorum, quae ad Phintiadem gesta essent: quo longissime a quaestorum classe cum illo dimicaret, neque iuvari ille facile a suis posset. Consul eminus visa Poenorum classe, quum neque confligere auderet, neque hostem instantem effugere posset, iuxta Camarinam in locum asperum et importuosum naves adigit; metum hunc vincente alio maiore metu, ne aliter universus exercitus in potestatem hostium deveniret. Carthalo eadem loca intrare non ausus, ad promontorium quoddam stationi locum capit, ita situm, ut inde pariter in utramque Romanorum classem intentus esse posset.

XXVII. Neque multo post ventis violenter flantibus, quum ingentis tempestatis signa Carthaginiensium gubernatores rerum istarum periti vidissent, Carthaloni persuaserunt, uti relicta, quam ceperat, statione, Pachynum flecteret; ita nec sine magno labore vim tempestatis punica classis effugit: at Romanorum utraque classis inter saxa cautesque deprehensa funditus interiit, uti ne tabula quidem ulla ullius usus ex naufragio reliqua fuisse credatur; duabus exceptis navibus, quibus postea consul, reliquos ex ea clade milites remigesque secum ducens, Lilybaeum pervenit. Hoc naufragio naves, quae annonam portabant, omnes, longas supra centum periisse traditum: exercitus tamen servata pars est, multis in vicina litora enatantibus eiectisve. At senatus, qui paulo ante P. Clodium

§. 26. Polyb. — Diodor.
§. 27. Oros. IV, 10. — Polyb. — Diodor. — Eutrop. lib. II. — Liv. Epit. XIX.

consulem ob rem male gestam ex Sicilia revocaverat, quum insuper tristis de iuniana clade nuntius advenisset, in classe quidem spem habere desiit: ceterum ab bellum terrestri marte prosequendum, animum consiliumque strenue advertit.

XXVIII. Et Lilybaei quidem obsidionem solvi non est visum: sed datum idoneis hominibus negotium, ut necessaria exercitui iusto tempore subveherentur. Spem faciebat, quod uti mari Poenus, ita Romanus terra plus poterat, totamque ferme Siciliam ditione aut foederibus complectebatur. Sed neque consules eius anni placebant: neque consulari imperio, quod isti contemptu religionum profanassent (nam et L. Iunius contra auspicia navigasse dicebatur) res putabatur feliciter geri posse. Igitur ad rem novam et inusitatam ventum, uti dictator diceretur, qui in Siciliam iret; quum ad eam diem extra Italiam nemo ea potestate praeditus exercitum duxisset. Mira eo tempore et prope incredibilis P. Clodii consulis insolentia fuit: iussus a senatu dictatorem dicere, tanquam parum in patriam deliquisset tantae cladis auctor, nisi dignitatem etiam imperii contumelia et derisu macularet, M. Claudium Glyciam dixit, scribam aut viatorem suum.

XXIX. Tum vero coorta merito in eum indignatione omnium, coactus abdicare, ac in populi iudicium adductus est. Condemnatum auctores, quos Cicero vidit, retulere; sed apud alios annotatum est, *illum haud dubia iam populi voluntate, casu ereptum esse imminenti damnationi, quum subito coortus imber comitia diremisset: tum enim velut quaestionem inter-*

§. 28. Polyb. I, 54. — Cic. de Nat. Deor. II, 3. — Liv. Epit. XIX. — Suet. Tib. I, 2. — Fasti Capitol.

pellentibus diis, aliam deinceps institui non placuisse. Ceterum Glycias, quod ultimae sortis hominem in maximo imperio conspici pudor civitatis non ferebat, coactus abdicare, ludos tamen postea praetextatus spectavit. In eius locum dictator creatus est A. Atilius A. F. C. N. Calatinus, dixitque magistrum equitum L. Caecilium L. F. C. N. Metellum, qui de Poenis triumphaverat. Hi profecti quidem sunt in Siciliam, sed rem memorabilem nullam gesserunt. Interea L. Iunius anxius rerum suarum, et naufragii culpam egregio facinore abolere studens, quum in omnes occasiones intentus esset, Erycis occupandi viam, proditione nocturna quorumdam, quos donis et promissis suos fecerat, invenit.

XXX. Eryx mons est Siciliae post Aetnam editissimus, in ea parte insulae, quae Italiam respicit, medio ferme inter Drepana et Panormum situ: sed ab illa parte asperior. In vertice planiciem habet cum templo Veneris, quam ex loco *Erycinam* vocant, longe omnium, quae in Sicilia sunt, opulentissimo. Sub ipsum deinde cacumen, in medio montis urbs est cognominis, accessu valde difficili, qui a radicibus montis per longas et angustas semitas, non citra laborem expeditur. Igitur L. Iunius, loci natura perspecta, tum in summo montis iugo, tum in faucibus, quae Drepana spectant, praesidia constituit, tutus loco, et si incesseretur, vim hostium levi negotio propulsaturus. Sed et Aegithallum muro cinxit, firmavitque praesidiaria manu militum octingentorum. Ceterum Carthalo noctu expositis ibi copiis castellum

§. 29. Polyb. I, 52 et 55. — Cic. de Nat. Deor. et de Divinat. — Valer. Maxim. VIII, 1, 4. — Fasti Capitol. — Plin. VII, 43. — Dio, lib. XXXVI, in Orat. Catuli. — Zonar. — Diod.

§. 30. Diod. — Polyb.

expugnavit: praesidiarii partim occisi captive; partim ad Erycem perfugerunt.

XXXI. Cetera de L. Iunii rebus incerta sunt apud scriptores: quidam enim *a Carthalone captum Aegithalli;* alii, *metu accusationis ob classem amissam sibi necem conscivisse*, prodiderunt. Neque minus de secularibus ludis ambigitur, tumne potius tertium celebrati fuerint, an quartodecimo post anno, P. Cornelio Lentulo, C. Licinio Varro consulibus. Credibilius tamen arbitror, hoc anno factos, incitante etiam ex tot cladibus metu, et spe meliorum temporum, si religiones diligentius colerentur. Fertilis hic annus fuit, oleique librae duodenae singulis assibus veniere. Interea quum dictaturae vel tempus effluxisset, vel abdicata per Calatinum potestas esset, magistratum inierunt C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius Q. F. Cn. N. Geminus, iterum uterque consules. Hi res in Sicilia satis prospere gesserunt, citra tamen magnae aut victoriae, aut utilitatis gloriam. Coërcuerunt sane Poenos Lilybaeum et Drepanum tenentes, ne tam aut frequenter, aut late auderent excurrere; et quae in locis a mari remotioribus praesidia habuerant, receperunt.

XXXII. Adversus hos Carthalo quum multa conatus frustra esset, consilium italicae orae vastandae cepit, ut hoc tumultu consules a rebus siculis distraheret; aut si auxilio venire suis neglexissent, occasione temporum ad populandos agros, urbesque capiendas uteretur. Ceterum ne hic quidem fortuna coeptis adfuit: missus enim ad prohibendas sociorum iniurias cum urbano milite praetor, de successu con-

§. 31. Cic. de Nat. Deor. II, 3. — Zonar. — Liv. — Val. Antias apud Cens. de Die natali, c. 17. — Aug. de Civ. Dei, III, 18. — Plin. XV, 1. — Fasti Capitol.

silii suî desperantem redire in Siciliam compulit. Vbi quum mercenarius miles seditionem excitasset, quod stipendia non solvebantur; multos ex eo numero in desertis insulis exposuit, multos ad poenam remisit Carthaginem: quam rem aegre ferentibus reliquis, adeo sunt exasperati animi, ut manifesta defectio omnium, et ex eo novi belli materia timeretur. Sed in tempore Hamilcar, successor Carthaloni datus, advenit: tumultuantesque noctu adortus, alios occidit, alios demersit mari: ceteros veniam petentes, in gratiam concordiamque recepit. Hic est ille Barcae cognomento notus Hamilcar, quo meliorem ducem Carthago non habuit, futurus incomparabilis, nisi Hannibalem genuisset.

XXXIII. Ex eo tempore durius Romanis bellum fieri coepit. Statim enim sedato mercenariorum motu, cum classe ad Italiam devastandam profectus Hamilcar, Locrensium et Bruttiorum agros late populatus est. At Romani, quum Hieronis syracusani regis in eos constans fides et magna exstarent merita, remisso tributo annuo, quod priori foedere pepigerant, perpetuam cum eo societatem amicitiamque sanciverunt. Interim Hamilcar ex Italia reversus in finibus panormitanis exscensione facta, inter Panormum et Erycem castris locum cepit natura munitissimum. Epiercte vocatur mons omni ex parte abruptus, qui ex circumfusa regione in magnam altitudinem se erigit, non tenui fastigio, sed spatium centum plus minus stadiorum complexo: quae tota regio pecori alendo frugibusque serendis aptissima est, ut quae marinis flatibus opportune adversa, pestiferis animalibus

§. 32. Diodor. lib. XXIII et XXIV, apud Vales. — Oros. IV, 10. — Polyb. I, 56.

§. 33. Appian. apud Vales. — Polyb. — Barclay, l. II.

omnibus vacat. Ibidem verruca quaedam assurgit, quae et arcis vicem et speculae in circumiectos campos obtinere queat.

XXXIV. Adiacet portus perquam aptus Drepano aut Lilybaeo Italiam petituris, cum aqua dulci copiosa. Tribus omnino viis iste mons adiri potest: a terra duo sunt aditus, unus a mari, sed omnes impediti et perdifficiles. Hic castra locavit Hamilcar, audaci plane consilio, quum urbem sociam habens omnino nullam in medios hostes se demitteret: sed munitione loci suaque virtute et peritia rei militaris confisus, plurimum negotii Romanis exhibuit, Carthaginiensiumque res valde confirmavit, quae iam etiam domi satis prospere ire coeperant: namque Poenorum alius dux Hanno, cui cum Hamilcare virtutis erat aemulatio, gloriae parandae causa, simul ut militem citra sumptum civitatis ex hostico aleret, belloque exerceret, Libyae parti, quae circa Hecatonpylon est, arma intulerat; et urbe potitus, obsidum tria millia Carthaginem deduxerat. Neque tamen usquequaque res eis laetae eo tempore fuere. Quippe L. Caecilio L. F. C. N. Metello secundum, Num. Fabio M. F. M. N. Buteone coss. privatorum opibus parata classis Africam vastavit.

XXXV. Quamquam enim senatus iterum abstinere mari decreverat, civibus tamen id postulantibus navigandi potestatem fecit, ea conditione, ut naves ex publico acceptas restituerent; praedam servarent sibi. Sic facta classis non contemnenda, litoribus africanis multum terroris damnique intulit: sed et Hipponem regium urbem non e vilissimis adorti, naves Hippo-

§. 34. Polyb. I, 73. — Diodor. apud Vales. lib. XXIV.
§. 35. Polyb. — Diodor. lib. XXIV. — Zonar.

pensium et aedificia multa igne consumpserunt. Regressuri deinde, quum exitum portus catenis clausum reperissent, ex magno periculo salutem sibi arte et consilio pepererunt. Incitatis enim navibus, quum prorae catenam prope iam contingerent, universi in puppes navium recesserunt: sic levatae onere prorae catenas facile superarunt: hoc facto contulerunt se omnes in proras, hisque depressis effecerunt, ut puppes itidem supra catenas lapsae, liberi cursus facultatem periclitantibus redderent. Sic ingenti metu liberati, paulo post apud Panormum cum punicis navibus prosperam pugnam fecere.

XXXVI. Consules autem romani, divisis belli muniis, L. Metellus Lilybaeum, Num. Fabius Drepanum obsidebant. Adiacet Drepano austrum versus insula, sive scopulus verius est, quem Peliadem insulam Graeci, nos Columbariam appellamus. Hanc occiso praesidio punico per suos milites noctu consul occupavit. Neque distulit Hamilcar, qui ad defendendum Drepanum accurrerat, orta luce ad locum recuperandum egredi. Quo animadverso consul, quum suis opem ferre non posset, tota vi Drepanum oppugnare instituit. Sic retracto Hamilcare, tenuit insulam, eaque deinceps ad obsessos acrius infestandos usus est. Iactis enim molibus continenti eam annexuit; et quoniam illa parte infirmiora urbis erant moenia, operibus excitatis oppugnationem inde est orsus.

XXXVII. Sed pugnas Hamilcari cum his et sequentium annorum consulibus pugnatas, neque ob frequentiam posse describi, neque ob similitudinem casuum debere Polybius censuit: quum triennio fere continuo Epierctae castra habens cum romanis du-

§. 36. Cluv. Sic. Ant. II, 1. — Zonar.

ribus, maxime postquam illi castris ante Panormum locatis, vix quinque stadiorum intervallum inter se et hostem reliquissent, propemodum quotidiana proelia fecerit: neque enim aut quietae res esse poterant, quum collata castris castra essent; neque rursum ad universae dimicationis discrimen ventum est: multa enim prohibebant: praecipue quod pari copiarum firmitudine, locorumque munitionibus, etiam qui in proelio inferiores fuerant, vicinitate castrorum protegerentur. Ita fiebat, ut inter pugnandum semper aliqui caderent: acie semel inclinata, tutus ad munimenta receptus esset. Ceterum eodem anno, quo Drepana obsessa sunt, non sicula modo, sed etiam italica litora Carthaginiensium classes infestarunt: et ipse Hamilcar, depraedando quidquid adiri poterat, maritimam Italiae oram ad cumanos usque fines pervastavit.

XXXVIII. His incursionibus, et siculis pugnis quum multi romanorum civium in servitute apud hostes essent, duces romani cum poenis pacti sunt, ut captivi permutarentur: utra pars plures accepisset, argenti pondo bina et selibras in capita daret. Plures quum recepissent Poeni, quam reddidissent, pecuniam ex pacto pependerunt. Duas hoc anno colonias in Italia deductas invenio, Aesulum et Alsium. Lustrum item Romae conditum duodequadragesimum, ab A. Atilio A. F. C. N. Calatino, A. Manlio T. F. T. N. Attico, censoribus. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia ducenta viginti duo; quum superiore lustro paulo minus trecenta millia censa fuissent: tantam civium multitudinem eo tem-

§. 37. Zonar. — Polyb. I, 56 et 57.
§. 38. Zon. — Liv. XXII, 23. — Ei. Ep. XIX. — Vell. I, 14. — Fasti Cap.

pore bellum et naufragia consumpserunt. Nec ideo segnius suppleti exercitus siculi, M. Otacilio C. F. M. N. Crasso iterum, M. Fabio C. F. M. N. Licino consulibus deducentibus.

XXXIX. Hi laboriosam quidem et exercitam militiam habuere; verumtamen, quia locorum, quae praeceperat, opportunitatibus emovere Hamilcarem nequiverant, nihil memoria dignum gessere: quod sequentibus etiam aliquot romanis consulibus accidit, ob idem incommodum: et quia repentini duces adversus perpetuum veteremque delecti, plus propemodum temporis in apparatibus, et locorum situ, militum voluntate statuque belli cognoscendo consumere cogebantur, quam ad res gerendas superabat. Quo etiam consilio factum videtur illo anno, ut quum instaret comitiorum tempus, dictatorem potius dici placeret, quam consulum alterutrum ex Sicilia evocari. Dictus est Ti. Coruncanius Ti. F. Ti. N. comitiorum habendorum causa: is magistrum equitum M. Fulvium Q. F. M. N. Flaccum dixit. Interea duo tribuni plebis C. Fundanius et Ti. Sempronius Claudiae, Appii Caeci filiae, diem ad populum dixerunt, quod a ludis rediens, quum turba premeretur, in conferta multitudine aegre procedente carpento, vocem miserat impii voti, *utinam frater meus reviviscerel, iterumque classem duceret!*

XL. Nulla fere nobilis Romae domus erat, quin claudiam gentem propinqua cognatione aut affinitate contingeret. Itaque non deerant, qui ream tuerentur, *claritatem familiae, patris Appii merita, fragilitatem sexus* obtendentes: *inauditum esse, feminas ad iudicium populi vocari: neque satis gravem causam*, *cur a*

§ 39. Zon. — Agell. X, 6. — Liv. Ep. XIX. — Suet. Tib. I, 2.

Claudia mos novus inciperet, quae nullo aut consilio aut facto maiestate populi romani deminuta, tantum intra verba peccavisset. Adversum quae duo tribuni plebis ita disseruere : « Quam impiam, quamque detestabilem vocem Claudia iecerit, non ignoratis, » Quirites : neque enim testimoniis opus est, confitente rea : neque etiam illa negare, si vellet, posset ; quod palam in publico, non Iovem, quum sub dio haec diceret, non multitudinem ipsam civium, » quam incusabat, reverita, effudit. Quorsum igitur, » quum de crimine constet, de poena dubitâmus? » parumne diligenter legibus cautum est? an nos » verba legum numerantes, mentem earum circumveniri patimur? Feminam hoc iudicio peti novum » esse contendunt : esto : novum enim etiam est, feminam hoc pacto delinquere ; necdum enim ullam » tanta improbitate mulierem urbs nostra tulerat.

XLI. « Atque utinam ne nunc quidem novum » exemplum statui opus esset ! mallemus profecto » nullis delictis quietam ac veluti conditam legum » aciem pati, quam adversus nocentes, utili quidem, » sed tamen acerbo rigore distringere. Ceterum civitati stare volenti necessaria legum est custodia : » quas utique minime deberent subvertere, qui reipublicae nostrae principes et columina haberi volunt. Quos profecto iuris omnis peritissimos latere » non potest, quum pluribus in legibus nulla sit expressa mulierum mentio, verbo *si quis*, et similibus, non minus illum sexum, quam masculinum » contineri. Quid igitur mirum, si leges, quae de » maiestate latae sunt, ad utrumvis sexum pertinere

§. 40. Valer. Maxim. VIII, 1. — Liv. Epit. — Sueton. L. XXIX ; ff. de Leg. lib. I, tit. 3.

§. 41. L. I, ff. de V. S. lib. L, tit. 16.

» credimus, quum exemplo sit isthaec Claudia, ab » utrovis in eas peccari posse? Sed elevant illi rem, » parvumque videri delictum volunt, quod ultra » verba non processisset. Hoc enim restabat, ut co- » natum, studium, facta coniungeret, cum Poenis » consilia sociaret, centuriaret homines, armaret » servitia, occuparet Capitolium, et pestem, quam » civibus verbo voverat, opere quoque ipso et manu » inferret?

XLII. » Atqui legibus profecto non facta magis, quam » consilium et animus patrantis puniuntur: neque » enim si quid furiosus aut infans nocuit, iure ad- » versus eum prodita est actio: animi vero cuiusque » multis in causis non minus certa ex verbis, quam » ex operibus, indicia petuntur. Quae sic optat, quid » faceret, si facere quod optet, in eius manu esset? » Quod si aliorum quoque hominum iudicia non con- » temnimus (cur autem contemnamus?) etiam alibi » pro scelere habitum vindicatumque est impium votum. » Athenis, quae Greciae civitas prae ceteris sapientiae » laudibus clara habetur, damnatus est, qui magnum » lucrum optaverat, quum necessaria funeribus cu- » randis venderet, quod consequi posse non videba- » tur, nisi multi mortales interissent. Et tamen illis » in verbis locum habere poterat mitior interpretatio: » haec non ambigue neque perplexe, exitium civibus, » cladem exercitui, calamitatem reipublicae optavit. » Vtinam frater meus revivisceret! votum improbum, » etiamsi fratris causa sic optavisset.

XLIII. » Cur enim illi reddenda vita esset, cuius » opera tot civium millibus erepta est? qui rempu- » blicam non minus per superbiam despexit, quam

§. 42. Senec. de Benef. VI, 38.

» per temeritatem afflixerat? qui praedamnatus omnium hominum sententiis, non infamiam eius iudicii, sed poenam casu effugit? Hunc tu, si saperes, optares reviviscere? cuius si memoriam eodem tumulo potuisset obruere, quo cineres teguntur, nihil antiquius habere debuisset. Quemadmodum enim fratrum egregiorum fama aliae matronae non inepte gloriantur; ita tibi hic pudori esset, si quidquam apud te pudoris remaneret. Sed ignoscamus feminae nobili, si fratrem stulte fortassis, sed tamen pie desideravit: immo absolvite eam, si tam insolens ineptumque votum, quam causa optandi abominabilis fuit. Cur enim voluisti fratrem reviviscere? ut aspectus propinqui hominis te recrearet? ut opera eius utilitati, auctoritas praesidio, honores ornamento essent? nihil horum: quid igitur? ut iterum classem duceret. Hoc enim erat, o scelestissimum caput, cur, quantum in te fuit, suscitare mortuos, naturam in ordinem cogere, inferorum refringere claustra cupivisti, ut reperires, per quem periremus.

XLIV. » Haec est, Quirites, cuius misereri vos iubent, qui, dum bonos se propinquos probant, vix satis cavent, ne mali cives habeantur. Et tamen intercedit nemo, quin ipsorum arbitratu misereamini, si cuiusquam vestrum illa miserta est. Sin vero aliis interitum, aliis luctum et orbitatem, omnibus calamitatem, cladem, pestem imprecata est; tam inepta mansuetudine quisquam erit, ut animum tam hostilem, tam infensum, tam inhumanum ulla misericordia dignum existimet? Nuper quum lustro confecto civium numerum censores edidissent, qui gemitus hominum, quanta moestitia fuit! quamquam multa prospere per annos istos

» evenerant, vix tamen bonis viris satis salva videbatur respublica, quae minus nunc civium numeraret, quam superiore lustro habuisset. At haec illorum iactura, qui periere, nihil movetur; hoc dolet, quod aliqui superfuerunt; nimiam Romae turbam esse queritur; reviviscere optat eum ipsum, cuius maxime culpa superioris census rationes decrevere. Sed ipsa quidem mulier indigna est misericordia vestra: ceterum si quid peccavit, maioribus eius et patri condonabitis!

XLV. » Hoc igitur ius in civitate nostra statuemus, ut si quis patriae quoquo modo profuisse dicatur, eius posteri possint eandem illam patriam impune laedere? Minime profecto sic sensere maiores nostri, qui M. Manlium de saxo deiecerunt, cum Capitolium, ultimam tum spem romani generis, non pater ipsius aut avus aut progenitorum aliquis, sed ipse servavisset. Non debebat quidem adiutae reipublicae praemium uberius quaeri, quam facti conscientia: sed tamen si qua bonam ei operam Ap. Claudius praestitit, mercedem abunde recepit, locupletatus opibus, satiatus honoribus, quibus ad ultimam usque senectutem perviguit. Quamquam fortasse satius fuisset Appii et superiorum Claudiorum mentionem praetermittere, quam admonere vos iniuriarum, quas domus illa ab extrema origine minime popularis, atroces vobis saepe et acerbas intulit. Quem enim Appium vos meminisse volunt? aliumne, quam illum, qui semper commodis vestris inimico animo adversatus est; qui potius cum exercitu perire voluit, quam a plebeio consule, collega suo, servari; qui censuram ultra legitimum tempus gerere invitis ordinibus omnibus perseveravit,

XLVI. » Si iam placet, ulterius merita claudiae » gentis populo romano exprobrent, et ad decemvi- » ralia usque tempora procedant; vel ad ultimam us- » que generis istius originem: reperient profecto » potius, quomodo superbia et contumacia mulierem » istam maioribus suis similem esse ostendant, quam » ut illorum in gratiam huic parcendum esse demon- » strent. Quid igitur causae, cur haec mulier im- » pune peccare debeat, vel isti attulerunt, vel affer- » re quisquam potest? nisi forte metuitur, ne tam » salutaris exempli feminam ex civitate nostra amit- » tamus. Quod si vos etiam veremini, Quirites, re- » tinete, retinete hanc Claudiam, ut, quum matronae » nostrae dubiis reipublicae temporibus ad pulvinaria » deorum supplicatum ibunt, illarum pia vota con- » trariis votis haec moretur: ut, quum illae salutem » militibus vestris; haec exitium optet: illae incolu- » mes videre, haec audire oppressos, concisos, tru- » cidatos voveat: illae sollicitent deos, ne multi in » bello pereant; haec incuset, si multi revertantur.

XLVII. » Retinete mulierem, quae, sicut aliae ma- » tronae, clarorum virorum aemulatione liberos pro- » pinquosque solent ad virtutem, ad amorem patriae, » ad caritatem civium incendere, suos exemplo P. » Claudii pugnare temere, fugere turpiter, cives sce- » leste perdere, rempublicam contumeliose despicere » doceat: haec ab infantia meditanda proponat no- » bilibus pueris; haec imitanda adolescentibus; sic » imbuantur, quibus classes vestras, quibus exerci- » tus commissuri estis. » Talia quum ultro citroque iactata essent, missus in suffragium populus damnavit

§. 47. Agell. X, 6. — Liv. XXIV, 16. — Eiusd. Epit. XIX. — Fasti Cap. — Vell. I, 14, 8. — Flor. II, 2, 30.

ream, mulctaque ei dicta est aeris gravis quinque et viginti millia. Ex hac aliaque mulctatitia pecunia Ti. Sempronius aedilis aedem Libertatis in Aventino fecit, dedicavitque. M. deinde Fabius M. F. M. N. Buteo, C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, consulatum ineunt. Coloni tum deducti Fregellas, urbem Etruriae maritimam, ad nonum lapidem ab Alsio, colonia ante biennium deducta. Pugnatum his consulibus est navali proelio magno apud Aegimurum, neutris laeto exitu: quippe magnum et hominum et navium numerum perdidere Poeni; victrix Romanorum classis ex hoste parta ingentia spolia, vi tempestatum amisit.

XLVIII. In Sicilia pari et consilio et fortuna res gestae, quam superiore anno factum fuerat: difficili consulibus bello non magis ob asperitatem locorum, quam ob Hamilcaris ingenium, qui sicut in audaciam promptus, ita ad artes belli callidissimus erat. Quibus rebus illo tempore Romanos ita sustinuit, ut non modo loca, quae ceperat, tutaretur, hostiumque socios in Sicilia Italiaeque ora incursaret; sed etiam in alia intentus, ruentem rem punicam ubique fulciret, industrius idem, et cum animi firmitudine consilii ex tempore capiendi artifex. Itaque Lilybaetanos, qui terra maxime premebantur, inopia et metu liberare cupiens, partem classis, ut Lilybaeum petentem, in alto iussit obversari: cuius ad conspectum quum Romani evolassent, ipse cum navibus, quas ad hoc in loco, unde conspici nequiverant, occultas habuerat, portum occupavit, obsessosque praesentia sua et rerum necessariarum invecta copia, magnam in spem alacritatemque erexit.

XLIX. Quum ad hunc modum tempus in Sicilia

§. 48. Front. St. III, 10.

bellando extraheretur, consules A. Manlius T. F. T. N. Torquatus Atticus, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blaesus, iterum, ad exercitus venerunt. Sub id tempus non tam commutata, quam magis adstricta eius belli ratio est. Romani, uti paulo ante narravimus, supra Erycem urbem in summo monte praesidium collocaverant, aliud itidem infra urbem in radice montis: munitio praeterea situsque loci, quum custodiae tales accederent, facile efficiebant, ne quid ei urbi metuendum videretur. Sed audacia Hamilcaris, nihil homini impervium esse passa, quod aggredi libuisset, rem tantam brevissimo tempore perfecit. Ille enim noctu cum copiis appulsus, et ascensum stadiorum triginta silentio emensus, quum ipse ante agmen suorum princeps incederet, nec opinantes oppressit: maiorique parte eorum, qui in urbe reperti fuerant, interfecta, ceteros Drepanum amandavit.

L. Ex eo tempore mira facies rerum et valde severa militia fuit; nam Hamilcar inter duo praesidia hostium medius, ab inferiore obsidebatur, quum ipse vicissim superius obsideret; Romanique pariter Poenique, toleratis laboribus et periculis incredibilibus, quum in tanta vicinia castrorum nulla non dies modo, sed ne hora quidem, aut discrimine proelii aut metu vacaret, fortissimorum virorum opera per proximum ferme biennium ediderunt: non fessi cedentesque invicem, neque sua aut victoria aut clade dirempti, sed ad extremum pares invictique, et navali interim pugna decreto bello. Iisdem consulibus Brundusium in agro sallentino colonia deducta est, vicesimum post annum, quam in deditionem regiones istae ve-

§. 49. Fasti Capit. — Polyb. I, 58. — Diod. lib. XXIV.

§. 50. Vell. I, 14, 8. — Liv. Epit. XIX. — Ὀλυμπ. ἀναγρ. — Pigh. Annal. — Cic. Cat. maior.

nerant. Sub idem tempus T. Coruncanio, qui primus ex plebe pontificatum maximum gesserat, in extrema senecta mortuo, L. Caecilius Metellus in locum eius factus est. Interea consulatus Romae C. Fundanio C. F. Q. N. Fundulo, C. Sulpicio C. F. Ser. N. Gallo mandatur.

LI. Tum quoque pari forma et fortuna, ut hactenus, bellum cum Hamilcare gestum est: nisi quod Gallorum mercenaria manus, aliique nonnulli, qui Poenis militaverunt, ob stipendia non soluta iniuriasque alias, Erycinam urbem Romanis conati prodere (ibi enim praesidium agitabant) postquam consilium irritum fuit, ad consules transfugerunt: primique exterorum ab Romanis in commilitium adsciti sunt. Sic auctis viribus, tamen pedestri exercitu finem bello imponere non poterant, obsistente quumprimis Hamilcaris audacia, qui neque decipi dolis, neque domari viribus patiebatur. Ergo denuo reditum est ad classis instaurandae consilia, marisque repetundi: nec enim aliter posse Carthaginienses prohiberi Sicilia, quam si maris usum perdidissent: spemque non vulgarem fecerant res superioribus annis privatorum ausu bene gestae. Sed pecunia deerat, inani dudum aerario, et sumptus tam diuturni belli male sustinente. Tum vero romani mores laboranti reipublicae tempestivo auxilio subvenere.

LII. Quippe tanta fuit senatorum eo tempore generositas, ut in publico discrimine privatis opibus puderet parcere, plusque statim pecuniae reperiretur, quam ad impensam classis opus esset: nam ex ditissimis singuli, aliorum bini ternive, ut facultates erant, quinqueremem unam cum armamentis omnibus iusto-

§. 51. Zonar. — Polyb. I, 59 et 77, et II, 7.

que remigio praestandam suscipiebant, ea lege, ut republica meliorem in statum reversa, sua cuique pecunia restitueretur. Hac cura consilioque quinqueremes ducentae comparatae sunt: quas ad exemplum navis, quae Hannibalis Rhodii fuerat, fabricandas curaverunt. Magna inde exspectatio fuit, certis hominum animis, quod ad extrema remedia ventum esset, hac classe de summa belli necessario decretum iri.

LIII. Dum haec ita fiunt, consulatum C. Lutatius C. F. C. N. Catulus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, inivere. Flaminium martiale A. Postumius habebat; eoque provinciam sortiri cupiente, L. Caecilius Metellus pontifex maximus dicta mulcta prohibuit, negans fas esse flamini a sacris recedere: cuius facti posterioribus quoque temporibus probata ratio est. Aliud in tuenda religione patria exemplum iisdem temporibus senatus edidit, vetito C. Lutatio consule praenestinas sortes consulere, peregrinisve auspiciis in administranda republica uti. Tum ad belli curam conversis animis, quia neque salvis religionibus ambo consules proficisci posse, neque unus tanto oneri suffecturus videretur; alterum ex praetoribus, quum eo primum anno creari duo coepissent, cum C. Lutatio proficisci placuit: ea provincia Q. Valerio Faltoni obvenit. Hi quum omnes et publicas naves studiose collegissent, numero circiter trecentarum expleto, cum pontonibus aliisque navigiis septingentis, Siciliam, statim atque remisit hiems, petivere. Venientibus confestim lilybaetanus drepanitanusque portus patuerunt: quippe hostes nulla suspicione classis ex Italia venturae omnibus suis navibus in Africam regressi fuerant.

§. 53. Liv. Epit. XIX. — Tacit. III, 71, 5. — Cic. Philipp. XI, 8. — Val. Max. I, 3, 1, et I, 1, 2. — Eutr. lib. II. — Diod. lib. XXIV.

LIV. Hoc tam prospero rerum initio consul animatus, quum et suopte ingenio impiger, et ad res gerendas incitatus esset, Drepana operibus factis obsedit: neque eo segnius ad proelium navale, quod instare praevidebat, classiarios milites quotidie exercuit, eo successu, ut quos rudes fere maritimorum casuum adduxerat, ii satis iam ad quodlibet discrimen eruditi paratique viderentur. Inter haec quum urbs drepanitana terra marique oppugnaretur, iamque muri parte deiecta res Poenorum in summo periculo esset, consul, dum inter primores strenue pugnam ciet, grave vulnus in femore accepit; eiusque periculo perterrefacti milites, et ad saucium concurrentes, locum iam paene captum omisere.

LV. Nondum usum pedis receperat, quum maxima Poenorum classis adesse nuntiatur. Naves erant quadringentae, refertae commeatu, quem ad exercitum portabant, copiis praeterea militum permagnis, armorumque et pecuniae amplissimo numero. Summae rerum Hanno praeerat, nobilis Poenus: hic magno studio id agebat, ut Erycem appulsus, onere levatas naves, acceptis ab Hamilcare strenuis viris compleret, atque sic deinde cum romana classe confligeret. Ceterum conceptum optime consilium C. Lutatii consulis circumspecta prudentia fregit. Is enim victoriam in eo consistere reputans, si cum classe gravi suisque apparatibus impedita congrederetur, ante diem VII Idus Martias, assumpto in naves optimo quoque militum, Aegates insulas, contra Lilybaeum iacentes, progressus, Hannonem ab Hieronneso venientem conspexit. Tum gubernatores militesque hortatus, pugnam in diem sequentem indixit.

§. 54. Polyb. I, 59. — Zonar. — Oros. IV, 10. — Eutr.
§. 55. Flor. II, 2, 34. — Polyb. I, 60. — Liv. XXII, 14, 15. — Diodor.

LVI. Ceterum orta luce, rursum ambigua consultatio fuit: quod ventus hosti favens, Romanis adversus surrexerat. Quare iactatis utrinque momentis rationum, cum ventis et Hannone solo pugnare, classem onustam habente, satis visum, quam permittere, ut ille navibus onere levatis, florem pedestris militiae, ipsumque adeo Hamilcarem, quo nihil eo tempore formidabilius habebatur, in certamen adduceret. Itaque conspectis hostium navibus, quae pleno cursu iter suum prosequebantur, e portu progreditur, et quo suis animum adderet, ipse, licet uti pede non posset, in praetoriam se deportandum curat. Poeni quoque viam sibi interclusam cernentes, aciem instruunt, vi perrupturi. Sic utrinque signo dato acriter concurritur; per valetudinem C. Lutatii, quae vicibus eum suis fungi prohibebat, omnia imperatoris munia obeunte Q. Valerio. Neque diu pugnatum est, quin appareret, utra ex parte futura esset victoria.

LVII. Quippe graves et propemodum immobiles Poenorum naves arbitrio suo romanae leves et expeditae assultabant, ceteris etiam rebus omnibus longe superiores: quidquid enim hactenus infestum incommodumque fuerat, experientia docti mutaverant correxerantque: naves ad optimum exemplar fabricatae: onera pugnae inutilia diligenter amota: remiges exercitati validique, robur legionum, haudquaquam spernenda ad victoriam momenta, aderant. Contra Poenis gravia oneribus navigia, recens delecti remiges, et, ut in magna securitate, negligenter: neque enim Romanos mare retentaturos esse speraverant. Ergo, uti necessum erat, in tam impari certamine, non longa

§. 56. Eutrop. — Val. Max. II, 8, 2. — Flor. et Polyb.
§. 57. Flor. — Polyb. I, 61. — Diod. lib. XXIV.

victoriae mora fuit. Centum et viginti navibus amissis, quarum septuaginta cum ipsis hominibus (millia ferme decem erant) captae sunt, ceteri percommode mutato inter pugnae tempus vento, Hieronnesum fuga evaserunt.

LVIII. Haec est illa nobilis Poenorum ad Aegates insulas clades, quemadmodum a Polybio maxime descripta est: nam alii scriptores captas naves tres et septuaginta, centum viginti quinque demersas, duo et triginta millia hominum capta, tredecim millia caesa retulerunt. Praeda fuit ingens, non in commeatu modo et armis, sed etiam auro argentoque. Ex romana classe naves interiere duodecim. Ferunt ab initio pugnae conspectam in caelo supra romanas naves facem, punicae classi velut infesta cuspide minitantem, praesagium eventus mox consequuti fecisse. Hanno cum reliquis ex proelio navibus, praeter eas quae Lilybaeum evaserant, Carthaginem revectus, poenas infelicitatis suae supplicio capitis luit. At C. Lutatius consul ad lilybaetanum exercitum profectus, donec percuratur vulnus, recensendis navibus hominibusque captivis, imperandoque quid de singulis fieri vellet, tempus impendit. Inde profectus ad Erycem cum Hamilcare proelium secundum fecit, duobus occisis Poenorum millibus.

LIX. At Carthaginienses, cognita cladis suae magnitudine, nondum quidem animi ad instaurandum bellum, sed iam vires et facultates deficiebant: neque enim erycino exercitui subministrare necessaria poterant, mare tenentibus Romanis: neque si hunc amisissent, alium aut militem aut ducem habebant, cui auderent confidere. Hac necessitate ad desperationem

§. 58. Eutrop. — Oros. IV, 10. — Zonar. — Polyb.

acti, miserunt ad Hamilcarem, potestatem ei deferentes agendi, quidquid e republica videretur. Neque ipse, quum hactenus optimi ducis officium fecisset, deteriorem patriae civem praestitit. Libratis enim rationibus omnibus quum videret, omnia se expertum nullam amplius ad salutem civitatis suae viam, nisi per pacem, reperire; legatos ea de re ad consulem misit. Neque huic ingrata accidit pacis mentio: exeunte enim iam magistratu suo, nullam ampliorem sperare gloriam, quam finiti per se belli quavis ratione poterat; eam vero gloriam ad successorem transmittere, quum sui operis esse videretur, importunum inconsultumque iudicabat. Movebatur etiam notis romanae rei angustiis, et post labores continuos tot annorum, aliquando rempublicam quiete refoveri oportere sentiebat.

LX. Itaque conditionibus ultro citroque iactatis, convenit, *ut universa Sicilia Poeni excederent: bellum cum Hierone, Syracusanisque et sociis eorum ne gererent: captivos omnes sine pretio confestim redderent, itemque transfugas: argenti puri talenta euboica bis mille et ducenta per annos viginti aequis pensionibus penderent: socii utriusque populi ab utroque tuti forent: neutri in alterius ditione quidquam imperandi, publiceve inaedificandi, militisve inde conducendi ius esset; neque alterius populi socios alter in amicitiam et societatem admitteret.* Additum est, *haec ita rata fore, si populus romanus iussisset.* At, ut arma, qui Erycem tenebant, traderent, quamquam a consule postulatum fuerat, obtineri non potuit; quum Hamilcar *prius et patriam et se oblaturum exitio* diceret, *quam tantam adiret igno-*

§. 59. Nep. Hamilc. I, 3. — Polyb. — Zonar.
§. 60. Appian. apud Vrs. — Polyb. I, 62, et III, 29. — Liv, XXI, 41.

miniam. Illam tamen conditionem, *ut in capita duodevicenis denariis praestitis, ab Eryce emitteretur*, accepit.

LXI. Missi deinde Romam et a consule et a Poenis legati, qui de pacis initae legibus senatum populumque romanum edocerent. Non probavit pacem populus: sed *decem legatos ad res inspiciendas mitti* iussit: iisque reversis intendit conditiones, *ut mille talenta statim, deinde proximo decennio duo millia ducenta penderentur: ut praeter Siciliam, omnibus insulis, quae inter hanc et Italiam essent, excederetur: neve longis navibus in Italiam aut romani iuris insulas navigarent Poeni; neque militem mercenarium ex iis conducerent.* Carthaginienses, dum pace potirentur, nihil recusavere. Hamilcar statim deposito imperio, priusquam iureiurando pacta sancirentur, Lilybaeum, atque inde Carthaginem transmisit; quum et consiliis et armis ducum omnium, qui res eo bello gesserunt, haud dubie praestantissimum se exhibuisset. Hoc maxime modo et gestum et confectum est bellum illud carthaginiense primum; quod in quartum et vicesimum annum traxere varii casus, et atrocia utrinque damna, sed maiora eorum, qui ad extremum vicerunt.

LXII. Nam punicas quidem quinqueremes circiter quingentas eo bello periisse tradunt, qui singularum cladium rationem inivere; romanarum ad septingentas: quo maxime argumento romanae constantiae robur apparuit, quod nullis neque proeliorum adversis, neque temporum casibus fractum, vim hostium, impetum fortunae, taedium laboris, paupertatem

§. 61. Zonar. — Polyb. I, 63, 64, 66, et III, 27. — Auct. de Vir. illustr. cap. 12. — Liv. Ep. XIX.

aerarii pari patientia sustinuit vicitque. Post haec ad res Siciliae constituendas C. Lutatio Catulo, cuius annus iam exierat, prorogatum imperium est: ex novis consulibus eodem missus Q. Lutatius C. F. C. N. Cerco, Catuli frater, A. Manlii T. F. T. N. collega. Hi provinciam ordinarunt, quietamque reddiderunt, omnibus turbarum causis, quae ut ex tanto motu non paucae supererant, abolitis resectisque: nam et Siculis, qui cum Hamilcare senserant, et Gallis, qui ab eo desciverant, arma adempta: Galli navibus impositi, et extra populi romani ditionem abire iussi; quod praeter alia facinora, quum in praesidio montis Erycis essent, templum Veneris spoliaverant. Siciliae vero urbibus tributa et portoria sunt imposita, pro facultatibus singularum; factaque provincia, quo praetor cum imperio annuo Roma mitteretur.

LXIII. Adfuere interea Romae Poenorum legati, petentes, *ut sibi captivos suos redimere liceret*; redditique sunt senatusconsulto gratis, quotquot custodia publica attinebantur: qui in privatorum manu essent, eos certa pecunia redimi placuit; cuius pars maior iussu senatus ex aerario soluta est. At romani populi laetitiam valde imminuerunt graves in urbe casus. Iamprimum Tiberis amnis ultra solitum auctus, late stagnantibus aquis, omnia inferiora Vrbis loca replevit. Multa tum aedificia primo allabentis impetu prostrata sunt; et quibus ista pestis pepercerat, exesis sensim fundamentis (per multos enim dies isthaec inundatio tenuit) recedente iam aqua vitium fecere. Sequutum est hanc calamitatem gravius ex igne damnum, qui noctu temere ortus, multasque urbis

§. 62. Polyb. — App. ap. Vrs. — Fasti Capit.

§. 63. Zonar. — Polyb. II, 7. — Appian. — Eutrop. lib. II. — Oros, IV. 10. — Aug. de Civ. Dei, III, 18. — Val. Max. IV, 4.

regiones pervagatus, domorum hominumque incredibilem numerum hausit; neque privatis cladibus contentus, omnia in circuitu fori devastavit. Ad extremum ipsa quoque aedes Vestae ardere coepit.

LXIV. Tum vero L. Caecilius pontifex maximus sacra populi romani et arcana imperii pignora periclitari videns, dignum loco suo animum gessit. Nam in medios ignes insiliens, nulla sui cura, dum divinae res salvae essent, deserta a virginibus sacra ex incendio rapuit. Ipse brachio semiustulatus, et exusta flammis oculorum acie, praeter solatium facti sui, praemium a populo romano pulcherrimum accepit, ut quoties in senatum iret, curru veheretur ad curiam: quod a condita Vrbe tributum nemini fuerat. Interea Q. Lutatius consul cum fratre Catulo, et Q. Valerio propraetore, rebus in Sicilia constitutis, exercituque deportato, ad Vrbem redierant; decretosque sibi triumphos navales C. Lutatius Catulus a. d. IV nonas Octobres, Q. Valerius a. d. prid. easdem nonas duxerant. Memorabile certamen inter duces istos de triumpho Q. Valerii fuit.

LXV. Quum enim C. Lutatio haud dubie decretus triumphus esset, Q. Valerius haud leviorem in eo negotio suam operam fuisse contendens, honore quoque pari haberi postulabat, quemadmodum societate periculi curaeque fuisset. Pugnabat contra Catulus, ne minor potestas maiori in tribuendis honoribus aequaretur. Quum incaluisset certamen, sponsione Catulum provocavit Q. Valerius, *ni suo ductu punica classis oppressa esset*; nec ille dubitavit restipulari. Delectus est arbiter Atilius Calatinus: qui interrogato

§. 64. Liv. Epil. XIX. — Dionys. II, 67. — Oros. — Plin. VII, 43.
65. Fasti Capitol. — Val. Max. II, 8, 2. — Agell. XIII, 14. — Val. Max. IV, 4.

Valerio, *utrum in consultatione de pugna ineunda, si dissensissent, consulis an praetoris maior futura fuisset auctoritas? itemque si diversa habuissent auspicia, utra potius sequenda fuissent?* quum *utrobique maius consulis quam praetoris ius futurum*, Q. Valerius respondisset, non exspectato Catuli sermone, litem secundum illum dedit: quod controversia de imperio et auspicio inter eos fuisse videretur. Sed Q. Valerius, quamquam arbitri sententia victus, quum nota et celebris eo bello virtus eius fuisset, nihilo secius triumphandi ius obtinuit.

LXVI. Censores eo anno C. Aurelius Cotta, M. Fabius Buteo, lustrum undequadragesimum fecere. Censa sunt civium millia ducenta sexaginta: duabus adiectis tribubus, Velina et Quirina, numerus quinque et triginta tribuum, quem deinde retinuerunt, expletus est. Quum iam perdomita Sicilia, quae Poenorum fuerat, et pace cum Carthaginiensibus facta, non quieta modo omnia, sed etiam tuta viderentur; repentinum, unde minime timebatur, bellum paucis diebus et terrore motus intestini sollicitam, et admiratione celerrimi exitus stupentem Italiam habuit. Falisci, nescio quibus causis ad insaniam conciti, arma romana provocare sustinuerunt. Sed missi cum legionibus consules, sextum intra diem confecere bellum, gente in potestatem populi romani redacta. Priore tamen proelio (nam duo facta traduntur) ambiguam victoriam fecere, peditatu superiores, quum equestri proelio vincerentur.

LXVII. Sed posterius certamen, minime dubio marte pugnatum, Faliscos ad pacem petendam com-

§. 66. Pigh. Ann. — Eusrb. u. 1772. — Eutr. lib. II. — Liv. Epit. XIX. — Polyb. I, 65 — Zon.

pulit, quum suae iuventutis ad millia quindecim amisissent. Facta deditione armis, equis, supellectile, servitiis, et agri semisse mulctati sunt: urbs, cuius munitionibus confisi bellum ceperant, ex arduo et praerupto loco in planum translata. Severius in deditos consulturus populus romanus fuerat, odio civitatis, quae toties rebellaverat, acrem vindictam meditans; sed imperavit irae, edoctus a Papirio (qui iussu consulum sua manu deditionis formulam scripserat) *Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse;* tantumque apud omnes sacrosanctum *fidei* nomen valuit, ut *hoc interposito nihil inclementius in victos statuendum esse* iudicarent. Id bellum effecit, ut triumphis consulum annus iste clauderetur. Q. Lutatius a. d. kalendas Martias de Faliscis triumphavit: a. d. IV. non. Mart. de iisdem A. Manlius.

§. 67. Oros. IV, 11. — Eutrop. lib. II. — Val. Maxim. VI, 5, 1. — Zon. — Fasti Capitol.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER X

IN LOCVM LIBRI XX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI VIGESIMI.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est; subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, caesi sunt. Eo bello populus romanus sui latinique nominis CCC millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt: item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX millia, CCXIII. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam muniuit, et circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

I. Pacata rursum Italia, cum securitate et imperio etiam voluptates publicae crevere. L. Livius Andronicus scenae spectacula, quae hactenus ultra satyram non processerant, comoediam tragoediamque Graecorum imitatus, ad fabulas transduxit, C. Claudio Ap. F. C. N. Centhone, M. Sempronio C. F. M. N. Tuditano consulibus, quum ludi romani celebrarentur. Idem annus alii quoque generi ludorum initium attulit. A. d. IV kalendas Maias Floralia sunt instituta ex Sibyllinis libris, ad avertendam pestem frugum, aliorumque terra nascentium, quae illa parte anni florere solent. Ludos edidere L. et M. Publicii Malleoli fratres, iidemque aediles plebis, ex pecunia mulctaticia, condemnatis pecuariis, qui in publico paverant. Magistratus horum fratrum alio quoque nomine celebris est, quod clivum, qui exinde Publicius vocatus est, sternendum locaverunt: quo commodius in Aventinum iter vehiculis esset, quum antea rupes ibi difficilis et aspera fuisset; quodque aedem Florae, iuxta circum maximum, construxere.

II. Haec domi acta: foris fere quietae res fuerunt, nisi quod in Gallis et Liguribus consilia belli agitari suspicio tenuit. Has igitur provincias consulibus fuisse, iamque tum bellari cum Gallis utique coepisse, coniecturae potius, quam historiae est, nullis, qui gesta ea satis accurate doceant, ex vetustate reliquis scriptoribus: id unum constat, in Vmbria Spoletium coloniam latinam esse deductam. De proximo quoque

§. 1. Liv. VII, 2, 6. — Agell. XVII, 21. — Liv. VII, 2. — Cic. Bruto, cap. 18, et Cat. c. 14, et Tuscul. I, 2. — Cassiod. Chron. — Vell. I, 14. — Plin. XVIII, 29; Ovid. Fast. lib. V. — Festus in voce *Publicius Clivus*.

§. 2. Var. de Ling. Lat. IV. — Ovid. Fast. lib. V. — Tac. II, 49, 2. — Liv. Epil. XX. — Vell. I, 14. — Cicer. pro Balbo, cap. 21, et Bruto, cap. 18. — Fasti Capitol.

anno proclivius est dicere, pacem non fuisse, quod Iani templum clausum non est, quam indicare, quibus in locis, quave fortuna bellatum sit: neque ulla ferme re notior est C. Mamilii Q. F. Q. N. Turini, Q. Valerii Q. F. P. N. Faltonis consulatus, quam quod anno eo natus est Ennius, primus apud Romanos poëticarum elegantiarum conditor. Sed anno sequente, quum Ti. Sempronius Ti. F. Cn. N. Gracchus, P. Valerius Q. F. P. N. Falto, consules essent, et gallica bella recruduerunt, et, novus hostis, Ligures tum primum exercitu petiti sunt.

III. Ti. Sempronio haec obvenit provincia. P. Valerius, Gallos aggressus, primum improspere pugnavit, amissis militum tribus millibus quingentis. Repetita pugna illustrem victoriam dedit, qua Gallorum millia quatuordecim caesa sunt, duo millia capta. Sed ob prioris proelii detrimenta, negatus est consuli triumphus: praesertim quum etiam alioqui res bene gesta non tam ad rationem consiliumque consulis, quam ad fortunam publicam referenda videretur. Ille enim, audito post primum certamen auxilia sibi ab Vrbe adduci, confirmavit, *se malle cum suis internecione deleri, quam aliena ope vincere;* atque hoc oestro instigatus, seque et exercitum populi romani in discrimen dedit. Melior feliciorque Ti. Graccho in Liguribus administratio belli fuit. Profligatis enim proelio hostibus, magnam Liguriae partem victor populatus est. Ex Liguria deinde transmisit in Sardiniam et Corsicam, magna inde captivorum multitudine reportata, locum proverbio dedit, quo *Sardi venales* dicuntur, in fastidiosa rerum vilium copia.

IV. Ceterum, ut vera fateamur, occupandae Sar-

§. 3. Oros. IV, 11. — Zonar. — S. Capito apud Fest. voc. *Sardi venales*.

diniae Corsicaeque bona magis occasio temporibus istis, quam iusta causa adfuit. Carthaginienses, post pacem siculam gravi bello cum mercenariis suis implicati, ad extrema pericula venerant. Vnde sumptis animis conductitii eorum alii, qui per Sardiniam in praesidiis erant, Bostarem Poenorum ducem cum suis interfecere: Hannonem alium ducem ad vindicandum facinus Carthagine missum, pertracto in societatem rebellionis exercitu eius, comprehensum in crucem egere: totaque passim insula punici sanguinis hominibus interemptis, ipsi munita loca obtinuerunt: donec discordia inter ipsos et Sardos orta, pulsi ab his, in Italiam se recepere. Tum igitur perfecerunt, quod aliquanto prius, quum adhuc in Sardinia essent, nequiverant: nam eo quoque tempore Romanos ad insulae dominium occupandum invitaverant. Sed praesentes sive precibus, sive occasione crescendi apertius demonstrata, ut in Sardiniam navigatio susciperetur, obtinuere: nec enim vulgatae virtutis est, abstinere rebus alienis, quarum prompta sit possessio; neque hic animus apud cupidos et ambitiosos aut bene aut diu simulatur.

V. Sed haec paulo supra repeti non alienum videtur. Nam Romani ut humanitatis laudem consequerentur, ab initio belli istius magno animo Carthaginiensium causam foverant: et copias quidem auxiliares, uti petiverant Poeni, nullas misere. Sed neque Vticenses, neque quemquam ad se deficientium receperunt: mercatores suos ex Italia et Sicilia res necessarias ad Carthaginienses deferre iusserunt; cum hostibus carthaginiensis populi commercium vetue-

§. 4. Polyb. I, 65, 79, 83, 88.
§. 5. Zonar. — Nep. in Hamilc. — App. ap. Vrs. — Polyb. I, 83.

runt: militis ex Italia, et in istud saltem bellum, conscribendi fecerunt potestatem. Missis quin etiam legatis bellum componere, quamquam irrito conatu, studuerunt. Et inciderat quidem paulo ante controversia, quod homines italicos forum rerum venalium ad hostem deportantes capiebant Poeni, carceribusque publicis includebant.

VI. Iamque ad quingentos eius generis habebant in vinculis; neque pauci dicebantur occisi, et ad tegendam latrocinii famam in mare praecipitati esse; quum Romani rem eam graviter ferentes, belli minas ostentare coeperunt. Sed Poeni legatis missis, qui omnes, quotquot detenti Carthagine fuerant, reducerent restituerentque, adeo placarunt populum romanum, ut reliqui ex siciliensi bello captivi punici omnes sine pretio restituerentur. Sed postremo vicit ambitio, premendique populi studium, quocum per annos quatuor et viginti ancipiti fortuna pugnatum meminerant, et nisi in tempore occurreretur, etiam postea pugnandum sibi prospiciebant. Quare quum Sardiniam inviti dimitterent Poeni, iamque bello contra mercenarios defuncti, arma defectionis auctoribus inferre meditarentur, arrepta haec a Romanis est occasio, *bellumque Poenis* decretum, *ni armis, quae in speciem adversus rebelles suos, re autem vera contra Romanos sumpsissent, abstineretur*. Ita Carthaginienses alieno tempore bellum gravissimum suscipere nolentes, non modo cessere Sardinia, sed etiam postulantibus Romanis ad priorem summam adiecerunt argenti talenta mille ducenta: quae maxime iniuria aegros habuisse Carthaginiensium animos, neque ulla magis causa bellum mox hannibalicum exarsisse, cre-

§. 6. Appian. — Zon. — Polyb. III, 28 et 88. — Corn. Nep. in Hamilc.

ditur. Hamilcaris enim perpetuum adversus Romanos odium, cui bellum punicum secundum non inepte imputatur, non aliunde aut stimulum acriorem, aut fomentum certius habuit. Ceterum haec postea evenerunt.

VII. Tum vero novis consulibus L. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, Q. Fulvio M. F. Q. N. Flacco, Galli Cispadani provincia data. Coloniam hoc anno deductam esse Valentiam, quamquam a quibusdam traditur, haudquaquam constans opinio est: nisi alia Valentia praeter Vibonem fuit, quam annis post quinquaginta L. Quinctio Flaminio, Cn. Domitio Aenobarbo consulibus, colonis occupatam esse certioribus auctoribus credam. Ceterum consulibus in agro gallico, donec coniunctas legiones habuere, tuta et prospera expeditio fuit: postquam cupidine plura vastandi diviserunt exercitum, Q. Fulvii castra noctu oppugnata, et aegre retenta sunt. Galli, re infecta digressi, paulo post graviore cum terrore auctisque maiorem in modum copiis ad bellum reverterunt: Boiorum enim duces, clanculum inter se consiliis agitatis, ingentem Transalpinorum manum ad societatem armorum contra Romanos exciverunt.

VIII. Interea L. Lentulus consul, qui ad ligusticos fines exercitum abduxerat, cum Liguribus prospere collatis signis dimicavit. Decretus igitur ei triumphus est, quem duxit idibus Intercalaribus. Auctores habeo, *illos primum consules romana signa trans Padum fluvium promovisse, diversisque proeliis Ligurum et Gallorum Insubrium interfecta millia quatuor et viginti, capta quinque fuisse.* Sed verius esse putem, tumultu

§. 7. Fasti Capit. — Vell. I, 14. — Liv. XXXV, 40. — Zon. — Polyb. II, 21. — Eutr. lib. III. — Eutr. Sanctensis MS. quem vidit Pighius.

§. 8. Eutrop. lib. III.

gallico, qui postea maximus sequutus est, Padum transitum, Insubresque in suis sedibus bello tentatos primum fuisse. Sub idem tempus ad Ptolemaeum, Aegypti regem, legati missi *auxilium* obtulerunt *cum Antiocho et Syris bellanti*: gratias egit rex, ceterum *in praesentia sibi opus auxilio esse* negavit, *quod pactionibus finitum iam bellum esset.*

IX. Laetus deinde Romanis adventus Hieronis fuit, Syracusarum regis: exceptus omnibus honoribus, sicut regem amicissimum, et bene meritum, et maximae victoriae socium oportuit, populo romano ducenta millia modium tritici dono dedit. Venerat ad ludos spectandos, qui in sequentem annum apparabantur. Nam ludi seculares tertii, secundum quosdam, P. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, C. Licinio P. F. P. N. Varo celebrati sunt, ut supra quoque retulimus. Magistri procurandorum ludorum M. Aemilius M. F. M. N. Livius M. F. M. N. Salinator creati. Boiorum interea principes, elati numerosis Transalpinorum auxiliis, ad consules misere, petitum, *ut ariminensis ager cum urbe, quae haud ambigue gallici iuris essent, sibi restituerentur*: *ni fieret*, *bellum atrox et internecivum* minabantur.

X. Consules, qui nondum contractis copiis, neque casui paucitatem suorum obiicere audebant, neque postulata Gallorum concedere poterant, *si quid vellent, ad senatum mittendos esse legatos,* responderunt; placuit conditio Gallis, et dum ire ac redire legati possent, utrinque dierum aliquot induciae constitutae. Et legati quidem Romam profecti adversum a senatu responsum accepere: simul maiores contra hunc tu-

§. 9. Supra XIX, 31. — Fasti Capitol. apud Pigh. — Zonar.
§. 10. Polyb. II, 21. — Zonar.

multum apparatus facti, quorum usus postea non fuit, quum formidabile bellum sine romano sanguine fortuna confecisset. Dum enim legati redeunt, Boii cum transalpinis auxiliis acie dimicavere his de causis. Ignara plebe Boiorum transalpinus exercitus Ariminum processerat. Inde suspiciones ortae, ne ad regionem istam sibi retinendam venissent, tantumque conflatum est odiorum, ut regibus suis Ate et Galato, tanquam ob proditionem interfectis, advenarum copias agro suo depellere vi conarentur. Ita magna caede pugnatum; et valde imminutis utrinque viribus, Transalpini domos rediere; Boiis adempta pars agri pacem a Romanis dedit.

XI. Hoc bello tam celeriter confecto, consules in Liguriam abivere. Ibi P. Lentulus, profligatis, qui occurrerant, hostibus, de cetero per illorum regionem exercitum circumducens, castella quaedam armis, alia deditione recepit. C. Licinius in Corsicam transiecturus, quum ad universum exercitum una deportandum navigia deessent, M. Claudium Glyciam cum parte copiarum praemisit. Qui vanitate vecors, quum perterritos adventu suo Corsos vidisset, neque consulis, cuius auspiciis venerat, neque sui iuris aut loci memor, certis conditionibus foedus cum Corsis suo nomine pepigit, tanquam in se tracturus insulae receptae gloriam. At Varus cum exercitu reliquo superveniens, frustra claudianam pacem iuvocantes, armis urgere non desiit, donec in potestatem redacti sunt. Senatus ad liberandam perfidiae nota rempublicam, foedae pacis auctorem Corsis dedendum censuit. Deinde, quia receptus non erat, in publica custodia necari iussit.

§. 11. Dio apud Vales. — Zonar. — Marcell. XIV, 40. — Valer. Max. VI, 3, 3.

XII. Censores is annus habuit L. Cornelium L. F. Ti. N. Lentulum Caudinum, Q. Lutatium C. F. C. N. Cerconem, qui lustrum non condiderunt, Q. Cercone in magistratu mortuo. Quamquam M. Claudius deditus Corsis, deinde supplicio affectus fuerat, non ideo persuaderi barbaris potuit, iusto se postea bello petitos fuisse. Quare saucios eo dolore amicos vicinae Sardiniae motus facile impulit, ut ad arma resumenda prosilirent. Nam Sardos Poenorum occulta promissa traxerant ad rebellionem coeptandam, proclivibus ad hoc barbaris, qui nec nimium odissent veteres dominos, nec amarent novos. Quae Romae audita metu et ira impleverunt urbem, non ob Sardiniam, quam tanti non faciebant, sed quia bellum punicum videbatur renasci. Quod quia facilius futurum credebant, quanto citius inciperetur, invalidis adhuc a superiore bello Carthaginiensibus, quamprimum adornandum, inferendumque Poenis decreverunt.

XIII. At Poenos quidlibet potius eo tempore, quam bellum romanum, pati certos, ea res nuntiata sic exterruit, ut legatis semel iterumque missis, postquam nihil mite responsum esset, decem ex principibus itidem iterato mitterent, infimis precibus, *ut impetrata semel pace frui liceret*, obtestaturos. Ne sic quidem aequi quidquam obtineri potuit ab iratis et metuentibus; donec inter legatos aetate minimus Hanno, adolescens intrepidus, et linguae ut mentis liberae, *Atqui*, inquit, *si vobis sedet denegare pacem, Romani, quam non in unum aut alterum annum, sed perpetuam a vobis emimus: at pretium eius Siciliam et Sardiniam reddite: ne privatis quidem contractibus viri*

§. 12. Fasti Capitol. — Zon. — Oros. IV, 12.
§. 13. Dio ap. Vis.

boni est, emptione rescissa, recipere mercem, non restituere pecuniam. Tunc vero pudore commoti Romani, ne iniuste bellum inferre viderentur, meliore cum responso legatos dimisere. Sic alter consulum eius anni C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, qui magistratum hunc iterum gerebat, in Italia mansit: T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, cui Sardinia evenerat, profectus est.

XIV. Hic multis locis cum hoste feliciter congressus, universam insulam pacavit, Sardosque subegit: et de iis ante diem sextum idus Martias triumphavit. His rebus perfectis, quum nullo iam usquam hoste, romana arma quiescerent, insolitum bellatrici Vrbi spectaculum, Iani aedes clausa est, quod indicium pacis, post Numae tempora, per annos ferme quadringentos quadraginta, visum non fuerat. Quo nomine miseram fuisse civitatem romanam arbitror, quod perpetuis conflictata laboribus, praemia laborum assequi non potuit: quum enim nemo sapiens bellum, nisi pacis ergo, gerat, haec urbs tot maximis bellis prospere confectis, nec impetrare tamen pacem saepe, nec retinere diu didicit: nam tunc quoque, post menses non ita multos, novi terrores nuntiati, laetitiam otii vix adhuc animis perceptam cito discusserunt: nam et Sardi recens subacti, iugum excutiebant; et Corsorum erumpebant consilia; et in ipsa Italia Ligures tumultum moverant.

XV. Ergo L. Postumio A. F. A. N. Albino, Sp. Carvilio Sp. F. C. N. Maximo consulibus negotium datum, ut exercitus conscriberent: quibus trifariam divisis, ut hostes ab ope mutuo ferenda distringerentur, L.

§. 14. Fasti Capit. — Zonar. — Liv. XXIII, 34. — Col. Capitol. — Flor. II, 3, 1. — Vell. II, 38, 3. — Oros. IV, 2.

Postumius Ligurcs adortus est; Sp. Carvilius Corsos; in Sardiniam P. Cornelius ivit. Huius insulac caelum insalubre morbis et pestilentia tentavit exercitum: multi ex eo mortales cum ipso praetore assumpti. Vndc elatos animo Sardos consulis Sp. Carvilii adventus ingenti proelio coërcuit: Corsi quoque ab eodem sunt subacti. Ob eas res triumphus ipsi decretus est, quem a. d. kalendas Apriles duxit. In Liguribus etiam ab altero consule et exercitu consulari res bene gestae. At Romae Tuccia virgo vestalis incesti damnata, eo maiore probro, quod consuetudinem stupri cum servo habuerat, sua se manu interemit. Censores deinde C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, lustrum quadragesimum fecere.

XVI. Hoc quoque lustro pauciores, quam superioribus, fuisse censos (numerum enim non reperio traditum) argumentum est, quod ad augendam hominibus civitatem censores iurare singulos coëgerunt, *uxorem se liberorum quaerendorum gratia habituros.* Hoc anno Cn. Naevius Campanus, qui bello punico stipendia fecerat, fabulas primum scenae dedit. Interea Ligures et Sardi denuo rebellantes consulibus novis provinciae decretae. Q. Fabio Q. F. Q. N. Maximo Verrucoso ligusticum bellum, M. Pomponio M. F. M. N. Mathoni Sardoum obvenit. Quum *horum motuum causa penes Carthaginienses esse* diceretur, *qui barbaros ad defectionem secretis nuntiis allicerent*, legati missi sunt Carthaginem cum asperis mandatis, quo *stipendium* exigerent, atque *insulis ad Romanos pertinentibus abstineri* iuberent, *belli* minis additis, *ni imperata fecissent.*

§. 15. Zonar. — Liv. Epit. XX. — Colum. Capitol. — Marian. Scot.
§. 16. Agell. IV, 3, et XVII, 21. — Zonar. — Fasti Capit.

XVII. Iam ex priori calamitate vires et animum receperant Poeni, Hamilcaris maxime industria non modo pacatis Africae populis, qui a Carthaginiensibus desciverant, sed etiam latius promota ditione; magnoque iam in Hispania imperio per eundem ducem parto. Itaque tum ad cetera ferociter legatis responsum est; tum etiam, quum illi, quemadmodum in mandatis habebant, hastam caduceumque proposuissent, data Poenis optione, *utrum mallent eligendi; neutrum se legere* succlamatum est, sed *utrum mallent ipsi legati relinquerent, aequo animo accepturis.* Inde flagrare denuo coeperunt inter duos populos odia; sed neutro bellum adhuc incipere volente, species amicitiae, magis quia non bellabatur, quam quod fida pax esset, interea tenuit. Ambo deinde consules ad Vrbem reversi, quum de rebus a se gestis disseruissent, triumphum impetraverunt. Q. Fabius multos Ligurum in proelio occiderat, coëgeratque reliquos in alpestribus locis se continere, tutumque ab illorum latrociniis vicinum Italiae latus reddiderat. Sic ante diem kalendas Februarias triumphavit de Liguribus. Idibus deinde martiis M. Pomponius triumphum duxit de Sardis, quos vicerat.

XVIII. Neque tamen destitere bello Sardi, sed irritati potius damnis suis, quam fracti, maiori mole rebellionem instaurarunt. Ambo igitur consules M. Aemilius M. F. M. N. Lepidus, M. Publius L. F. L. N. Malleolus in Sardiniam missi, magnam ex ea insula praedam coëgere: quam deinde, quum in Corsicam transmisissent, ereptam a Corsis amiserunt. Domi quoque vehementer eo tempore turbatum:

§. 17. Diod. apud Vales. et Ecl. lib. XXV. — Polyb. II, 21. — Nepos in Hamilc. — Zonar. — Plut. in Fab. I, 3. — Capit. Tab. — Auct. de Vir. ill. cap. 43.

agrariam legem ferente tribuno plebis C. Flaminio, *ut picenus atque gallicus ager, qui Senonum Gallorum fuerat, populo viritim divideretur.* Resistebat huic actioni senatus, neque precibus apud tribunum, neque minis abstinens, postremo dato magistratibus negotio, ut exercitum conscriberent, quo rempublicam tutarentur; neque dimoveri a sententia C. Flaminius potuit, adversum vim contumax, et precibus inexorabilis.

XIX. Monuerat eum pater quoque, *ut voluntati senatus cederet, neque seditionis auctor audire vellet.* Sed ille persistens in sententia, vocata concione, recitare legem instituit: tum vero pater Flaminius dolore ardens accessit ad rostra, correptumque manu filium detraxit: mirumque est exemplum editum sive pietatis, sive venerationis, qua tum homines ius patriae potestatis prosequebantur: qui enim universi senatus indignationem minasque atroces contempserat, in maximo calore perficiundi operis, inspectante plebe romana, apud quam gratiosissima erat ferendae legis mentio, unius senis manu de superiore loco detrahi passus est. Nec omittenda concionis in hoc negotio modestia: quae licet abitu tribuni spes suas destitui videret, nę minimo quidem murmure factum illius improbavit. Dilata tamen hoc modo potius, quam evitata lex est, C. Carvilio tribuno plebis collegam adiuvante: quod quidem initium fuit, et corrumpendae plebis, et gallici belli, quod octavo post divisionem agri gallici anno, gravissimum exortum est.

XX. Tum vero M. Pomponius M. F. M'. N. Matho,

§. 18. Zon. — Polyb. II, 21. — Val. Max. V, 4, 5.

§. 19. Cic. de Invent. II, 17, et in Brut. c. 14, et Acad. Quaest. IV, 5, et apud Sosipatrum Charisium, lib. II, de Adv. pag. 198. — Val. Max. II, 21 et 23.

C. Papirius C. F. L. N. Maso, quum magistratum inivissent, provincias M. Pomponius Sardiniam, C. Papirius Corsicam obtinuere. Vtrobique cessit hostis, et in silvas montesque arduos refugiens, locorum potius, quam armorum, munitionibus se tutatus est. Ergo M. Pomponius, quum laboriosius esse videret invenire barbaros, quam vincere, canes sagaces ex Italia curavit advehendos, quorum indicio homines more ferarum in cubilibus suis latentes deprehenderet. C. Papirius Corsos, campis pulsos, ad montana loca sequutus est. Ibi labor ingens cum periculo fuit: multique militum siti, aut subito barbarorum incursu periere, donec inventis aquis, refectoque exercitu, Corsi de exitu rei timentes, consuli ad deditionem hortanti paruerunt.

XXI. Dum his rebus gerundis attinentur consules, comitia per dictatorem ad hoc creatum sunt habita. C. Duilius fuit M. F. M. N.; is magistrum equitum dixit C. Aurelium L. F. G. N. Cottam. Censores etiam tum fuere T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus: sed vitio facti, abdicarunt. Novi moris originem huic anno scriptores assignant, non indignam quae referatur. Divortium ab Vrbe condita nullum fuerat: primus Sp. Carvilius Ruga sterilem uxorem dimisit, iureiurando a censoribus obstrictus, *se liberorum quaerendorum causa coniugem habiturum*. Displicuit populo non magis novitas, quam atrocitas rei, quod ad perpetuam vitae societatem iunctas uxores, quacumque de causa repudiari saevum et iniquum putabat: et Sp. Carvilium semper deinceps odio habuit, quamquam necessitate

§. 20. Fasti Capitol. — Zonar.

§. 21. Marm. Capitol. — Plutarch. Numa, c. 48. — Agell. IV, 3, et XVII, 21. — Serv. Sulp. in l. de dol. ap. Agell. — Val. Max. II, 1, 4.

coactus, de amicorum sententia, uxorem bene convenientem morumque gratia carissimam dimiserat. Ex eo tempore plus in iure nexuum, plus apud praetorem litium fuit, tum primum cautionibus rei uxoriae repertis, quarum, nullis antea divortiis, supervacanea fuerat calliditas.

XXII. Eodem anno alia quoque nova consuetudo in honoribus imperatorum cepit. Sub finem consulatus sui, C. Papirius de Corsis in monte Albano triumphavit, a. d. III nonas martias. Causa eius consilii fuerat, quod ipse sibi res triumpho dignas gessisse videbatur, pacata tandem Corsica: neque ab senatu honorem eum impetrabat. Idque deinceps exemplum multis ad imitationem placuit, ut negato sibi triumpho in Albano monte triumpharent. Spectavit deinde ludos myrto coronatus, delecta hac corona ob memoriam rei gestae, quod in campis myrteis Corsos superaverat. Sardiniae Corsicaeque motibus compositis, Ligures restabant; adversus quos missi consules M. Aemilius L. F. Q. N. Barbula, M. Iunius D. F. D. N. Pera, inter proficiscendum comperto, Gallos rebus novis studere, fines illorum cum exercitu intraverunt.

XXIII. Irritatis enim lege Flaminia Gallorum animis, natus erat metus Romae, ne quid molirentur homines laeti bello, et ad iram praecipites: quare nuper edictum fuerat a magistratibus, ne quis homini gallo aurum vel argentum daret; Boii enim ceterique Galli, tum ex aliarum rerum, tum mancipiorum venditione ingentem pecuniam cogebant; incesseratque suspicio, ne ista ad bellum romanum uterentur. Quare magis etiam incitati, cognito consulibus ligusticum

§. 22. Col. Capitol. — Valer. Maxim. III, 6, 5. — Plin. XV, 29, 10. — Festus in voce *Myrtea*. — Zonar.
§. 23. Polyb. II, 13.

bellum esse decretum, occultis consiliis hoc agere dicebantur, ut exercitibus romanis expeditione longinqua detentis, ipsi Vrbem aggrederentur. Ceterum adventu consulum territi, quum ad vim faciendam imparati essent, Romanos in pacis amicitiaeque speciem simulatis obsequiis excepere. Consules quoque bellum oppressisse contenti, causam, cur eo venissent, finxere, *ut per gallicum agrum commodius exercitum in Liguriam ducerent.*

XXIV. Superiore anno censores vitio facti abdicaverant: ita his demum consulibus Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus, M. Sempronius C. F. M. N. Tuditanus, lustrum primum et quadragesimum condidere. Dum haec in Italia et Vrbe geruntur, novi cum Illyriis belli causae talibus initiis exstiterunt. Illyrii, ferox et avidum praedae genus, piraticam faciendo, multos italicorum negotiatorum brundusino portu egressos, ceperant, nonnullos quoque trucidaverant: et primo quidem delatas ob ea querimonias senatus inter alias curas negligentius auscultaverat: postremo tamen quum praedonum audacia impunitate cresceret, crebrioresque iam querelae pervenirent, visum est legatos mitti ad res repetendas; simul ut Issaeorum, qui nuper in fidem Romanorum concesserant, causam tuerentur.

XXV. Hos enim Ionii maris insulam habitantes, quod a se defecerant, gravibus odiis damnisque Illyrii prosequebantur. Missi sunt C. et L. Coruncanii. Hi dum in itinere sunt, Illyriorum, qui Ardyaei vocantur, rex Agron Pleurati F. ad quem ibant, morbo decessit; filio adhuc impubere (cui nomen fuit Pinneus) relicto: regnumque noverca pueri Teuta, con-

§. 24. Marm. Cap. — Dio apud Vrs. — Polyb. II, 8.

siliis amicorum administrabat. Haec impotens animi, et rebus prosperis elata, legatis Romanorum contemptim auditis, respondit, *curae sibi futurum, ne Romani ab Illyriis publice laederentur: vetare vero, ne quis suorum privatim lucrum, quod posset, ex mari captaret, id regibus Illyriorum nequaquam in more positum esse.* Non tenuit ad haec iram minor Coruncanius, et intempestiva potius, quam iniusta, libertate usus, « At Romanis, inquit, in more positum est, » Teuta, privatim factas iniurias publice exsequi, » laesisque consulere. Conabimur autem, diis bene » iuvantibus, te ad instituta regia cupide et celeriter » emendanda cogere. « Quibus verbis supra modum offensa mulier, sed animo interim utcumque dissimulato, legatis iam profectis latrones immisit, a quibus minor Coruncanius cum parte comitum interfectus est, ceteris in vincula coniectis, praefectis navium igne combustis. Legatus etiam Issaeorum, *Calemporus* nomine, ab iisdem praedonibus occisus est.

XXVI. Iis rebus Romae cognitis, T. Coruncanio et P. Iunio honoris causa tripedaneae statuae in foro sunt positae: Teutae vero et Illyriis bellum indictum. Teuta rudis imperandi, et muliebris ingenii vitia neque ratione, neque usu domare docta, sicut ad irritanda odia praecipitem, sic ad toleranda timidam se gerebat. Itaque comperto, bellum adversus se parari, *reddituram Romanis vivos* pollicita est: *interfectos reddere non posse, quos iniussu suo praedones peremissent.* Haec legatio, quamquam pro magnitudine delicti parum satisfaceret, tamen, quia spem praebebat, controversias illyricas citra bellum componi posse, inhiberi vim pla-

§. 25. App. Illyr. — Polyb. II, 4, 8. — Zonar. — Flor. II, 5. — Plin. XXXIV, 6. — Liv. Epit. XX, et XXII, 33.
§. 26. Zonar. — Dio apud Fulv. — Polyb. II, 11.

cuit, petique ad poenam eos, a quibus interfecti legati dicebantur. Mulier arma, quae timuerat, differri videns, vicissim ex metu ad priorem insolentiam rapiente animi levitate, *neque dedituram se quemquam* dixit; et ut factis quoque ferociam ostenderet, quam verbis praetulerat, continuo copias ad Issam obsidendam misit.

XXVII. Non ergo diutius cunctari visum, quin ambo consules (Lucius Postumius A. F. A. N. Albinus iterum, Cn. Fulvius Cn. F. Cn. N. Centumalus iam iniverant) cum navalibus pedestribusque copiis proficiscerentur. Cn. Fulvius classem ducebat navium ducentarum; L. Postumius legiones. Tum iterum territa Teuta Demetrium Pharium ad consules pacem petitum misit. Atqui illi pepigerunt inducias, *si Corcyra,* quam nuper occupaverant, *Illyrii decederent.* Profectis ad recipiendam Corcyram Romanis, tanquam longissime metus omnis abscessisset, ad priora consilia relabitur Teuta, praefectosque suos ad Dyrrhachium et Apolloniam obsidendas mittit. Alii *non voluntate Teutae deditam Corcyram, sed Demetrii privato consilio* tradunt, *qui criminibus se apud Teutam peti gnarus, adversus illius iracundiam proditione praesidii, cui praeerat, apud Romanos perfugium sibi quaesiverit.* Praesidio Illyriorum tradito, Corcyrenses publico consilio Romanis se permisere, nullam sibi reliquam salutis viam esse rati, nisi potentia tam clarae civitatis adversus Illyriorum iniurias protegerentur.

XXVIII. A Corcyra consul Apolloniam cum classe petiit: venitque eodem L. Postumius, qui Brundusio transiecerat, cum pedestribus copiis: peditum ad viginti millia erant, equitum duo. Romanos Apollonia-

§. 27. Fasti Capitol. — Polyb. II, 10 et 11. — Zonar. — Dio apud Fulv.

tae cupide recepere, seque fidei illorum tradidere. Ab hac liberata statim ad Dyrrhachium itum: id quoque Romanorum extemplo factum, ad famam advenientis exercitus, dilapsis pavore Illyriis, qui obsidere urbem coeperant. Eodem impetu gens Ardyaeorum ad deditionem coacta est; veneruntque ab ulteriore Illyrico legati variarum nationum, *imperata facturos suos* polliciti, *si in amicitiam recipiantur*: ex quibus Parthini fuerunt, et Atintanes. Plurimus ad haec usus Demetrii Pharii fuit, qui a consulibus circumductus, robur et fidem Romanorum extollendo, Teutaeque incusando temeritatem et inconstantiam, alios rationibus et consilio, alios auctoritate sua ad societatem Romanorum adducebat. Post haec ad Issam cursus institutus: et inter navigandum multis locis exscensione facta, pleraque oppida levi negotio capta sunt. Nutria strenue ab Illyriis defensa est, multoque sanguine constitit victoria, tribunis etiam quibusdam, et quaestore desideratis. Cuius rei leviorem dolorem fecerunt lembi viginti, quos cum praeda et pecunia ex Peloponneso venientes Romani excepere.

XXIX. Iam ad Issam ventum erat. Ibi perinde, ut ad Dyrrhachium acciderat, adventu romanae classis obsidio soluta est, diversa in loca diffugientibus barbaris, praeter Pharios, qui in gratiam Demetrii, quod ex eadem insula ortus, eique sub Agrone praefectus fuerat, corporibus rebusque salvis in fidem accepti sunt. Haec audita instabilem Teutae animum varie moverunt, alternantibus timoris et fiduciae causis. Nam sicut amissa et deleta oppida, vastatae maritimae regiones, ubivis fugatae Illyriorum copiae, metum ei

§. 28. Appian. Illyr. — Zon. — Dio. — Polyb.
§. 29. Polyb. — Appian. — Dio. — Oros. IV, 3.

maximum incusserant; ita vicissim spem dabat Nutrinorum audacia, et hibernum iam mare, cuius formidine rebatur Romanos cito repetituros domum. Itaque Rhizonem oppidum, cognomini fluvio impositum, cum paucis se contulit, exspectatura remedium, quod tempus offerret.

XXX. Alebant vanam opinionem acta consulum, qui pleraque parte regionum, quas occupaverant, Demetrio tradita, Dyrrhachium et classem et exercitum reduxere. Sed postquam L. Postumius cum quadraginta navibus relictus, exercitum ex finitimarum urbium delectu fecit, Ardyaeis, et qui praeterea Illyriorum ad societatem romanam accesserant, praesidio futurus; tum vero desperatis rebus suis, Teuta de pace quibuslibet conditionibus redimenda cogitavit. Ideo sub initium veris legatione Romam missa, quae praeterita essent, tanquam Agronis imperio facta, excusavit, cuius facta tueri necessum sibi fuisset. Romani non illi, cuius ea propria potestas non esset, et quae de Romanis nihil tale meruisset, verum Agronis filio Pinneo pacem dederunt his legibus: *ut stipendia imperata penderet: Illyrico omni, paucis exceptis locis, decederet: neque ultra Lissum pluribus, quam binis lembis, et his inermibus, navigaret.*

XXXI. Corcyra, Pharus, Issa, Dyrrhachium et Atintanes hac pace Romanis cesserunt: cetera, quae sub Agronis imperio fuerant, Pinneo relicta. Teuta, sive pudore et metu, sive iubentibus Romanis, administratione regni abiit, quam tutorio nomine suscepit Demetrius Pharius. Sic finita cum Illyriis contentione, finibusque imperii iam ad limites Graeciae promotis, ab alia parte parum secura respublica erat: meditan-

§. 30. Appian. Illyr. — Polyb. II, 2.

tibus bellum Gallis, et maximis in Hispania incrementis rei punicae, quam sine periculo romanae confirmari posse nemo credebat. Hasdrubal, gener et successor Hamilcaris, vindicata soceri morte, multas praeterea nationes partim armis, plerumque consilio et facundia, qua mire pollebat, Carthaginiensium imperio subdidit; etiam altera *Carthagine*, quae *nova* appellata est, in sinu maris iuxta portum amplissimum et satis commodum, condita. Sed propior a Gallis metus, durius aliquod contra Poenos consilium inire vetuit: quod reliquum erat, foederibus pactisque cursum fortunae eorum sistere studuerunt. Legatis ergo Carthaginem missis, aliisque ad Hasdrubalem, pepigerunt, *ut trans Iberum amnem se continerent Poeni, Saguntinis suae leges et libertas servaretur.*

XXXII. Haec in annum inciderunt, quo Sp. Carvilius Sp. F. Cn. N. Maximus, Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus, uterque iterum, consules fuere. Sub idem tempus L. Postumius proconsule, qui in Illyrico hibernaverat, legatos ad Aetolorum Achaeorumque populos Corcyra misit, ad exponendum rei gestae ordinem, *quibus causis bellum istud susceptum, qua fortuna gestum, quibusque conditionibus finitum esset.* Comiter excepti, studioseque auditi sunt, quod eae nationes ceterique Graeci vehementer exosum habebant Illyriorum nomen, ob continua latrocinia, quae sub Agrone Teutaque exercuerant. Haec ubi domum nuntiata sunt, senatus *rite atque ordine a proconsule facta esse* censuit, aliamque statim legationem decrevit, quae publico nomine Corinthios et Athenienses adiret, *populique romani studium erga Graecos, et aequitatem erga omnes* commendaret.

§. 31. Dio. — Zonar. — Diodor. lib. XXV. — Polyb. II, 13, 12. — Liv. XXI, 2, et XXVI, 42. — Appian. Iber. — Flor. II, 6.

XXXIII. Ea res magnam in iis terris nomini romano benevolentiam peperit, confestimque decreto Corinthiorum honor hic populo romano est habitus, ut *Isthmiorum* (qui ludi inter quatuor celeberrimos sunt Graeciae) *participes haberentur*. Maxime movit eos, praeter Apolloniam et alias graeci generis civitates, Corcyra libertati reddita, quae colonia Corinthiorum fuerat. Athenienses quoque societatem romanam amplexi, decreverunt, *ut Romanis ius civitatis atticae, initiorumque eleusiniorum esset*. Interea Cn. Fulvius proconsule triumphum navalem ex Illyriis egit a. d. kalendas quinctiles; et principes Illyricos in triumpho ductos securi percussit. Hic primus de Illyriis triumphus fuit. Anno sequente P. Valerio L. F. M. N. Flacco, M. Atilio M. F. M. N. Regulo consulatum gerentibus, praetorum duplicatus est numerus; quaternosque creari visum, ut essent, qui in Siciliam Sardiniamque provincias cum imperio mitterentur: ex his M. Valerius Sardiniam, attributamque huic Corsicam, C. Flaminius Siciliam sortiti sunt. Ingens eo tempore fuit metus gallici belli, de quo Boii Insubresque non inter se modo, sed etiam cum transalpinis populis agitare, magnasque Gaesatarum Gallorum copias stipendio conduxisse ferebantur.

XXXIV. Ergo non solita modo remedia quaesita sunt, sed etiam iis rationibus malo, quod timebatur, occursum, quas apud severos iudices, praeter amorem patriae, et in eius gratiam quandoque concessa, quae alias negarentur, nihil excusaret. Quum enim praeter alios ex diis hominibusque terrores, etiam in Sibyllinis libris repertum esset, *Gallos et Graecos*

§. 33. Zonar. — Appian. Illyr. — Thucyd. VII, 10. — Tab. Capitol. — Flor. II, 5. — Eutrop. lib. III. — Liv. Epit. XX. — L. 2, ff. 32; ff. de O. I. — Solin. c. 11. — Polyb. II, 22. — Sextus Rufus.

urbem romanam occupaturos, ad praedictionis eius minas calliditate avertendas, M. Valerio M. F. M. N. Messalla, L. Apustio L. F. C. N. Fullone coss. ex auctoritate pontificum homines quatuor, Gallum et Gallam, similiterque Graecum et Graecam, in medio foro boario vivos defoderunt, ut ita quasi partem aliquam Vrbis tenentes implevisse fata viderentur. Ceterum hic annus inter res alias non magnas, apparatu maxime gallici belli, quod iam instabat, consumptus est. Descriptae sunt ad id bellum equitum peditumque copiae, incredibili numero, tota pro Romanis Italia consentiente. Q. Fabius historicus, qui rebus gerendis interfuit, *effecta fuisse* scribit *armatorum octingenta millia.*

XXXV. Romanorum quidem Campanorumque numero, peditum explente ducenta quadraginta octo millia ducentos; equitum viginti sex millia sexcentos: cetera multitudo reliquorum Italiae populorum fuit. Etiam Veneti ac Cenomani auxilia dederunt Romanis, hominum millia viginti, qui iussi sunt finitimos Boios metu et damnis, ad patriam tuendam cogere, ne cum ceteris hostium copiis coniungi possent: quando a bellandi consilio legationis romanae studiis avocari nequiverant. Venetis enim et Cenomanis ad instaurandam cum populo romano amicitiam persuasis, Insubres Boiique in hostili animo propositoque perstitere. Minutae tamen vires eorum fuerunt, non ausis omnem armatorum multitudinem educere regibus, coactisque partem iuventutis ad fines defendendos relinquere.

§. 34. Plut. Marc. — Liv. XXII, 57. — Fasti Capitol. — Oros. IV, 13. — Eutrop. lib. III. — Plin. III, 20.

§. 35. Diodor. lib. XXV. — Oros. IV, 13. — Polyb. II, 23, 24. — Strabo, lib. V.

XXXVI. Ita reliquis cum copiis (peditum quinquaginta millia, equitum viginti numerabantur) iter per Etruriam tentare coeperunt. Interea L. Aemilius Q. F. Cn. N. Papus, C. Atilius M. F. M. N. consules Sardiniam et Ariminum cum vicina Gallia provincias obtinuere. Sardi enim gravati perpetuam romani praetoris praesentiamque, fascesque non ante conspectos, iterum tumultuati fuerant: sed hos C. Atilius consul haud magno negotio coërcuit. Maior moles L. Aemilio cum Gallis fuit, perrupta Etruria Romam tendentibus: eos praetor, cui Etruria provincia decreta fuerat, quum arcere transitu nequivisset, circa Clusium consequutus, praecipiti in occasum die, castra non procul ab hostilibus posuit. Galli, quo Romanos ad pugnam elicerent, meditato dolo, cum omni peditatu ad oppidum Faesulas nocturno itinere perveniunt; relictis equitibus, quibus imperatum fuerat, ut orto die conspiciendos se tantum praeberent hostibus, deinde statim ad pedites se referrent, castra ad recipiendum equitatum, hostesque ex improviso turbandos apto loco habituros.

XXXVII. Ea fraus Romanis imposuit, ut quasi fugientes avide sequerentur. Ita circa Faesulas a recentibus et paratis excepti sunt, fessi cursu, et consilio, ut in re nec opinata, destituti. Quod unum supererat, pugnando tueri salutem, aut vindicare sanguinem statuere. Sed praeter alia numero quoque vincentibus Gallis, plures sex millibus in loco pugnae concisi sunt, ceteri fugerunt. Galli munitum quendam collem, quo pleraque fugientium turba concesserat, capere conati, postquam nocturno itinere diurnaque pugna vires exhaustas sensere, ad corpora curanda abiverunt;

§. 36. Zonar. — Polyb. II, 23 et 25.
§. 37. Polyb. II, 23, 26 et 27. — Diod. lib. XXV.

relicta parte equitum, quae tumulum obsideret, postridie vi aut deditione haud dubie in potestatem redigendum. In hoc articulo rerum L. Aemilius consul optabili potius, quam sperato, casu supervenit. Nam ad famam adventantium Gallorum Ariminum missus, defensurus Adriatici litoris oram, postquam Vrbem audivit peti, magnis itineribus Arimino profectus, ad ea loca bona quadam fortuna pervenerat, et parvo ab hostibus intervallo castra metatus fuerat.

XXXVIII. Obsessi ex ignibus ab ea parte conspectis, id quod erat, romanum exercitum venisse coniicientes, quosdam suorum miserunt sine armis, quo facilius hostium excubias fallerent. Ex his cognito rerum statu, consul, citra longiorem deliberationem, quam neque res, neque tempus ferebat, statim orta luce cum equitatu praecessit ad tumulum, tribunis militum cum legionario milite sequi iussis: Gallos iam iidem ignes admonuerant de adventu Romanorum, et ad consilium de praesentibus coëgerant. Ibi rex Aneroestus suasit, *ne agmen locupletissima praeda onustum obiicerent hosti: sed domum digressi, deposita praeda, si bellandum ultra videretur, expediti redirent.* Probato ab omnibus consilio ante noctem disceditur, itinere per Etruriam iuxta litus maris instituto. L. Aemilius receptis, qui in tumulum confugerant, et Gallorum profectione cognita, cum his quidem collatis signis pugnare nolebat; sed insequi tamen statuit, occasione, quam tempus obtulisset, usurus.

XXXIX. In hoc articulo rerum rursus aliquid ex improviso molita fortuna est. Alter consul C. Atilius ex Sardinia cum legionibus Pisas appulerat, atque ibi militibus expositis pedestri itinere petebat Romam, per

eandem etrusci maris oram incedens, qua Galli veniebant. Circa portum Etruriae Telamonem primum obviam sibi facti sunt praecursores utriusque exercitus: captivisque nonnullis ad consulem adductis, ubi de itinere Gallorum, et insequentis eos collegae instituto cognovit, miratus casum, et spe impulsus, quod medius inter duos consulares exercitus hostis teneretur, tribunis praecepit, *ut acie instructa, quantum locorum natura pateretur, quadratum agmen gradu militari ducerent:* ipse animadverso colle opportune itineri, qua venire Gallos necessum erat, imminente, ad praeoccupandum eum cum equitatu contendit. Festinabat enim cum hoste quamprimum decernere, certus, si urgeretur, collegam venturum subsidio; et si inceptum successisset, potiorem bene gestae rei laudem penes se futuram esse.

XL. Galli viso in superioribus locis hostium agmine, noctu circummissos ab L. Aemilio equites rati, suum et ipsi equitatum emittunt, adiuncta levis armaturae parte, ad iter aperiendum: deinde captivorum indicio consulis alterius adventus cognitus, peditatum continuo instruere coëgit ancipiti acie, quae ante et retro in hostem versa, interius oppositis invicem tergis cohaereret. Nam videbant a fronte C. Atilium instare; a tergo sequi L. Aemilium noverant. Huic igitur ex transalpino genere mercede conductos, qui ab armorum nomine Gaesatae vocantur, opposuerunt in prima acie; post hos in subsidiis Insubres: at Taurisci Boiique adversus atilianas copias locati sunt; essedis deinde carrisque cornu utrumque vallarunt: praeda cum idoneo praesidio vicinum in collem se-

§. 39. Clav. Ital. Antiq. II, 2. — Polyb. II, 26.
§. 40. Liv. XXVI, 6, 4. — Oros. IV, 13. — Polyb. II, 2.

posita est. Iam pugnari ad tumulum ab C. Atilio occupatum coeperat, et ex eo coniiciebat L. Aemilius adesse collegam, cuius de itinere nihil habebat compertum, praeterquam quod appulisse Pisas audiverat.

XLI. Igitur ex tempore consilio capto, equites suos et ipse ad collem, ubi pugnabatur, iussit accurrere. Certatum ibi est equestri proelio acerrimo, in quo et C. Atilius consul occisus est, eiusque caput ad reges Gallorum relatum: ad extremum tamen connisi totis viribus Romani, loco retento, hostem repulere. Decreta hunc ad modum equestri pugna, pedites concurrere. Ibi vero certamen vidisses cum numero atque robore virorum, tum ipsa dispositione acierum terribile; quum inter duos romanos exercitus Gallorum intercepta multitudo, simul in utrosque obversa dimicaret, ambiguo iudicio, plusne prodesset eis ista proelii forma, quod cum divisis hostium copiis pugnantes, terga sibi invicem tuta praestabant, etiam amissa spe fugae ad fortitudinem stimulati, an vero noceret, quod inter duos consulares exercitus conclusi tenebantur. Ceterum Romanos partim aspectus virorum terrebat, qui eximia specie et magnitudine corporum, primis in ordinibus stabant; partim ad pugnandum incitabat, non modo laudis, sed etiam spoliorum dulcedo, quod inter Gallorum antesignanos erat nemo, quin manicis armillisque aureis fulgeret.

XLII. Conserto igitur proelio, immissi primum velites maximam hostium edidere caedem, praesertim ubi Gaesatae pugnabant, qui per ferociam et barbaram ostentationem abiectis vestibus, nudi ante prima si-

§. 41 Diod. lib. XXV. — Polyb. — Oros. IV, 13.

gna constiterant. Quum enim scutum gallicum praelongum et angustum, non possit corpus obtegere, tanquam exposita iaculatoribus signa certis ictibus petebantur; cadebantque inulti, quod neque ferire hostem eminus poterant, neque conserta manu pugnari secum levis armatura patiebatur. Qua desperatione pars temere in hostem ruentes, priusquam ad manus venirent, missilibus confossi sternebantur: ceteri sensim referentes gradum, suorum perturbabant ordines. Ita Gaesatarum acies per velites disiecta, gravis armaturae miles Boios Insubresque ac Tauriscos undequaque adortus, multos interfecit.

XLIII. Stabant tamen obfirmatis animis, neque ulla re inferiores, nisi quod armorum genere vincebantur, neque ad muniendum corpus apte instructi, neque ad hostem percutiendum: gladius enim gallicus tantum ad rem caesim gerendam accommodatus, mucronem idoneum non habet: praeterea ad primum ictum incurvatur, sequentesque parum efficaces habet, nisi pede pressus iterum dirigatur. Eventum proelii, quum in meliore spe Romani essent, haud dubium fecit equitum reditus, qui gallico equitatu in fugam compulso, ex colle decurrentes, in latus hostium impressionem fecerunt, tanto minus tolerabilem, quod ex superiore loco ingruebat. Hoc maxime modo cum Gallis in Etruria pugnatum Polybius tradidit; a quo parum probabiliter alii dissentiunt: quis enim temere credat, ita potius rem gestam esse, ut Gallos noctu orta tempestas fugere coëgerit, tanquam deorum iram timentes? postremosque eorum aggressus C. Atilius occubuerit? deinde post aliquot dies, quum interea suo quilibet in colle se continuis-

§. 43. Polyb. II, 30, 33. — Zonar.

set, L. Aemilius cum exercitu gallico prospere pugnaverit? Neque plus merentur fidei, qui pugnae locum ex litorali regione, in agrum aretinum transtulerunt.

XLIV. Cecidisse tum Gallorum millia quadraginta non ambigitur: capta sunt haud minus millia decem cum uno regum Concolitano: alius Aneroestus, qui plurimum opinione virtutis et potentia valuerat, paucis comitantibus elapsus, in fuga necessarios suos seque ipsum secta gula interemit. Recepta est praeda ingens, quam consul reddendam iis curavit, quibus adempta fuerat, suas unoquoque res agnoscentibus dominis. Inde cum suo et atiliano exercitu iuxta fines Ligurum in boicum agrum profectus, ut operae navatae mercedem haberet miles, diripiendam ei regionem dedit; paucisque diebus satiatas praeda copias in Vrbem reduxit, tanto maiore omnium laetitia, quanto acrior istius belli metus fuerat. Ergo vix cuiusquam triumphus faventium vocibus tam celebratus est: insignis alioquin, et rerum gestarum gloria, et captivorum spoliorumque praclatorum numero pretioque.

XLV. Multa inter haec signa militaria fuere, plurimique torques aurei armillaeque, virorum fortium apud Gallos ornamenta. Sed maxime adverterunt oculos hominum Britomarus, aliique principes Gallorum, quos L. Aemilius per ludibrium accinctos in Capitolium duxit, tanquam voti sui religionem servaturos, quod *non prius soluturos se baltea, quam Capitolium ascendissent*, iuraverant. A. d. III nonas mart. L. Aemilius

§. 44. Oros. IV, 3. — Eutr. lib. III. — Diodor. lib. XXV. — Polyb. II, 30 et 33. — Zonar.

§. 45. Flor. II, 4, 2 et 3. — Zonar. — Fasti Triumph. — Fasti Capit. — — Polyb. II, 31.

consul de Gallis triumphavit. Eodem anno lustrum alterum atque quadragesimum conditum esse reperio, a censoribus Q. Claudio Ap. F. C. N. Centhone, M. Iunio D. F. D. N. Pera. Depositus iam belli gallici metus, nondum vindictae cupiditas erat; ambobusque proximi anni consulibus ea provincia data. T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus erant, uterque iterum. His exercitus, et quae ad bellum instruendum gerendumque pertinebant, alacriter decreta. Spes enim erat, post tantam victoriam, toto circa Padum agro depelli Gallos posse, si nervi intenderentur.

XLVI. Consules cum copiis profecti primo statim terrore Boios ad deditionem compulere: segnior deinde expeditio fuit, ob pestilentiam et continuos imbres. Alii tradunt, *hos consules Pado transito collatis signis vicisse Insubres, hominum occidisse tria et viginti millia, cepisse quinque:* sed nobis Polybii potior est in his rebus auctoritas. Interea quia consules e longinquis regionibus, sive rebus gerendis, sive tempestatibus impediti ad comitia occurrere non potuerant, eius rei gratia dictator creatus est L. Caecilius L. F. C. N. Metellus, isque N. Fabium M. F. M. N. Buteonem magistrum equitum dixit. Comitiis habitis consules facti sunt C. Flaminius C. F. L. N. P. Furius Sp. F. M. N. Philus. Hi, primi Romanorum, ut existimo, Padum transivere cum exercitu, qua fluvius Padusa Pado committitur, in regionem Insubrum irruptione facta. Multo labore neque nullo sanguine haec audacia constitit: nam et in transitu fluminis, et dum castra ponuntur, acriter incurrentes hostes Romanorum haud paucos occiderunt.

§. 46. Polyb. — Oros. IV, 13. — Fasti Capil. — Liv. Epit. XX. — Zonar.

XLVII. Ex harum rerum nuntiis ortam sollicitudinem immensum auxere prodigia, quod *in Piceno flumen manasse sanguine, in Etruria caelum ardere visum, Arimini noctu luxisse, tresque lunas eodem tempore apparuisse*, nuntiabatur; et quod Romae in foro vultur per dies complures sederat: nam sub idem forte tempus Caria motu terrae concussa, et collapsus Rhodi colossus nihil tum ad rem romanam pertinere credebantur. Ceterorum causa consulti augures, *consules vitio creatos videri*, responderunt, sequutaeque sunt senatus ad eos literae, quibus in Vrbem revocabantur. Illi inter haec per inducias Insubrum agro excesserant, deinde in Cenomanorum finibus sociorum adscitis auxiliis, iterum campos Alpibus subiacentes infestare coeperant; permotique ira Insubres, etiam aureis signis ex aede Minervae depromptis, quae *immobilia* vocabantur, quod nisi ob extremam necessitatem moveri fas non esset, cum exercitu quinquaginta millium occurrerant, acie dimicaturi.

XLVIII. Hoc ad tempus literae senatus venere. C. Flaminius sive coniectura earum argumentum assequutus, sive literis amicorum praemonitus, collegae persuasit, *ne ante pugnam commissam aperirentur.* Sic obstinato ad dimicandum animo, de auxiliis Gallorum deliberabant, *ne forte neglecta causam nocendi haberent; adhibita, occasionem*: levitas enim gentis timebatur, praesertim adversus cognatum hostem suscipiendo proelio: tandem hoc consilium placuit. Gallos in ulteriorem ripam miserunt; deinde ruperunt pontes. Ita neque laedi ab iis Romanus poterat, et copia fugae penitus ablata, omnia in virtute erat ha-

§. 47. Polyb. II, 32. — Plut. Marcel. c. 4 et 40. — Marian. — Oros. IV, 13. — Plin. XXXIV, 7. — Zonar. — Polyb.

§. 48. Strab. lib. V, p. 216. — Liv. XXI, 63. — Zonar. — Polyb.

biturus. Post acre proelium, victoria Romanis cessit, maiori tribunorum laude, quam consulum. Nam C. Flaminius aciem ita ripae fluminis admoverat, ut nihil ad receptum cohortium relinqueret spatii; haud dubie totum exercitum perditurus, si urgentibus hostibus vel minimum recedere coactus fuisset. Tribuni vero, prioribus proeliis experti, Gallorum vim omnem in primo impetu esse, hunc acerrimum, sed brevem, si quis sustinuisset, nihil postea metuendum habere; primis ordinibus hastas triariorum dividunt, quibus hostium excipiant ictus, deinde abiectis his gladium stringant.

XLIX. Vbi ventum ad certamen est, hastarum obiectu gallici gladii statim ad primum ictum hebetati curvatique sunt; quos donec dirigere student, suggressus stricto mucrone Romanus omnem armorum usum iis ademit. Nam et hoc habent enses gallici, quia caesim tantummodo iis pugnari potest, ut ad feriendum aliquantum requirant spatii, quod si quis abstulerit, omnino fiunt inutiles. Romani vero etiam punctim ferire ex minimo intervallo poterant, eoque modo ad corpus hostis appressi faciem eius atque pectus impune caedebant. Interfecta dicuntur millia Gallorum novem; quasi duplum eius numeri captum esse. Post victoriam ager hostium longe lateque vastatus est, multumque praedae partum. Tum demum literas senatus legi placuit: quibus quum pariturus P. Philus esset, C. Flaminius, *invidiam hanc Patrum esse* testatus, *nullis auspiciorum vitiis*, *cuius rei nullum argumentum certius ipsa illa*, *quam obtinuissent*, *victoria adduci posset*, negavit, *se nisi finito vel bello*, *vel magistratus tempore*, *decessurum esse.*

§. 49. Oros. IV, 13. — Plut. Marcel. cap. 4. — Zon.

Quin etiam addidit *effecturum*, *ut populus romanus augurioram aliarumque talium rerum inepta observatione falli desinat.*

L. Ceterum in sententia persistente P. Furio, flaminianus exercitus, metuens, ut digresso illo satis in hostili regione tutus esset, exoravit eum, ut per dies aliquot remaneret: nihil tamen rerum postea gerere voluit; C. Flaminio interim castella quaedam, urbemque non incelebrem illis gentibus recipiente, concessaque militi praeda ad instans cum senatu certamen sibi conciliante animos. Tanta enim exorta fuerat in Vrbe indignatio, ut redeuntibus consulibus neque obviam ex more iretur; triumphusque non C. Flaminio modo, sed in eius odium etiam P. Philo negaretur. Ad extremum C. Flaminii magnus apud plebem favor vicit: isque triumphans Vrbem ingressus est, a. d. VI idus martias. Multa in eo triumpho translata sunt spolia, magna vis armorum, torques itidem aurei permulti, ex quibus tropaeum Iovi C. Flaminius in Capitolio posuit, inverso Gallorum voto, qui *de spoliis Romanorum Marti suo torquem* promiserant. Alter mox consul de Gallis et Liguribus triumphum egit a. d. IV idus martias.

LI. Sic magis accensa, quam victa, senatus odia non quievere, donec consules statim secundum triumphum abdicare sunt coacti. Pari severitate sub idem fere tempus viri clarissimi duo sacerdotii honore caruerunt: M. Cornelius Cethegus, extis non rite porrectis; Q. Sulpicius, quod inter sacrificandum apex ei de capite defluxerat. Quum magistratu consules abivissent, comitia per interregem sunt habita, quibus

§. 50. Liv. XXII, 6, et XXIII, 14. — Zon. — Plut. — Col. Capit. — Flor. II, 4.

consul factus M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, qui magistratu inito collegam ascivit Cn. Cornelium L. F. L. N. Scipionem Calvum. Hi pacem petentibus Insubribus restitere, M. Marcello potissimum cupiditate provinciae triumphique, conditiones omnes aspernante: sed et ipsi Galli belli potius, quam otii, consilia tractare videbantur, quum de integro mercede conducta Gaesatarum triginta millia, superatis Alpibus, longe maiorem Insubrium multitudinem concivissent.

LII. Bello sic exorto, profecti primo vere consules, Acerras (oppidum est inter Padum et Alpes) circumsederunt. Cuius obsidione quum depellere Romanos difficile videretur, Britomarus, assumpta decem millium Gaesatarum manu, circumpadanam regionem vastare instituit: quo comperto, consules ita inter se partiti sunt copias, ut Cn. Cornelius cum exercitu reliquo urgeret obsidionem; M. Marcellus, duas partes equitum et delectos ex levi armatura ducens, sociis succurreret. Delegit expeditissimum quemque, non ultra sexcentos; cum his et equitibus suis non die non nocte intermisso itinere contendit ad hostes: quos circa Clastidium adeptus, priusquam reficere suos quiete posset, adortus est, non voluntate sua, sed ferocia Gaesatarum, qui numero potiores, et equestris militiae principatum sibi vindicantes, audito, paucos adduci pedites a consule, protinus ad obterendum eum, omissa Clastidii obsidione, proruperunt. M. Marcellus, acie in longum porrecta, ne circumveniretur ab hostium multitudine, Gallis processit obviam; neque longe aberant invicem acies,

§. 51. Plutarch. — Val. Max. I, 4. — Polyb. II, 34.
§. 52. Polyb. II, 34. — Plutarch. — Zonar.

quum iam impetum facere molientem equus clamore cantuque Gallorum exterritus abripuit, et retrorsum tulit.

LIII. Ibi consul, veritus, ne in omen tractus ille casus animum suis minueret, equum circumagendo solem adoravit, tanquam ea de causa convertisset: ex veteri more, quo deos adoraturi se circumagebant. Ferunt, eum ante primum congressum *pulcherrima hostilium armorum Iovi Feretrio* vovisse, mox conspecto Britomaro, qui suorum agmen praecedebat arma ferens auro argentoque et coloribus eximie perornata, haec iudicavisse arma esse debere, quae vovisset. Iam ipse quoque rex, viso Romanorum duce, provectus longe ante suos, voce et gestu eum ad pugnam provocabat: neque cunctatus M. Marcellus, perfosso regis thorace, vulneravit eum hasta, et equi adacti impetu deiectum humi, semel iterumque repetitis ictibus occidit. Tum desiliens ex equo, manibusque arma tenens, suspexit in caelum, « Iupiter, inquiens, Feretri, qui fortium ducum in proeliis facta praeclara aspicis, en ego te teste tertius Romanorum, caeso hostium imperatore imperator, opima tibi spolia consecro. Tu vero ad reliqua etiam belli res nostras prospera fortuna pergere sinito! »

LIV. Repetente post haec locum M. Marcello, totis viribus confligi coeptum, fortissime pugnantibus Romanis, quos consulis audacia et fortuna non minus ardore pugnandi, quam spe victoriae impleverat. Itaque non eques gallus, non pedes, quamquam et ille suis subsidio venerat, sustinere vim tantam potuit; raroque exemplo paucissimi de numeroso exercitu pulcherrimam victoriam retulere. Lectis deinde spo-

§. 53. Front. Strat. IV, 5. — Plutarch. — Orps. IV, 13.

liis ad collegam revertit consul, qui Acerris occupatis, ubi magnam annonae copiam reperit, circa Mediolanum caput Insubrium Gallorum adversus hostes aegre se tutabatur: nam illi validissimae frequentissimaeque urbis obsidione implicatum, vicissim quasi obsidebant. Sed adventu M. Marcelli cito commutatus est rerum status. Nam et Gaesatae audito regis fine discesserunt; et ab his relicti Mediolanenses defendere urbem non potuere. Sic ingentibus Insubrum copiis caesis, captaque Mediolano, et subinde Como, ceterae deinceps urbes, et Insubrum tota natio, pecunia et agrorum parte mulctati, de cetero satis aequa pace impetrata, in deditionem venere.

LV. M. Marcellus provincia confecta celeberrimum triumphum de Gallis Insubribus et Germanis duxit, kalendis Martiis. Haec prima Germanorum in historia romana mentio, qui ex transrhenanis gentibus mercede conducti, Viridomaro duce in Italiam venerant. Ex his Gallisque captivi forma staturaque corporis ingenti, currum victoris inter spolia maximi pretii antecedebant. Sequebatur ipse consul rarissimo spectaculo caesi ducis arma Iovi Feretrio ferens: quem prosecutus a tergo exercitus splendidis ornatus armis, militari acclamatione cantuque celebrabat. Hoc ordine quum ad aedem Feretrii perventum esset, descendens curru M. Marcellus, opima spolia post Romulum regem et A. Cornelium Cossum tertius, neque post illum alius suspendit. Haec arma populus romanus maiori cum voluptate spectavit, quod romanorum mi-

§. 54. Valer. Maxim. III, 2, 5. — Zon. — Polyb. II, 34. — Plutarch. — Oros. IV, 13. — Zon. — Eutr. lib. III. — Liv. Epit. XX.

§. 55. Oros. IV, 13. — Marm. Capit. — Propert. IV, 11. — Virg. Aeneid. VI, 856. — Flor. II, 4, 5. — Plutarch. Marcel. cap. 11. — Liv. I, 10; IV, 20, et XXIV, 21, 9. — Diod. lib. XXV.

litum arma hostes Vulcano vovisse dicebantur: tantaque victoriae eius laetitia fuit, ut senatus populusque romanus ex manubiis donum Apollini Delphico cratera aureum, et circum amicas sociasque civitates arma de spoliis gallicis mitteret: ad Hieronem syracusanum praeter spolia, missum etiam frumenti pretium est, quo inter bella gallica rem romanam iuverat.

LVI. Novi deinceps hostes Istri exorti, qui piratico scelere maria infestantes, Romanorum aliquot naves frumentarias diripuerant. Adversus hos a[illegible] consules, P. Cornelius, M. Minucius Rufus missi, multos populos vi aut deditione subegerunt. Triumphatum tamen ab his non reperio, credo quia multo etiam romano sanguine victoria constiterat. Hoc anno infaustum multis gentibus urbibusque sidus in Hispania exortum est, Hasdrubalis successor Hannibal, de cuius initiis gestisque multa deinceps maiori spiritu dicenda erunt. Interea novi consules L. Veturius, C. Lutatius cum exercitu ad Alpes progressi sunt: sed conditionibus magis, quam armis usi, multos eorum locorum populos voluntate ipsorum ad amicitiam romanam adduxerunt. Bellum hoc tempore cum Illyriis instauratum est improbitate Demetrii Pharii, adversus quem sub amicitiae romanae pretextu vicinas civitates arbitrio suo vexantem, omnibus ex partibus querelae venerunt.

LVII. Nam fretus potentia, quam a Teuta deficienti Romani circumdederant, tutelaque regis Pinnei, cuius matrem Triteutam connubio sibi iunxerat, regem et ipse se ferens, popularibus iuxta, finitimisque gravis et intolerandus incumbebat. Et Illyrici quidem

§. 56. Oros. IV, 3. — Eutrop. lib. III, — Zon. — Liv. Ep. XX. — Appian. Illyr. — Dio apud Vales.

populos, Romanorum socios et amicos, suae dominationi studebat subiicere: Cycladas autem insulas, contra foedus cum lembis armatis quinquaginta ultra Lissum provectus, alias depopulabatur, ab aliis extorquebat pecunias; iamque et Istrorum partem, quotquot a recenti bello Romanos oderant, et Atintanes vi coactos in partes suas traxerat; neque Romanos reverebatur, quibus gallico bello implicitis, deinde punicum metuentibus, neque vires neque otium ad vindicandas sociorum iniurias fore censebat; et a Philippo, Macedonum rege, quidlibet sperabat, quod bello cleomenico dux illyricorum auxiliorum macedonicas opes adiuvisset: igitur decretum adversus eum bellum est, apparatusque facti.

LVIII. Lustrum interea tertium et quadragesimum L. Aemilius, C. Flaminius censores condiderunt. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim. Libertinorum promiscua multitudo per omnes tribus sparsa, multum hactenus turbarum dederat: eam imitatione Q. Fabii, Maximi censores in quatuor tribus, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinamque redegerunt. C. Flaminius in eadem censura viam Ariminum usque munivit, et circum exstruxit: utrique operi nomen ab auctore est impositum, circusque Flaminius, et via Flaminia vocata. Iidem censores legem Metiliam de fullonibus ad populum ferendam dedere: ne minorum quidem rerum curam tanti magistratus fastigium dedecere rati. Per idem tempus Illyriorum rebellio senatum movit, ut M. Livio M. F. M. N. Salinatori, L. Aemilio M. F. Paulo consulibus provinciam illam mandaret.

§. 57. Iust. XXIX, 2, 1. — Polyb. III, 16, et IV, 16. — Appian. Illyr.
§. 58. Liv. XXIII, 32, 2, et IX, 46, 14; et Epit. XX. — Cassiodor. — Festus voce *Circus Flam.* — Plin. XXXV, 17.

LIX. Contra Demetrius bellum et ipse haud segniter comparare instituit, valido praesidio Dimalum misso, provisisque omnibus, quorum ad longam sustinendam obsidionem usus est. Quibusdam locis interficiendos curavit principes, de quorum fide dubitabat, aliisque sibi addictis regimen urbium tradidit: ex omni vero regno delectum robur, sex millia virorum, secum ad praesidium Phari retinuit. Dum haec aguntur, L. Paulus consul, primo vere profectus, in Illyricum venit; intellectoque, magnam esse hostibus spem in munitionibus Dimali, quem locum inexpugnabilem putabant; ratus plurimum inde terroris oriturum, si hunc expugnasset, tanta sua militumque alacritate est aggressus, ut septimo quam oppugnare coepta esset die, vi caperetur. Neque falsus fuit animo consul, sparsaque per vicinam regionem fama confestim ex omnibus urbibus oratores venere, se suaque omnia Romanis dedituri.

LX. Quibus in fidem receptis, Pharum insulam, ubi Demetrii regia erat, petiit. Quam ubi copiarum omni genere refertam, fortissimorumque virorum praesidio, tum situ operibusque, ad haec praesentia tyranni munitam esse didicisset; moram obsidionis veritus, astum excogitavit accelerandae victoriae non inutilem. Partem enim maiorem exercitus, noctu traiectis copiis, in silvosis quibusdam callibus occuluit: ipse cum navibus viginti luce clara proximum urbi portum petens, elicuit Pharios; inter quos ipse Demetrius ad prohibendam hostium exscensionem accucurrit. Conserto certamine, plures subinde, ut fit, suis auxilio venientes, ad extremum omni fere praesidio militarium virorum urbem nudavere. In-

§. 59. Polyb. III, 16, et 18.

terea Romani, qui noctu exscenderant, itinere per tecta loca facto, collem inter oppidum portumque medio ferme spatio situm occupavere: quo facto iis, qui urbe fuerant egressi, reditus ad eam occludebatur.

LXI. Demetrius, animadverso quid fieret, consilium cepit, ut in tam ancipiti periculo, non spernendum. Omisso enim praesenti certamine, revocatisque suis, « Viri fortes, *inquit*, apparet virtutem » nostram hostibus formidabilem esse: nam ad dolos » conversi fatentur se viribus armisque diffidere. » Furto noctis usi hanc in terram irrepsere, unde, si » bene vos novi, retinebunt nihil, nisi quod corpo» ribus tegent, anima emptum. Vos modo, Pharii » mei, vosque omni ex Illyrico delecta iuventus, vel » patriae, vel gloriae vestrae memores, ostendite » Romanis, neque suae fortitudinis, neque nostrae » imbecillitatis fuisse, quod semel de Illyriis Romae » triumphatum est. Non Fulvius eo tempore aut Po» stumius Illyricos consiliis et armis, sed impotentia, » sed temeritate sua Teuta vicit: neque ignoratis, ut » de aliis taceam, non ita proclivem illis futuram » fuisse victoriam, si me defensorem potius, quam » inimicum, habere Teuta maluisset. Verum enimvero, » et quia vobis praeclare confido, et quia facta po» tius quam verba tempus postulat, abrumpo. Ha» betis animos, habetis arma, videtis necessitatem, » quae timidissimum quemque posset acuere, vobis » pariter urbique discrimen extremum imminet, nisi » virtute vestra discusseritis. Eamus igitur, et fortu» na bene iuvante istos e latibulis suis paulo ante » progressos petamus, securi de his, qui exscensio» nem faciunt: nam illos si ceciderimus, hi maiori » cum studio naves repetent, quam reliquerunt. »

LXII. Ita suos pro tempore cohortatus, instructis ordinibus ad eos invadendos, qui collem tenebant, ducit: qui et ipsi non segnius congressi sustinuerunt hostem, donec advenientes, qui exscensionem interea fecerant, et a tergo eum adorti, magno cum terrore detrimentoque disiecere. Paucos in oppidum retulit fuga: ceteri passim per invios calles dilapsi. Demetrius, qui solis quibusdam locis paratos lembos in omnem casum habebat, uno eorum conscenso ad Philippum, Macedoniae regem, profugit, cuius in amicitiam receptus, mores adolescentis antea laudatos adulatione et tyrannicis consiliis corrupit, bellique romani et multarum praeterea calamitatum, suasor et auctor ei exstitit. Post hanc pugnam Pharus ex itinere capta, iussuque imperatoris direpta et diruta est. Illyrici deinde rebus ex sententia ordinatis, ad triumphum petendum, affecta iam aestate, consul Romam rediit.

LXIII. In huius quoque belli narratione Polybium sequi malui, non ignarus, apud alios auctores ambobus consulibus eius perfecti gloriam communiter tribui, qui evocatum ad se Demetrium, quia non parebat, aggressi primum in Issa insula, quibus dixi artibus vicerint; deinde Pharo proditione capta, Demetrium expulerint: de cuius fine quoque dissentanea Polybio tradunt, istis et annis et locis proximo: quae aliud in tempus egressa praetermitto. Ceterum Illyriis in regis Pinnei gratiam, quem innocentem aetate et proposito fuisse constabat, pepercit senatus, foedusque cum eo, adiectis tamen conditionibus quibusdam, renovavit. Interea L. Aemilius consul splendidissi-

§. 62. Pol. IV, 66, et apud Vales. l. VII. — Appian. Illyr. — Liv. Ep. XX.
§. 63. Zonar. — Dio apud Vales. — Appian. Illyr. — Polyb. IV, 66. — Auct. de Vir. ill. cap. 50. — Iust. XXIX, 2. — Front. Strat. IV, 1.

mum de his populis triumphum duxit; sed et M. Livium ex eo bello triumphasse reperio: plures tamen scriptores hunc praetereunt; credo, quod maiores L. Pauli res fuerunt, quibus collegae famam gloriamque potuerit obscurare: sed nobilius eiusdem M. Livii paulo post iudicium et condemnatio fuit. Per invidiam ipse ac L. Paulus accusati, quod praedam militibus non aequaliter divisissent, quodque ex ea multa avertissent, iudicium populi subiverunt.

LXIV. L. Paulus ambustus vix evasit; M. Livium omnes tribus, excepta Maecia, damnaverunt: isque contumeliam istam tam indigne tulit, ut Vrbe relicta, coetus omnes fugeret, donec eum ad instituta vitae prioris resumenda reipublicae tempora retraxere. Sed haec in P. Cornelii Scipionis, Tib. Sempronii Longi consulatum inciderunt. Anno autem, quo M. Livius et L. Paulus adhuc consules erant, Archagathus quidam Lysaniae filius ex Peloponneso Romam venit, qui medicinam professus, iure Quiritum donatus est, eique taberna in compito Acilio empta publice: res ad memoriam minime celebris, nisi tum primum artis medicae nomen auditum Romae agnitumque esset, hactenus ad sanitatem tuendam sufficiente temperantia et inemptis remediis. Eisdem consulibus coloniae deductae sunt in agro gallico Placentia et Cremona, non postrema causa irarum, quibus commoti Boii Insubresque respicere Hannibalem coepere, qui tum saguntinam urbem summis viribus oppugnans, per ruinas eius iter ad romana bella muniebat: sed hi ceterique motus, qui magno numero, neque minori mole, continuo ingruerunt, ab altiore paulo principio sunt repetendi.

§. 64. Liv. XXI, 35; XXIX, 37; XXVII, 34. — Plin. XXIX, 1. — Liv. XX; XXI, 25, 2. — Eiusd. Epit. XXIX, 1.

CATALOGVS AVCTORVM

QVORVM FIDE INNIXVS

CONCINNAVIT HOS DECEM SVPPLEMENTORVM LIBROS

IOHANNES FREINSHEMIVS.

Aelianus.
A. Gellius.
Ammianus Marcellinus.
L. Ampelius.
Appianos, et eius Excerpta, a Fulvio Vrsino, et Henrico Valesio edita.
Aristoteles.
Athenaeus.
Auctor de Viris illustribus.
D. Augustinus.
Barclaius.
Berneggerus.
Bongarsius.
Casaubonus.
Cassiodorus.
Cato.
Censorinus.
Cicero.
Claudianus.
Cluverius.
Cornelius Nepus.
Curtius.
Dio, et eius Excerpta, a Fulviu Vrsino, et Henrico Valesio edita.
Diodorus, et eius Excerpta, ae Eclogae.
Dionysius, et eius Excerpta.
Dionysius Periegetes.
Ennius.
Etymologici auctor.
Eusebius.
Eustathius.
Eutropius.
Fasti Capitolini.
Fazellus.
Festus.
Florus.
Frontinus.
Gotefridus Viterbiensis.
Herodotus.
Hieronymus.
Historia miscella, sub nomine Pauli Diaconi.
Horatius.
Ioannes Antiochenus.
Ioannes Sarisberiensis.
Iulius Hyginus.
Iulius Obsequens.
Iustinus.
L. I, §. 5, ff. de Postul. lib. III, tit. 1; *id est*, Lege prima, paragraphu quintu, Digestis, de Postulandu, libro tertio, titulo primo.
L. 1, ff. de Verb. Sig. lib. L, tit. 16; *id est*, Lege prima, Digestis, de Verborum Significationibus, libru 50, titulo 16.
L. II, §§. 30, 32, ff. de O. I.; *id est*, Lege secunda, paragraphis 30 et 32, Digestis, de Origine Iuris.
L. XVII, ff. de Legat.; *id est*, Lege 17, Digestis, de Legationibus.
L. XXIX et seq. ff. de leg. lib. I, tit. 3; *id est*, Lege 29 et sequentibus, Digestis, de Legibus, libro primo, titulo tertio.
Livius, et eius Epitomae.
Lucanus.
Lyeus.
Macrobius.
Marianus Scotus.
Martianus Capella.

Matthiolus.
Ὀλυμπιάδων ἀναγραφὴ, sive Ἱστοριῶν συναγωγή· opus Ios. Scaligeri.
Onuphrius Panvinius.
Orosius.
Otto Frisigensis.
Ovidius.
Paeanius.
Pausanias.
Pighius; Annales Romanorum.
L. Piso.
Plinius maior.
Plutarchus.
Polyaenus.
Polybius, et eius Excerpta.
Pomponius Mela.
Propertius.
Quintilianus.
Sallustius.
Seneca.
Servius.
Sext. Rufus.
Sigonius in Fastos.
Silius Italicus.
Sinnius Capito.
Solinus.
Strabo.
Suetonius.
Suidas.
Tacitus.
Thucydides.
Tubero.
Tuditanus.
Valerius Maximus.
Varro.
Vegetius, de Re militari.
Velleius.
Virgilius.
Zonaras.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC TERTIO VOLVMINE CONTINENTVR

VOLVMINIS TERTII FINIS.